

SAKARYA MELHAME-İ KÜBRÂSİ

100'ÜNCÜ YIL DÖNÜMÜNDE
SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ
SEMPOZYUMU BİLDİRİLERİ
19-20 Ekim 2021

EDİTÖRLER

GÜLTEKİN YILDIZ - MEHMET FATİH BAŞ

MİLLÎ SAVUNMA ÜNİVERSİTESİ
KARA HARP OKULU DEKANLIĞI
ANKARA

SAKARYA
MELHAME-İ KÜBRÂSI:
100'ÜNCÜ YIL DÖNÜMÜNDE
SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ
SEMPOZYUMU BİLDİRİLERİ
19-20 EKİM 2021

EDİTÖRLER

GÜLTEKİN YILDIZ - MEHMET FATİH BAŞ

MİLLÎ SAVUNMA ÜNİVERSİTESİ
KARA HARP OKULU DEKANLIĞI
ANKARA

Milli Savunma Üniversitesi Yayınları

SAKARYA MELHAME-İ KÜBRÂSİ:
100'ÜNCÜ YIL DÖNÜMÜNDE SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ
SEMPOZYUMU BİLDİRİLERİ
19-20 EKİM 2021

Yayına Hazırlayan:

Gültekin YILDIZ

Mehmet Fatih BAŞ

Grafik Tasarım

Hacı Murat KOCAER

Dizgi

Mustafa ÜNVER

Baskı ve Cilt

Milli Savunma Üniversitesi

Kara Harp Okulu Basımevi

Ankara

Temmuz / 2022

ISBN: 978-625-7791-39-7

“23 Ağustos gününden 13 Eylül gününe kadar, bugünler de dâhil olmak üzere, yirmi iki gün ve yirmi iki gece bilâfâsıla devam eden, Sakarya Melhame-i Kübrâsı, yeni Türk devletinin tarihine; cihan tarihinde ender olan büyük bir meydan muharebesi misâli kaydetti.”

Gazi Mustafa Kemal ATATÜRK

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ

1

**KÜTAHYA-ESKİŞEHİR MUHAREBELERİ VE TÜRK ORDUSUNUN SAKARYA
NEHRİ GERİSİNE ÇEKİLMESİ**

Mehmet Fatih BAŞ

3

**SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ: BİR KUVVET ÇARPANININ ÇOK
ÖTESİNDE COĞRAFYANIN MUHAREBELERDE KULLANIMI**

Selim ERDOĞAN

21

ÇALDAĞI'NIN SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ'NDEKİ ROLÜ

Sezgin CEBECİOĞLU

43

**SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ'NDEKİ SAVUNMA HAREKÂTININ
OPERATİF ESASLARI**

Abdullah Cüneyt KÜSMEZ

65

**TÜRK VE YUNAN ORDULARININ NİSPİ MUHAREBE GÜÇLERİNİN
MUKAYESESİ: SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ'Nİ NEDEN TÜRK ORDUSU
KAZANDI?**

Mehmet ÇANLI

83

**YENİ ARŞİV BELGELERİ IŞIĞINDA SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ HAVA
HAREKÂTININ HARP PRENSİPLERİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ**

Deniz KURT - Yavuz PEHLİVAN

111

**YUNANCA KAYNAKLARA GÖRE SAKARYA MUHAREBESİ'NDE YUNAN
ORDUSUNUN LOJİSTİK SORUNLARI**

Ünsal BAŞAK

141

SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ'NDE İDARİ FAALİYETLER

Feyyaz KARINCALI

169

HAYMANA BÖLGESİ HARP TARİHİ TETKİK GEZİSİ FOTOĞRAFLARI

197

SUNUŞ

Cumhuriyetimizin bânisi Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün, Nutuk'ta "Sakarya Melhame-i Kübrâsı" diye tabir ettiği Sakarya Meydan Muharebesi, sadece Türk İstiklâl Harbi'nin değil Türk tarihinin de en önemli dönüm noktalarından biridir. 1919'da İtilaf Devletleri'nin desteğiyle Anadolu'yu hukuksuz biçimde işgal eden ve Megali İdea hayaliyle Anadolu içlerine ilerleyen Yunanların durdurulamaz sandıkları ilerleyişleri Sakarya Nehri boylarında durdurulmuş ve millî varlığımızı boğmak için Ankara üzerine yürüyen düşmanın kendisi "vatanın harim-i ismetinde" boğulmuştur.

Harbiyeli bir başkomutanın emrinde, Harbiyeli subaylar tarafından sevk ve idare edilen Türk Ordusu'nun kazandığı Sakarya Zaferi'nin 100'üncü yıl dönümünü, zaferin mimarlarını bağrından çıkaran ilim ve irfan yuvası Harbiye'de anmak ve muharebeyi bilimsel esaslara göre inceleyip tartışmak üzere Millî Savunma Üniversitesi Kara Harp Okulu Dekanlığı ve Millî Savunma Üniversitesi Alparslan Savunma Bilimleri Enstitüsü işbirliğiyle 19-20 Ekim 2021 tarihinde "Sakarya Melhame-i Kübrâsı: 100'üncü Yıl Dönümünde Sakarya Meydan Muharebesi" başlıklı sempozyum düzenlenmiştir. Elinizdeki kitap sempozyumda sunulan bildiri metinlerini ihtiva etmektedir.

Harp Okulu Dekanlığı'nın öğretim müfredatında Türk ve dünya askerî tarihinin teşkilat, doktrin ve harekât boyutlarının incelendiği dersler mevcuttur. Bu derslerin başlıca maksadı, ileride Türk Kara Kuvvetleri'nin farklı birliklerinde ve kademelerinde görev yapacak Harbiyelilerin, hem dünyamızın geçirdiği jeopolitik dönüşüm karşısında ve hem de günümüzün çok bilinmeyenli muharebe ortamında geçmiş tecrübelerden istifade etmelerini sağlamaktır. Bu sempozyum aynı zamanda bu çabaya bilimsel bir katkı olarak düzenlenmiştir.

Günümüzdeki Türk subaylarının meslekî hayatları da Sakarya Zaferi'ni kazanan Türk subaylarının hayatlarıyla belli bir paralellik arz eder. Aralarında Mustafa Kemal Paşa'nın da yer aldığı Harbiye Mektebi mezunu subaylar 10 yıl boyunca Balkanlar'dan Yemen'e, Trablusgarp'tan Kafkasya'ya, Çanakkale'den Sina'ya, Sakarya'dan Dumlupınar'a sayısız muharebe sahasında ve geniş bir coğrafyada görev yapmışlardır. Günümüzde de Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin izlediği aktif dış siyasette Türk Silahlı Kuvvetleri önemli bir rol oynamaktadır. Son 6 yıldır sınırlarımızın ötesinde başarıyla icra edilen operasyonlar göz önüne alınınca, TSK hâlihazırda dünyadaki en faal bir kaç muharip silahlı kuvvetlerden biri olarak öne çıkmaktadır. Günümüzün Türk subayı da ülkemize yönelik dış tehditleri bertaraf etmek,

Ülkemizin ilgi ve menfaatlerini temin ve muhafaza etmek üzere Irak'ın kuzeyi, Suriye ve Libya gibi farklı coğrafyalarda büyük fedakrlıklarla muharip görevler üstlenmiştir.

Sempozyumda sunulan bildirilerde Sakarya Meydan Muharebesi, askerî tarih disiplininin en önemli ayağı olan harekât tarihine odaklanarak incelenmiştir. Muharebe öncesinde yaşanan askerî gelişmeler, harekât planları, tarafların kuvvet durumu, muharebe coğrafyası, taktik ve operatif seviyede icra edilen kara ve hava harekâtı, tarafların ikmal, lojistik ve idarî faaliyetleri hakkında bildiriler sunulmuş ve tartişılmıştır. Sempozyumun ilk gününde panellerin tamamlanmasının ardından ikinci gün, Kara Harp Okulu Dekanlığı Askerî Bilimler Bölümü ve Tarih Bölümü ğretim elemanları ile Sakarya Taburu'na mensup Harbiyeliler tarafından Haymana bölgesinde bir harp tarihi tetkik gezisi düzenlenmiştir.

Sempozyuma katkılarından ötürü Millî Savunma Üniversitesi Rektörlüğü'ne ve Millî Savunma Üniversitesi Kara Harp Okulu Komutanlığı'na müteşekkir olduğumuzu belirtmek isterim. Ayrıca sempozyumun eksiksiz biçimde planlanması ve sorunsuz şekilde icra edilmesi için büyük emek harcayan Kara Harp Okulu Dekanlığı'nın ilgili akademik ve idari personeline de müteşekkir olduğumuzu bir kez daha belirtmek isterim. Elbette en büyük teşekkrmz sempozyumda sundukları bildirilerini yayıma hazır hale getiren kıymetli katılımcılarımızdır.

Bu vesileyle, Sakarya Meydan Muharebesi'nin aziz şehitlerini ve başta Gazi Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere aralarında merhum dedem E. Piyade Albay Bahri Alpan'ın (1324-P.42) da yer aldığı, ebediyete intikal etmiş bütün Sakarya gazilerini bir kez daha rahmet ve minnetle yd ediyorum.

Prof. Dr. Gültekin YILDIZ

MS Kara Harp Okulu Dekanı

Ankara, Nisan 2022

KÜTAHYA-ESKİŞEHİR MUHAREBELERİ VE TÜRK ORDUSUNUN SAKARYA NEHRİ GERİSİNE ÇEKİLMESİ

Mehmet Fatih BAŞ*

Giriş

Birinci İnönü Muharebesi'nden sonra toplanan Londra Konferansı henüz devam ederken İngilizlerin onayıyla başlayan Yunan taarruzu yine İnönü mevzilerinde durdurularak başarısız olmuştu. İkinci İnönü Muharebesi'nde alınan bu yenilgi, Yunan Hükûmeti'nin karşısındaki zorlukları bir kat daha artırmıştı. Yunanlar, Kasım 1920'de Elefterios Venizelos'un iktidardan düşmesinden ve akabinde Kral Konstantinos'un ülkeye dönmesinden beri İtilaf Devletleri'nin desteğinden mahrumdular. Sadece İngiltere Başbakanı Lloyd George, kendi hükûmetinin siyasetine aykırı olarak Yunanları gayriresmî biçimde cesaretlendiriyordu. Son başarısızlığın ardından ise Yunan ordusunun Anadolu'da askerî bir netice elde edeceğine olan güven büsbütün sarsılmış ve İtilaf Devletleri -zahiren de olsa- tarafsızlıklarını ilan etmişlerdi. Anadolu'da tutunamayacaklarını anlayan Fransızlar Ankara'yla anlaşma yolları ararken, İtalyanlar da Anadolu'yu tahliye etmeye hazırlanıyorlardı.¹

Tüm bu yaşananlar Yunanları Anadolu'da bir ikilemle karşı karşıya bırakmıştı. Ya Sévres Antlaşması'nın şartlarını tadil ederek Anadolu'yu tahliye edip bu maceraya bir son vereceklerdi ya da ülke kaynaklarının tamamının seferber edip, Türk ordusunun imhasını hedefleyen büyük bir taarruz yapacaklardı.² Anadolu'yu tahliye etmek, hükûmet için siyasî intihar olmasının yanında, belki de rejim değişikliğine sebep olabilecek derecede tehlikeli görülmekteydi.³ Bu seçeneğin uygulanabilmesi mümkün değildi.

Anadolu'yu tahliye etmektense, Sévres Antlaşması'nın belirlediği hattı savunmak da bir diğer seçenektir. Ancak bu hatta çekilmek, İstanbul ve Boğazlar istikametini korumasız bırakacağı için İngiliz çıkarlarına tersti ve arzu edilmemekteydi.⁴ Yunan Küçük Asya Ordusu Kurmay Başkanı Albay Konstantinos Pallis, Yunan Genelkurmay Başkanı'na sunduğu 2 Mayıs

---

* Öğretim Görevlisi, MSÜ Kara Harp Okulu, Tarih Bölümü. E-posta: mfbas@kho.msu.edu.tr

¹ Alexander Anastasius Pallis, *Yunanlıların Anadolu Macerası (1915-1922)*, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1995), s. 42-43. Michael L. Smith, *Ionian Vision: Greece in Asia Minor 1919-1922*, (London: Allen Lane, 1973), s. 215.

² Ioannis Kakoudakis, *A Concise History of the Campaign in Asia Minor*, 2. Baskı, (Athens: Army History Directorate, 2003), s. 147.

³ Smith, *Ionian Vision*, s. 205-206.

⁴ Kakoudakis, *A Concise History of the Campaign in Asia Minor*, s. 148.

1921 tarihli raporda Sévres hattında savunmada kalmanın uzun vadede imkânsız olduğunu bildirdi. Bu hattı savunmak seferberliğin süresiz uzatılması anlamına geldiği gibi, Türklere terk edilecek bölgedeki kaynakların Ankara Hükûmeti'ni daha da güçlendirecek ve Yunan Küçük Asya ordusu er ya da geç mağlup olacaktı. Pallis, arzulanan şartlarda bir barış elde edebilmek için en kısa sürede üstün kuvvetlerle taarruz edilmesini önerdi.⁵

İktidarını feda etmek niyetinde olmayan hükûmet de taarruz kararını destekliyordu. Başbakan Dimitrios Gunaris, taarruzun başarı şansını artırmak için Tümgeneral Yoannis Metaksas'ı Anadolu'daki kuvvetlerin başına geçirmeyi düşündü ve Metaksas'la müzakerelere başladı. Anadolu harekâtına en baştan beri karşı çıkan Metaksas, hükûmetin görev teklifini reddettiği gibi, Anadolu'da zafer kazanmanın imkânsızlığı ve savaşın Yunanistan için felâketle sonuçlanabileceği konusundaki görüşlerini hükûmetle paylaştı. Taarruzda ısrarcı olan hükûmet Metaksas'ı ikna edemeyeceğini anlayınca görüşmeler sona erdi.⁶

Yunanların Taarruz Hazırlıkları

Küçük Asya ordusu Komutanı Korgeneral Anastasios Papulas İkinci İnönü Muharebesi'nden hemen sonra Savaş Bakanlığı'na gönderdiği raporunda Türk ordusunun her geçen gün kuvvetlendiğini ve en geç Mayıs sonuna kadar taarruza geçilmesi gerektiğini bildirmişti. Bu taarruz için 52.000 kişilik takviyeye ihtiyaç duyulduğunu söyledi. Bu talep üzerine hükûmet derhâl seferberlik ilan etti. Ancak hazırlıkların mayıs sonuna kadar tamamlanmasının imkânsız olduğu anlaşıncı, taarruz Temmuz ayı başına ertelendi.⁷

Seferberlik oldukça başarılı biçimde yapılmıştı. Küçük Asya ordusunun 14 Nisan 1921'deki mevcudu 4.364'ü subay olmak üzere 126.528 kişiydi. İki ay içinde Yunanistan'da yaklaşık 52.000, Anadolu'da ise yaklaşık 12.000 kişi askere alındı. Böylece ordu, 24 Haziran'a gelindiğinde 6.159'u subay, 200.153 kişilik bir mevcuda ulaştı. Top sayısı 318'e çıkan ordunun emrinde 1.000 ağır, 500 hafif kamyon ve 63.639 yük hayvanı mevcuttu. Ordu, harekât için 11 tümen hazırlamıştı. Bunlardan 4 tümen Bursa kesiminde ve bir süvari tugayıyla takviye edilmiş toplam 7 tümen de Uşak kesiminde toplanmıştı.⁸

---

⁵ Viktor Dusmanis, *Küçük Asya Harbi'nin İç Yüzü*, c. 2, (Genelkurmay ATASE Başkanlığı Kütüphanesi Basılmamış Çeviri), s. 37-39.

⁶ Smith, *Ionian Vision*, s. 202-207.

⁷ Kondulis, *Küçük Asya Seferi II. Devre II. Kısım (II. Kitap)*, s. 1-3.

⁸ Kakoudakis, *A Concise History of the Campaign in Asia Minor*, s. 147-151.

Yunan tarihinin gördüğü bu en büyük ordu, yine Yunan tarihinin en büyük askerî harekâtını icra edecekti.⁹ Haziran ayında cepheyi gezen İngiliz askerî ataşesi Albay Edward Spencer Hoare Nairne, Londra'ya gönderdiği raporunda Küçük Asya ordusunu, “şimdiye kadar gördüklerimin hepsinden daha etkili bir savaş makinesi” diye nitelemişti.¹⁰ Ancak orduda her şey görüldüğü kadar kusursuz değildi. Ordudaki “Kralcı” subaylar (*Apotaktoi*), ve “Venizelist” subaylar (*Amyna*) arasında şiddetli bir geçimsizlik vardı ve bu durum ordunun birlik ve beraberliğini olumsuz etkiliyordu.¹¹

Son yaşanan gelişmeler Yunanların Anadolu'daki stratejilerini de güncellemeleri gerektiğini ortaya koymuştu. 1920 yazında düzenledikleri ileri harekâttan sonra Anadolu'daki Yunan kuvvetlerinin başkomutanı Korgeneral Leonidas Paraskevopoulos, Eskişehir-Afyon hattının ele geçirilmesi hâlinde demir yolu altyapısından ve önemli ikmal merkezlerinden mahrum kalacak Türklerin savaşma azminin kırılacağı ve anlaşma masasına oturacakları tahmininde bulunmuştu.¹² Ancak son yaşanan gelişmeler, Türklerin sürekli ülke içinden personel takviyesi ve ülke dışından malzeme yardımı alan düzenli bir ordusu olduğunu ortaya koymuştu. Böylece Yunanların yeni stratejik hedefi, bu ordunun Anadolu'nun derinliklerine çekilmesine müsaade edilmeden imha edilmesi olarak belirlendi. Yunanlar arasında bu hedefi fazlaca iyimser bulanlar yok değildi. Harekâta 12'nci Tümen Komutanı olarak katılan Prens Andreas, “düşmanın mevzilerinde imha olmayı bekleyeceğini kim garanti edebilir ve elindeki kuvvetleri toplu hâlde geriye çekerse onu daha ne kadar takip edebiliriz” diye soruyordu.¹³

Türk Tarafının Hazırlıkları

Yunanların yaptığı genel seferberlikten ötürü Türk tarafı, düşmanın bir taarruza hazırlandığını hesap ederek bu taarruzu karşılamak üzere kendi savunma hazırlıklarına başladı.¹⁴ İkinci İnönü Muharebesi'nde zafer kazanılmış olsa da düşmanın kesin olarak mağlup edilmesi için taarruz etmek gerekiyordu. Ancak Nisan ayı ortasındaki Aslıhanlar-Dumlupınar Muharebesi'nde yaşanan yenilgi, ordunun henüz düşmana taarruz etmek için hazır olmadığını

---

⁹ Yorgos Spridonos, *Harp ve Hürriyetler: Şahsî Müşahedeme Göre Küçük Asya Seferi*, (Genelkurmay ATASE Başkanlığı Kütüphanesi Basılmamış Çeviri), s. 132.

¹⁰ Smith, *Ionian Vision*, s. 207.

¹¹ Thanos Veremis, *The Military in Greek Politics: From Independence to Democracy*, (London: Hurst&Co, 1997), s. 64-67. Kakoudakis, *A Concise History of the Campaign in Asia Minor*, s. 149.

¹² Smith, *Ionian Vision*, s. 130.

¹³ HRH Prince Andrew of Greece, *Towards Disaster: The Greek Army in Asia Minor in 1921*, (London: John Murray, 1930), s. 6.

¹⁴ Sabahattin Selek, *İsmet İnönü: Hatıralar*, 4. Baskı, (İstanbul: Bilgi Yayınevi, 2014), s. 244-245.

gösterdi.¹⁵ Türk tarafının elindeki tek seçenek, ordu taarruza hazır hâle gelene kadar stratejik savunmada kalmaktı.

Millî Savunma Bakanı Fevzi Paşa (Çakmak), bu muharebelerin hemen ardından Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'dan (İnönü) ve Güney Cephesi Komutanı Refet Paşa'dan (Bele) cephedeki duruma dair görüş bildirmelerini istedi. İki komutan da birbiriyle çelişen görüşler sundular. İsmet Paşa düşmanın kuzeyden daha kuvvetli geleceğini düşünmekte ve güneydeki birliklerin Eskişehir'e çekilip yeni bir savunma hattı kurulması gerektiği fikrindeydi. Refet Paşa ise düşmanın Uşak'tan en az 6 tümenle taarruz edeceğini düşünmekte ve Kütahya'nın güneydoğusunda Nasuhçal-Ömerbaba tepeleri hattında kesin sonuçlu muharebenin kabul edilmesi gerektiğini bildirdi. 29 Nisan'da Fevzi Paşa'dan gelen cevapta Refet Paşa'nın bu görüşü uygun bulundu.¹⁶

Cephe teşkilatına çekidüzen vermek isteyen Mustafa Kemal ve Fevzi Paşalar 2 Mayıs'ta önce Eskişehir'e ve oradan da Kütahya'ya gelerek İsmet ve Refet Paşalarla 2 Mayıs akşamından 3 Mayıs sabahına kadar süren bir toplantı yaptılar. Toplantı sonucunda Güney Cephesi lağvedildi ve bu cephedeki bütün birlikler Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'nın emrine verildi. Toplam 14 piyade ve 3 süvari tümeninden oluşan bu kuvvetin tamamına tek bir elden komuta etmek çok güç olacağı için ikişer yahut üçer tümenlik grup teşkilatlarının kurulmasına karar verildi. Tümenler, sadece muharebe hazırlıkları, eğitim, tahkimat, sevk ve idare bakımından grup komutanlıklarına bağlı olacaklardı. Gruplar bu hâllerleriyle muharebe hizmet destek sınıflarını barındırmadıkları için kolordu olarak nitelendirilemiyordu.¹⁷

Batı Cephesi kuvvetlerinin yeni teşkilat ve tertiplenmesi şu şekildeydi:

I. Grup: 1, 11, 23 ve 61'inci Piyade Tümenleri ve 3'üncü Süvari Tümeni'nden müteşekkil. Albay İzzettin Bey (Çalışlar) emrinde İnönü mevzilerindeydi.

III. Grup: 4, 24 ve 41'inci Piyade Tümenleri ve 1'inci Süvari Tümeni'nden müteşekkil. Albay Arif Bey (Ayıcı Arif) emrinde Kütahya'nın 15 kilometre batısından itibaren Kütahya güneyindeki mevzilerdeydi.

IV. Grup: 5'inci Kafkas, 7'nci ve 8'inci Piyade Tümenleri ile 2'nci Süvari Tümeni'nden müteşekkil. Albay Kemalettin Sami Bey (Gökçen) emrinde, Genelkurmay'ın kesin sonuçlu

---

¹⁵ Celâl Erikan, *Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 3. Baskı, (İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2014), s. 211-213.

¹⁶ Şadi Sükan, Kâmil Önalp, *Türk İstiklal Harbi*, c. 2, kısım 4, (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1974), s. 71-74, 84.

¹⁷ Sükan, Önalp, *Türk İstiklal Harbi*, s. 80-87.

muharebenin verileceği yer olarak kabul ettiği Ömerbaba-Nasuhçal tepeleri hattı merkezinde olacak şekilde tertiplenmişti.

XII. Grup: 57'nci ve Mürettep Piyade Tümenleri ile 4'üncü Süvari Tugayı'ndan müteşekkil. Albay Halit Bey (Karsıalan) emrinde, Afyon-Dumlupınar kesiminde bulunuyordu.

Bunlar dışında 3'üncü Kafkas, 15'inci Piyade ve 14'üncü Süvari Tümenleri de cephe ihtiyatı olarak I. ve III. Grupların gerisinde bulunuyordu. Yine cephe emrinde olan 6'ncı Piyade Tümeni, cephenin en güneyinde Dinar-Burdur hattını örtüyordu. Doğrudan Genelkurmay Başkanlığı emrinde olan, Albay Kazım Bey (Özalp) Emrindeki Mürettep Kolordu İznik'in batısındaydı. Şu hâlde, 30 kilometrelik İnönü mevzii 4 tümenle tutulurken, 70 kilometrelik Kütahya mevzii 6 tümenle tutulmaktaydı ve bu mevziin her iki kanadı da açıktaydı.¹⁸ Türk savunmasının planlanmasında İsmet Paşa'nın, düşmanın üstün kuvvetlerle Bursa üzerinden geleceği yönündeki kanaati etkili olmuştu.

Batı Cephesi Komutanlığı, 15 Haziran'a kadar aldığı takviye kuvvetlerle Yunan taarruzu başlamadan önce 6.040'ı subay olmak üzere, 122.131 kişilik (bunların 81.550'si muharipti) bir mevcuda ulaşmıştı. Ayrıca cephe komutanlığı emrinde 432 ağır, 238 hafif makineli tüfek, 162 top, 28 kamyon ve 28.938 yük hayvanı mevcuttu.¹⁹ Bu hâliyle Batı Cephesi'nin toplam mevcudu Küçük Asya ordusu mevcudunun yarısından biraz fazlaydı.

Batı Cephesi Komutanlığı'nın Savunma Planı

Yunanların 27/28 Haziran gecesi İzmit'i tahliye etmeleri ve buradaki 11'inci Tümen'in Bursa'ya alınması, yaklaşan taarruzun bir işareti sayılmıştı. 30 Haziran 1921 günü İsmet Paşa, grup komutanlarına gizli bir cephe emri göndererek savunma planını açıklamıştı. Plana göre gruplar bulundukları hattın ilerisini keşfettirip ileri çıkardıkları kıtalarla düşman ilerleyişini yavaşlatacaklar ve hazırladıkları asıl mevzilerde kesin sonuçlu muharebeye gireceklerdi. 3'üncü Kafkas Tümeni I. Grup emrine verilerek İnönü mevziine gönderildi. XII. Grup'a 57'nci Tümeni derhâl Afyon kuzeyine kaydırması emredildi. Düşman taarruzu başladığında bu tümen ve 4'üncü Süvari Tugayı derhâl IV. Grup sol kanadına geleceklerdi. Mürettep Tümen ise Afyon kesiminde kalarak Konya istikametini örtecekti.²⁰

Bu emirde İsmet Paşa'nın kararsızlığı göze çarpmaktadır. Uşak istikametinden gelişebilecek bir taarruzda IV. Grup'un sol yanının tehlikeye düşmesinden çekindiği

¹⁸ Fahri Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2014), s. 333-334.

¹⁹ Sükan, Önalp, *Türk İstiklal Harbi*, s. 45.

²⁰ Sükan, Önalp, *Türk İstiklal Harbi*, s. 153-155.

anlaşılmaktaysa da emir metninde cephenin bu kesiminin takviye edilmesine yönelik bir madde yoktur. Fakat yine aynı emirde, cephe ihtiyatındaki 3'üncü Kafkas Tümeni'ni hâlihazırda 4 tümeni bulunan I. Grup'u takviye etmekle görevlendirmiş ve kuzey kesimini daha da kuvvetlendirmiştir.²¹ Hâlbuki 20 Haziran'da Uşak üzerinde yapılan hava keşfinde, Yunanların Dumlupınar-Uşak hattında 5 tûmenden fazla kuvvet topladığı görülmüş ve toplam 11 tûmeni olduğu bilinen Yunanların kesin sonuç yerinin cephenin güney kesimi olduğu ortaya çıkmıştı.²² Bu hâlde, Türk savunma planının yanlış bir hesap üzerine inşa edildiği söylenebilirdi.

Yunan Küçük Asya Ordusu'nun Taarruz Planı

Türk tarafında savunma hazırlıkları devam ederken Küçük Asya ordusu da taarruz planına son şeklini vererek hazırlıklarını tamamladı. Yunan Kralı Konstantinos 12 Haziran'da İzmir'e geldi ve başkomutan sıfatıyla ordunun komutasını üzerine aldı. Askerî eğitimini Almanya'da tamamlayan ve Balkan Savaşı'nda aktif olarak görev yapan Konstantinos, heybetli cüssesi, alçakgönüllülüğü, asabî ve kaba saba tavırlarından ötürü sıradan askerler arasında oldukça popülerdi.²³ Harekâtın planlanması veya sevk ve idaresine müdahalesi beklenmemekle birlikte, cepheye gelişinin Anadolu'daki personelin moralini artırması beklenmişti. 16 Haziran'da toplanan harp meclisinde harekât planı onaylanmış ve birliklere tebliğ edilmişti. Planın özü, Türk birliklerinin kuzeyde zayıf kuvvetlerle tespit edilmesi, güneyde ise üstün kuvvetlerin manevrasıyla kuşatılıp imha edilmesi idi. Bu maksatla eldeki kuvvetlerin teşkilatlanması ve görevleri şu şekilde belirlenmişti:

A Kolordusu: Tümgeneral Aleksandros Kondülis emrinde, 1'inci ve 2'nci Piyade Tümenlerinden müteşekkildi ve Dumlupınar'daydı. Afyon'un kuzeyindeki mevzilere taarruz edecek ve Afyon'daki kuvvetlerin IV. Grup sol yanını takviye etmek için burada toplanmalarına engel olacaktı. Sonrasında Seyitgazi'ye ilerleyip Türk kuvvetlerinin geri çekilme istikametini kesecekti.

B Kolordusu: Tümgeneral Aristoteles Vlahopulos emrinde, 5'inci ve 13'üncü Tümenlerden müteşekkildi ve Dumlupınar'daydı. Kuzeydoğu istikametine ilerleyerek Nasuhçal-Ömerbaba hattına taarruz edecekti.

Güney Tümenler Grubu: Tümgeneral Dimitrios Gidas emrinde, 4'üncü ve 12'nci Tümenlerden ve Süvari Tugayı'ndan müteşekkildi. A Kolordusu'nun sağ yan emniyetini

---

²¹ Sükan, Önalp, *Türk İstiklal Harbi*, s. 154.

²² Sükan, Önalp, *Türk İstiklal Harbi*, s. 148-149.

²³ Pallis, *Yunanlıların Anadolu Macerası (1915-1922)*, s. 114.

sağlamak üzere Dumlupınar güneyinde toplanmıştı. 4'üncü Tümen'le Afyon'u işgal edecekti. Sonra 12'nci Tümen ve Süvari Tugayı kuzeye yönelip A Kolordusu'na destek vereceklerdi.

9'uncu Karma Tümen: Albay Vlasiyos Çiroyannis emrindeki bu tümen, Gediz üzerinden Kütahya'nın güneyindeki mevzilere taarruz etmek üzere Uşak'ta bulunuyordu.

C Kolordusu: Tümgeneral Yeoryos Polimenakos emrinde, 7'nci ve 10'uncu Tümenlerden müteşekkildi. Bursa'da toplanmıştı. Orhaneli-Tavşanlı mihverinden ilerleyerek Kütahya'yı kuzeyden ve batıdan tehdit edecekti.

Kuzey Tümenler Grubu: Tümgeneral Nikolaos Trikupis emrinde, 3'üncü ve 11'inci Tümenlerden müteşekkildi. Bursa doğusundan hareketle, bir kolu Yenişehir bir kolu İnégöl üzerinden İnönü mevzilerine taarruz ederek buradaki kuvvetleri tespit edecekti.²⁴

Yunan harekât planında görüldüğü üzere 5 tümenle IV. Grup merkez ve sol yanı hedef alınacaktı. Bu grubun yaklaşan muharebede ezilmemesi için XII. Grup'un desteğine ve taarruz başlamadan önce takviye edilmeye ihtiyacı vardı.

Yunan Ordusunun İleri Yürüyüşü ve Asıl Türk Mevzilerine Çatması

8 Temmuz günü Yunan C Kolordusu kuvvetlerinin Bursa'nın güneyinden harekete geçmesiyle harekât başladı. Bu kolordunun önünde, zayıf bir alaya denk olan Orhaneli Müfrezesi dışında bir kuvvet yoktu. Müfrezeden, gece yarısı gelen raporda buradan ilerleyen düşmanın 2 tümen olduğu doğru biçimde bildirmiş ancak İsmet Paşa bu bilgiyi inandırıcı bulmamıştı. Bu sebeple Orhaneli istikametinden yaklaşabilecek düşman kuvvetleri için ciddi bir tedbir alınmamıştı. Böylece düşman sonraki altı gün zarfında hiçbir direnişle karşılaşmadan Kütahya'ya kadar gelecekti.

10 Temmuz günü cephenin geri kalanındaki Yunan tümenleri planlanan şekilde harekete geçtiler. XII. Grup, İsmet Paşa'nın muharebeden günler önce verdiği emir uyarınca Mürettep Tümen'i Afyon'da bırakarak 57'nci Tümen'le beraber IV. Grup sol yanına yaklaşmak üzere kuzeye çekildi. 3'üncü Kafkas Tümeni de İnönü mevzilerine yaklaştırıldı.²⁵

Yunanlar sonraki iki gün boyunca Türk kuvvetleriyle ciddi bir temasa girmeden yürüyüşlerine devam ettiler. 12 Temmuz gününe gelindiğinde, keşif hataları yüzünden ulaşan yanlış bilgilerden ötürü İsmet Paşa hâlâ kararsızdı. I. Grup kendi cephesindeki 2 tümenlik

²⁴ Kakoudakis, *A Concise History of the Campaign in Asia Minor*, s. 151-154. Kondulis, *Küçük Asya Seferi II. Devre II. Kısım (II. Kitap)*, s. 26-30.

²⁵ Sükan, Önalp, *Türk İstiklal Harbi*, s. 195.

kuvveti 3 tümen olarak değerlendirmişti. III. Grup Kütahya güneyinde ilerleyen 1 tümeni 2 tümen tahmin etmişti. Tavşanlı üzerine de 2 tümen geldiği artık anlaşılmıştı. Böylece cephenin kuzeyinde toplam 7 tümenin ilerlediği gibi yanlış bir kanaat ortaya çıkmıştı.²⁶ XII. Grup Komutanı Albay Halit de kendi cephesinde mühim bir düşman kuvveti olmadığını, asıl taarruzun kuzey kesiminden geleceğini düşünmekteydi.²⁷ Keşif görevini icra eden personelin tecrübesizliğinden kaynaklanan tüm bu yanlış değerlendirmeler sonucu ilk iki gün boyunca IV. ve XII. Gruplar'ı takviye etmek için hiçbir girişimde bulunulmamıştı.

İsmet Paşa alınan raporlar üzerine cephe ihtiyatını da her an muharebeye girecek şekilde hazırlama kararı aldı. 12 Temmuz günü 15'inci Piyade ve 14'üncü Süvari Tümenleri ile Meclis Muhafız Taburu'ndan müteşekkil V. Grup kuruldu ve Albay Fahrettin (Altay) emrine verilerek Tavşanlı istikametine ilerleyen düşman kuvveti karşısında açık bulunan III. Grup kuzeyine sevk edildi.²⁸ İsmet Paşa böylece cephenin kuzey kesimini kuvvetlendirmeye devam etmiş oldu.

12 Temmuz gecesi durum biraz daha belirgin bir hâl almaya başladı. Yunan kuvvetlerinin büyük kısmının Altıntaş-Afyon bölgesinde açıldığı anlaşılmıştı. Yunanların Afyon'u ele geçirdikten sonra IV. ve XII. Grup cephesine yükleneceği, sonrasında Seyitgazi istikametinde bir kuşatma yapmaya çalışacağı da artık kesindi. Cephenin sol yanını takviye etmek için IV. Grup emrindeki 7'nci ve 8'inci Tümenler XII. Grup emrine verilmişti. III. Grup ihtiyatındaki 4'üncü Tümen de derhâl demir yoluyla Çöğürler'e indirilecek ve 7'nci Tümen'den boşalan mevzileri devralacaktı. İnönü'deki 3'üncü Kafkas Tümeni de trenle Çöğürler'e gelip 8'inci Tümen mevzilerine yerleşecekti.²⁹

İsmet Paşa bu kararla 70 kilometrelik Kütahya cephesini 120 kilometreye kadar genişletmişti ve tümenler de bu hatta dağıtılmıştı. Artık Yunanlar bu cepheyi her yerden yarabilirlerdi.³⁰ Diğer yandan grup komutanlarının takviye almadan ellerindeki tümenleri bırakmak istemeyeceğini de hesaba katmamıştı. III. Grup Komutanı Albay Arif, emre itaatsizlik olarak nitelendirilebilecek bir tutum sergileyerek 4'üncü Tümen'i yola çıkarmamakta ısrar etmişti.³¹ Bu tümenin cepheye ulaşmasının gecikmesi, cephenin yarılmasına sebebiyet verebilirdi. 4'üncü Tümen'le beraber 3'üncü Kafkas Tümeni de gecikince, IV. Grup Komutanı

²⁶ Fahri Aykut, *İstiklâl Savaşı'nda Kütahya ve Eskişehir Muharebeleri*, (İstanbul: Askerî Matbaa, 1936), s. 43.

²⁷ Sükan, Önalp, *Türk İstiklal Harbi*, s. 204.

²⁸ Fahrettin Altay, *10 Yıl Savaş ve Sonrası 1912-1922*, (İstanbul: İnsel Yayınları, 1970), s. 287.

²⁹ Aykut, *İstiklâl Savaşı'nda Kütahya ve Eskişehir Muharebeleri*, s. 49.

³⁰ Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, s. 335.

³¹ Altay, *10 Yıl Savaş ve Sonrası 1912-1922*, s. 287-288.

Albay Kemalettin Sami 7'inci ve 8'inci Tümenleri XII. Grup emrine bırakmakta ağır davranmıştı.³²

Bu gecikmelerin bedeli 13 Temmuz'da Afyon'u işgal eden Yunan kuvvetlerinin XII. Grup cephesine yönelerek başlattıkları taarruzda aynı gün Kolankaya mevzilerinin kaybedilmesi, 14 Temmuz'da da cephenin sol yanının çökmesi sonucu ağır bir biçimde ödendi. Bu esnada 8'inci Tümenin büyük kısmı hâlâ XII. Grup'un yardımına gelememişti. Seyitgazi istikametine çekilen Albay Halit, akşam raporunda 57'nci ve 7'nci Tümenlerin savaşamaz hâle geldiğini bildiriyordu.³³ Böylece en fazla 15.000 mevcuda sahip XII. Grup, yaklaşık 40.000 mevcutlu Yunan A Kolordusu karşısında tek başına bırakılarak ezdirilmiş oluyordu.³⁴

Yumruçal-Nasuhçal Muharebeleri ve Cephenin Yarılması

XII. Grup'un çekilmesiyle Yunan kuvvetlerinin 15 Temmuz'daki hedefi, yalnız başına kalan IV. Grup oldu. Güneybatıdan ilerleyen B Kolordusu'nun 13'üncü Tümeni bir gün önce Cin Dağı'nı işgal etmiş ve kuzeydeki Kulaksız Dağı mevzilerindeki 5'inci Kafkas Tümeni'nin isabetli top ateşi karşısında daha ileri gitmemişti. Bu tümene sabah taarruza devam etme emri verildi. Hemen doğusunda bulunan 5'inci Tümen de Çavuşçiftliği-Yumruçal kesimine taarruz edecekti. Yunan A Kolordusu da Seyitgazi istikametine yapacağı kuşatmadan vazgeçmiş, XII. Grup karşısında bir piyade alayı ve bir süvari tugayı bırakarak 3 tümeniyle IV. Grup üzerine yönelmişti.³⁵

İsmet Paşa IV. Grup cephesinde oluşan kritik duruma takviye kuvvetler yollayarak müdahale etti. 4'üncü Tümen 14 Temmuz'da bir günlük gecikmeyle, bir alayı eksik olarak Nasuhçal-Yumruçal kesiminde mevzie girdi. I. Grup'tan alınan 23'üncü Tümen, XII. Grup'tan alınan 3'üncü Kafkas Tümeni ve 7'nci Piyade Tümeni de IV. Grup emrine verildi. Böylece IV. Grup'un kuvveti 4 tümene ulaşmıştı. Ancak tüm bu takviyelere rağmen 1'inci, 2'nci ve 5'inci Tümenlerini buraya sevk eden Yunanların ikiye bir oranında sayısal üstünlüğü söz konusuydu.³⁶

Yunan 5'inci Tümeni'nin Yumruçal'a taarruzu sabah 06.00'da başladı. 4'üncü Tümen'in henüz belli mevzi kesimlerini işgal etmemiş olmasından faydalanarak öğlene kadar Yumruçal'ı ele geçirdi. Bu muharebeler esnasında 4'üncü Tümen Komutanı Yarbay Nazım

³² Erikan, *Kurtuluş Savaşı Tarihi*, s. 224.

³³ Aykut, *İstiklâl Savaşı'nda Kütahya ve Eskişehir Muharebeleri*, s. 69.

³⁴ Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, s. 334.

³⁵ Kakoudakis, *A Concise History of the Campaign in Asia Minor*, s. 187.

³⁶ Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, s. 336.

Bey, emrindeki kuvvetler tarafından boş bırakılan bir arazi kesimini karargâh heyetiyle tutmak için harekete geçtiğinde şehit oldu. Bölgeye parça parça ulaşan 23'üncü Tümen'in ve 7'nci Tümen'in karşı taarruzu sonucu mevziler defalarca el değiştirmişse de Yunan kuvvetleri buradan geri atılamadı. Yunan 1'inci Tümeni'nin Nasuhçal'a akşam başlattığı taarruzlar ise gece boyunca devam etti. 7'inci ve 3'üncü Tümenlerden ayrılabilen kuvvetlerle yürütülen savunma ve karşı taarruzlar boğuşma şeklinde sabaha kadar sürdü. Sabah olduğunda Nasuhçal Türk kuvvetlerinin elinde kalmıştı.³⁷

15 Temmuz günü IV. Grup'un en büyük şansı, Yunan 5'inci Tümen'in hemen sol yanındaki 13'üncü Tümen'in bir gün boyunca mevzilerinden çıkmaması ve 5'inci Kafkas Tümeni karşısında hareketsiz kalmasıydı. Bu tümene bağlı olan 5/42 Efzon Alayı'nın Komutanı, Venizelist subayların en meşhurlarından Albay Nikolaos Plastiras, gün boyunca tümen ve kolordu komutanının müteaddit defalar verdiği taarruz emirlerini düşman mevzilerinin çok sağlam olduğu ve çok zayıf vereceği gerekçesiyle yerine getirmemekte ısrar etmişti. Hâlbuki karşısındaki 5'inci Kafkas Tümeni, 5 taburunu Yumruçal'daki 4'üncü Tümen'e yardıma göndermişti ve sadece 4 taburdan ibaret kalmıştı.³⁸

16 Temmuz günü sabahı da Yunanların Nasuhçal-Yumruçal hattındaki taarruzları devam etti. IV. Grup karşısında 3 Yunan tümeni (1'inci, 2'nci ve 5'inci Tümenler) vardı. Önceki gece XII. Grup, herhangi bir düşman baskısı görmediği hâlde Seyitgazi'ye doğru çekildi ve IV. Grup'u kaderiyle baş başa bıraktı. XII. Grup karşısındaki 12'nci Tümen de boşa çıkarak IV. Grup gerisine doğru ilerlemeye başlayınca durum oldukça kritik bir hâl aldı. Sabah 09.40'ta 23'üncü Tümen'in sol yanında cephe yarıldı. Saat 11.00'de Nasuhçal'daki 3'üncü Kafkas Tümeni çözülmeye başladı. Nasuhçal'dan düzenli şekilde yapılmak istenen çekilme, askerin paniğe kapılması sonucu firar hâlini aldı. Durumu gören 7'nci Tümen de çekilme emri verdi ancak bu tümenin de çekilişi firara dönüştü. Albay Kemalettin Sami saat 14.00'te bütün gruba çekilme emrini verdi. Batı Cephesi kuvvetlerinin tamamının kuşatılması tehlikesi belirince İsmet Paşa saat 16.30'da bütün cepheye genel çekilme emri verdi.³⁹ Böylece, vakitli ve yeterli şekilde takviye edilemeyen, birbirlerini de destekleyemeyen XII. ve IV. Gruplar, iki gün arayla ayrı ayrı mağlup edildiler ve Kütahya Muharebesi sona ermiş oldu.

16 Temmuz akşamı başlayan genel çekilme kısa sürede bozgun hâlini aldı. Özellikle 3'üncü Kafkas Tümeni'nde durum oldukça kötüydü. Ağır silahlar, arabalar ve cephane

³⁷ Kakoudakis, *A Concise History of the Campaign in Asia Minor*, s. 187. Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, s. 336.

³⁸ Kakoudakis, *A Concise History of the Campaign in Asia Minor*, s. 188.

³⁹ Aykut, *İstiklâl Savaşı'nda Kütahya ve Eskişehir Muharebeleri*, s. 92-93. Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, s. 337.

sandıkları yol kenarlarına terk edilmişti. Yaralıların taşınması kimsenin aklına gelmemekte ve bunlar düşmanın insafına terk edilmekteydiler.⁴⁰ Kütahya batısında mevzilerini günlerdir başarıyla savunan 15'inci Tümen cephesinde bile bozgun manzaraları görülmekteydi.⁴¹ Hatta herhangi bir ciddi muharebeye girmemiş 41'inci Tümen dahi bozulmuş hâlde kaçmaktaydı. 5'inci Kafkas Tümeni Komutanı Yarbey Cemil Cahit (Toydemir), İsmet Paşa'ya gönderdiği raporunda cephedeki manzara için, "tamamıyla uğursuz Balkan Harbi'ni andırıyor" diyordu.⁴² Bozgun ve firar haberlerinin ulaşması üzerine ihmali görülen subaylar hakkında tahkikat başlatılması emredilmişti.⁴³ İsmet Paşa 18 Temmuz'da son nefere kadar duyurulmasını bildirdiği genelgede, kesin zaferden sonra bile hiçbir hatanın affedilmeyeceğini duyurmuştu.⁴⁴

Yunan C Kolordusu 17 Temmuz'da direniş görmeden Kütahya'yı işgal etti. Durum kritik bir hâl alınca Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa'yla görüşmek üzere 17 Temmuz'da cepheye geldi. Durumu değerlendirdikten sonra İsmet Paşa'ya, derlenip toparlanmak için orduyu gerekirse Sakarya gerisine kadar çekebileceğini söylemişti.⁴⁵ İsmet Paşa aynı gün düşmanın büyük kısmının Seyitgazi istikametinde boşa çıktığını ve ordunun imha olmaması için Seyitgazi'nin doğusuna çekilmesi konusunda Fevzi Paşa'nın görüşünü aldı. Fevzi Paşa düşmanın Seyitgazi'ye değil, kuzey ve kuzeybatıya doğru ilerlediğini bildirdi.⁴⁶ A Kolordusunun neredeyse batı istikametinde yaptığı bu düzensiz takip, doğuya çekilen Türk birliklerinin Eskişehir güneyinde toplanmaları için uygun bir fırsat yaratmış ve nefes almalarını sağlamıştı.

Eskişehir'de Türk Karşı Taarruzu

Düşmanın Eskişehir batısına yaklaşması üzerine 19 Temmuz günü şehir tahliye edildi ve aynı günün öğleden sonrası Yunanlar tarafından işgal edildi. 20 Temmuz'da ordu, Eskişehir'in 25 kilometre doğusunda, kuzeyde Bozdağ'dan güneyde Seyitgazi'ye kadar uzanan 50 kilometrelik bir hat üzerinde tertiplendi. Birlikler düşman baskısı olmadan çekildiler ve firar vakaları engellenemese de bu hat üzerinde derlenip toparlanma imkânı buldular. Bu sırada Yunanlar IV. Grup karşısındaki 2 tümenlerini kuzeye kaydıldılar. Böylece Eskişehir'deki C

---

⁴⁰ Sinan Onuş, *Teşkilat-ı Mahsusa'dan Kurtuluş Savaşı'na Kızılca Kıyamet*, 2. Baskı, (İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, 2015), s. 202-209

⁴¹ Baki Vandemir, *Seferde ve Hazarda Zabit ve Zabitlik*, (Ankara: Köyhocas Matbaası, 1932), s. 31.

⁴² Sükan, Önalp, *Türk İstiklal Harbi*, s. 351.

⁴³ ATASE Arşivi, İSH. Kutu: 1442 Gömlek Belge: 66-4240.

⁴⁴ Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'nın Tamimi, 18 Temmuz 1921, *Harp Tarihi Belgeleri Dergisi*, Yıl: 22, Sayı: 67, Mart 1973, Belge No: 1494.

⁴⁵ Sükan, Önalp, *Türk İstiklal Harbi*, s. 366.

⁴⁶ Aykut, *İstiklâl Savaşı'nda Kütahya ve Eskişehir Muharebeleri*, s. 106.

Kolordusu ile Eskişehir güneyindeki A Kolordusu arasında geniş bir boşluk ortaya çıktı. İsmet Paşa oluşan bu boşluğa taarruz ederek iki kolorduyu birbirinden ayırmaya karar verdi. Taktik durum da bu taarruz için Türk tarafının lehine görünüyordu. Eskişehir'deki 6 Yunan tümeni karşısında Eskişehir doğusunda 9 Türk tümeni vardı.⁴⁷

21 Temmuz sabahı I., III. ve IV. Gruplarla taarruza geçildi. I. Grup Eskişehir kuzeyinden taarruza geçti. III. Grup şehrin doğusundaki düşmanı cephede tespit ederken, onun solundaki IV. Grup da Eskişehir'deki düşmanı kuşatmak amacıyla düşman cephesinde ortaya çıkan boşluktan taarruz etti. Öğleden önce 5 kilometre kadar ilerleme sağlanmışsa da öğleden sonra Eskişehir batısından ve güneyinden yetişen Yunan tümenlerinin karşı taarruzlarıyla ilerleme durdurulmuş ve Türk kuvvetleri geri atılmıştı. Taarruzun başarısızlığı ve aynı gün Seyitgazi doğusundaki Kırkkız Dağı'nda, Türk kuvvetlerinin çekilme istikametini tehdit edebilecek Yunan birliklerinin tespit edilmesi sonucu İsmet Paşa Pomaklar-Alpu-Çifteler hattına çekilme emrini verdi.⁴⁸

Eskişehir karşı taarruzunun maksadı konusunda farklı görüşler vardır. Mustafa Kemal Paşa bu taarruzun yapılmasından memnun olmadığını söylemiştir.⁴⁹ Fahri Belen de bu taarruzun gereksiz bir hareket olduğunu yazar.⁵⁰ Fahri Aykut ise Yunan cephesinde oluşan boşluktan faydalanmak için yapılan bu taarruzu taktik bir gereklilik olarak nitelendirir.⁵¹ Celâl Erikan da çekilme öncesi kısmen başarılı olacak bir taarruzun, askerin morali üzerinde olumlu etki yaratabileceği değerlendirmesini yapar.⁵² Sakarya Muharebesi'nde esir düşen bazı Türk subayları ise sorgularında bu taarruzun Eskişehir doğusunda toplanmış ağır silahların taşınması için zaman kazanmak amacıyla yapıldığını söylemişlerdir.⁵³

Taarruzun sebebi ne olursa olsun, Papulas'ın 22 Temmuz'da verdiği takip emri bu taarruzun etkisi yüzünden yerine getirilemedi. Durumu gözden geçiren ve Türk kuvvetlerinin hâlen karşı taarruz imkân ve kabiliyetine sahip olduğunu gören Papulas, 23 Temmuz günü taarruz ve takip harekâtını tamamen durdurdu.⁵⁴ Bu sebepten ötürü Eskişehir karşı taarruzunun

---

⁴⁷ Aykut, *İstiklâl Savaşı'nda Kütahya ve Eskişehir Muharebeleri*, s. 140-142.

⁴⁸ Kakoudakis, *A Concise History of the Campaign in Asia Minor*, s. 206-211. Aykut, *İstiklâl Savaşı'nda Kütahya ve Eskişehir Muharebeleri*, s. 144-147. Andrew, *Towards Disaster: The Greek Army in Asia Minor in 1921*, s. 73.

⁴⁹ Erikan, *Kurtuluş Savaşı Tarihi*, s. 231.

⁵⁰ Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, s. 339.

⁵¹ Aykut, *İstiklâl Savaşı'nda Kütahya ve Eskişehir Muharebeleri*, s. 165-166.

⁵² Erikan, *Kurtuluş Savaşı Tarihi*, s. 230.

⁵³ Spridonos, *Harp ve Hürriyetler: Şahsi Müşahedeme Göre Küçük Asya Seferi*, s. 151.

⁵⁴ Edward J. Erickson, *The Turkish War of Independence: A Military History 1919-1923*, (Santa Barbara: ABC-CLIO, 2021), s. 196.

Türk tarafı için taktik bir yenilgi olmasına rağmen, operatif bir başarı olduğu söylenebilir. Ancak Papulas'ın, bu taarruz olmasa da Eskişehir'in ele geçirilmesinden tatmin olup harekâta devam etmek istememiş olması da muhtemeldir. Papulas'ın sonraki günlerde harekâtın Ankara'ya doğru devam etmesi için hükûmetin baskısına direnmesi, hatta istifa etmeyi düşünmesi de buna delil olarak gösterilebilir.⁵⁵

Türk Ordusunun Sakarya Nehri Gerisine Çekilmesi

Yunanların Eskişehir'de durmaları sayesinde İsmet Paşa 22 Temmuz'dan 25 Temmuz'a kadar düşman baskısıyla karşılaşmadan Sakarya gerisine çekilmeyi tamamlayabildi. Böylece Kütahya-Eskişehir Muharebeleri Türk yenilgisiyle sona ermiş oldu. Muharebelerde Türk ordusu 121 subay, 1522 er şehit vermişti. 267 subay ve 4714 er ise yaralanmıştı. 54 subay ve 320 er esir düşmüştü. Toplam insan kaybı 6978 idi. Ayrıca 55 makineli tüfek ve 18 top kaybedilmişti. 26 Temmuz günü Batı Cephesi karargâhından verilen kuvvet miktarına göre, 30809 er kıtalarından ayrı düşmüş yahut firar etmişti ki bu rakam zayıatın dört katından fazlasına denk geliyordu. Yunan tarafında ise 74 subay ve 1416 er ölmüş, 208 subay ve 6264 er yaralanmıştı. Ayrıca 110 er ise kayıptı.⁵⁶

Eskişehir'deki yenilginin ardından 23 Temmuz 1921 günü mecliste yapılan gizli celsede Fevzi Paşa meclisin Kayseri'ye taşınmasını tartışmaya açtı. Ordunun Ankara'yı savunma kaygısına kapılmadan savaşabilmesi için meclisin Ankara'dan ayrılmasını gerekli gördüğünü söylemişti. Ancak bu öneri milletvekillerinin büyük çoğunluğu tarafından şiddetle reddedildi. Fevzi Paşa farklı gerekçelerle vekiller ikna etmeye çalışsa da başarılı olamadı.⁵⁷

Mecliste yaşanan şiddetli tartışmalarda yenilginin sorumlusu olarak başlıca iki isim öne çıkıyordu: Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa ve III. Grup Komutanı Albay Arif. Özellikle İsmet Paşa'ya her türlü itham yapılmakta ve hatta divan-ı harbe verilmesi istenmekteydi. Muharebeler boyunca İsmet Paşa'nın karargâhında Harekât Şube Müdürü olarak görev yapmış Binbaşı Tevfik'e (Bıyıklıoğlu) göre İsmet Paşa aldığı yanlış tedbirlerle orduyu mağlup olmaya mahkûm etmişti ve ordunun imha olması Mustafa Kemal Paşa'nın müdahalesiyle önlenmişti.⁵⁸

⁵⁵ Andrew, *Towards Disaster: The Greek Army in Asia Minor in 1921*, s. 93-94

⁵⁶ Sükan, Önalp, *Türk İstiklal Harbi*, s. 537. Kakoudakis, *A Concise History of the Campaign in Asia Minor*, s. 214.

⁵⁷ TBMM Gizli Celse Zabıt Ceridesi, Devre 1, İçtima 57, c. 1, s. 99-107.

⁵⁸ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl*, (İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1968), s. 36.

Bu tartışmalarda Fevzi Paşa da başarısızlığın sorumluluğunu kendisi üstlendi ve özellikle İsmet Paşa'ya yönelik suçlamaların önünü almaya çalıştı.⁵⁹

Mustafa Kemal Paşa da meclis içinde oluşan muhalefet grubunun yönelttiği eleştirilerden nasibini aldı. Bu eleştiriler sürerken 4 Ağustos'ta kendisine Başkomutan yetkilerinin verilmesine dair tartışmalar başladı. Meclis'in gündemi artık değişmişti. Tartışmalar esnasında bazı vekiller yaklaştığını düşündükleri kesin mağlubiyetin bizzat Mustafa Kemal'in sorumluluğunda yaşanması için Başkomutanlık Kanunu'nu desteklediler. Bazıları ise içinde bulunulan kötü durumdan ancak onun liderliğiyle çıkılabileceğini düşünerek Mustafa Kemal'in Başkomutan olmasını istiyordu. 5 Ağustos'ta Başkomutanlık Kanunu kabul edildi.⁶⁰

Hemen ardından düşmanın yaklaşan ileri harekâtını Sakarya'da durdurmak için başlayan hazırlıkların telaşı arasında Kütahya-Eskişehir yenilgisi gündemden tamamen düştü. Eylül ayı ortasında Sakarya'da kazanılan zaferin ardından ise artık bütünüyle unutuldu. Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra Malta'dan Anadolu'ya ulaşan Ali İhsan Paşa (Sabis), Sivrihisar'da karargâhını ziyaret ettiği Albay Kemalettin Sami'ye Kütahya-Eskişehir Muharebesi'ndeki başarısızlığı sorduğunda, “şimdi, Sakarya'dan sonra, bu hikâye tamamen tarihe gömülmüş kalsın” cevabını almıştı.⁶¹ Böylece İstiklal Harbi'nin en büyük yenilgisi, sona erdikten sadece 2 ay sonra, bizzat onu yaşayanlar tarafından unutulmaya terk edildi.

---

⁵⁹ Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, s. 340-341.

⁶⁰ Erikan, *Kurtuluş Savaşı Tarihi*, s. 235.

⁶¹ Ali İhsan Sabis, *Harp Hatıralarım*, c. 5, (İstanbul: Nehir Yayınları, 1993), s. 99.

KAYNAKÇA

Birincil Kaynaklar

ATASE Arşivi, İSH. Kutu: 1442 Gömlek Belge: 66-4240.

Yayımlanmış Birincil Kaynaklar

Harp Tarihi Belgeleri Dergisi, Yıl: 22, Sayı: 67, Mart 1973, Belge No: 1494.

TBMM Gizli Celse Zabıt Ceridesi, Devre 1, İçtima 57, c. 1

İkincil Kaynaklar

Altay, Fahrettin, *10 Yıl Savaş ve Sonrası 1912-1922*, İstanbul: İnsel Yayınları, 1970

Aykut, Fahri, *İstiklâl Savaşı'nda Kütahya ve Eskişehir Muharebeleri*, İstanbul: Askerî Matbaa, 1936

Belen, Fahri, *Türk Kurtuluş Savaşı*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2014

Dusmanis, Viktor, *Küçük Asya Harbi'nin İç Yüzü*, c. 2, (Genelkurmay ATASE Başkanlığı Kütüphanesi Basılmamış Çeviri)

Erickson, Edward J., *The Turkish War of Independence: A Military History 1919-1923*, Santa Barbara: ABC-CLIO, 2021

Erikan, Celâl, *Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 3. Baskı, İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2014

HRH Prince Andrew of Greece, *Towards Disaster: The Greek Army in Asia Minor in 1921*, London: John Murray, 1930

Kakoudakis, Ioannis, *A Concise History of the Campaign in Asia Minor*, 2. Baskı, Athens: Army History Directorate, 2003

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, *Politikada 45 Yıl*, (İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1968)

Kondulis, Aleksandros, *Küçük Asya Seferi II. Devre II. Kısım*, (Genelkurmay ATASE Başkanlığı Kütüphanesi Basılmamış Çeviri)

Onuş, Sinan, *Teşkilat-ı Mahsusa'dan Kurtuluş Savaşı'na Kızılca Kıyamet*, 2. Baskı, İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, 2015

Pallis, Alexander Anastasius, *Yunanlıların Anadolu Macerası (1915-1922)*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1995

- Sabis, Ali İhsan, *Harp Hatıralarım*, c. 5, İstanbul: Nehir Yayınları, 1993
- Selek, Sabahattin, *İsmet İnönü: Hatıralar*, 4. Baskı, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 2014
- Smith, Michael L., *Ionian Vision: Greece in Asia Minor 1919-1922*, London: Allen Lane, 1973
- Spridonos, Yorgos, *Harp ve Hürriyetler: Şahsi Müşahedeme Göre Küçük Asya Seferi*, (Genelkurmay ATASE Başkanlığı Kütüphanesi Basılmamış Çeviri)
- Sükan, Şadi, Kâmil Önalp, *Türk İstiklal Harbi*, c. 2, kısım 4, (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1974)
- Thanos, Veremis, *The Military in Greek Politics: From Independence to Democracy*, London: Hurst&Co, 1997
- Vandemir, Baki, *Seferde ve Hazarda Zabit ve Zabitlik*, Ankara: Köyhocası Matbaası, 1932

SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ: BİR KUVVET ÇARPANININ ÇOK ÖTESİNDE COĞRAFYANIN MUHAREBELERDE KULLANIMI

Selim ERDOĞAN*

Giriş

Askerî felsefe yazınında coğrafya ve harp kavramlarının aynı cümle içinde kullanımı M.Ö. 200'lere kadar uzanır. Sun Tzu'nin "Savaş Sanatı"nda geçen "*Arazi savaşta en önemli destektir. Düşmanın durumunu gözetlemek, zafer kazanacak stratejiyi belirlemek, tehlike ve zorluğu, uzaklık ve yakınlığı hesaplamak akıllı komutanın yoludur. Bunu bilenler savaşta zafer kazanır, bilmeyenler ise yenilgiye mahkumdur.*"¹ önermesi coğrafya - savaş ilişkisinin askerî literatürde rastlanan ilk açık ifadesidir. Sun Tzu aynı eserinde coğrafyanın muharebenin sonucuna katkısını, matematiksel bir şekilde, "Düşmanın saldırı gücünü ve askerlerinin saldırı gücünü bilen, ancak arazinin savaşmaya uygun olup olmadığını bilmeyenin de zafer kazanma şansı yarı yarıyadır."² savıyla dile getirmektedir. Bir başka deyişle, coğrafyanın muharebeye etkisi % 50'dir.

İkinci nesil savaşlar açısından askerî felsefe alanında mihenk taşı olarak kabul edilen Clausewitz'in "Savaş Üzerine"sinde ise komutanın sahip olması gereken en önemli özellikler arasında "yön tayin sezgisi" de sayılmaktadır. Yazar bu ifadenin aslında anlatmak istediği yeteneği tanımlamada yetersiz kalacağını da vurgulayarak dâhi bir komutanın operasyon alanının geometrik durumunu süratle kavraması ve yolunu her zaman kolayca bulması gerektiğinin altını çizmektedir. Clausewitz'e göre arazi ve savaş arasındaki ilişki tüm kuvvetlerin harekâtını değişikliğe uğratar ve bazen de doğrudan sonucu etkilediği için büyük önem taşır. Ancak daha da dikkat çekici olan, "Savaş Üzerine"de coğrafya tanımının içine insan faktörünün de dâhil edilmesi, tarım, inşaat, maden ve orman işletmelerinin de savaşa etkisi olan unsurlar arasında tanımlanması olmuştur. Buradan coğrafya - savaş ilişkisinin kapsamının, yaklaşık 2.000 yılda, salt fizikî coğrafyadan beşerî coğrafyayı da içine alacak şekilde genişlediği görülmektedir.

Stratejik seviyede coğrafya tüm bileşenleriyle bu derece önemlidir. Peki taktik? Geçtiğimiz yüzyılın harp meydanındaki en parlak komutanlarından sayılan Mareşal

---

* Dr., Sakarya Meydan Muharebesi Tarihi Millî Park Müdürlüğü, Ankara. E-posta: murettep1@gmail.com.tr

¹ Sun Tzu, *Savaş Sanatı*, Çev: Pulat Utkan ve Giray Fidan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 14. Basım, İstanbul 2019, s. 31.

² A.g.e.,

Montgomery muharebede zaferi getiren üç faktörü “sevk, idare ve coğrafya” olarak tanımlamıştır.³ Gerçekten de savaşın planlamasında stratejik düzeyde öngörülen harekâtın sahaya uygulanabilirliği neredeyse tümüyle coğrafyaya bağlıdır. Yalnızca piyadenin sevk ve idaresinde değil, topçuların intikalinde, ikmalin sağlıklı şekilde sürdürülebilmesinde fizikî coğrafya kadar, iklim, tarımsal faaliyetler, ulaşım ağının hâlihazır durumu, etnik yapı gibi haritalarda olmayan parametreler de belirleyici rol oynar. O’Sullivan ve Miller’ın da vurguladığı gibi, “küresel strateji ise coğrafi istihbarat tarafından beslenir ve en üst seviye kararlar doğası gereği temelde jeopolitiktir. Sapma gerçekleştiğinde de bu coğrafi yanlışlardan” kaynaklanır. Kısacası, coğrafya her seviyede savaşın çok önemli bir parçasıdır.⁴

Her ne kadar günümüz dördüncü nesil savaş kavramının egemen olduğu dünyada istihbarat ve bilişim gücü askerî harekâtlarda öne çıksa da, kara, hava ve deniz unsurlarının tümünün operasyonlarında coğrafya ve bileşenleri hâlâ belirleyiciliğini sürdürmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde belki coğrafya bir kuvvet çarpanıdır ama son otuz yılda yaşanan çok sayıda örnek göstermiştir ki gelişen savaş teknolojisiyle istihbarat ve bilişim gücü fizikî kuvvetin yerini almamış, yanında konumlanmıştır.⁵

Günümüzün harp evreninden geçtiğimiz yüzyılın harp meydanına döndüğümüzde ise coğrafyanın muharebe sonucunu belirleyici rolü konusunda yine en çarpıcı ifade Clausewitz’e aittir: “Fakat savaşta komutan, içinde harekâta giriştiği alanı müttefiki saymalıdır.”⁶ Bu çalışmada yalnızca iki ulusun kaderini tayin etmekle kalmamış, Dünya Savaşı’nın emperyalist galiplerinin Yakındoğu planlarını kökünden sarsmış bir askerî olayın, Sakarya Meydan Muharebesi’nin sonucuna coğrafyanın etkisi irdelenmiştir.

Muharebe Öncesi Hedef ve Stratejiler

Yunan Küçük Asya ordusunun 1921 İleri Harekâtı’nın sıcak muharebe aşamaları her ne kadar sebep - sonuç ilişkileri açısından, 1. İnönü Muharebesi’nden itibaren, birbirine bağlı olsa da, bu aşamaların hedefleri dikkate alındığında büyük farklılıklar gösterir. O sırada henüz göreve başlamış olan Yunan Küçük Asya Ordusu Başkomutanı Korgeneral Papoulas’ın 1. İnönü Muharebesi’nde amacı yeni yapılanmakta olan BMM ordusunun gücünü test etmek ve

---

³ Patrick O’Sullivan ve Jesse W. Miller Jr, *The Geography of Warfare*, “Geography, Tactics and Strategy”, Croom Helm Ltd., 1983 Londra, s. 7.

⁴ A.g.e.

⁵ David J. Lonsdale, *Information Power: Strategy, Geopolitics and the Fifth Dimension*, “Journal of Strategic Studies: Geopolitics, Geography and Strategy”, Editörler: Colin s. Gray ve Geoffrey Sloan , C. 22 s. 2-3, Frank Cass Publishers, 1999 Londra, ss. 148-149. (292 sayfa)

⁶ Carl von Clausewitz, s. 102.

olduğunca zarar vermek iken, üç ay sonra yine aynı cephede gerçekleşen 2. İnönü Muharebesi için harekâtın talimatı 12 Mart 1921 tarihinde Londra’da doğrudan İngiliz Başbakanı Lloyd George tarafından Yunan Başbakanı Kalekeropoulos’a verilmiştir.⁷ Bu sefer hedef Sevr’i kabul etmeyen dikbaşlı Ankara’ya diz çöktürmek, onu barışa razı etmektir. Her iki muharebede de General Papoulas’ın hedefini olabildiğince küçük, stratejisini karmaşıklıkla uzak tutmasının sebeplerinden birisi de cephe hattının kendi lojistik üslerine (Bursa ve Uşak) yakın, Türk ordusunun merkezine (Ankara) uzak olması olmuştur. Coğrafi şartlar, sayısal üstünlük ve görece iyi durumdaki ikmal şartları nedeniyle iki cepheden eşzamanlı taarruzla yetinmiş, stratejik kandırmacalara gerek duymamıştır.

Ancak bu küçümsemenin getirdiği ikinci yenilgiyle birlikte harekât Yunanlar açısından barış anlaşması için uygun zemini yaratacak araç olmaktan çıkmış, Anadolu’daki geleceklerini belirleyecek kader süreci hâline gelmiştir. Artık bir yıl önce işgal ettikleri Bursa - Bergama - Uşak hattının batısında da güvende olmayacaklar, hızla büyüüp tehdit hâline gelen Türk ordusu er geç bu sınıra dayanacaktır.⁸ Bu şartlar altında yeni hedef belirlenir: “Türk ordusunu ve ardındaki siyasi dayanağı kâmilten yok etmek”.

Yunan Başkomutanlık Karargâhınca işgal bölgesinde asayiş sağlamla görevlendirilen müstakil alaylar ve jandarma gücü dışında Anadolu’daki tüm askerî varlıklarının dâhil edildiği bir harekât planı hazırlanır. Buna göre Kuzey Tümenler Grubu (3 ve 11. Tümenler) ile III. Kolordu (7 ve 10. Tümenler) tıpkı ilk iki muharebede olduğu gibi Bursa’dan Eskişehir istikametinde taarruz ederek bu kesimdeki Türk tümenlerini (yedi piyade tümeni) tespit edecek, asıl kesin sonuç aranacak kesim ise I. Kolordu (1 ve 2. Tümenler), II. Kolordu (5 ve 13. Tümenler), Güney Tümenler Grubu (4. ve 12. Tümenler) ile müstakil 9. Tümen’in taarruz edeceği cephe güneyi olacaktır.⁹ Harekâta katılacak olan kuvvet toplamı (106.607 tüfek ve 344 top) 200 kilometreyi aşan cephe için yeterli görülmüş, Türk ordusunun elindeki ikmal olanakları ve sahip olduğu ulaşım ağıyla bu uzunluğu etkin şekilde savunması mümkün görülmemiştir.¹⁰ Bu öngörünün tek dayanağı Türk tarafı cepheye hızlı taşıma adına sadece Ankara - Bozhöyük tren yolunu kullanabilirken kendilerinin Bandırma-İzmir, Balıkesir-

⁷ *Türk İstiklal Harbi II. Cilt Batı Cephesi 3. Kısım., Birinci, İkinci İnönü, Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri (9 Kasım 1920 – 15 Nisan 1921).*, 1999., Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Başkanlığı., 3. Baskı., s. 268; Michael Llewellyn Smith., 2000., *Ionian Vision, Greece in Asia Minor, 1919 - 1922.*, The University of Michigan Press., ss. 194-197.

⁸ *General Papoulas’ın Hatıratı.*, 1969., Yeni İstanbul Yayınları., ss. 56-57.

⁹ *The Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922.*, Second Edition 2003., Hellenic Army General Staff., ss. 148-149, 152.; *Türk İstiklal Harbi II. Cilt Batı Cephesi 4. Kısım, Kütahya Eskişehir Muharebeleri (15 Mayıs 1921 – 25 Temmuz 1921).*, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Başkanlığı., 1973., ss. 97-100.

¹⁰ Selim Erdoğan, *Sakarya: Türk Bitti Demeden Bitmez*, Kronik Yayınları, İstanbul 2020, s. 67.

Kütahya ve İzmir-Uşak hatlarını kontrol ediyor olması değildir. Buna ek olarak işgal ettikleri bölgede daha iyi şartlarda şose yollar ve 840 adet kamyonları da vardır. Bir başka deyişle sahip oldukları savaş donanımı ve sayısal üstünlüğe ek olarak muharebe alanının coğrafyası da büyük oranda yanlarında olacaktır. Lojistik destek sağlayabilecek çok sayıda Rum ve Ermeni köyü olması da tamamen düşman bir toprağa girmeyecekleri anlamına gelmektedir.

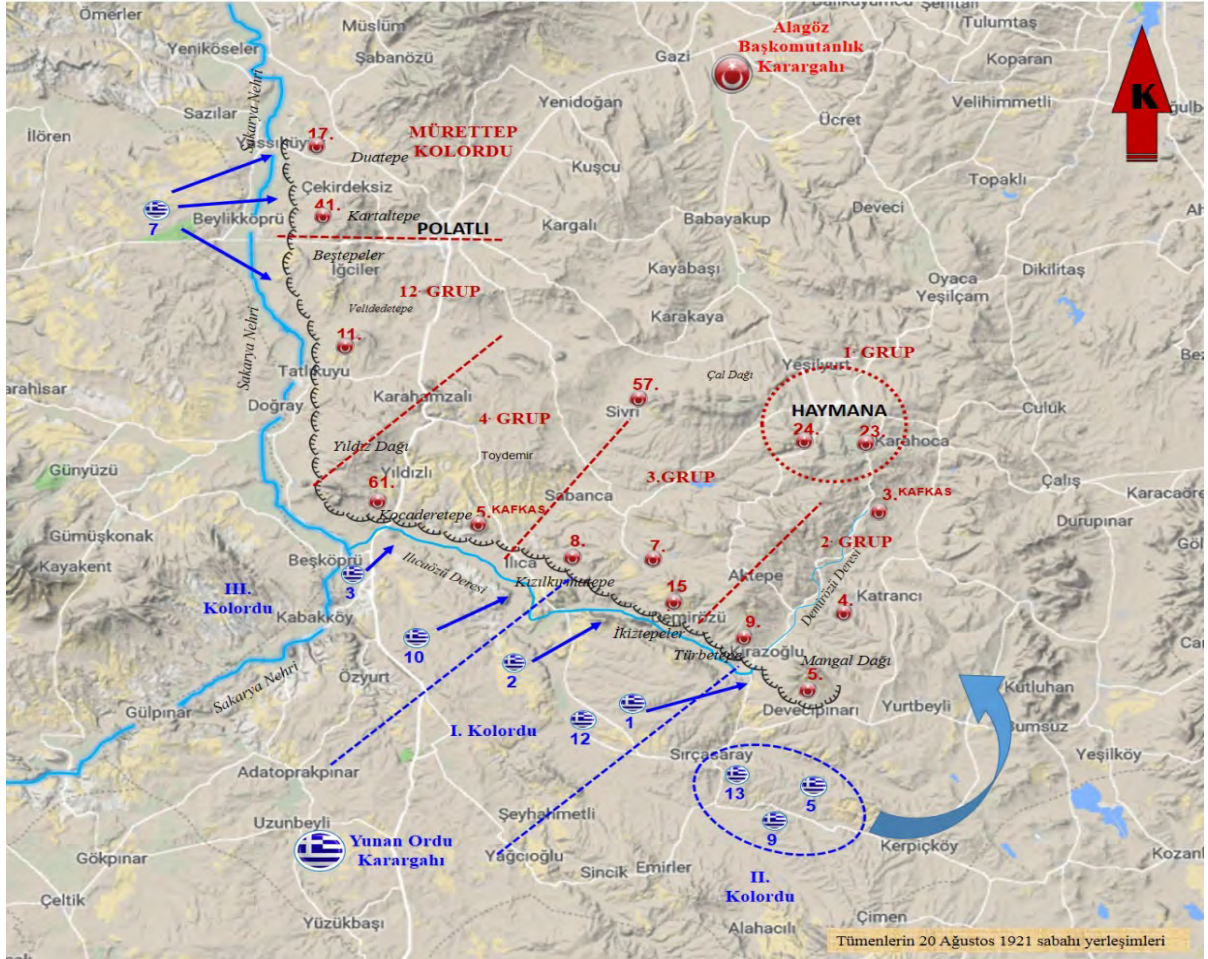
Muharebe sahasının sağlıklı haritalarına bile sahip olmayan Türk komuta heyeti bunun bedelini ilk kez savaştıkları Kütahya güneyinde ve sonrasında da Eskişehir-Seyitgazi hattında ağır şekilde öder.¹¹ Buna 400'den fazla subayın savaş dışı kalmasıyla gelen çözülme de eklenince Batı Cephesi ordusu ağır yara alarak Sakarya Nehri doğusuna çekilmek zorunda kalır. İlk bakışta Kütahya Eskişehir Muharebeleri Yunan tarafının galibiyetiyle sona ermiştir ama “Türk ordusunu ve ardındaki siyasi dayanağı yok etme” hedefine ulaşamadığından yarım kalmış bir harekât olmuştur. Yarıya da olsa Türk ordusu ellerinden kurtulmuş ve tehdit olma özelliğini muhafaza etmiştir. Yunan Karargâhı da bilmektedir ki Türkler yaralarını saracak, eksiklerini takviye edecek ve kısa süre sonra yeniden karşılarına dikilecektir. Bu nedenle Ankara istikametinde harekâta devam etmek kaçınılmazdır. Ancak tıpkı General Metaxas'ın 1915'te Başbakan Venizelos'a yazdığı mektuplarda olduğu gibi, bu kez düşman toprakların içine ilerlemek ve lojistik üslerinden uzaklaşmak zorunda kalacaklardır. Yunan komuta kademesinin isteksizce yaklaştığı bu fikir Kütahya'da bizzat Kral Konstantin başkanlığında yapılan Savaş Meclisi toplantısında karara bağlanır. Hedef Yunan Küçük Asya ordusunun yarım bıraktığı işi tamamlayana kadar Ankara'ya doğru yürümesidir. Türk ordusunu tamamen imha etmek mümkün olmadığı takdirde bir daha uzun süre başlarına dert olmayacak hâle getirene kadar harekât sürecektir.¹²

Yunan Başkomutanlık Karargâhının bu hedefe ulaşmak için geliştirdiği strateji ise baskın taarruza dayanmaktadır. Türk askerinin ne kadar inatçı olduğunu, mevzi muharebesiyle sonuç alamayacağını beş ay önce İnönü'de anlayan Papoulas'ın kurmayları tıpkı Kütahya Eskişehir Muharebeleri'nde denediklerine benzer, karmaşık bir harekât planı hazırlarlar. Plan uyarınca III. Kolordu (3, 7 ve 10. Tümenler) Beylikköprü-Ilıca hattı karşısında Duatepe-Yıldız Dağı arasındaki cepheye oyalama taarruzu yaparak karşısında olabildiğince çok Türk birliğini tespit edecek, I. Kolordu (1, 2 ve 12. Tümenler) Türbetepe - Mangal Dağı arasında Demirözü Vadisi'ne taarruz ederek Türk tarafını kesin sonuç aranan cephenin burası olduğuna inandıracak, II. Kolordu ise (5, 9 ve 13. Tümenler) cephe hattına hiç temas etmeden en

¹¹ *Türk İstiklal Harbi II. Cilt Batı Cephesi 4. Kısım, Kütahya Eskişehir Muharebeleri*, ss. 475-477.

¹² *General Papoulas'ın Hatıratı*, ss. 10-15.; Michael Llewellyn Smith, ss. 229-231.

güneyden doğuya doğru açılarak kuşatma harekâtı yapacaklardır. Harekâtın ilerleyen evresinde cephe hattının kuzeyinden 11., güneyinden ise 4. Yunan tümenleri ilerleyerek kanatların emniyetini sağlayacaklardır. Yunan taarruz siklet merkezi cephe güneyi olacak, kesin sonuç ise Prens Andreas'ın II. Kolordusu'nun yapacağı kuşatma harekâtında aranacaktır.¹³

Şekil 1. Yunan harekât planı ve 23 Ağustos 1921 sabahı tarafların yerleşimi¹⁴

Burada dikkati çeken husus, oyalama taarruzu için öngörülen sahanın Eskişehir - Ankara demir yoluna yakın, asıl kesin sonuçlu muharebe için iki kolordunun sevk edileceği bölgenin ise her tür ulaşım altyapısından mahrum oluşudur. Her ne kadar Türk ordusu çekilirken Bozhöyük - Ankara arasındaki demir yolunu kullanılamaz hâle getirmişse de, Yunan demir yolu onarım birlikleri bu hattın Eskişehir'e kadar olan kısmını süratle tamir etmiş, Eskişehir - Alpu arasındaki bölümü ise Ankara Harekâtı'na yetiştirmek için yoğun bir çabaya girmişlerdir. Böylece Yunanların ana lojistik yolları olan Bursa - Eskişehir ve İzmir - Afyon

¹³ *The Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922.*, s. 228, 238.

¹⁴ Selim Erdoğan, *Sakarya: Türk Bitti Demeden Bitmez*, Kronik Yayınları, İstanbul 2020, Sakarya Meydan Muharebesi Atlası s. 17.

hatlarından yapılacak sevkiyat kolaylıkla Sazılar'a (Polatlı batısında) ulaşacaktır. Bu durumda ikmal kuzeyde Sivrihisar ve Sazılar'dan, güneyde ise Emirdağ'dan kara vasıtalarıyla gerçekleştirilecektir. Bunun için de sahip oldukları 840 kamyonluk nakliye gücüne ilave olarak bozkırda bütün sorunları çözeceğine inandıkları 1.600 deveyi Aydın - Denizli bölgesinden getireceklerdir.

Şekil 2. Sakarya Meydan Muharebesi öncesinde Aydın, Muğla ve Denizli'den toplanarak cepheye getirilen deve kollarından birisi (solda) ve Yunan 12. Tümeni'nin kamyon parkı (sağda).

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın hedefi ise gayet basittir: Orduyu elde tutmak, Meclis'i korumak. Bu hedef aslında en baştan beri uygulamaya çalıştığı topyekûn harp düşüncesine giden bir yolda en önemli basamaktır. Güçlü ve tam bağımsızlığı sağlayacak ordu adım adım, büyük zorluklarla bir araya getirilmektedir ve zaten Kütahya-Eskişehir Muharebeleri'nde ağır bir yara almıştır. Sakarya'nın doğusuna çekilirken iki tarafın kuvvet dengesi şu şekildedir.

	TÜRK ORDUSU	YUNAN ORDUSU
SUBAY	4.502	3.780
ERAT	76.267	120.000
TÜFEK	40.133	75.900
MAK.TÜFEK	646	2.768
TOP	155	286
UÇAK	4	18
KAMYON	-	840

7/8 Ağustos 1921 tarihlerinde yayınlanan Tekalif-i Milliye yükümlülükleriyle bu denge az çok Kütahya-Eskişehir Muharebeleri başındaki seviyeye getirilebilir ama daha fazlası yoktur. Yani, iki taraf arasındaki güç farkı yine belirgin şekilde Yunanlar lehinedir.

	TÜRK ORDUSU	YUNAN ORDUSU
SUBAY	5.401	3.780
ERAT	96.326	120.000
TÜFEK	54.572	75.900
MAK.TÜFEK	826	2.768
TOP	169	286
UÇAK	2	18
KAMYON	-	840

Kütahya-Eskişehir Muharebeleri'nde de aynı miktarda kuvvet kullanarak savaşıp hem önemli derecede arazi hem de ordunun neredeyse yarısını kaybettikten sonra, aynı hedefe ulaşmak nasıl mümkün olabilir? Bu noktada fark yaratabilecek tek unsur strateji değişimi, bir başka deyişle komutan faktörü olacaktır.

Bu kadar uzun bir ikmal yoluna sahip olduğu için, General Papoulas'ın uzun sürecek bir siper savaşından kaçınacağı, kilidi çabuk açmak gayesiyle bir baskın taarruz arayacağı muhakkaktır. Cephenin uzunluğu da yaklaşık 120 km'dir. Son ana kadar belirlenemeyen ise kesin sonuçlu muharebeyi Yunan Küçük Asya ordusunun ne kadar bir kuvvetle cephenin hangi kesiminde arayacağıdır. Muharebelerin arifesinde önce Sarıköy'den Temelli'de yeni oluşturulan hava meydanına intikal aşamasında bir uçak inişte kırılmış, ardından 18 Ağustos'ta bir diğeri Beylikköprü yakınlarında havada alev alarak düşmüştür. Elde kalan iki uçak da sık sık arıza yaptığı için sağlıklı hava keşfi imkanı yoktur. Atlı gözcülerin raporlarındaki çelişkilere rağmen sonunda Yunanların güneyden baskına dayalı harekât planı anlaşılır. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle 1'inci Grup'un tamamı (23'üncü ve 24'üncü Tümenler), 2'nci

Grup'tan 4'üncü Tümen, Cephe Komutanlığına bağlı 57'nci ve 3'üncü Kafkas Tümenleri ihtiyat olarak cephe güney kesimine yaklaştırılır.¹⁵

Ancak bu önlem yalnızca düşmanın baskın taarruzunu karşılamayı sağlayabilecektir. Yunanların savaş donanımı ve asker mevcudu cepheden bir taarruz hâlinde bile hedefine ulaşabilecek şekilde fazladır. Bu durumda aradaki potansiyel farkını stratejiyle kapatmaktan başka çare yoktur. Mustafa Kemal Paşa da dâhi bir komutan olarak coğrafyayla ittifak kurar. 5 Ağustos 1921 günü Meclis tarafından “Başkomutan” olarak görevlendirildiğinde orduya ve millete hitaben yayınladığı beyannamede planını veciz bir cümleyle özetlemiştir: “*Yunan ordusunu ana yurdumuzun harimiismetinde (namus ocağında) boğacağız.*”¹⁶

Mustafa Kemal Paşa'nın bu cümleyle kast ettiği, savaşa savaşa geri çekilmek ve bu sırada düşmanın küçük taktik başarılar elde etmesine izin vererek sürekli muharebenin içinde tutmak üzerine kurulu olan savunma stratejisidir. Bu şekilde Yunanlar zaten çok büyük risk alarak yüzlerce kilometre arkalarında bıraktıkları Bursa, Uşak, Eskişehir gibi ana ikmal merkezlerinden daha da uzaklaşarak hiç tanımadıkları bozkırın derinliklerine girecek, ilerledikçe de zayırları artacaktır. Başkomutan'ın cepheden ötede serbest bıraktığı Süvari Grubu (14'üncü Süvari Tümeni ve 4'üncü Süvari Tugayı) ve Mürettep Tümen ise Yunan hatlarının gerisinde ikmal kollarını, lojistik unsurlarını vuracak, düşman tümenlerini aç, susuz, cephanesiz bırakarak dövüşemez hâle getirecektir. Yunanları bu zayıf anında uygun şekilde yakalarsa da, cephesinin güney ucunu dayandırdığı Tuz Gölü düzlükleri gibi alanlarda imha etmeye çalışacaktır.¹⁷

Bu amaçla 21 Temmuz'da, henüz Batı Cephesi Komutanlığı tarafından Sakarya'nın doğusuna çekilme emri verilmeden bir gün önce, Meclis Reisi Mustafa Kemal Paşa'nın talebiyle Genelkurmay'dan iki kurmay subay Polatlı - Haymana arasındaki bölgeye gönderilmiş, savunma hatları, direnekler belirlenerek bölgenin 1:100.000 ölçekli topoğrafik haritasının yapımına girişilmiştir.¹⁸ Buna göre ilk savunma hattı Sakarya Nehri - Ilıcaözü Deresi boyunca, kuzey güney doğrultulu tepeler esas alınarak kurulacak, bunun gerisinde yaklaşık 30

---

¹⁵ *Türk İstiklal Harbi II. Cilt Batı Cephesi 5. Kısım 1. Kitap, Sakarya Meydan Muharebesi'nden Önceki Olaylar (25 Temmuz 1921 - 22 Ağustos 1921).*, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Başkanlığı., Ankara 1973., s. 284.

¹⁶ *Türk İstiklal Harbi II. Cilt Batı Cephesi 5. Kısım 1. Kitap, Sakarya Meydan Muharebesi'nden Önceki Olaylar,* s. 349.

¹⁷ *Türk İstiklal Harbi II. Cilt Batı Cephesi 5. Kısım 1. Kitap, Sakarya Meydan Muharebesi'nden Önceki Olaylar,* s. 284. TBMM Gizli Celse Zabıtları., 19.09.1337 (1921)., Devre 1, İctima Senesi 2., İctima 79, Cilt 12, s. 259-261.

¹⁸ *Türk İstiklal Harbi II. Cilt Batı Cephesi 5. Kısım 1. Kitap, Sakarya Meydan Muharebesi'nden Önceki Olaylar,* s. 485.

kilometre derinliğe sahip üç alan daha oluşturulacaktır. Son savunma alanı Ankara'yı da içine almakta, meskûn mahal muharebesini de savunma stratejisine dâhil etmektedir.

Şekil 3. Mustafa Kemal Paşa'nın talebiyle 21 Temmuz - 25 Temmuz 1921 tarihleri arasında Genelkurmay tarafından belirlenen savunma hatları.¹⁹

Stratejinin Sahaya Uygulanması

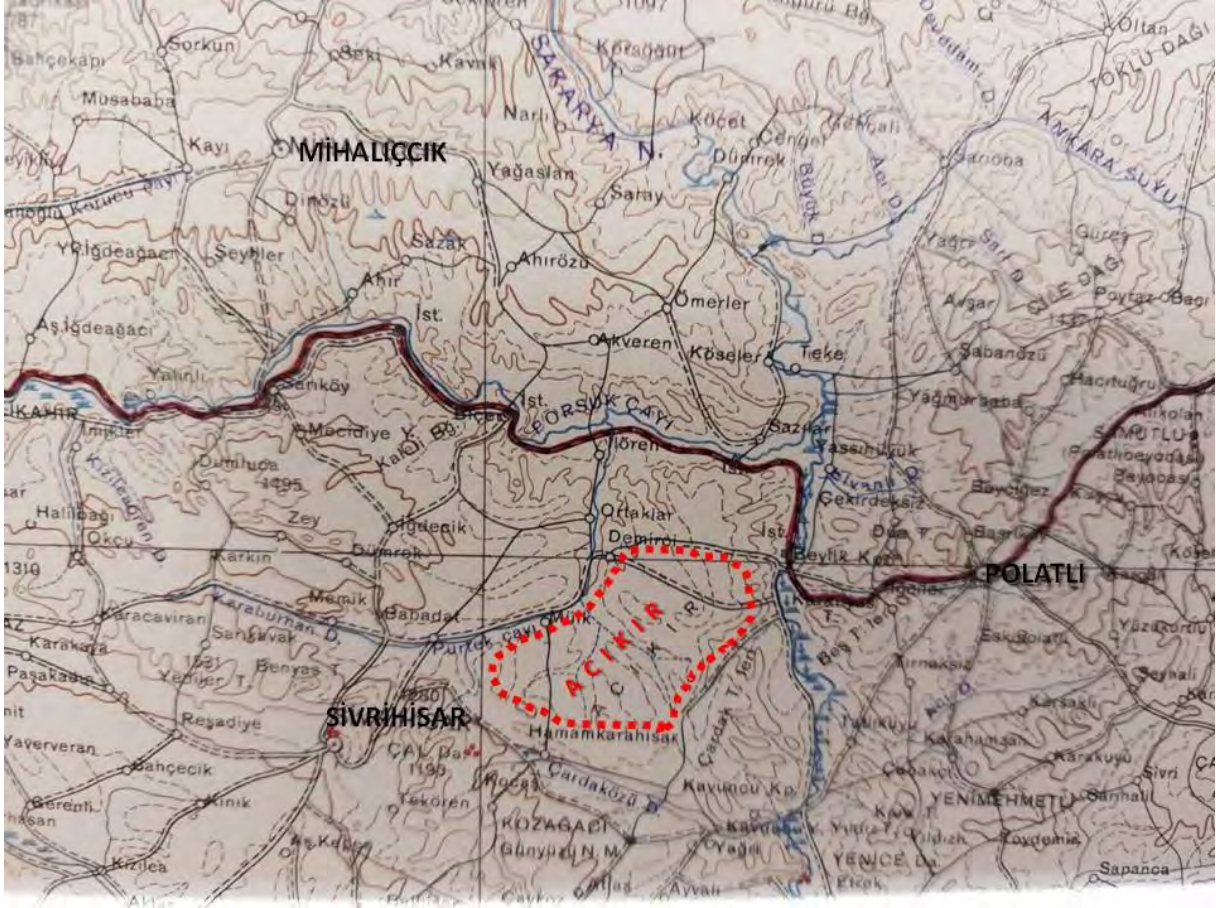
Yunan Küçük Asya ordusu Kütahya-Eskişehir Muharebeleri'nden sonra kısa bir takip yaptıktan sonra durmuş ve Savaş Konseyi'nden çıkacak kararı beklemeye koyulmuştur. Her ne kadar ordunun büyük kısmı ileri harekâtı Anadolu içlerine doğru uzatmakta isteksiz olsa da, başta Savaş Bakanı Theotokis olmak üzere, siyasi iradenin baskısıyla Ankara'ya yürüyüş kararı alınır. Papoulas'ın Kurmay Başkanı Albay Pallis ve Harekât Şube Müdürü Albay Sarıyannis'in hazırladıkları plan uyarınca hazırlıklara başlanır.

10 Ağustos'ta ağırlıklar, 14 Ağustos'ta ise piyadeler yürüyüşe geçer. Bu andan itibaren Yunan askerleri daha önce hiç karşılaşmadıkları coğrafi koşullarla baş başadırlar. Kağıt üzerine yapılan plan ve oluşturulan stratejinin gerçek durumla uyumsuzluğu daha ileri harekâtın en başında ortaya çıkar. Kütahya-Eskişehir Muharebeleri sırasında etkili şekilde kullanılan ve birliklerin manevra kabiliyetini üst seviyeye çıkaran yüzlerce kamyon bu kez cephane ve gıda

¹⁹ *Türk İstiklal Harbi II. Cilt Batı Cephesi 5. Kısım 21. Kitap*'taki orijinalinden uyarlanmıştır.

malzemesinin nakli için kullanılmakta olduğundan, asker harp meydanına yürüyerek gitmektedir. Geçilen arazi ağaç gölgesinden mahrum, Ağustos sıcaklığını alabildiğine hissettiren bozkırdır. Hatta intikal yolu üzerinde “Acıkır” olarak bilinen, bozkırdan ziyade çöl özelliklerine sahip geniş bir sahayı da katetmeleri gerekecektir.²⁰

Şekil 4. Ankara - Eskişehir arası gösteren, 1936 yapımı, 1:250.000 ölçekli harita.

Bu eğimi düşük arazide yalnızca Sakarya değil, neredeyse tüm akarsular menderesli, geniş yataklarda akmakta, derin vadiler oluşturmak yerine akış sahilleri boyunca bataklık alanlar oluşturmaktadır. Bu nedenle akarsulara yakın yürüyen tümenler bile her istedikleri noktada içme suyu bulamamış, suyun yanı başındayken suya erişim sıkıntısı çekmişlerdir.

²⁰ Üzerinde ot dahi bitmeyen, kil/silt boyu karbonatlı toprak örtüsüne sahip Acıkır bu özelliğiyle Yunan tümenlerini sadece susuz bırakmakla kalmamış, aynı zamanda her atıkları adımda toza boğmuştur. Şu anlatım Acıkır'ın Yunan Ordusu'nu ne denli etkilediğini en doğru şekilde özetlemektedir: “Su azdı, temiz de değildi. Zor ikmal yapılabilmekteydi. Terli vücutlara bulaşan toz askerlerde rahatsızlık yaratmaktaydı. Yüksek maneviyatın yerini ikmal problemleri, talihsizlikler ve hastalıklar almıştı. Susuz, kumluk ve ağaçsız bu alan tam bir ölümdü.”: Kostas Hacıantoniyu'dan aktaran Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı (1919-1923)*, Derlem Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2017, ss. 418-419.

Şekil 5. Sivrihisar'daki iâşe ambarı ve cepheye gönderilmek için bekletilen ekmekler (solda) ve Yunan askerlerin intikal sırasında suya erişebildikleri bir an (sağda).

Bozkırın ve Orta Anadolu ikliminin Yunanlara bir diğer acı sürprizi ise gündüz/gece ısı sıcaklık farklılığı olmuştur. General Papoulas'ın karargâhında ikmal ve lojistikten sorumlu şube müdürü olan Albay Spiridonos bu durumu *“Gündüz sıcağı Güneş'in batışıyla beraber yerini keskin bir soğuğa bırakmaktaydı.”* diye anlatmaktadır. Bu anlatım *“Ekmekleri koyarak birliklere gönderdikleri çuvallar geri gelmiyordu. Günlük 8.000 çuvala gereksinim vardı ama bütün gün sıcakta yürüyüşten tükenen askerler, ikazlara rağmen, bu çuvalları yatak olarak kullanmaktaydı. Bu nedenle üretilen ekmekler birliklere gönderilememekte, küflenmekteydi.”*²¹ Spiridonos'un şikayetine neden olan çuval kayıplarının, bozkırın gece soğuşuna hazırlıksız yakalanan Yunan askerlerinin bunları ısınmak amacıyla kullanmasından kaynaklı olması muhtemeldir.

İaşenin karşılanması konusunda Yunan Başkomutanlık Karargâhı belli ki Türk köylerine güvenmiştir. Nitekim hayvancılıkla uğraşan köylerden cebren et temininde güçlük yaşanmaz. Sıcak yemek pişirmek için ateş yakmaları gerekmektedir ama neyle? Bozkırda odun yoktur ve yakacak ihtiyacı için köylere giren Yunan askerleri daha önce görmedikleri, ordugahta kullanamayacakları bir yakıtla karşılaşır: Tezek! Hem yakacak yokluğu hem de zamanın kısıtlılığı, Yunanları hayatta kalmak için ellerindeki buğdayı ıslatarak, yumuşatarak yemek zorunda bırakacaktır.²²

Yunan Başkomutanlık Karargâhının bir başka hesapsızlığıysa stratejiye uygun birlik seçimi ve intikal mesafelerinin belirlenmesi olmuştur. Kütahya-Eskişehir Muharebeleri'nde cephe kuzey kanadında tespit taarruzu yapan ve bu nedenle çok yıpranmayan 3, 7 ve 10.

²¹ Yorgos L. Spridonos, *Harp ve Hürriyetler: Şahsi Müşahademe Göre Küçük Asya Seferi.*, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Kütüphanesi, Yayınlanmamış tercüme., s. 171.

²² Yorgos L. Spridonos, *A.g.e.*,

Tümenler görece kısa intikal mesafeleri kat ederek Sakarya önünde de cephe kuzeyine getirilmiş ve yine tespit taarruzuyla görevlendirilmişlerdir. Tam tersine, bir ay önce muharebelerde en ağır yükü çeken, en fazla zayıat veren 1, 2, 12, 5 ve 13. Tümenler Sakarya’da da kesin sonuçlu muharebeyle görevlendirilmiş ve çok uzun yürüyüşler yaparak cepheye ulaşmışlardır. İntikal planı öylesine hatalarla doludur ki, 13. Tümen muharebelerden 2 gün önce toplanma yerine 120 kilometre katederek geldikten sonra taarruz çıkış yerine varmak için 75 kilometre daha yürümek zorunda kalmıştır. En uzun intikal yürüyüşlerini yapmak zorunda kalan Prens Andreas’ın tümenleri aynı zamanda bölgenin en susuz, en yıpratıcı kesimini katetmesi gerekmiştir. Oysa bu kolordu Yunan stratejisinin kuşatma harekâtını yapacak olan, en diri kalması gereken unsurdur. Prens Andreas hatıratında kolordusunun Acıkır’dan geçişini şu şekilde anlatmaktadır: “*Muhtırada beklenen güçlükler değerlendirilirken en önemli olanı, yani içinde bir damla su bulunmayan ve eskilerin Axylos Çölü dedikleri Tuz Çölü’nün (Acıkır) geçilmesi unutulmuştur. Bu çöl II. Kolordu tarafından inanılmaz ıstıraplarla geçilmiştir.*”²³ Yunan kurmayları belli ki “*Beklenmeyeni yapan taraf kazanır.*” şiarıyla hareket etmiştir ama yaptıklarının Türk karargâhı tarafından ne kadar beklenmeyen olduğu tam bir muammadır. Uçsuz bucaksız bozkırda intikal hâlindeki tümenlerini gizleyecek hiçbir arazi arızası yokken, gündüz yürüyüşleriyle güneye “gizlice” kolordu kaydırmak ne kadar şaşırtıcı olabilir? Hava keşfi olanakları sınırlı dahi olsa, binlerce askerin ve ağırlıklarının kuru topraktan kaldırdığı toz kilometrelerce öteden görülebilmektedir. Nitekim bu “gizli” intikaller süresince Türk keşif müfrezelerinin sorunu birliklerin yerini ve güzergâhlarını değil, mevcutlarını tespit etmek olmuştur.

Sakarya Meydan Muharebesi arifesinde bir Yunan alayı yaklaşık bir Türk piyade tümeni mevcudunda olduğundan, ileri karakollar uzun zaman intikaldeki alayları tümen şeklinde bildirmiş, gerçek durum ise ancak Batı Cephesi Komutanlığının subaylardan oluşturduğu keşif kollarının raporlarının ulaşmasıyla anlaşılabilmektedir.²⁴

Bu koşullar altında Yunan Küçük Asya ordusunun siper savaşıyla düğümlenecek bir sürece tahammülü olmayacaktır. Yunan kurmaylarının hızlı sonuç almak için iki kanattan birine baskın taarruz yapması ya da kuşatma harekâtı denemesi en büyük olasılıktır. Şaşırtıcı olan,

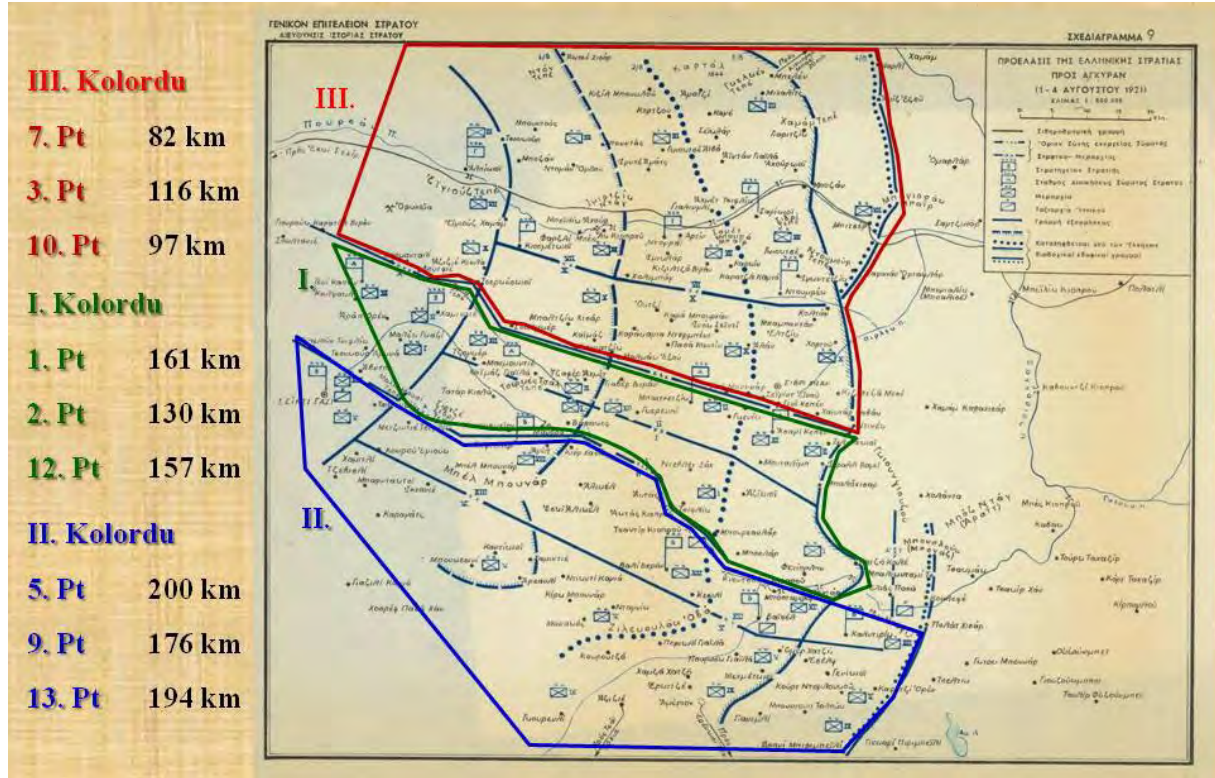
---

²³ Prens Andre, *Felakete Doğru.*, Çev: Babaeskili Hüseyin Rahmi., İstanbul Askerî Matbaası, İstanbul 1932, ss. 68-69.

²⁴ *Türk İstiklal Harbi II. Cilt Batı Cephesi 5. Kısım 2. Kitap, Sakarya Meydan Muharebesi ve Sonraki Olaylar (23 Ağustos 1921 - 10 Ekim 1921).*, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Başkanlığı., Ankara 1973., s. 245.

Sarıyannis'in bu planı yaparken onca sene cephe tecrübesi edinmiş Türk subaylarının böyle bir hareketi beklemeyeceğini düşünmesidir.

Şekil 6. Yunan tümenlerinin Sakarya Meydan Muharebesi öncesinde 14 Ağustos 1921'den itibaren cepheye gelene kadar izledikleri rotalar.²⁵

Yunan Başkomutanlık Karargâhı cephenin kesin sonuç arayacağı kesimini seçerken “şaşırtma” ölçütünü öylesine abartmıştır ki stratejinin sahaya uygulanması aşamasında en büyük şaşkınlığı kendi tümen komutanları yaşamak zorunda kalmıştır. Batıdan cepheye yaklaşımda karşılaşılan yükseklik profili kuzey kesimde daha fazladır. Ayrıca önlerindeki ilk fiziki mânia durumundaki Sakarya Nehri geçildikten sonra tümenlerin taarruz için yayılabilecekleri yeterli derinlik, hareketlerini gizleyecek belirgin arızalar yoktur. Bunlar taarruz eden taraf için önemli dezavantajlardır. Güneye doğru kaydıkça, akarsu engeli aşıldıktan sonra tutunmaya ve açılmaya elverişli arazi derinliği, sık vadilerin oluşturduğu arızalı yapının getireceği hareket emniyeti gibi avantajlar artmaktadır. Yıldız Dağı'nın hizasında Sakarya batıya döndüğünden, bu dirseğin güneyinde zaten Sakarya Nehri'nden geçişi baskı altına alacak Türk ateşi tehdidi de olmayacaktır. İki boyutlu harita üzerinde yapılan coğrafi değerlendirmeye göre güneyden taarruz daha avantajlıdır. Tek sıkıntı kuzeydeki demir yolundan ve

²⁵ Genikon Epiteleion Stratou, *Epiphisis Pros Agkiran 1921, Meros Proton*, Ekdosis Diefthinseos Stratu, Athena 1965., Diáγραμμα 9.

Sivrihisar'daki ikmal üssünden uzaklaşmak gibi görünmektedir. Bu da sahip olunan kuvvetli kamyon kollarıyla aşılabilecek bir sorundur.

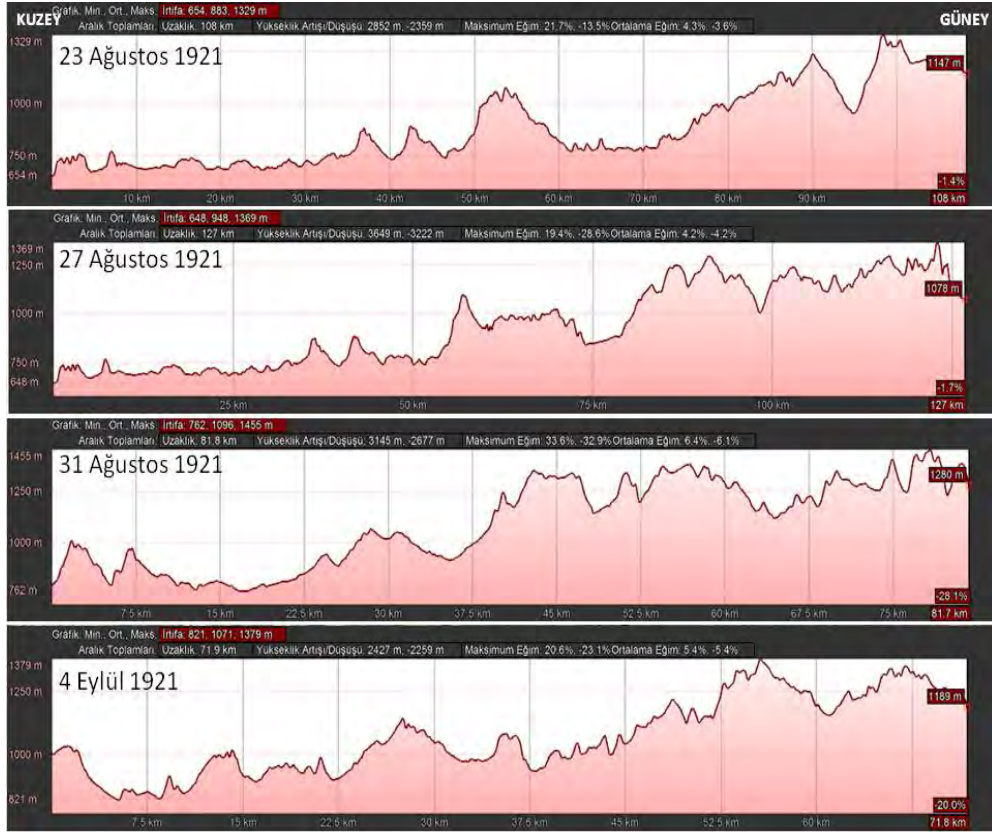
Şekil 7. Sakarya Meydan Muharebesi'nde Türk savunma hattını, direnek merkezlerini ve genel coğrafi özellikleri gösteren fiziki harita.

Oysa coğrafya haritadan ibaret değildir. Muharebelere hazırlık evresinde Mustafa Kemal Paşa, Yunanların doğru tercih yaparak cephe kuzeyinden taarruz etmesi ihtimaline karşılık, üç savunma alanı daha oluşturmuştur.²⁶ Ancak Yunanların güney kesimde sonuç arayacak olması stratejisini güncellemesini gerektirmiştir. 26 Ağustos gecesi vereceği “*Hatt-ı müdafaa yoktur, sath-ı müdafaa vardır. O satıh bütün vatandır.*” emri bu stratejik değişikliğin ürünüdür. Çünkü cephenin güney kanadında ilk savunma hattı düştüğü takdirde mahkum arazide kalmaksızın dövüşmeye devam edebileceği bol arızalı bir arazi kuzeye doğru yayılmakta, adım adım savaşarak çekilme olanağı sunmaktadır. Cephenin güney kesiminde ise Sakarya Nehri'ni doğuya geçecek Yunan askerlerini sert bir tepeler hattı karşılasa da, bu hattın gerisinde savunmaya elverişli arızalı bir topoğrafya yoktur. Yunanların bu yanlış tercihinin çok iyi değerlendiren Batı Cephesi Komutanlığı sadece üç kez cephe düzeltmesi yaparak Yunan taarruzlarını 13 gün boyunca durdurmayı ve sonunda ileri harekâtlarını sona erdirmeyi başarmışlardır. Şekil 8’de bu üç düzeltmeyle; 27 Ağustos, 31 Ağustos ve 4 Eylül’de oluşturulan hatlara bakıldığında, Yunanları karşılayan cephe hattının, sahip olduğu fiziki zorluklar

²⁶ Bkz. Şekil 3.

açısından, 23 Ağustos tarihindeki ilk savunma hattından aşağı kalır tarafı olmadığı görülmektedir.

Şekil 8. Sakarya Meydan Muharebesi süresince Türk ordusunun yerleştiği dört savunma hattında cepheden yükseklik profili.

Nitekim Yunan Küçük Asya ordusu en ağır zayıyata uğradığı hatlar Güzelcekele - Sındıran tepeleri (27 Ağustos - 2 Eylül) ve Çal Dağı (30 Ağustos - 3 Eylül) olacaktır. Taktik uygulamalar açısından da bu saha Türk ordusuna pek çok avantaj sağlamıştır. Yunanların “Almira Erimos” (Tuzlu Çöl) dedikleri Acıkır, intikal sırasında nasıl büyük sorun olmuşsa Haymana doğusunda Tuz Gölü’ne kadar uzanan ve eski haritalarda “kurak çöl” olarak tanımlanan saha da muharebelerde büyük endişe kaynağı olmuştur.²⁷ Kuşatma için doğuya açılarak Sındıran - Güzelcekele tepelerine var gücüyle saldıran Prens Andreas’ın II. Kolordusu bir türlü Türk güney kanadını çeviremediği gibi, bir ara bu kurak çöle atılma ve orada imha edilme tehlikesiyle karşı karşıya da kalır. Güzelcekele Muharebeleri sırasında Miralay “Deli” Halit Bey’in kurmay başkanlığını yapan Rahmi Apak, hatıratında Grup Kumandanı’nın kendi

²⁷ Rahmi Apak, *Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları*., Türk Tarih Kurumu Yayınları., Ankara 1988, s. 250. Prens Andre, *Felakete Doğru*, s. 83, 106.

istediği tarzda taarruz inadı yüzünden bu kader anının değerlendirilemediğini aktarmaktadır. Benzer şekilde Mustafa Kemal Paşa da daha sonra kaçan bu fırsata değinmiştir.²⁸

Prens Andreas'ın kolordusu Sındıran'ın kayalık tepelerinde çok ağır zayıyata uğrayıp taarruz gücünü tüketirken, kesin sonuç arayan diğer Yunan birliği, General Kontoules'in I. Kolordusu da Söğüttepe köyü çevresinde çok büyük sıkıntı çekmektedir. Kıltaşı ağırlıklı jeolojik yapı ve buna bağlı gelişen kil içeriği yüksek toprak nedeniyle oluşan sık ve derin vadiler arasında kaybolmakta, ilerleyememektedirler. “Harhor Muharebesi” adı verilen bu süreçte arazinin aşırı arızalı jeomorfolojik yapısı sızma harekâtı açısından mütearrız tarafa avantaj sağlamış gibi görünse de, aslında inatçı ve araziye bilen bir savunma karşısında enerjisini tüketen, fazladan fiziki zorluklar çıkaran bir etmendir. Ayrıca kayalık tepelerin aksine, killi zemin Yunan topçusunun ateş tesirini sönümlendiren, azaltan bir etki yapmıştır. Nitekim Şekil 9'da görülen Söğüttepe - Eskikışla - Yamak köyleri arasındaki bölge günümüzde en fazla patlamamış top mermisi bulunan sahadır. Daha önce de belirttiğimiz gibi coğrafya yalnızca harita değildir. Fiziki unsurların da ötesinde iklim, bitki örtüsü, hidrografik yapı ve insan gibi faktörleri de bünyesinde barındırır. Mustafa Kemal Paşa bunların tamamını düşmana karşı başarılı şekilde kullanmıştır. Sakarya Meydan Muharebesi'ni yakından izleyen gazeteci Ilias Vutyeridis “*Türkler her tür coğrafi avantajı kullanmışlardır.*” demekte, harita ve istihbaratın yetersiz kaldığını, Yunan askerlerinin muharebe sahasını tanımamanın zorluğunu yaşadıklarını belirtmektedir. Vutyeridis'e göre “*Her savunma hattında Türkler harika bir atış sahasına sahip olup bu yerleri Mustafa Kemal Paşa büyük strateji zekasıyla seçmiştir.*”²⁹

Başkomutan'ın stratejik dehasının bir diğer ürünü de Sakarya Meydan Muharebesi'nde süvari gücünü kullanma şeklidir. 2'nci ve 3'üncü süvari tümenlerini cephenin sol, 1'inci Süvari Tümeni'ni ise sağında kanatları korumakla görevlendirmiş, Miralay Fahrettin (Altay) Bey'in toplam beş alay gücündeki Süvari Grubu'nu ise Yunan cephe gerisinde serbest bırakmıştır. General Papoulas bu serbest süvari kuvvetinin varlığını ancak muharebelerin beşinci gününde Uzunbey'deki karargâhı basılıp esir düşme noktasına geldiğinde anlayabilir. Oysa artık çok geçtir; Afyon bölgesindeki Yunan 4. Tümeni'ni cepheden uzak tutmakla görevli Mürettep Tümen de Yunak - Piribeyli bölgesine yaklaşmış, düşmanın Emirdağ - Uzunbey ikmal yolunu baskı altına almıştır. Nitekim Süvari Grubu'nun Uzunbey baskınından bir gün sonra onlar da

²⁸ Rahmi Apak, *Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları*, s. 256. Mahmut Esat Bozkurt, Atatürk İhtilali, Kaynak Yayınları, İstanbul 2003, s. 379.

²⁹ Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı (1919-1923)*, ss. 417-418.

150 araçlık bir ikmal kolunu vururlar. Dümdüz bozkır süvarilerin sevdiği şekilde gayrı nizami harbe uygundur ve Mustafa Kemal Paşa da bu coğrafi avantajı sonuna kadar kullanır.³⁰

Şekil 9. Harhor Muharebeleri'nin geçtiği sahanın uydu görüntüsü. Yeşil - gri renkli, bitki örtüsünden mahrum ve sık vadilerle örülü arazi görüntüsü killi çorak arazilere özgüdür.

Sonuç

Mustafa Kemal Paşa'nın Sakarya'nın doğusuna çekilme kararının tesadüf olmadığı, bölgesel coğrafya özelliklerini doğru değerlendirip ciddi bir muharebe unsuru olarak kullandığının kanıtıdır. Yunan kurmayların Mukden Meydan Muharebesi'ne öykünerek Japonların kuşatmasına benzer bir stratejiyle yaptıkları hamleyi başarıyla karşılamış, savunma stratejisi hedefine ulaşmıştır. Bu stratejiyi kurgulamaya çok önceden başladığı, bu sırada bölgenin coğrafyasını da ayrıntılı şekilde incelediği söylemlerinden ve taktik uygulamalardaki kararlı hamlelerinden anlaşılmaktadır. 6 Mart 1921'de Gölbaşı'nda Tuz Gölü'nden tuz nakleden Haymanalı devecilerle çekilen fotoğraflar da aslında bir ipucu vermektedir. 2. İnönü Muharebesi'nin hemen arifesinde, Milli Mücadele'nin diplomatları Moskova ve Londra'da hayati öneme sahip görüşmeler yaparken Paşa neden Ankara'ya 25 kilometre mesafede bir yere gitme ihtiyacı hissetmiştir? Bu sorunun cevabı en basit şekliyle “*Bir gün Ankara'yı savunmak zorunda kalırsa, savaşacağı coğrafyayı tanımak için.*” olmalıdır. O zorunluluğun geldiği gün Yunan karargâhından çok daha hazırlıklı olduğu ise taktik uygulamalardan görülmektedir. Hem

³⁰ *Türk İstiklal Harbi II. Cilt Batı Cephesi 5. Kısım 2. Kitap, Sakarya Meydan Muharebesi ve Sonraki Olaylar (23 Ağustos 1921 - 10 Ekim 1921)*, s. 77, 95.

stratejik hazırlık, hem de taktik hamleler açısından en önemli müttefiki ise bozkır olmuştur. Tüm bu süreçte yaşananları değerlendirdiği 19 Eylül 1921'deki TBMM gizli celsesinde kullandığı bir ifade ise Sarıyannis - Pallis ikilisinin Mukden Stratejisi'ni nasıl okuduğunun kanıtı gibidir: *“Efendiler; Türkiye Büyük Millet Meclisi ordusunun Sakarya’da kazanmış olduğu meydan muharebesi pek büyük bir meydan muharebesidir. Tarih-i harpte misli belki olmayan bir meydan muharebesidir. Malûmuâlileridir ki büyük meydan muharebelerinden biri olan Mukden Meydan Muharebesi dahi 21 gün devam etmemiştir...”*³¹

Aslında Mustafa Kemal Paşa coğrafyadan nasıl yararlandığını, Yunanları nasıl bir tuzağa çektiğini aynı konuşmada özetlemiştir:³²

“Filhakika vaziyet harita üzerine mütalâa buyurulursa görülür ki, bugüne kadar kıtaatımızın müdafaa ettiği hattı tamamen bir zaviye-i kaime teşkil etmek üzere şimalden cenuba uzanan Sakarya hattı ve tamamen garpten şarka imtidat eden Ilıca hattından teşekkül ediyordu. Şimdi biz bu zaviye-i kaimeyi atarak hattı müdafaa merkezini geriye almak suretiyle daha kısa, daha kesafetli olan bu hattı müdafaaya malik bulunmuş oluyorduk.”

“Yani düşmanın Dikilitaş istikametinde biraz arazi kazanmış olması bize cephe tadilâtı yaptırttı ve bu tadilât düşmanın aleyhine ve bizim lehimize olmuştur. Bittabi böyle bir cephe tadili manzarası düşmanı çok ümitlere düşürdü...”

“Yalnız Çaldağı garbindan hafif kıtaat ile tarassut edilmekte olan araziye suhuletle dâhil olmuş olundu. Binaenaleyh düşman biraz daha zannederim ümitlendi...”

“Bugüne kadar cereyan eden muharebattan orada meşhut olan vaziyet şu idi: Düşman duçar olduğu azîm zayıat yüzünden artık bizim sol cenahımız aleyhine olan taarruzdan tamamen feragat etti. Fakat, merkezde hafif tutulmuş mahallerde taarruzunu tecdit etmekle belki bir netice alabileceğini zannettiği kanaati hâsıl oldu...”

“Filhakika Türkiye Büyük Millet Meclisi ordusunun plânı, düşmana istediği yerde muharebe vermek ve evvelâ onu çarpmaya mecbur etmek ve çarptıkça kırmak ve onun üzerine atılmaktı.”

³¹ TBMM Gizli Celse Zabıtları., 19.09.1337 (1921)., Devre 1, İçtima Senesi 2., İçtima 79, Cilt 12, s. 260.

³² A.g.e.

Bu ifadelerin özeti; “Yunan ordusunu küçük taktik başarılarla ümitlendirerek bozkırın içine doğru çektik ve yıprattık.” şeklindedir.

Yunan Küçük Asya ordusunun Harekât Şube Müdürü Spridonos muharebelerden sonra yaptığı değerlendirmede “İki düşman ordu arasında muharebe gücü açısından bir eşitlik olduğu varsayılabilir, iki başkomutan arasında irade bakımından bir eşitlik yoktu ve bu fark maalesef Yunan ordusu aleyhine idi.” itirafında bulunmaktadır.³³ Albay Spridonos’un “irade” olarak ifade ettiği aslında muhakeme yeteneği, soğukkanlılık, araziye okuma becerisi gibi Clausewitz’in “dâhi komutan” tanımında yer alan erdemlerin bütünüdür ve coğrafyaya hakimiyet bu bütünün en önemli bileşenlerindendir.

Aynı açıdan Yunan Küçük Asya ordusunu değerlendiren Spiridonos’un itirafı çok açıktır: “Ordu emrinde zikredilen ordu imhası işi hiçbir zaman başarı şansı olan bir şey değildi. Çünkü düşman daima Yunan kuvvetlerini yıpratıcı muharebelerle bitkin hâle getirmek ve bütün ikmal kademelerini de beraberinde götürmek suretiyle, zamanı gelince uzaklaşmak metodunu uygulamıştır. Ne Afyon’da, ne Kütahya’da, ne de Eskişehir’de düşmana ait belli başlı bir depo elimize geçmişti. Güya tahrip edeceğimiz bu depoları Ankara’da bulacağımıza nasıl inanıyorduk? Bunların ve demir yolunun tahrip işi başlıca hedef gibi gösterilerek bir ordu ucu bucağı olmayan bir çölden geçerek kendisini yıpratacak ve tehlikeye atacak bir ileri harekât yapar mı?”.³⁴

Sonuç olarak bir tarafta Korgeneral Papoulas ve kurmayları coğrafyayı basit bir kuvvet çarpanı olarak görmüş ve harita üzerinde yaptıkları değerlendirmelerle yetinmenin bedelini ödemişlerdir. Öbür tarafta ise stratejik seviyede Mustafa Kemal Paşa, taktik uygulamalarda ise Türk komuta kademesi coğrafyayı düşmanla aradaki potansiyel farkını giderecek bir müttefik olarak görmüş ve sunduğu tüm imkanları sonuna kadar kullanmışlardır. Bu nedenle, Sakarya Meydan Muharebesi’nde coğrafya bir kuvvet çarpanının ötesindedir.

³³ Yorgos L. Spridonos, *Harp ve Hürriyetler: Şahsi Müşahademe Göre Küçük Asya Seferi*, s. 168.

³⁴ Yorgos L. Spridonos, *Harp ve Hürriyetler: Şahsi Müşahademe Göre Küçük Asya Seferi*, s. 169.

KAYNAKÇA

Kitaplar

A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922, Hellenic Army General Staff, Atina 2003 (2. Baskı)

APAK, Rahmi, *Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları.*, Türk Tarih Kurumu Yayınları., Ankara 1988.

BOZKURT, Mahmut Esat, *Atatürk İhtilali*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2003.

ERDEM, Nilüfer, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı (1919-1923)*, Derlem Yayınları, İstanbul 2017 (3. Baskı)

ERDOĞAN, Selim, *Sakarya: Türk Bitti Demeden Bitmez*, Kronik Yayınevi, İstanbul 2020 (3. Baskı)

General Papoulas 'ın Hatıratı, Yeni İstanbul Yayınları, İstanbul 1969.

GENİKON EPİTELEİON STRATOU, *Epihiris Pros Agkiran 1921, Meros Proton*, Ekdosis Diefthinseos Stratu, Athena 1965, Diáγραμμα 9.

O'SULLIVAN, Patrick, MILLER JR. Jesse W., *The Geography of Warfare*, Croom Helm Ltd., Londra 1983.

PRENS ANDRE, *Felakete Doğru.*, Çev: Babaeskili Hüseyin Rahmi., İstanbul Askerî Matbaası, İstanbul 1932.

SMITH, Michael Llewellyn, *Ionian Vision, Greece in Asia Minor, 1919 - 1922.*, The University of Michigan Press, London 2000.

SPRIDONOS, Yorgos L., *Harp ve Hürriyetler: Şahsi Müşahademe Göre Küçük Asya Seferi.*, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Kütüphanesi, Yayınlanmamış tercüme.

SUN TZU, *Savaş Sanatı*, Çev: Pulat Utkan ve Giray Fidan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019 (14. Baskı)

Türk İstiklal Harbi Birinci, İkinci İnönü, Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri (9 Kasım 1920 – 15 Nisan 1921), II. Cilt Batı Cephesi 3. Kısım, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Başkanlığı, Ankara 1999 (3. Baskı)

Türk İstiklal Harbi, Kütahya Eskişehir Muharebeleri (15 Mayıs. 1921 – 25 Temmuz 1921), c. 2, Batı Cephesi 4. Kısım, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Başkanlığı, Ankara 1973

Türk İstiklal Harbi, Sakarya Meydan Muharebesi'nden Önceki Olaylar (25 Temmuz 1921-22 Ağustos 1921), c. 2, Batı Cephesi 5. Kısım, 1. Kitap, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Başkanlığı, Ankara 1973

Türk İstiklal Harbi, Sakarya Meydan Muharebesi ve Sonraki Olaylar (23 Ağustos 1921-10 Ekim 1921), c. 2, Batı Cephesi 5. Kısım, 2. Kitap, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Başkanlığı, Ankara 1973.

VON CLAUSEWITZ, Carl, *Savaş Üzerine*, Çev. Şiar Yalçın, May Yayınları, İstanbul 1975.

Makale ve Kitap Bölümleri

LONDSDALE, David J., “Information Power: Strategy, Geopolitics and the Fifth Dimension”, *Journal of Strategic Studies: Geopolitics, Geography and Strategy*, Editörler: Colin S. Gray ve Geoffrey Sloan, C. 22 S. 2-3, Frank Cass Publishers, Londra 1999.

Zabıt ve Cerideler

TBMM Gizli Celse Zabıtları., 19.09.1337 (1921)., Devre 1, İctima Senesi 2., İctima 79, C. 12, s. 260.

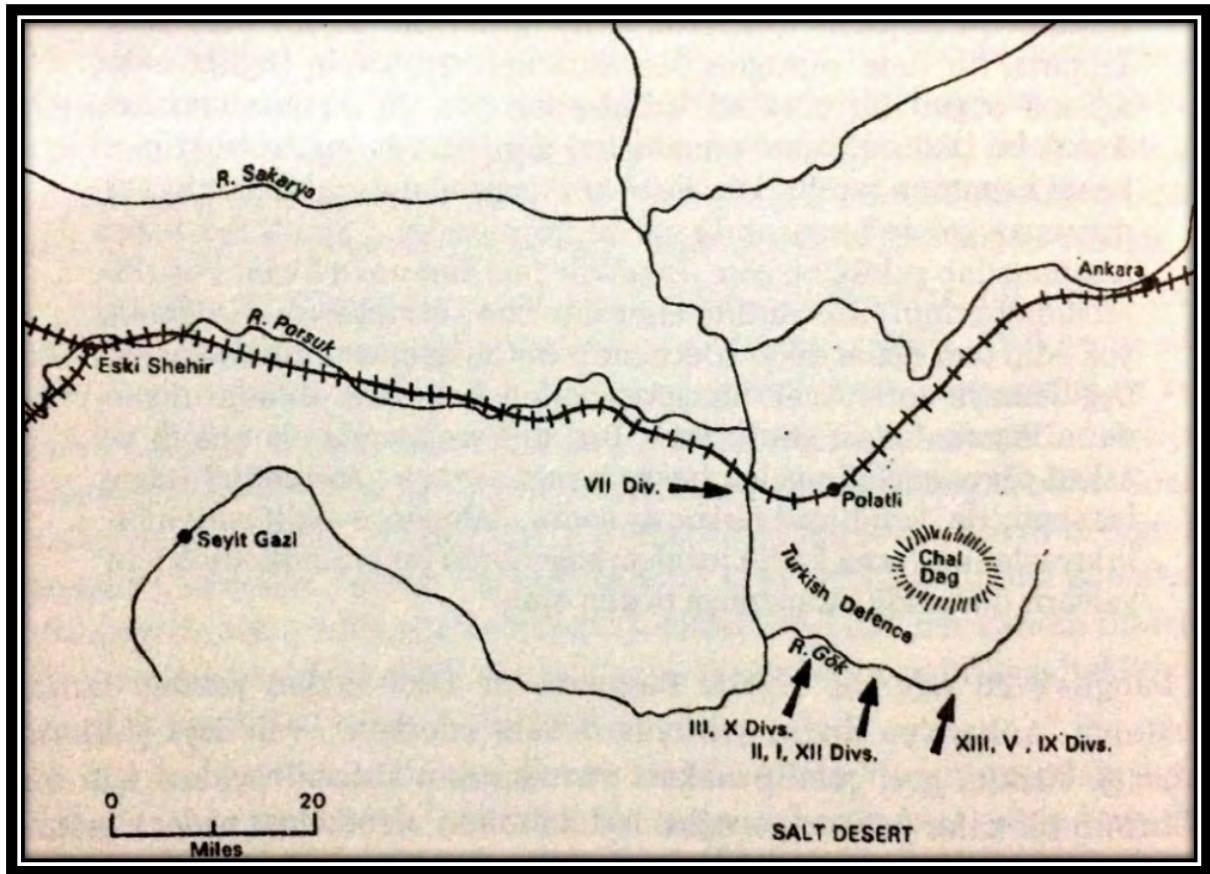
ÇALDAĞI'NIN SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ'NDEKİ ROLÜ

Sezgin CEBECİOĞLU*

Giriş

Çaldağı'nın Konumu ve Arazi Özelliği

Sakarya Meydan Muharebesi'nin gerçekleştiği harekât alanının genel arazi yapısı incelendiğinde kuzey bölgesinin dağlık ve engebeli bir arazi olduğu, güney bölgesinin ise nispeten düz ve hareket kabiliyeti açısından daha elverişli olduğu görülmektedir. Çaldağı'nın konum ve arazi yapısını incelediğimizde ise dağın hemen hemen bütün harekât bölgesine hâkim (bütün sahayı gören) bir konumda olduğu anlaşılmaktadır.

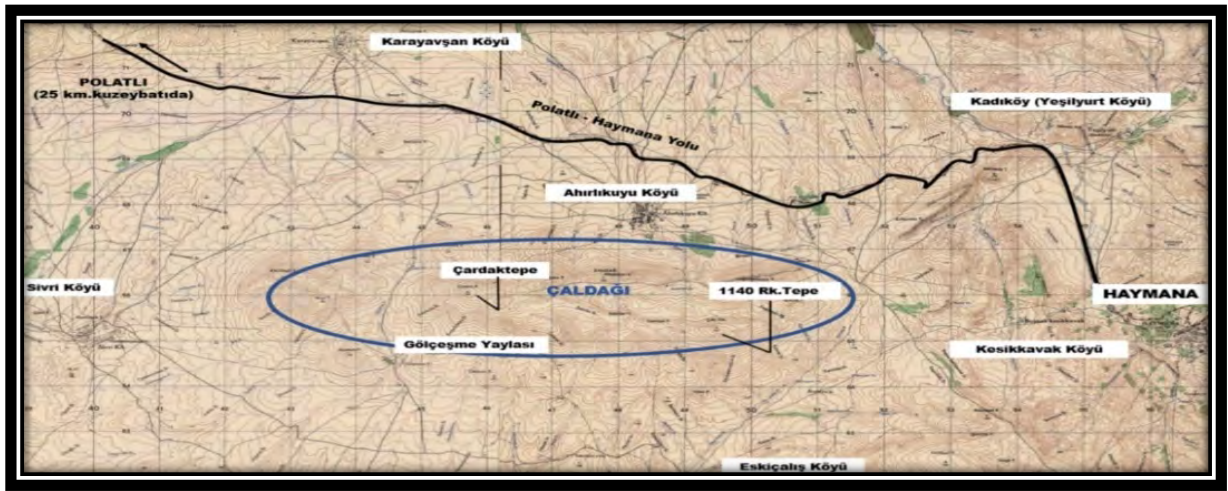
Şekil 1: Çaldağı'nın Türk Cephesi'ndeki Yeri.¹

Sakarya Meydan Muharebesi'nde her iki taraf için de arazinin gerçek görüntüsünü veren harita eksikliği büyük bir sorundur. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa harekâtı anlattığı Büyük

* P.Bnb. Kara Kuvvetleri Komutanlığı. E-posta: sezgincebecioglu@gmail.com.

¹ Michael L. Smith, *Yunanistan'ın Anadolu Hayali 1919-1922*. çev. Nilgün Engin. (İstanbul: Tarihçi Kitabevi, 2017), 274.

Millet Meclisi'ndeki konuşmalarında Sakarya Meydan Muharebesi'nin tüm dünya tarafından Kiepert'in paftası ile takip edildiğini söylemişti.² 2'nci Yunan Kolordu Komutanı Prens Andrea daha sonra yazdığı anılarında, harekâtın bir aşamasındaki zorluklardan bahsederken bölgenin arazi yapısı ve haritalar hakkında şöyle yazmıştı: “Harita, arazinin şimdiki teşekkülâtını (arazi yapısını) hiçbir suretle göstermemektedir.”. Ayrıca harita konusunda yaşadığı zorluklardan ötürü karargâhından Yüzbaşı Skylakakis'i arazinin gerçek yapısını öğrenerek uygun bir harita çıkarması için de görevlendirecekti.³ 5'inci (Süvari) Grup Komutanı Albay Fahrettin Bey anılarında “Elimizdeki adi harita buraları boş bıraktığı için yerimizi bile tayin edemiyorduk.” diye yazacaktı.⁴

Şekil 2: Çaldağı'nın Konumu ve Arazi Yapısı.⁵

Sakarya Meydan Muharebesi'nde harita eksikliğinden ötürü o dönemin şartlarında yapılmış haritalarda geçen tepe isimleri ve tepelerin rakımları ile sonraki dönemlerde daha iyi teknolojik şartlarda yapılmış topoğrafik haritalardaki tepe isimleri ve rakımları birbirini tutmamaktadır. Bununla birlikte arşiv belgelerinde geçen diğer bilgiler ile savaşa katılmış subayların anlatımından ve arazide yapılan incelemelerden savaşın gerçekleştiği tepelerin bugünkü isimleri tahmin edilebilmektedir. Aşağıda muharebeyi anlattığımızda çokça geçecek olan Çaldağı 1140 Rakımlı Tepesi, Şekil 2'deki Çaldağı'nın doğusundaki zirve olan 1377 Rakımlı Çaldağı Tepesi olmalıdır. Çünkü arşiv belgelerinde Çaldağı'nın doğu zirvesi olarak

² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, İçtima 2, cilt. 12 (19/9/1337), 258.

³ Andre. *Felakete Doğru*. çev. Hüseyin Rahmi (İstanbul: Askerî Matbaa, 1932. Gnkur. ATASE D.Bşk.lığı Kütüphanesi), 123.

⁴ Fahrettin Altay, *10 Yıl Savaş 1919-1922 ve Sonrası* (İstanbul: İnsel Yayınları, 1970), Altay,307.

⁵ Harita Genel Müdürlüğü, 1/25000 Ankara J28b1, J28b2 (1957) paftalarından yararlanılarak çizilmiştir. Yer isimlerinin tutarlı olabilmesi için Harita Genel Müdürlüğü envanterinde bulunan en eski tarihli (1957 yılı) basılı harita tercih edilmiştir.

muharebelerin geçtiği yer için 1140 Rakımlı Tepe yazmaktadır. Yine tarihî kaynaklarda geçen Çaldağı batı zirvesi olan Çardaktepe, Şekil 2’deki haritada geçen 1364 Rakımlı Çırakçı Tepe olmalıdır. Kaynaklarda Çaldağı Muharebeleri için sıkça geçen Gülçeşmesi (Gölçeşmesi) Yaylası ise Şekil 2’deki haritada aynen geçmektedir.

Şekil 3: Sakarya Meydan Muharebesi Birinci Safhanın Sonlarına Doğru Çaldağı ⁶ (IV ve III Roma rakamları arasında Çaldağı’nın iki zirvesi)

Yukarıdaki değerlendirmelerimizi kuvvetlendiren anlatımlardan bazıları şunlardır. Sakarya Meydan Muharebesi’ne katılmış olan Yüzbaşı Cevdet Kerim Bey hatıralarında Çaldağı’ndan bahsederken Çaldağı’nın en hâkim noktasının Çardaktepe olduğunu yazar.⁷ Hulusi Baykoç ise Çaldağı’nın en yüksek tepesinin 1140 Rakımlı Tepe olduğunu, Çardaktepe’nin Çaldağı’nın batı kısmında bulunduğunu ve Çardaktepe’nin kuzey ve

⁶ ATASE Arşivi, Kutu No: 1211, Belge No: 95-3 (30/8/1337)

* Sakarya Meydan Muharebesi’nin geçtiği dönemde yapılmış olan krokilerde kırmızı renk dost birlik, mavi renk düşman birliğini temsil ederken sonradan yapılmış olan krokilerde bu durum tam tersidir.

⁷ Cevdet Kerim İncedayı, *İstiklal Harbi (Garp Cephesi)*. (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007.), 141.

kuzeybatısındaki tepelerin de taşlı tepeler olduğunu yazmıştır.⁸ Çaldağı'nın arazi yapısı o dönemin görgü tanıklarının ifadeleri ile de anlaşılabilir. Savaş muhabiri olarak muharebeleri Yunan tarafında takip eden İlia Vutieridu, Çaldağı ve Ardızdağı (Ardıçdağı) için “birdenbire yükselen tepeler hattı, fevkalade anormal arazi.”⁹ diye yazmıştı.

Sakarya Meydan Muharebesi Birinci Safhada Çaldağı (23-30 Ağustos 1921)

Sakarya Meydan Muharebesi'nde birinci safha; 23-30 Ağustos 1921 tarihleri arasında Yunan ordusunun Türk cephesini sol (doğu) kanattan kuşatmaya teşebbüs ettiği safhadır. Çaldağı, bütün cepheye hâkim bir noktada ve merkezi bir konumda olmasından dolayı Sakarya Meydan Muharebesi'nin bu safhasında Türk Komuta Heyeti tarafından zaman zaman gözetleme ve komuta yeri olarak, Türk süvari birlikleri tarafından da Yunan ordusu yan ve gerilerine yapılacak keşif ve baskına hazırlanma yeri olarak kullanılmıştı.¹⁰

Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa, Sakarya Meydan Muharebesi'nde savunulacak cephe hattını hatıralarında şöyle açıklamıştı: “Cephemiz Sakarya gerisinde batıya karşı tertiplenmişti. Sakarya kıyısını müdafaa edeceğiz. Sağ kanadımızda Kazım Paşa'nın komutasında bir kolordumuz var. Sağ kanadı bu kolordu kapatıyor. Sol kanadımız gerisinde bütün Sakarya mevziinin yanını açıktan koruyacak bir istisna noktası Çaldağı.”¹¹ 2'nci Yunan Kolordusu kuşatmayı gerçekleştirmek için doğuya doğru gittikçe, Türk ordusu da doğuya doğru kendi sol kanadına birlikler gönderiyordu. Bu safhada Çaldağı cephenin merkezinde bir konum alacaktı.

Yoğun muharebeler sonrası Yunan birlikleri ilerledikçe Türk Cephesi, yavaş yavaş merkezinde Çaldağı'nın olduğu bir yay şeklini alıyordu. Birinci safhanın sonlarına doğru 29 Ağustos'a gelindiğinde Yunan birliklerinin Türk ordusunu sol (doğu) kanadından kuşatma teşebbüsleri yavaşlamış, Türk Cephesi'nin merkezinde 4'üncü ve 3'üncü Grup cephelerinde bir yoğunluk görülmeye başlanmıştı.

Sakarya Meydan Muharebesi İkinci Safhada Çaldağı (30 Ağustos-7 Eylül 1921)

İkinci safha; 30 Ağustos-7 Eylül 1921 tarihleri arasında Yunan ordusunun Türk cephesini Çaldağı bölgesinden yarmaya teşebbüs ettiği safhadır. Yunan ordusunun sol ve sağ

---

⁸ Hulusi Baykoç, *İstiklal Savaşında Sakarya Meydan Muharebesi* (İstanbul: Askerî Matbaa, 1944.), 149.

⁹ İlia Vutieridu, *Sakarya Ötesi Harekât*, çev. Niko Grigoriadis (Atina: Deli Matbaası, 1922. Gnkur. ATASE D.Bşk.lığı Kütüphanesi.), 23.

¹⁰ Altay, a.g.e., 307.

¹¹ İsmet İnönü, *Hatıralar*, haz. Sabahattin Selek. (Ankara: Bilgi Yayınevi, 2006), s. 250.

kanatlarında durgunluk ve yavaşlamanın gözlemlendiği bu safhada, 10 ve 2'nci Yunan Tümenleri bölgelerinden asıl taarruz yapılacak ve Türk Cephesi Çaldağı-Haymana genel istikametinde yarılmaya çalışılacaktır. Yunan ve Türk kuvvetlerinin Çaldağı bölgesinde yaptıkları muharebeleri Yunanlılar Çaldağı ve Ardızdağı (Ardıçdağı) Muharebeleri olarak¹², Türk kaynakları ise Çaldağı Muharebeleri olarak adlandırırılar.¹³

30 Ağustos 1921

30 Ağustos'a gelindiğinde artık meydan muharebesi cephe hattında mevzi çarpışmalar hâline dönmüş Yunan kuvvetlerinin Türk ordusunu doğu kanattan kuşatma olanakları kalmamıştı.¹⁴ Sakarya Meydan Muharebesi'nde Türk ordusu sol kanadında bulunan 1'inci Grup Komutanı Albay İzzettin Bey hatıralarında 30 Ağustos günü için; Türk ordusu sol kanadına yönelik olarak Yunan ordusunun yaptığı genel taarruzların tamamen durduğunu yazmaktadır.¹⁵

Bundan sonra Batı Cephesi'ni tehlikeli duruma sokacak Yunan Taarruzu, Sabanca Vadisi (Baraközü Deresi) – Sivri - Karayavşan ve Haymana yönünde olabilirdi. Önlenemediği takdirde Karayavşan-Haymana hattını ele geçiren Yunan ordusunun, 4'üncü ve 3'üncü Gruplar bölgesinden cepheyi yarması durumunda Batı Cephesi kuvvetlerinin Ankara doğrultusunda çekilmesi veya yeniden savunmak için tertiplenmesi olanağı bulunmazdı. Pilot Yüzbaşı Fazıl Bey'in 30 Ağustos sabahı uçağıyla yaptığı hava keşfinde tespit ettiklerini¹⁶ değerlendiren Başkomutan Mustafa Kemal Paşa ve Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa şu görüşe varmıştı: “Yunanlılar Haymana yönünde cepheyi yarmak ve Ankara'ya ulaşmak istemektedir. Bunu önlemek için Haymana yönünün güvenle kapatılması gerekmektedir.”¹⁷

Batı Cephesi Komutanlığı'nın 30 sayılı cephe emrine¹⁸ göre 4'üncü Grup, emrine verilen 1'inci Süvari Tümeni ve Mürettep Kolordu'dan kendisine gönderilen piyade alayı ile Yunan ordusunun yarma yapacağı Sabanca vadisini kapatacaktı. 3'üncü Grup'un sağ kanadı ile de sıkı bir irtibat tesis edecekti.¹⁹

¹² Hellenic Army General Staff Army History Directorate, *a.g.e.*, 269-279.

¹³ Baykoç, *a.g.e.*, 131.

¹⁴ Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi Sakarya Meydan Muharebesi ve Sonraki Harekât*, (cilt 2. kısım. 5. kitap 2. Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1995.), 127.

¹⁵ İzzettin Çalışlar, *İstiklal Savaşı Hatıraları Sakarya Meydan Muharebesi'nde 1 nci Grup* (Ankara: Gnkur. ATASE Yayınları, 2006.), 46.

¹⁶ Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, *a.g.e.*, 1995, 118.

¹⁷ Alptekin Müderrisoğlu, *Sakarya Meydan Muharebesi Günlüğü* (İstanbul: Kastaş Yayınevi, 2004), 443.

¹⁸ Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Arşivi, Kutu No: 1148, Belge (Gömlek) No: 4-5 (29/8/1337)

¹⁹ ATASE Arşivi, Kutu No: 1148, Belge No: 4-6 (29/8/1337)

Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa, Çaldağı'ndaki cephe gözetleme ve komuta yeri aracılığı ile 1'inci Süvari Tümeni Komutanı'na doğrudan gönderdiği emirde “Çaldağı'na her taraftan büyük kuvvetler sevk olunmuştur. Çaldağı'nın sizin tarafınızdan fedakârlıkla savunulması gerekmektedir.” demişti.²⁰ Bununla birlikte 1'inci Süvari Tümeni, 10'uncu Yunan Tümeni'nin sıkı takibi karşısında Çaldağı'nda tutunamamış, geceyi Karayavşan civarında geçirmiş ve dağılmış birliklerini toplamakla meşgul olmuştu.²¹

Gelişen tehlikeli durum karşısında 4'üncü Grup Komutanı Albay Kemalettin Sami Bey, 61'inci Tümen'den 190'ıncı Piyade Alayı'nı Çaldağı'nın batı tepelerine gönderdi.²² Aynı zamanda 4'üncü Grup Komutanı 190'ıncı Piyade Alayı'nın yetersiz kalacağını düşünerek Çaldağı'nın 3'üncü Grup tarafından tutulmasını Batı Cephesi Komutanlığı'na teklif etti.²³ Çaldağı batısından 1'inci Süvari Tümeni'nin çekilmesiyle oluşan tehlike 190'ıncı Piyade Alayı'nın Çaldağı batı sırtlarını tutması ile önlenmiş, 190'ıncı Piyade Alayı'nın Çaldağı batı sırtlarında yaptığı savunma karşısında Yunan birlikleri durmuş ve gerilemek zorunda kalmıştı.²⁴ Batı Cephesi Komutanlığı Kurmay Başkanı Albay Asım Bey hatıralarında 30 Ağustos gecesini şöyle anlatmaktadır:

“Papulas kuşatmayı başaramayınca yarmayı tecrübe etti. 30 Ağustos gecesi baş başa olduğumuz bir anda Mustafa Kemal harita üzerinde üç noktayı işaretledi. ‘Asım...bunlar yarın sabah bir yarma teşebbüsüne girişecekler ve zannedirim şu üç noktadan saldıracaklar...İşi başından hatalı tuttular. Gafletlerini ağır ödeteceğim onlara...’ 31 Ağustos sabahı 3'üncü ve 1'nci Kolordular iç kanatlarındaki tümenleriyle (10 ve 2'nci Yunan Tümenleri) Çaldağı batısındaki Sivriköy istikametinde yarma teşebbüsüne girişeceklerdi. Burası, Mustafa Kemal'in noktalarının ortası idi.”²⁵

31 Ağustos 1921

31 Ağustos gecesi boyunca taarruzlarını devam ettiren 10'uncu Yunan Tümeni, 190'ıncı Piyade Alayı'nı bulunduğu mevzilerden geri attı fakat alay yaptığı süngü hücumları sonunda mevzilerini tekrar ele geçirdi.²⁶ 190'ıncı Piyade Alay Komutanı Yarbey Mehmet Sabit Bey'in Çaldağı'ndan gönderdiği rapor; Yunan askerlerinin Çaldağı'nın batı kesiminde sabaha kadar

²⁰ ATASE Arşivi, Kutu No: 1211, Belge No: 123-2 (30/8/1337)

²¹ Fahri Aykut, *İstiklal Savaşı'nda IV ncü Kolordu* (Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2006.), 109.

²² Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, *a.g.e.*, 1995, 120-129.

²³ Aykut, *a.g.e.*, 110.

²⁴ Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, *a.g.e.*, 1995, 120-129.

²⁵ Uğurlu, *a.g.e.*, 259.

²⁶ ATASE Arşivi, Kutu No: 1211, Belge No: 195 (31/8/1337)

tahkimatla meşgul bulunduğunu, Yunanların 190'ıncı Piyade Alay'ın sol kanadına doğru (doğu istikametinde) sarkmakta olduğunu ve bu saate kadar 3'üncü Grup'tan Çaldağı'na bir kuvvetin gelmediğini ve 1'inci Süvari Tümeni ile de bağlantı sağlanamadığını söylüyordu.²⁷ Buna rağmen 190'ıncı Piyade Alay Komutanlığı'ndan diğer birliklerin yetişmesine kadar Çaldağı'nı mutlaka müdafaa etmesi isteniyordu.²⁸

4'üncü Grup Komutanı Kemalettin Sami Bey'in Batı Cephesi Komutanlığı'na verdiği rapora göre; Çaldağı'nın batı düzlüklerinde şiddetli piyade muharebesi vardı, Çaldağı'nın batı düzlükleri ve sırtlarında olan 190'ıncı Piyade Alayı'nın çok zor bir duruma düştüğü ifade ediliyordu.²⁹ Albay Kemalettin Sami Bey muharebeye etki edemediğini 3'üncü Grup'un yardımlarını beklediğini³⁰, 190'ıncı Piyade Alayı'nın artık dayanamayacağını ifade ediyordu.³¹

Gelişen durum üzerine Çaldağı'nın sorumluluğu 3'üncü Grup'a verildi. 24'üncü Tümen de 3'üncü Grup emrine takviye olarak verildi. Çaldağı'ndaki harekâtın 3'üncü Grup Komutanı Yusuf İzzet Paşa tarafından idare edileceği Batı Cephesi Komutanlığı'nca emredildi.³² 15 ve 24'ncü Tümenler ile bölgeye müdahale etmek için hazırlıklara başlandı. Yusuf İzzet Paşa, Batı Cephesi Komutanlığı'na daha sonra gönderdiği raporunda 15'inci Tümen'in Çaldağı'nın 1140 Rakımlı Tepesi'ni işgal ettiğini bu tepeden batıya doğru taarruza devam ederek Yunanlıların en ilerideki birliklerini savuşturduğunu fakat Yunanlıların tekrar karşı taarruza geçerek kaybettiği araziye geri aldığını belirtmekteydi.³³ Çaldağı'nın batısında Yunan birlikleri, doğusunda Türk birlikleri olarak şiddetli muharebeler devam ediyordu. 15'inci Tümen 38'inci Alay'ın Makinalı Tüfek Bölüğü 1'inci Takım Komutanı olarak Sakarya Meydan Muharebesi'ne katılmış olan Yedek Teğmen A. Şevket günlüğünde 31 Ağustos için şöyle yazmıştır: *"Saat 3 sonrada yürüyüşe geçerek Haymana'nın garbındaki Çaldağı'nı işgal ettik. Düşmanla boğuşmaya hazırlanıyoruz. Bu dağ Haymana ile Polatlı arasında kâin büyük bir dağdır. Burasının bir tek er kalıncaya kadar müdafası bizim için elzem bulunuyordu."*³⁴ Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa Çaldağı'nın tümünün savunma sorumluluğunu 3'üncü Grup'a vermişti ancak 3'üncü Grup'ta bölgeyi tamamıyla kontrol edemiyordu. Çaldağı, 3'üncü ve 4'üncü Grup'un iç kanatlarındaki birlikler tarafından işgal edilerek savunma mevzileri oluşturulmaya ve bu

²⁷ Aykut, *a.g.e.*, 112.

²⁸ ATASE Arşivi, Kutu No: 1211, Belge No: 197-1 (31/8/1337)

²⁹ ATASE Arşivi, Kutu No: 1140, Belge No: 67-1 (31/8/1337)

³⁰ ATASE Arşivi, Kutu No: 1211, Belge No: 187-1 (31/8/1337)

³¹ Aykut, *a.g.e.*, 113.

³² ATASE Arşivi, Kutu No: 1211, Belge No: 145-3 (31/8/1337)

³³ ATASE Arşivi, Kutu No: 1211, Belge No: 145-1 (31/8/1337)

³⁴ A.Şevket, *İstiklal Harbinde 38. Alayla Samsundan İzmir'e* (İstanbul: Askerî Matbaa, 1941.), 20.

01 Eylül 1921

Haymana özel önem kazandığından cephenin bu bölgeden yarılmamasını önlemek için Batı Cephesi Komutanlığı muharebelerin hızını iyice kaybettiği sol kanattaki 1, 2 ve 12'nci Grup'lardan birlikleri bu bölgeye takviye göndermeye başladı.³⁹

Yunan ordusunun Türk Cephesi'ni merkezden yarma teşebbüsü muharebenin seyrini doğrudan etki edebilecek bir hâl almaktaydı. Bu tehlike karşısında Çaldağı bölgesinin takviye edilmesi ve buradaki birliklerin tek bir emir komuta altında birleştirilerek savunmanın güçlendirilmesi düşünülmüştü. Çaldağı'ndaki muharebeleri yönetecek ve doğrudan doğruya Batı Cephesi Komutanlığı'na bağlı olacak özel bir cephe komutanlığının kurulması kararlaştırıldı. Bu yeni teşkilatlanma bu bölgede hassas ve kritik bir durumun ortaya çıktığının en büyük göstergesi idi. Batı Cephesi Komutanlığının 1 Eylül saat 01.30'da verdiği 32 numaralı cephe emrine göre⁴⁰; doğrudan doğruya Batı Cephesi Komutanlığı emrinde olacak şekilde Çal Cephesi Komutanlığı kuruluyordu. 15'inci Tümen Komutanı Albay Şükrü Naili Bey geçici olarak Çal Cephesi Komutanlığı'nı yapacaktı. Emrinde 15'inci ve 24'üncü Tümenler bulunacaktı. 4'üncü ve 3'üncü Gruplar arasında kalan Çal Cephesi ile bu gruplar mutlaka irtibat tesis edecekti.⁴¹

Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa, Çal Cephesi Komutanı Albay Şükrü Naili Bey'e gönderdiği emirde şöyle diyordu: "Çaldağı'nda elimizde bulunan mevzilerin kesin olarak savunulması lazımdır. Birlikleri derhâl düzenleyiniz."⁴²

Gece boyunca muharebeler çok yoğun idi. 15'inci Tümen ve Çal Cephesi Komutanı olan Albay Şükrü Naili Bey'in gece muharebelerinden sonra sabah saat 07.00'de 1140 Rakımlı Tepe'den son durumu açıklayan rapor gönderdi. Rapora göre; 24'üncü Tümen'in ihtiyat alayı toplu olarak Çardaktepe'nin doğusundaki taşlık tepe gerisinde, muharebe şiddetinden dağılmış olan diğer iki alayı da bu tepenin gerisinde toplanmaya çalışıyordu.⁴³ 15'inci Tümen'den gece muharebelerine katılan iki alay, dağılmayanlar ile birlikte tutunabildikleri hatta durmakta, diğer bir alay da mevzi işgal etmiş hâlde beklemekteydi.⁴⁴

---

³⁹ *a.g.e.*, 141-142.

⁴⁰ ATASE Arşivi, Kutu No: 1148, Belge No: 4-20 (1/9/1337)

⁴¹ ATASE Arşivi, Kutu No: 1148, Belge No: 4-21 (1/9/1337)

⁴² ATASE Arşivi, Kutu No: 1212, Belge No: 11-1 (1/9/1337)

⁴³ ATASE Arşivi, Kutu No: 1212, Belge No: 29-1 (1/9/1337)

⁴⁴ ATASE Arşivi, Kutu No: 1212, Belge No: 29-1 (1/9/1337)

Batı Cephesi Komutanlığı Türk Cephesi sol kanadındaki grup komutanlarına gönderdiği emirde bölgelerinden Çaldağı bölgesine birlik kaydırılabileceğini ve buna göre hazırlıklarını yapmalarını, bölgelerinde oluşacak tehlikelere karşı ise kendi imkânları ile tedbir almalarını istemişti.⁵¹

2'nci Yunan Tümeni'nin sağında ilerleyen 12'nci Yunan Tümeni istenilen başarıyı yakalayamadı ve bu durum 2'nci Tümen'in geç taarruza kalkmasına yol açtı.⁵² Buna rağmen 2'nci Yunan Tümeni sol kanadı ilerlemeyi başardı ve Çaldağı hattı balasını* ele geçirdi.⁵³ Sonunda 2'nci Yunan Tümeni, 38'inci Alay'a yüklenerek bu alayı da geri atmak suretiyle 1140 Rakımlı Tepe'yi ele geçirdi ve Yunanlılar Çaldağı'nı tamamıyla ele geçirmiş oldu.⁵⁴

Üstünlük sağlayan bu bölgenin desteğinde ilerleyen Yunan birlikleri, 4'üncü Grup yan ve gerilerine sarkmak üzereydi. Çaldağı'nda tutunamayan 24'üncü Tümen birlikleri Erif (Durutlar) köyüne, 15'inci Tümen birlikleri de Kadıköy (Yeşilyurt) köyüne (bkz Şekil-5) doğru çekildiler.⁵⁵ 10'uncu Yunan Tümeni'nin bir alayı Çaldağı kuzey sırtlarından inerek Erif (Durutlar) köyüne çekilen 24'üncü Tümeni kuzeye doğru takip etti ve Çaldağı'nın batı kesimine tamamen hâkim oldu. Diğer bir alayı 190'ıncı Piyade Alayı'nı geri attıktan sonra Karayavşan'ı işgal etti. Bununla birlikte ilerledikleri bu yerlerin birliklerini tehlikeli bir durumda bıraktığını düşünen 10'uncu Yunan Tümen Komutanı Albay Petros Soumilas birliklerini Çaldağı'nın batısına geri çekti.⁵⁶

Çaldağı'nın tamamen Yunanların eline geçmesi Türk birliklerinin moralini oldukça bozmuştu. Bu Yunan kazanımının en üst noktasıydı.⁵⁷ Çaldağı Yunan birlikleri (10'uncu ve 2'nci Yunan Tümenleri) eline geçince Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa, 12'nci Grup Komutanı Albay Halit Bey'e saat 23.15'te şu emri verdi: “Düşman Çaldağı'nı tamamıyla işgal etti. Süvari bölükleri ile Kadıköyü'ne hareket ederek 15 ve 24'üncü Tümenlerin komutasını devralınız ve Çal Cephesi Komutanlığı görevini üstleniniz.”⁵⁸

Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa saat 23.55'te Çal Cephesi Komutanlığı ve 3'üncü Grup Komutanlığı'na şu emri vermişti: “Düşmanın yarın dahi Çaldağı'ndan taarruzuna devam

⁵¹ ATASE Arşivi, Kutu No: 1212, Belge No: 48-1 (2/9/1337)

⁵² Hellenic Army General Staff Army History Directorate, *a.g.e.*, 276.

⁵³ Kondulis, *a.g.e.*, 129-130.

⁵⁴ Baykoç, *a.g.e.*, 150.

⁵⁵ Baykoç, *a.g.e.*, 150.

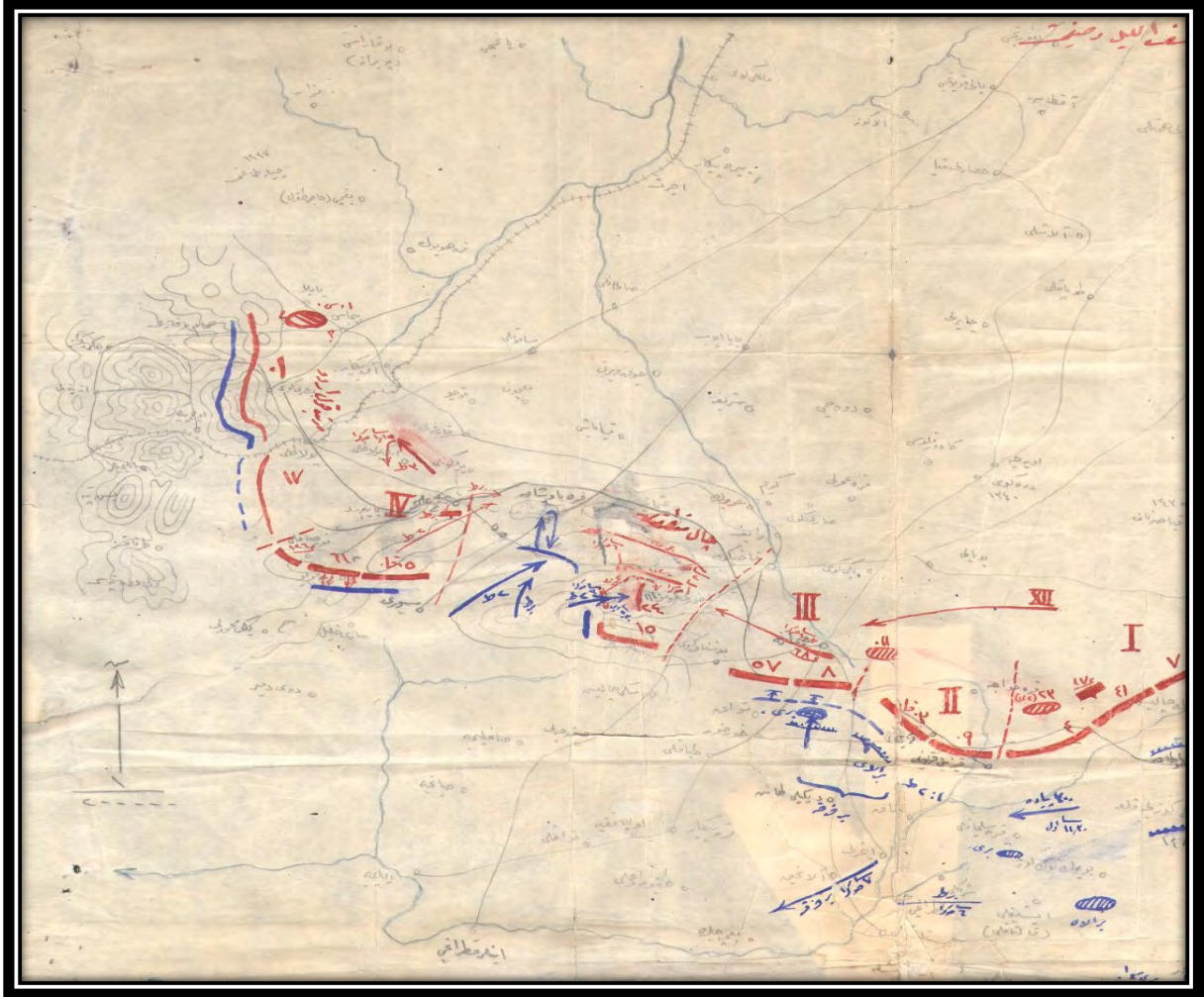
⁵⁶ Hellenic Army General Staff Army History Directorate, *a.g.e.*, 277.

⁵⁷ Michael L. Smith, *Yunanistan'ın Anadolu Hayali 1919-1922*, çev. Nilgün Engin (İstanbul: Tarihçi Kitabevi, 2017), 272.

⁵⁸ ATASE Arşivi, Kutu No: 1212, Belge No: 78-3 (2/9/1337)

etmesi çok kuvvetli ihtimal olarak beklenmektedir. 11'inci Tümen bu emri alır almaz derhâl Kadıköyü'ne hareket edecektir. Tümen orada Çal Cephesi Komutanı'nın emrine girecektir.”⁵⁹Vutieridu da bugün için muharebelerin en şiddetlisinin gerçekleştiğini yazmıştı.⁶⁰

Şekil 6: 2 Eylül 1921 Çaldağı'na Yunan Taarruzları.⁶¹

(Mavi ile gösterilen Yunan birlikleri Çaldağı'nda girme yapmış vaziyette)

Çaldağı'nın Yunanlıların Eline Geçmesinden Sonraki Durum

Çaldağı'nın 2'nci Yunan Tümeni tarafından ele geçirilmesinden sonra Türk birlikleri ağır zayıat altında düzensiz bir şekilde kuzeye çekilmeye başlamıştı.⁶² Çaldağı ele geçirilmişti ancak 1'inci Yunan Kolordusu'nun da ilerleyecek gücü kalmamıştı. Çaldağı'nı ele geçirmiş

⁵⁹ ATASE Arşivi, Kutu No: 1212, Belge No: 79-2 (2/9/1337)

⁶⁰ Vutieridu, *a.g.e.*, 25.

⁶¹ ATASE Arşivi, Kutu No: 1212, Belge No: 80-1 (2/9/1337)

⁶² Nikolopoulos, *a.g.e.*, 90.

olan 2'nci Yunan Tümen Komutanı Albay Georgios daha fazla ilerlemek istemiyordu. Diğer birlik taarruzlarını Çaldağı'ndan desteklemeyi teklif etti ve kabul ettirdi.⁶³

ABD'nin Atina Büyükelçisi Mr.Hall Savaş Bakanlığı'ndan aldığı bilgilere dayanarak Anadolu'daki yeni durumu Washington'a gece şöyle bildirmişti: "Sakarya Nehri'nin kıyısında günlerdir süren savaş Yunanlardan yana dönmüşe benzemektedir. Yunanlar birkaç gün içinde Ankara'ya varmayı ümit ediyorlar."⁶⁴ Çaldağı'nın düşmesi Yunan Küçük Asya Ordusu Karargâhı'nın bulunduğu İnlerkatrancı'da neşeli bir havanın oluşmasına yol açmıştı. Bununla birlikte Yunan Ordu Komutanı Papulas ise tedirgin ve düşünceli idi. Cepheden son gelen raporlar Türkler'in dağılıp geri çekilmediğini dağın biraz kuzeyinde yeni bir savunma hattı teşkil ettiklerini belirtmekteydi.

Bu savunma anlayışını Başkomutan Mustafa Kemal Paşa Nutuk'ta şöyle açıklamıştır:

"Savunma hattına çok ümit bağlamak ve onun kırılmasıyla ordunun büyüklüğü ölçüsünde çok gerilere çekilmek gerektiği teorisini çürütmek için memleket savunmasını başka türlü ifade etmeyi ve bu ifademde direnerek şiddet göstermeyi yararlı ve etkili buldum. Dedim ki: 'Savunma hattı yoktur, savunma sathı vardır. O satıh bütün vatandır. Vatanın her karış toprağı vatandaşın kanıyla ıslanmadıkça terk olunamaz. Onun için küçük büyük her birlik bulunduğu mevziden atılabilir. Fakat küçük büyük her birlik, ilk durabildiği noktada yeniden düşmana cephe kurup savaşa devam eder. Yanındaki birliğin çekilmeye mecbur olduğunu gören birlikler ona tabi olamaz. Bulunduğu mevzide sonuna kadar dayanmaya ve karşı koymaya mecburdur.' İşte ordumuzun her ferdi bu sistem içinde her adımda en büyük fedakârlığını göstererek ve düşmanın üstün kuvvetlerini yıpratıp yok ederek sonunda onu taarruzuna devam güç ve kudretinden yoksun bir duruma getirdi."⁶⁵

2 Eylül akşamı Yunan Ordu Komutanı Papulas 3 Eylül'de uygulanması için 19146 sayılı aşağıdaki emrini verdi: "Çaldağı tamamen işgal edilmiştir. Yarın kolordular harekâta ara verecek ve birliklerini düzene sokacaklardır. 2'nci Kolordu Kalegrotto'yu (Güzelcekale) elinde tutmaya devam edecek, burasını hiçbir surette bırakmayacaktır. 1'inci ve 3'üncü Kolordular

---

⁶³ Hellenic Army General Staff Army History Directorate, *a.g.e.*, 283.

⁶⁴ *a.g.e.*, 442.

⁶⁵ Kemal Atatürk, *Nutuk 1919-1927*, bs.30. bugünkü dille yay.haz. Zeynep Korkmaz. (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 2012.), 419.

bulundukları mevzilerde savunma tertibi alacaklardır.”⁶⁶ Türk Ordusu Karargâhı, Çaldağı’nın düşmesinden sonra Yunanların taarruzlarını hızlandırarak bu başarıdan faydalanacaklarını düşünmüştü ancak yukarıda emirde bahsedildiği şekilde Yunan kolordularına savunma düzeni almaları emredilmişti. Çaldağı bölgesindeki gelişmelerden sonra Yunan Ordu Komutanı Papulas “Ankara Hedefi”nden vazgeçmişti.⁶⁷

Sakarya Meydan Muharebesi ikinci safhada Yunan Küçük Asya ordusunun bütün ümitlerini bağladığı 1’inci Yunan Kolordusu’nun Komutanı olan Kondulis’in, Çaldağı’nın ele geçirildiği 2 Eylül gecesinden sonra 3 Eylül’de kolordusuna verdiği emirde adeta harekâtın sona erdiği ve daha fazla ileri gidilmeyeceği seziliyordu. General Kondulis kolordusuna şu emri vermişti: “Sakarya’yı geçerek 23 Ağustos’ta düşmanla temas ettiniz. O günden beri 11 gündür devamla 3 Eylül’e kadar şiddetli muharebelerde bulundunuz. Şu anda Çaldağı’nın 1140 Rakımlı Tepesi’ni ve Ardızdağı (Ardıçdağı)’nı ele geçirdiniz... Düşmana değer verilmesi gerekirse galibiyetimizin değerini takdir etmemiz gerekir...Şimdiye kadar yaptığınız mücadeleler sırasında Türkler’in böyle bir mukavemetine tesadüf edilmedi fakat siz gene bunu hiçe sayarak bir kahraman kesildiniz ve onları yendiniz.”⁶⁸

Her ne kadar Çaldağı’nın ele geçirilmesi Yunan ordusu için önemli bir başarı olsa da bu başarı devam ettirilip netice alınmadığı sürece bu durum pek bir anlam ifade etmiyordu. İstanbul’da bulunan İşgal Güçleri Başkomutanı General Harington’ın da gizli kaynaklardan aldığı bilgilere göre 1-3 Eylül günleri için cephedeki en önemli bölgenin merkezde yer alan Çaldağı ve çevresi olduğunu tespit etmişti.⁶⁹ 2’nci Yunan Kolordu Komutanı Prens Andrea, Sakarya Meydan Muharebesi’nde Yunan ordusunun taarruzlarının durdurularak geri çekilme kararının verilmesi tarihinin 2 Eylül’de olduğunu iddia etmiştir.⁷⁰

Sakarya Meydan Muharebesi Üçüncü Safhada Çaldağı (7-13 Eylül 1921)

7 Eylül’de Yunan Ordu Komutanlığı tarafından hükûmete ve kolordulara verilen askerî bültende; 23 Ağustos’ta başlayan Sakarya muharebelerinin düşmanın Polatlı-Çaldağ-Ardızdağ-Güzelcekale-Kaleköy hattına çekilmesi ile bitmiş sayılabileceği⁷¹ belirtilmekteydi.

---

⁶⁶ Spridonos, *a.g.e.*, 306.

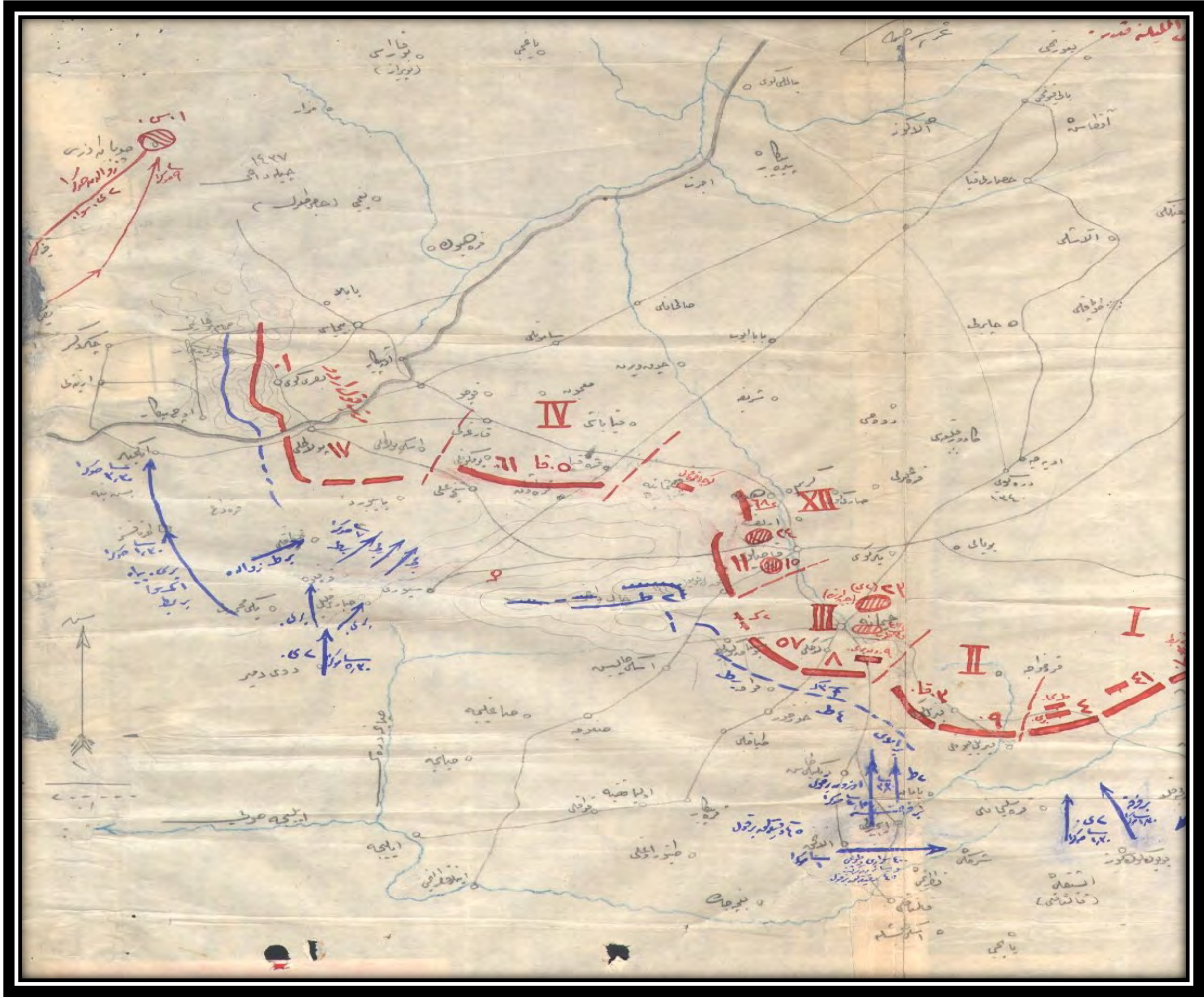
⁶⁷ Celal Erikan, *Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 3. bs. haz. Rıdvan Akın (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014), 257.

⁶⁸ Kondulis, *a.g.e.*, 130-131.

⁶⁹ Bilal Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya’dan İzmir’e 1921-1923*, 3. bs. (Ankara: Bilgi Yayınevi, 2016), 173.

⁷⁰ Andre. *Felakete Doğru*. çev. Hüseyin Rahmi (İstanbul: Askerî Matbaa, 1932. Gnkur. ATASE D.Bşk.lığı Kütüphanesi)150.

⁷¹ Kondulis, *a.g.e.*, 137.

Şekil 7: Çaldağı'nın Düşmesi Sonrası Cephede Durum⁷²

(Meydana gelen gediğin kapatılarak savunma bütünlüğünün sağlanması için 12'nci (XII) Grup bölgeye gelmiş vaziyette)

Batı Cephesi Komutanlığı ise 38 sayılı cephe emri ile genel bir taarruz planlıyordu.⁷³ Çaldağı'nı tutan 2'nci Yunan Tümeni emniyet birliklerinin örtme görevi icra ettiği görüldü.⁷⁴ 11 Eylül'de Yunan Ordu Komutanı 1'inci Yunan Kolordusu birliklerinin bu gece Çaldağı'nı terk etmeye başlamasını emretti ve gece yarısı çekilme başladı.⁷⁵ 1'inci Yunan Kolordusu bu gece büyük güçlkle ele geçirmiş olduğu Çaldağı'nı terk etti ve genel bir Yunan çekilmesi başladı.⁷⁶ 13 Eylül'de 12'nci Grup birlikleri tarafından yapılan taarruzla ele geçirilen Çaldağı

⁷² ATASE Arşivi, Kutu No: 1212, Belge No: 110-1 (3/9/1337)

⁷³ Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, *a.g.e.*, 1995, 192-199.

⁷⁴ *a.g.e.*, 216-223.

⁷⁵ Hellenic Army General Staff Army History Directorate, *a.g.e.*, 297.

⁷⁶ Smith, *a.g.e.*, 272.

Türk birlikleri hâkimiyetine geçti.⁷⁷

Sonuç

Sakarya Meydan Muharebesi içinde Çaldağı'nın Türkler tarafından savunulması, Yunanlar tarafından ele geçirilmesi için yoğun gayretler ve şiddetli muharebeler yapılmıştır. Özellikle 30 Ağustos-2 Eylül tarihleri arasında zirveye çıkan bu şiddetli muharebeleri Çaldağı Muharebeleri olarak adlandırmaktayız. Savaşın süre olarak takriben ortalarına denk gelen bu muharebeler Sakarya Meydan Muharebesi'nde bir dönüm noktası olmuştur. Taarruz eden Yunan Küçük Asya ordusu bu bölgeden yapılacak bir yarma harekâtı ile Ankara'ya gidileceğini ve stratejik sonuçlar alınacağını düşünmüştü. Savunan Türk ordusu için ise Çaldağı savunmanın sırtının dayandığı önemli bir direnek noktası olmuştur. Çaldağı kesimin stratejik önemi ve burada ortaya çıkan tehlikeli gelişmeler nedeniyle özel bir askerî teşkilatlanmaya gidilmiş ve Çal Cephesi Komutanlığı kurulmuştur.

Türk'ün Ateşle İmtihanı adlı anı formatındaki eserinde Başkomutan Mustafa Kemal'in Çaldağı'nın düşmesine kadar geçen sürede soğukkanlı yapısından bahseden Halide Edip (Adıvar), Çaldağı'nın düştüğü haberi üzerine karargâhta yaşanan kaygı ve endişeyi eserinde belirtmişti. Türk karargâhında bir görgü tanığı olarak anılarını yazan Onbaşı Halide Edip Çaldağı'nın düştüğü 2 Eylül günü için şöyle yazmıştı:

“Bir hafta geçmeden Çal Tepesi düştü. Korkunç bir sükût... Mustafa Kemal Paşa söğüyor, aşağı yukarı dolaşıyor ve geri çekilme emri verip vermemekte tereddüt ediyordu. Mustafa Kemal Paşa, karşıki odada telefon ediyor, bende kapıya dayanmış dinliyordum. Mustafa Kemal konuşuyor (Fevzi Paşa ile) ‘Vaziyet lehimize mi dediniz? Doğru anladım mı? Haymana hemen hemen işgal edilmiştir. Ne? Yunanlılar kuvvetlerinin sonuna gelmiş ricat mı edecekler?’ Eğer bazen tesadüfi bir hareket bir milletin kaderini değiştirebilirse işte Fevzi Paşa'nın telefonu böyle bir tesadüf oldu.”⁷⁸

Yunan Generali Stratigos 2 Eylül'de Türklerin geri çekilmelerini beklemiş ama bu beklentisi boşa çıkmıştı. Raporunda 2 Eylül günü için “*Kritik bir zamandı.*” diye ifade etmişti. Bundan sonra Stratigos taarruzun devam etmediğini ve gelişmediğini yazacaktı.⁷⁹

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Büyük Millet Meclisi'nde 19 Eylül 1921'de Sakarya Meydan Muharebesi'ni anlattığı konuşmasında Çaldağı'ndan ve o bölgede gelişen

⁷⁷ Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, *a.g.e.*, 1995, 261-264.

⁷⁸ Halide Edib Adıvar, *Türk'ün Ateşle İmtihanı* (İstanbul: Çan Yayını, 1962), 224.

⁷⁹ Şimşir, *a.g.e.*, 173.

muharebelerden şöyle bahsetmiştir:

“Bu elimizde bulunan harita Kiepert’in tercüme olunmuş haritasıdır. Tabii bütün dünya bu harita ile harekâtı takip ediyor. Doğrusu bu haritaya bakılınca Çaldağı bütün sahaya fevkalâde hâkim bir mevzi gibi görünüyor. Görünüşe göre böyle bir mevziin düşman eline geçmesi muharebenin artık aleyhimize döndüğü gibi bir fikir verebilir. Fakat, efendiler! Bu, çok yanlış bir fikirdir. Daima cevherini muhafaza eden, aklını ve ferasetini muhafaza eden bir ordu için mevziin bir önemi yoktur. Bir asker her yerde muharebe eder. Tepenin üstünde, tepenin altında derenin içinde de muharebe eder. Dolayısıyla bu kurala bağlı olarak hareket eden ordumuz Çaldağı’nın düşman eline geçmesinden de hiç endişe etmedi. Çaldağı’nın beş yüz metre, bin metre doğusunda bulunan savunma açısından daha emniyetli ve daha sağlam bir hat üzerine yerleşti.”⁸⁰

Atatürk’ün Sakarya Meydan Muharebesi’nde “*Hatt-ı Müdafaa yoktur, sath-ı müdafaa vardır. O sath bütün vatandır.*” diyerek küçük büyük bütün birliklere araziye bağımlı olmadan ilk durabildikleri yerde savunmaya devam etmelerini emreden bu meşhur emrinin pek çok kez ve belki de en iyi tatbik edildiği yer Çaldağı bölgesi idi. Yunanlar, Çaldağı gibi bütün cepheye hâkim olan bir arazi parçasını kaybeden Türk birliklerinin yeni bir savunma hattı oluşturamayacağı ve dağılacığı böylece cephenin yarılacağı ve Ankara yolunun açılacağını beklemişti. Ancak Çaldağı’nı kaybeden Türk birlikleri arazinin kendilerine verdiği büyük dezavantaja rağmen çekilmelerini durdurarak yeni bir savunma hattı kurmuş ve Yunan ordusu Komuta Heyeti’ni bile şaşırtmıştı. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa’nın, en sonunda Yunan ordusu taarruz edecek güç ve kudretten mahrum kalacak dediği durum Çaldağı’nda ortaya çıkmıştı. Bu bölgede gerçekleşen muharebelerden sonra Yunan ordusu taarruzuna devam edecek güç ve kudreti kendisinde bulamamış, savaşma azim ve iradesini kaybetmiştir.

Bu kapsamda I. Dünya Savaşı’nda uygulanan hat savunması doktrini yerine ilk defa uygulanan sath (alan) savunması doktrini çerçevesinde, bir birlik geri çekilse dahi tutunabildiği ilk mevzide savunmaya devam etmiş ve karşı taarruzla kaybettiği bölgeyi yeniden ele geçirmiştir. Kuvvetli bir ihtiyattan yoksun Türk ordusu, manevra prensibine uygun bir biçimde içhat durumundan faydalanarak çatışmaların daha az yoğun olduğu bölgelerden tasarruf edebildiği kuvvetle muharebenin şiddetlendiği bölgelere kuvvet kaydırmayı başarmıştır. Bu bağlamda muharebe süresince kuvvet tasarrufu ve sıklet merkezi bölgeleri sürekli değişmiş ve zaman içerisinde Çaldağı bu bakımdan kilit konuma yükselmiştir. Bu yeni savunma biçimi aynı

---

⁸⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, İctima 2, cilt. 12 (19/9/1337), 258.

zamanda toprak kazanmakla bir muharebenin kazanılamayacağını, asıl olanın Clausewitz'in de belirttiği gibi hasımın savaşma azim ve kararlılığının yok edilmesi olduğunu göstermiştir.

Çaldağı'ndaki kırılma noktasından sonra Yunan ordusu Komutanı Papulas, ordusunun Ankara hedefine ulaşacak derin ilerlemeleri yapamayacağını anlamıştır. Yunan ordusunun zaman geçtikçe Türk ordusunun taarruzlarına hassas bir hâle geleceğini ve çekilmeyi başaramadan imha olacağını görmüştür. Bu senaryonun gerçekleşmemesi için hâlâ zaman var iken Yunan ordusu Komutanı Papulas'ın verdiği emirle, Yunan ordusu çekilme hazırlıklarına başlamıştır. İşte Yunan Ordu Komutanı'nı Ankara'ya gitmekten vazgeçiren ve ordusunu imha olmaktan kurtarmak için Sakarya Nehri batısına çekilme kararı verdiren kırılma noktası Çaldağı'nda yaşanmıştır. Çaldağı ve Çaldağı Muharebeleri'nin Sakarya Meydan Muharebesi'ndeki yeri ve önemi budur. Sonuç olarak söyleyebiliriz ki; Çaldağı ve Çaldağı Muharebeleri, Sakarya Meydan Muharebesi'nde harekâtın dönüm noktası olmuştur.

KAYNAKÇA

A. ATASE Arşivi

Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Arşivi, Kutu No: 1208, Belge (Gömlek) No: 139-1 (22/8/1337)

ATASE Arşivi, Kutu No: 1148, Belge No: 4-6 (29/8/1337)

ATASE Arşivi, Kutu No: 1211, Belge No: 123-2 (30/8/1337)

ATASE Arşivi, Kutu No: 1211, Belge No: 195 (31/8/1337)

ATASE Arşivi, Kutu No: 1211, Belge No: 197-1 (31/8/1337)

ATASE Arşivi, Kutu No: 1140, Belge No: 67-1 (31/8/1337)

ATASE Arşivi, Kutu No: 1211, Belge No: 187-1 (31/8/1337)

ATASE Arşivi, Kutu No: 1211, Belge No: 145-3 (31/8/1337)

ATASE Arşivi, Kutu No: 1211, Belge No: 145-1 (31/8/1337)

ATASE Arşivi, Kutu No: 1148, Belge No: 4-20 (1/9/1337)

ATASE Arşivi, Kutu No: 1148, Belge No: 4-21 (1/9/1337)

ATASE Arşivi, Kutu No: 1212, Belge No: 11-1 (1/9/1337)

ATASE Arşivi, Kutu No: 1212, Belge No: 29-1 (1/9/1337)

ATASE Arşivi, Kutu No: 1148, Belge No: 4-25 (2/9/1337)

ATASE Arşivi, Kutu No: 1212, Belge No: 52-3 (2/9/1337)

ATASE Arşivi, Kutu No: 1212, Belge No: 48-1 (2/9/1337)

ATASE Arşivi, Kutu No: 1212, Belge No: 78-3 (2/9/1337)

ATASE Arşivi, Kutu No: 1212, Belge No: 79-2 (2/9/1337)

ATASE Arşivi, Kutu No: 1212, Belge No: 80-1 (2/9/1337)

ATASE Arşivi, Kutu No: 1211, Belge No: 95-3 (30/8/1337)

ATASE Arşivi, Kutu No: 1212, Belge No: 110-1 (3/9/1337)

B. ATASE Kütüphanesi

Andre. *Felakete Doğru*. çev. Hüseyin Rahmi. İstanbul: Askerî Matbaa, 1932. Gnkur. ATASE D.Bşk.lığı Kütüphanesi.

Kondulis, Aleksandros. “Küçük Asya Seferi II. Devre”. *Yunan Askerî ve Bahrî Ansiklopedisi*. çev. Yorgo Eksarhopulos. Atina: 1928. Gnkur. ATASE D.Bşk.lığı Kütüphanesi.

Nikolopoulos, Hristos V. *1921’in Onbinleriyle Beraber*. çev. Bizanidi Sitri. Gnkur. ATASE D.Bşk.lığı Kütüphanesi.

Spridonos, Yorgos L. *Harp ve Hürriyetler, Şahsi Müşahedeme Göre Küçük Asya Seferi*. Gnkur. ATASE D.Bşk.lığı Kütüphanesi.

Vutieridu, İlia. *Sakarya Ötesi Harekât*. çev. Niko Grigoriadis. Atina: Deli Matbaası, 1922. Gnkur. ATASE D.Bşk.lığı Kütüphanesi.

C. Hatıratlar

Adivar, H. Edib. *Türk’ün Ateşle İmtihanı*. İstanbul: Çan Yayını, 1962.

Altay, Fahrettin. *10 Yıl Savaş 1919-1922 ve Sonrası*. İstanbul: İnsel Yayınları, 1970.

Atatürk, Kemal. *Nutuk 1919-1927*. bs.30. bugünkü dille yay.haz. Zeynep Korkmaz. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 2012.

Ayktut, Fahri. *İstiklal Savaşı’nda IV ncü Kolordu*. Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2006.

Çalışlar, İzzettin. *İstiklal Savaşı Hatıraları Sakarya Meydan Muharebesi’nde 1 nci Grup*. Ankara: Gnkur. ATASE Yayınları, 2006.

Gündüz, Asım. *Hatıralarım*. Dinleyen ve yazan: ihsan Ilgar. İstanbul: Kervan Kitabevi Yayınları, 1973.

İncedayı, C. Kerim. *İstiklal Harbi (Garp Cephesi)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007.

İnönü, İsmet. *Hatıralar*. haz. Sabahattin Selek. Ankara: Bilgi Yayınevi, 2006.

Özalp, Kazım. *Millî Mücadele 1919-1922*. 4. bs. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998.

Şevket, A. *İstiklal Harbinde 38. Alayla Samsundan İzmir*. İstanbul: Askerî Matbaa, 1941.

Uğurlu, Nurer. *Sakarya Savaşanlar Anlatıyor*. ed. Ö. Andaç Uğurlu. İstanbul: Örgün Yayınevi, 2007.

Ç. Meclis Tutanakları

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, İçtima 2, cilt. 12 (19 Eylül 1337)

D. Araştırma Eserleri

Baykoç, Hulusi. *İstiklal Savaşında Sakarya Meydan Muharebesi*. İstanbul: Askerî Matbaa, 1944.

Erikan, Celal. *Kurtuluş Savaşı Tarihi*. 3. bs. haz. Rıdvan Akın. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.

Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı. *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi Sakarya Meydan Muharebesi ve Sonraki Harekât*, cilt 2. kısım 5. kitap 2. Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1995.

Görgülü, İsmet. *On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922*. 2. bs. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.

Harita Genel Müdürlüğü, 1/25000 Ankara J28b1, J28b2 (1957) paftaları.

Hellenic Army General Staff Army History Directorate. *A Concise History Of The Campaign In Asia Minor 1919-1922*. 2. bs. Athens, 2003.

Smith, L. Michael. *Yunanistan'ın Anadolu Hayali 1919-1922*. çev. Nilgün Engin. İstanbul: Tarihçi Kitabevi, 2017.

Şimşir, Bilal. *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e 1921-1923*. 3. bs. Ankara: Bilgi Yayınevi, 2016.

SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ'NDEKİ SAVUNMA HAREKÂTININ OPERATİF ESASLARI

Abdullah Cüneyt KÜSMEZ*

Giriş

Harekât, bir muharebe esnasında tarafların hedefleri ve imkân kabiliyetleri ölçüsünde uygulamasına karar verdikleri birden fazla ateş ve manevrayı içeren hareketler bütünüdür. Yüzyıllardır meydana gelen her türlü çatışma ortamında uygulanan ateş ve manevranın temelinde daima taarruzi bir düşünce yer almıştır. Savunma ve geri çekilme ya taarruz edenin başarısızlığı ya da taarruz gücündeki yetersizlik sonucunda uygulanmıştır. Bir başka ifade ile çatışan taraflarca üstün gelmenin asli yöntemi daima taarruz olarak kabul edilmiştir. Bu durum, bir savunma anlayışının olmadığı anlamına gelmemekle birlikte daha çok kale tarzında tahkim edilen meskûn mahallerin veya bunların dışındaki kritik öneme sahip boğaz, geçit ve nehir havzaları gibi müstahkem mevkiilerin elde bulundurulmasına yöneliktir. Diğer bir ifade ile karşı kuvveti imha etmek herhangi bir bölgeyi de ele geçirmenin temel şartı olmuştur. Geri çekilme ise taarruz eden ve savunma yapanın hedefine ulaşamadığı ve muharebe sahasını terk etmek zorunda kaldığı durumda çoğunlukla düzensiz olarak yaptığı bir harekettir. Ancak XVIII. yüzyıl, orduların kullanımında önemli değişikliklerin başlangıcı olmuş ve orduların teşkilatlanması ile birlikte ateş ve manevranın icrasını da değiştirmiştir. Nitekim Fransa'daki ateşli silahlar ve komuta yapılarındaki gelişmeler bu durumun önemli bir sebebidir. Örneğin General Napoléon Bonaparte'ın (Napolyon) harp anlayışının değiştiği böyle bir dönemde, büyük birlikler harekâtını geliştirmesi, tümen seviyesindeki birlik teşkilleri ile kolordu teşkilatlanmasını oluşturması ve buna uygun komuta yapılarını kurarak kurmay kadrolarını artırması önemli değişikliklerdir. Diğer taraftan topçu silahlarındaki gelişmeler sonucu menzillerinin artması ve namlu ömürlerinin uzaması ile piyade silahlarında otomatik ateşlemeli sistemlerin gelişmesi harekât sahasında muhasım ile olan temas ve etki mesafesini kısaltmıştır. Tüm bu gelişmeler, kuvvetin taktik ve operatif kullanımının yeniden belirlenmesine yol açmıştır.

Böylece savaşıyan tarafın azim ve iradesini kırmak olan harbin nihai amacına ulaşmak; temel harekât olarak kabul gören taarruz harekâtındaki manevra anlayışına yeni taktik/operatif düşüncelerin dâhil edilmesi ile daha zorlaşmıştır. Taarruzda manevra anlayışına getirilen yeni

---

* Dr. Öğr. Gör., (Yarı Zamanlı), Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi. E-posta: ackusmez1@gmail.com.

boyut; cephe boyunca geliştirilen taarruzlar sonucu muhasımın tespit edilen zayıf bölgesine yapılacak bir yarma harekâtı ile savunmasını çöktürmek yerine, bu harekât ile koordineli olarak yan ve gerilerine yapılacak tek veya çift taraflı kuşatma manevraları ile imhasını sağlamaktır. Harp alanında taarruz eden büyük birlikler için yapılması oldukça zor ve sürekli koordine ve irtibatı gerektiren kuşatma manevralı taarruzlar, yüksek komuta grupları ile uygulanmıştır.

Harekât ortamındaki bu temel değişiklikler özellikle, Birinci Dünya Harbi'nin 1914-1918 yılları arasını kapsayan dört yıllık süreçte görülmüştür. Avrupa'daki devletlerin ulaştığı teknolojik ve ekonomik seviye; orduların geniş harekât sahalarında, çoklu cephe hâlinde, büyük birlik hareketleri ile ardışık ve uzun muharebeler icra ettiği bir harekât ortamı yaratmıştır. Buna bağlı olarak orduların bilinen doktriner esaslarının, komuta grupları vasıtasıyla sevk ve idare edildiği ve yeni kullanım esaslarının gelişmesini de sağlamıştır. Nitekim Somme Muharebelerinde İngiliz ve Fransız taarruzları karşısında tutunamayan Almanlar, 1916 yılının sonlarında çekilmeye karar verdiğinde, “derinlikte savunma” anlayışını esas alan yeni bir doktrini ortaya çıkarmıştır. Buna göre savunma hattında ısrarla durmak ve yıpranmak yerine savunma bölgesini derinlemesine belirleyerek arazi yerine kuvveti elde bulundurmaya öncelik vermişlerdir. Hatta savunma bölgesini üç kademeye bölerek hasmın bulunduğu bölgeden itibaren savunmanın güçlü olması amaçlanmıştır. Böylece savunma bölgesi; ileri savunma bölgesi, ana muharebe bölgesi ve geri bölge olarak belirlenerek savunma anlayışında yeni bir harekât doktrini ortaya çıkmıştır. Ancak bu yeni savunma anlayışı ve kuvveti kullanma durumu; Birinci Dünya Harbi'nin Batı Cephesi'ndeki muharebelerinin giderek durağan hâle gelmesi nedeniyle tam olarak uygulanamamış aynı zamanda İtilaf ordularının Alman savunma hatlarını yarma teşebbüsleri, Almanların daha geride tesis ettikleri yeni savunma hatları nedeniyle başarılı olamamıştır. Savunma anlayışındaki yeni durumun hem kuvvetin hem de arazinin kullanılması bakımından en etkili bir şekilde icra edildiği muharebe, Sakarya Meydan Muharebesi olmuştur.

Sakarya Meydan Muharebesi, derinlikte savunma anlayışı içerisinde bölge sorumluluğu ve muharebe süresi olarak değerlendirildiğinde; muharebelerin, ileri mevzilerde 25 Temmuz 1921 - 22 Ağustos 1921'de 29 gün, asıl savunma mevzilerinde 23 Ağustos 1921 - 13 Eylül 1921'de 22 gün ve takip harekâtı ile 14 Eylül 1921 - 10 Ekim 1921'de 26 gün sürmüştür. Bir bakıma Sakarya Meydan Muharebesi, Yunan ordusu ile temasın başladığı 25 Temmuz 1921'den temasın kesildiği 10 Ekim 1921'e kadar muharebenin tedricen değişen şiddetine göre iki ayı geçen bir süreyi kapsamaktadır. Bu süre içerisinde derinlikte savunmanın etkili operatif uygulamaları Türk ordusu tarafından verilmiştir.

Birliklerin “Grup Komutanlıkları” Hâlinde Kullanılması

Birliklerin grup teşkilleri yapılarak harekâta katılması yeni bir uygulama olmamakla birlikte sıklıkla büyük birlikler için tercih edilen bir teşkilatlanma şeklidir. İki veya üç kolordu hatta ordular bir araya getirilerek kurulan ordular grubu, Birinci Dünya Harbi’nde kullanılmıştır. Nitekim Birinci Dünya Harbi’nde Osmanlı orduları, Kafkas ve İran Cephesi için 1917’de Doğu Ordular Grubu, Güney cephesinde ise Yıldırım Ordular Grubu hâlinde teşkilatlanmıştır. Bu tarz teşkilatlanmalar, taarruz harekâtında uygulanmak üzere kuvveti toplayarak daha merkezi bir komuta yapısı ile sevk ve idare etmek maksadıyla stratejik hedeflerin ele geçirilmesinde daha etkili olacağı düşünülmüştür. Çünkü sevk ve idareyi ayrı gruplar hâlinde bir komuta altında toplamak muharebenin temposunu sürdürebilme kolaylığı sağlamıştır.

Bu farklı komuta usullerini Osmanlı ordusu da dönemin gerektirdiği kuvvet yapısına ve teşkilatlanma yeteneğine göre kullanmıştır. Nitekim Osmanlı ordusu da komuta yapısının özellikle büyük birlikler için önemli olduğunun farkına varmış ve bunu dönemin ihtiyaçlarına göre teşkilatlanabilmeyi başararak sağlamıştır. Bunun önemli bir başlangıcını 9 Temmuz 1910’da yayımlanan “*Devlet-i Aliyye-i Osmaniye ordusunun Teşkilatı Esasiye Nizâmnâmesi*”¹ oluşturur. Bu nizâmnâmenin aslını, 1 Ağustos 1908’de Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Reisliği’ne getirilen Ahmet İzzet Paşa tarafından görevde bulunduğu iki buçuk senelik dönem içerisinde hazırladığı Osmanlı ordusunun yeniden teşkilatlanmasına dair layiha teşkil eder. Layiha’da ordunun nizamiye, redif ve müstahfız olarak bölümlere ayrılması; topçu, mitralyöz, bisiklet ve depo birlikleri adı altında yeni sınıfların eklenmesi; Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye’den başlamak üzere bölük seviyesindeki birliklere kadar sorumlulukların belirlendiği bir tüzük hazırlanması önemli değişikliklerdir. Ancak Harbiye Nezareti’nce gerekli ilgi gösterilmeyen bu layiha, Wilhelm Colmar von der Goltz’un onay vermesi ile yürürlüğe girebilmiş ve Nizâmnâme adını almıştır². 1911’den 1913’e kadar yürürlükte kalan bu Nizâmnâme ile Osmanlı ordusu Avrupa orduları gibi bir askerî teşkilata geçmiş, ordu komutanlıkları ve geniş karargâhlar kaldırılmıştır³. Osmanlı ordusundaki yeni teşkilatlanmanın en önemli kısmı, ordu

¹ *Devlet-i Aliyye-i Osmaniye Ordusu’nun Teşkilatı Esasiye Nizamnamesi*, Matbaa-ı Askeriye, İstanbul 1326.

² Metin Ayışığı, *Mareşal Ahmet İzzet Paşa, Askerî ve Siyasi Hayatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013, s. 26-28.

³ Zekeriya Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2001, s. 3.

komutanlıklarının kaldırılması ve yerine ordu müfettişliklerinin kurularak en az üç tümenli olacak şekilde kolordu teşkiline geçilmesidir⁴.

Osmanlı ordusu'nda, teşkilatlanma, eğitim ve subayların niteliklerinin artırılması çalışmaları sonuçlanmadan Trablusgarp ve Balkan Harpleri başlamıştır. Devlet-i Âliyye-i Osmanîye ordusunun Teşkilâtı Esâsiye Nizâmnâmesi ile Balkan Harbi'ne giren ordunun, bu teşkilatlanmaya uygun yapılanmaması nedeniyle belirgin bir faydası görülememiştir. Bunun üzerine Devlet-i Âliyye-i Osmanîye ordusunun Teşkilâtı Esâsiye Nizâmnâmesi"nde değişiklik yapılarak; Harbiye Nezareti ve Erkân-ı Harbiyye-i Umûmîye Riyasetince hazırlanan ve padişah tarafından onaylanan yeni düzenleme "*Teşkilat-ı Umûmîye-yi Askeriye Nizâmnâmesi*"⁵ adı altında 14 Şubat 1913'te yayımlanmıştır.

1914 yılında bu nizamnamede de yapılan değişikliklerle ordunun kuruluş ve konuş yapısı değiştirilmiştir. Bu düzenlemelerde hedef, bir sefer hâlinde yeniden tümenler teşkil etmeden orduyu barıştan itibaren bir sefer ordusu kuruluşunda tutmaktır. Buna göre; ordu üçlü sistem⁶ olarak adlandırılan her biri üçer tümenli kolordulardan ve üçer piyade ve birer topçu alayı olan tümenlerden ve diğer sınıflardan kurulmuştur. Bu kuruluş, Rus ve Alman ordularının kuruluşuna⁷ göre daha üstün olmasına rağmen insan mevcudu 450.000 kişi olarak planlanmış ancak mevcut 200.000'i geçememiştir. İhtiyaçların seferberlik ile karşılanması amaçlanarak her tümene ait alayların üçüncü taburları ise sefer zamanında kurulmuştur⁸.

1914 yılına kadar yapılan teşkilatlanma değişiklikleri, Osmanlı ordusuna büyük birlikleri sınıf, kuvvet ve silah durumlarına göre kullanılabilme imkânını, Birinci Dünya Harbi'ndeki uygulamalar ise kullanılabilme yeteneği kazandırmıştır. Türk İstiklâl Harbi'nde de asli muharip birlik olarak tümenler kabul edilmekle birlikte tümenlerin esnek bir kullanıma imkân vermesi bakımından grup komutanlıkları altında toplanarak sevk ve idare edilmesi yüksek komuta heyetine etkin bir komuta gücü sağlamıştır. Çünkü hızlı gelişen bir harekât

⁴ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, III.C., 6.Ks., 1.Kitap*, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1971, s. 199.

⁵ *Teşkilat-ı Umûmîye-i Askeriye Nizamnamesi*, Matbaa-ı Askeriye, Süleymaniye 1329. Bu düzenleme ile Osmanlı Kara Ordusu, yine dört ordu müfettişliği ile bir bağımsız kolordu, iki bağımsız tümen olarak teşkil edilmiştir.

⁶ Joseph Pomiankowski, *Osmanlı İmparatorluğunun Çöküşü, 1914-1918 I.Dünya Savaşı*, (Çev.: Kemal Turan), Kayihan Yayınları, İstanbul 2014, s. 33. "Yeni teşkilat muntazam talim ve terbiyeye mani olan mütemadi isyanlar ve muhtelif vilayetlerdeki kıyamlar sebebiyle zamana ayak uyduramamak mevkiinde idi."

⁷ Hulki Saral, *I. ve II. Dünya Harplerinde Alman ve Rus Sevk ve İdaresi Hakkında Bir Etüt*, K.K.K.lığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1964, Alman ve Rus kolorduları ikişer tümenli teşkil edilmiş Alman Ordularının mevcudu, 350.000; Rus Ordularının mevcudu, 650.000 kadardı.

⁸ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1908-1920), III/6-1*, s. 220-224.

ortamında çabuk karar vermeyi ve icrayı sağlayarak inisiyatifi elde bulundurmaya imkân vermektedir.

Türk İstiklâl Harbi'nde Batı Cephesi ve Güney Cephesi harekât durumunu yerinde görmek maksadıyla Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa ve Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti Reisi Fevzi Paşa özel trenle Eskişehir ve Alanyut'a (ALANYURT) gelerek cephelerde yaptıkları incelemeler sonucunda 3/5 Mayıs 1921'de aldıkları kararlar arasında Batı ve Güney Cephesi Batı Cephesi Komutanlığı altında yeniden teşkil edilmiş ve tümenlerin birleştirilerek grup komutanlığı oluşturulmuştur⁹. Buna göre karargâhı Eskişehir'de olan Batı Cephesi Komutanlığının grup teşkilatı ve görevi;

Mürettep Kolordu; 3.Süvari Tümeni ve Mürettep Süvari Tugayı ile ilerde ve 1.Tümen ve Mürettep Tümenle geride olacak şekilde İznik güneyi kesimlerini örtmek ve Yunan ilerlemesini durdurmak;

-1.Grup; 61, 23 ve 11.Tümenler savunma hattında, 3.Kafkas Tümeni ihtiyatta olacak şekilde İnönü mevzilerini savunmak,

-3.Grup; 24, 4 ve 41.Tümenler savunma hattında, 7.Tümen ihtiyatta Kütahya'nın batısı bölgesini savunmak,

-4.Grup; 5 ve 8.Tümenler savunma hattında Çekürler bölgesini savunmak,

-12.Grup; 57.Tümen ve Mürettep Süvari Tugayı ile Seyitgazi güneyini savunmak ve muhtemel bir çevirme harekâtına engel olma¹⁰.

Grup Komutanlıklarının teşkili ile birlikte topçu teşkilatlanması da yeniden düzenlenerek grup komutanlıkları bünyesinde bulunan tümenlerin her birine sahra ve dağ toptarından kurulu bir topçu alayı verilmiştir¹¹. Böylece topçunun kullanımında daha esnek bir yapıya geçiş sağlandığı gibi tümenlerin ateş gücü de artırılmış oldu.

Yunan ileri harekâtının başladığı 20 Haziran 1920'den itibaren Türk ordusu batıda cephe teşkilini tamamlamıştır. Batı Cephesi olarak adlandırılan cephe, Batı ve Güney Cephesi hâlinde ikiye ayrılmıştır. Her ne kadar kuzeyde İnönü mevzilerinde Mart 1921'de Yunan ilerlemesi durdurulmuşsa da cephenin güneyinde yer alan Aslıhanlar ve Dumlupınar'da arzu

⁹ *TİH, Batı Cephesi, Kütahya-Eskişehir Muharebeleri, II-4*, Genelkurmay Harp Tarihi Dairesi Yayınları, Ankara 1973, s. 75-92.

¹⁰ *TİH, Batı Cephesi, II-4*, s. 93-94.

¹¹ *Almanya'daki Tecrübeler Nazaran Topçunun İstihdamı Hakkında Mütalâat*, Matbaa-ı Askeriye, İstanbul 1332, s. 25.

edilen başarı sağlanamamıştır. Başarısızlığın nedenleri arasında kuvvetin azlığı önemli bir neden olsa da komuta zafiyeti olduğu tespit edilmiştir. Toplam olarak on iki tümen kadar olan kuvvetin başlangıçta dört tümen ile kuzeyde İnönü mevzilerinde Yunan kuvvetini durdurmaya çalışırken, güneydeki tümenlerin kuzeyi takviyede gecikmesi ve kuvvetin uygun yer ve zamanda toplanamaması ile harekâtın geneli ile ilgili cephe komutanlıkları arasında farklı değerlendirmelerin bulunması nedeniyle Batı cephesinin tamamındaki komuta yapısı bütünlüğünün etkin olmadığı anlaşılmıştır.

Diğer taraftan cephenin güneyinde taarruzi bir düşünce ile icra edilen Aslıhanlar ve Dumlupınar muharebelerinde arzu edilen başarının sağlanamaması, daha savunma ağırlıklı bir harekâta geçiş yapılacağına da göstergesi olmuştur. Savunmanın taarruza göre daha kontrollü bir inisiyatif kullanımını gerektirmesi, cephenin tamamında bütünlüğün önemli olması birliklerin daha merkezî bir komuta yapısında bulunması zorunlu kılmıştır. Bunun sonucunda tümenler grup teşkilatı altında toplanmış ve cephe birleştirilerek tek komuta yapısı altında toplanmıştır.

Eskişehir ve Kütahya Muharebelerine bu komuta yapısı ile giren Batı Cephesi Komutanlığı, her ne kadar bulunduğu hatlarda tutunamayarak Sakarya Nehri doğusuna çekilme kararı verse de kuvvetin muhafazası ve bütünlük içerisinde geri çekilme harekâtının icra edilmesinde grup teşkillerinin komuta yapısı içerisindeki uyumu önemli bir katkı sağlamıştır. Hem Eskişehir ve Kütahya Muharebelerinde hem de Sakarya Nehri doğusuna geri çekilme esnasında süvari birliklerinin desteği de harekâta hız kazandırmıştır. 12 Temmuz 1921’de 5.Grup Komutanlığı adı altında teşkil edilen bu birlikler kuşatmaya karşı yanları korumuş ve geri çekilme esnasında ise çekilen birliklerin örtme görevini yerine getirmiştir.

Savunmanın Hatlara Bağlı Kalmaksızın “Hareketli Savunma” Şeklinde Yapılması

Türk ordusunun, Sakarya Nehri gerisine çekilmeden önce bu mevziler için hazırlanmış bir planı mevcut değildir. Bu nedenle Sakarya mevzileri geri çekilme harekâtının bir sonucu olarak hazırlıksız işgal edilmiş¹² ve Yunan ordusunun genel bir taarruzu beklendiğinden hemen mevzilerin tahkimatına başlanmıştır.

Özellikle Başkomutan Mustafa Kemal Paşa yaptığı durum değerlendirmelerinde; Yunan ordusunun imkân ve kabiliyetlerinin belirlenerek ve kabul edilebilir en muhtemel hareket tarzının ortaya konularak genel bir savunma planı yapılmasını istemiştir. Yapılan durum

---

¹² *Sahra İstihkâm Talimnamesi*, Kavaid-i Esasiye-i Umumiye, s. 2-3.

muhakemelerinde Yunan ordusunun dört imkân ve kabiliyeti olduğu değerlendirilmiştir. Bunlar sırasıyla mevcut kuvvetlerinin çoğu ile Sakarya mevziine cepheden taarruz edebileceği, asıl kuvvetleri ile Sakarya mevziinin kuzey kanadına taarruz edebileceği, asıl kuvvetleri ile Sakarya mevziinin güney kanadına taarruz edebileceği veya cephede az bir kuvvet bırakarak kanatlardan kuvvetli iki kol ile kuşatma yapabileceği yönündedir. İçlerinden üçüncüsünün en kuvvetle muhtemel olduğu kabul edilmiş ve buna uygun yapılan savunma planında ise Batı Cephesi boyunca Sakarya Nehri hattında savunma tertibi alınması,¹³ bu savunma hattının¹⁴ gerisinde kuşatılma ihtimaline karşı kuvvetli ihtiyat kuvvetlerinin bulundurulması, Yunan ordusunun taarruz azim ve iradesi kırılıncaya kadar bu hat ve gerisinde savunmaya devam edilmesi kararı verilmiştir¹⁵.

Savunma planı Yunan ordusunun önceki muharebelerdeki sevk ve idaresi ile kullandığı hareket tarzları göz önünde bulundurularak tespit edilmiştir. Yunanların özellikle son muharebelerde cephe taarruzlarını bırakarak kuşatmaya ağırlık vermesi ve güneydeki arazinin de kuşatma harekâtına elverişli olması Türk Yüksek Komuta Heyeti'nin değerlendirmelerinde etkili olmuştur.

Genel Savunma Planı oluşturulduktan sonra, savunmanın nasıl yapılacağı konusunda birliklere yayımlanan emir ve direktiflerle ilave tedbirler alınmıştır. Buna göre, adım adım savunma ve direnme yapılarak fırsat buldukça karşı taarruzların yapılması ve Yunanların iradesinin kırılması için derinlikte savunmaya devam edilmesi planlanmıştır. Başkomutanlık verdiği direktif ve emirlerde bu konuları sürekli hatırlatmış ve ast birliklerin sevk ve idaresinde özellikle topçu ve piyadenin birlikte olmasına önem vermiştir.

Savunmada genel bir esas olarak, “...Ordunun kuvvet ve durumu düşmanı yenmeye yeterlidir. Düşmanın içinde bulunduğu güçlüklerden de yararlanılmalıdır. Savunma mevziinde bazı noktalarda ileri geri dalgalanmalar olabilir. Bu durum birliklerce normal görülmelidir. Mevzide bir birlik herhangi bir nedenle geri çekilse de yanındaki birlik savunduğu mevziini kuvvet ve inatla elde bulunduracak ve çekilen kıtaya topçusu ve piyadesiyle yardım edecektir. Çarpışmaların şiddetlendiği yerlerde ve alanlarda Komutanların görev ve yetkilerini sessizlik ve soğukkanlılıkla idare ederek, kişisel düşünce ve duygularla genel durumu bozabilecek kararlar almaktan çekinmeleri önemle hatırlatılır...” denilerek savunmada bütünlük ve

¹³ Piyade Talimnamesi, Matbaa-ı Askeriye, İstanbul 1328, s. 128.

¹⁴ Harpte Talim ve Terbiye, Harb-i Umumiden Alınan Malumat ve Tecaribi, Matbaa-ı Askeriye, Dersaadet 1337, s. 1-2.

¹⁵ TİH, Batı Cephesi, Sakarya Meydan Muharebesi'nin Başlangıç Dönemindeki Olaylar ve Harekât, II-5/1, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara 1973, s. 79-81.

birlikler arası desteğin önemi belirtilmekteydi. Diğer bir direktifte ise “*Gruplara tahsis edilen savunma hudutlarının Komutanlarca hiçbir şüpheye düşmeden ve duraksamaksızın iyice bilinmesi ve anlaşılmış olmasını bilmek isterim. Topçu muharebelerinde piyadenin lüzumsuz bir ateşe karşı yalnız bırakılmaması gerekir. Topçumuz piyademizi her zaman korumaya mecburdur.*¹⁶ *Bunun ilgililerce bir kez daha önemle göz önüne alınmasını isterim. Muharebe sırasında grup Komutanları ve diğer Komutanlar arasında irtibatın devamı ve korunmasına çok önem verilmelidir. Her ast üst Komutan ile irtibatı aramalıdır. Gruplar kendi içlerinde teknik araçlardan başka süvari postaları ile de irtibat yapacaktır. Grup Komutanları muharebenin devamınca olumlu veya olumsuz her önemli olaya gerekli tedbirleri almakla beraber durumu derhâl orduya bildireceklerdir. Her grup Komutanı kendi bölgesindeki piyade ve özellikle topçu mevzilerini,¹⁷ ateş bölgelerini¹⁸ ve topçunun piyadeye yardım şeklini gösterir bir krokiyi¹⁹ daima yanlarında hazır bulunduracaklardır. Her Komutan komşu kıtasının yardıma muhtaç olduğunu gördüğünde kendiliğinden o birliğe derhâl yardım etmeye mecburdur.” şeklinde belirtilen hususlar birliklerin sevk ve idare esasları açıklanıyordu²⁰.*

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa tarafından verilen bu direktif ve emirlerde, grup komutanlarının birlikleri yakından sevk ve idare etmesi, üst birliklerle irtibatın sürekli olması, topçunun savunmada ateş altına alacağı yerleri şimdiden belirlemesi, ayrıca topçunun daima piyadeyi desteklemesi ve yakın birlikler arasında emniyet ve irtibatın devamlı olması istenmiştir. Aynı zamanda bu direktif, birliklerin savunma esnasında taktik seviyede dikkat etmesi gerekli çok önemli konuları içermekte ve “*hareketli savunma*”²¹ adı altında yeni bir doktrinin uygulanmasına başlanacağını da işareti olmuştur. Bu konuda ilk doktriner açıklama, “*Düşmanın ihata manevralarının daima karşılanmaya sa’y edilmesi ve düşmanı önlemek esasının gözetilmesi ve müteharrik müdafaa usulünün kabul ve ihtiyarı muzafferiyetimizin avamil-i asliyesidir. Bölükten itibaren alâ-meratibihim tek mil kıtaat mevzilerine saplanıp kalmaktan ziyade hasmını epeyce yıpratıp kuvve-i taarruziyesini kırmak ve mukabil*

¹⁶ *Topçunun Suret-i Umûmîyede İstihdamı*, Matbaa-ı Askeriye, Dersaadet 1334, s. 1, *Almanya’daki Tecrübeler Nazaran Topçunun İstihdamı Hakkında Mütalâat*, 1332, s. 33.

¹⁷ Mehmet Hulusi Mümtaz Yüzbaşı, *Batarya Komutanı Bataryasını Maksada Muvafık Olarak Ateş Mevziine Nasıl Sevk ve İdhâl Eder*, İstikbal Matbaası, İstanbul 1327, s. 19.

¹⁸ *Sahra Topçu Endaht Talimnamesi*, Matbaa-ı Askeri, İstanbul 1339, s. 172-173.

¹⁹ *Ağır Topçu Endaht Talimnamesi*, Matbaa-ı Askeriye, İstanbul 1333, s. 113, *Batarya Komutanı Bataryasını Maksada Muvafık Olarak Ateş Mevziine Nasıl Sevk ve İdhâl Eder*, 1327, s. 59.

²⁰ *TİH*, *Batı Cephesi*, II-5/1, s. 87-88.

²¹ Cevdet Kerim İncedayı, *İstiklal Harbi (Garp Cephesi)*, Haz.: Muhammed Safi, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007, s. 155. Cevdet Kerim Bey, *Türk İstiklal Harbi*’de birlik komutanlığı ve kurmay başkanlığı yapmış, belirtilen doktriner uygulamayı 1925 yılında yayımlanan *İstiklal Harbi (Garp Cephesi)* isimli eserinde belirtmiştir.

taarruzlarla hasmına tefevvuku istihsal usulünü takip etmişlerdir.” şeklinde Cevdet Kerim İncedayı tarafından yapılmıştır.

23 Ağustos 1921’de Yunan ordusu, Türk savunma bölgelerine temas ettiğinde cephenin güney kanadından bir kuşatma ile güney uzanımından bir yarma harekâtı icra edeceği anlaşılmıştır. Nitekim kuşatma bölgesi içerisinde iki önemli arazi kesimi olan Mangal Dağı ve kuzeye uzanımında yer alan Türbe Tepe’nin ele geçirilmeden bir kuşatmanın yapılamayacağını bilen Yunanlar, taarruzlarını bu bölgede artırmıştır.

Bölgeyi savunmakla görevli 5.Tümenin takviye olmadığı gerekçesi ile Mangal Dağını terk etmesi²² üzerine Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, tüm grup Komutanlarına gönderdiği emirde, *“savunmada tereddüt edilmemesini, savunmanın karşı taarruzlarla sürdürülmesini ve 5. Tümenin süratle karşı taarruz için hazırlanmasını ve görevinde duraksayanların derhâl kanuni işlem yapılacağını bildirerek emrinin tebliğ edilmesini”* istemiştir.²³ Bu emir daha önce savunmanın genel esaslarının belirtildiği direktiflere uygun ve daha ayrıntılı bir şekilde verilmiştir. Diğer bir ifade ile bu emirde *“hareketli savunmanın”* daha etkili yapılmasını belirtmektedir.

26 Ağustos 1921’e kadar süren dört günlük savunmanın icrasında bazı aksayan hususlar olsa da alınan tedbirler ile savunmanın bütünlüğü tüm cephede sürdürülmüştür. Nitekim Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Reisi Fevzi Paşa, bu güne kadar yapılan muharebelere ait yaptığı durum değerlendirmesinde, *“muharebelerin Batı Cephesi’nin istediği elverişli şartlar altında devam ettiğini, ancak, Yunan taarruzlarının artacağını, bu nedenle hazırlıklı olunması gerektiği”* belirtilmiştir. Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa ise *“Mevzilerin inatla savunmasına devam edileceğini, cephenin kuzey kanadının da dikkate değer olduğunu, 3. ve 4.Grubun ihtiyat ayırmasını, 1.Grubun gerektiğinde 2.Gruba yardıma hazır olmasını, 5.Grubun ise etkinliğini artırarak süvarilerden daha fazla faydalanılmasını”* belirten emirleri yayımlamıştır.²⁴

Cephedeki birliklerin verilen emirler doğrultusunda ilave tedbirleri almasına rağmen Yunan taarruzlarının devam edeceği muharebelerin bu dört günlük seyrine göre anlaşılmıştır. Özellikle Güneyde bulunan 3 ve 4.Gruplar bölgesinde kuvvet çoğunluğu ile yaptıkları taarruzları Türbe Tepe bölgesinden cephenin yarılmasına yönelmiştir. Fakat Yunanların yarma harekâtının kuşatma ile koordineli yapılmaması diğer bir ifade ile 2 ve 1.Grup bölgelerinin

²² TİH, Batı Cephesi, Sakarya Meydan Muharebesi ve Sonraki Harekât, II-5/2, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmî Yayınları, Ankara 1973, s. 7-16.

²³ Harp Tarihi Vesikaları Dergisi (HTVD), sayı.75, 1976, Vesika Nu.: 1622.

²⁴ TİH, Batı Cephesi, II-5/2, s. 48-49.

güney kanadından kuşatma için bir gayret gösterilmemesi, Yunan harekâtının sevk ve idaresindeki önemli hatalardan biri olmuştur. Bununla birlikte Yunan taarruzunun 2.Grup ile 1.Grup ara hattının bulunduğu ara bölgede gelişmesi ve birinci hat mevzilerinin düşmesi sonucu savunma kritik bir duruma girmiştir. Aynı anda 1.Grup bölgesinde de Yunan taarruzlarının başlaması üzerine ihtiyat olarak ayrılan 25. Alay, 4.Tümen tarafından bölgesinde herhangi bir kritik durum olmamasına rağmen kendi cephesinde kullanma isteği birliğin muharebe gücünü azaltmıştır. Bu suretle geniş bir cepheyi savunan 9.Tümen ilk mevzilerini kaybetmesine rağmen ihtiyat kuvvetinden yararlanamayarak karşı taarruz yapamamıştır. Aynı zamanda 1.Grup bölgesine yardım görevi verilen 2.Grup cephesindeki bu gelişmeler nedeniyle bu görevi de yerine getirememiştir. Ayrıca 2 ve 1.Grup bölgelerinde her tümen cephesinde baskılı bir şekilde devam eden Yunan taarruzları, birliklerin birbirine karışmasına da neden olmuştur.²⁵

Bunun üzerine Batı Cephesi Komutanlığının, *“tümenlerin son erleri ölünceye kadar mevzilerini kesin olarak savunmaları”* emri savunmanın bütünlüğünü yine de sağlayamamış ve 9.Tümen mevzilerinin tamamı elden çıkmıştır. 1.Grup bölgesinde de 2.Grup bölgesine yapılan Yunan taarruzları ile aynı anda başlayan taarruzlar, kuşatmaya yönelik olmuş ve tedbir olarak, 4.Tümen cephenin 23 ve 24.Tümenin boş kalan kesimine, 24.Tümenden bir topçu bataryası cepheye yanaştırılmasına rağmen Yunan taarruzlarının giderek artması cephenin bu kesimini tehlikeli bir duruma sokmuştur. Yunan 13 ve 5.Tümenleri ile devam eden taarruzlar yapılan karşı taarruzlar ile durdurulamadığı gibi birlikler de birbirine karışmıştır. Özellikle 23 ve 24.Tümenler arasında sarkmaya başlayan 13.Yunan Tümeni cepheyi bu kesimden yarmaya başlamıştır. Fakat 4.Tümenin zamanında geriye tutması yarmayı önlemiştir. 5.Grup süvari birlikleri kuşatmanın başladığı bugünkü harekâta yine etkisizdi²⁶ ve cepheye hiçbir katkısı olmamıştır.²⁷ Bu durum derinlikte savunma anlayışına göre tertiplenen birliklerin verilen ikaz ve izah içerikli emirlere rağmen hareketli savunmayı daha tam olarak yerine getiremediğini göstermiştir.

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, özellikle 26 Ağustos 1921'deki muharebelerde şiddetli Yunan taarruzları sonucu 2.Grubun mevzilerini terk etmesi ve 1 ve 3.Grubun da mevzilerini düzeltmek zorunda kalması üzerine harekâtın devamını etkileyecek ve taktiğini belirleyecek yeni bir direktif daha vermiştir: *“Hattı müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır. O satıh bütün vatandır. Vatanın her karış toprağı vatandaşın kanıyla ıslanmadıkça terk olunamaz.*

²⁵ İzzettin Çalışlar, *Gün Gün, Saat Saat İstiklâl Harbi'nde Batı Cephesi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s. 247-257.

²⁶ *Süvari Talimi Nizamnamesi*, Matbaa-ı Askeriye, İstanbul 1328, s. 197.

²⁷ *TİH, Batı Cephesi, II-5/2*, s. 58-60.

*Onun için küçük büyük her birlik bulunduğu mevziiden atılabilir; fakat küçük büyük her birlik ilk durabildiği noktada tekrar düşmana karşı cephe teşkil edip muharebeye devam eder.*²⁸ Yanındaki birliğin çekilmeye mecbur olduğunu gören birlikler ona tabi olamaz. Bulunduğu mevziide nihayete kadar sebat ve mukavemete devam eder.”²⁹

Bu direktif savunma harekâtı için bir cephe emri veya direktif olmakla birlikte hatlara bağlı kalınarak yapılan savunma doktrinini de yıkmış ve günümüzde geçerli olan “*derinlikte savunma doktrini*”nin esasını ve nasıl uygulanacağını ortaya koymuştur. Böylece “*hareketli savunma*” veya “*oynak savunma*” adı verilen ve derinlikte savunmanın icra esaslarını belirten bir uygulama tarzı olmuştur. Bugünkü muharebelerde Batı Cephesi Komutanlığı tarafından zamanında güney kanada getirilen takviye birlikler ve yarma bölgelerinin yerinin doğru tespit edilmesi ile bu bölgelerde yapılan karşı taarruzlar Yunan kuşatma harekâtının bugün de gerçekleşmemesinde katkısı büyük olmuştur.

Sakarya nehri doğusunda uygulanan savunma harekâtı, mevzi savunması olmasına rağmen böyle bir harekâta önemli olan savunma arazisini, hatta ilk savunma hattını korumak önceliklidir. Ancak Atatürk bu sert savunma ilkesini bir ölçüde yumuşatmış fakat aynı zamanda bu tür askerî harekâttan beklenen amacı koruyan bir ilke geliştirerek uygulamıştır. Kendi ifadesi ile “*Savunma hattına çok ümit bağlamak ve onun kırılmasıyla, ordunun büyüklüğü ölçüsünde çok gerilere çekilmek gerektiği teorisini çürütmek için memleket savunmasını başka türlü ifade etmeyi ve bu ifademde direnerek şiddet göstermeyi yararlı ve etkili buldum. Dedim ki hattı müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır. O satıh bütün vatandır. Vatanın her karış toprağı vatandaş kanıyla sulanmadıkça terk olunamaz*” diyerek mevzi savunmasının ön cephesini mutlaka elde bulundurmak yerine her karış toprağı savunmayı, savunmasının bir hatta değil, karış karış derinlikte yapılmasını istemiştir. Bu, “*hareketli savunma*” adı verilen değişik ve daha akılcı bir savunma şeklidir. Belirlenen ilke meydan muharebesi süresince başarıyla uygulanmıştır.”³⁰

İhtiyat ve Takviye Kuvvetleri ile Karşı Taarruz ve Tıkamaların Zamanında İcrası

İhtiyat, her seviyedeki komutanlığın, icra ettiği bir harekâtın temposunu devam ettirmek için muharebedeki kuvvetlerin istenilen yer ve zamanda takviye edilmesini sağlayan yedek

²⁸ *Yeni Alman Piyade Talimnamesi*, (Çev.: Mülazım-ı Evvel Ahmet Refik), İslam ve Askerî Kütüphanesi, İstanbul 1325, s. 166.

²⁹ Kemal Atatürk, *Nutuk, II*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989, s. 827.

³⁰ Suat İlhan, “*Atatürk’ün Cepheelerde Verdiği Dört Emir*” Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, sayı.9, Cilt. III, Temmuz 1987.

kuvvetlerdir. Bu durum herhangi bir muharebede ihtiyat ve takviye bağlantısının devamlılık göstermek zorunda olduğunu ortaya koyar. Her ne kadar harekâtın çeşidine göre kullanma maksadı farklı olsa da bir ihtiyatın varlığı zorunludur.

*“Taarruzda, kesin netice yerinde kullanılmak, taarruzun duraklamasına mani olmak, karşı taarruzları geri atmak ve ilerlemek hevesini canlandırmak için muvaffakiyet kazanılan yerde ve bu muvaffakiyeti bütün kuvvetle genişletmek maksadıyla kullanılmak üzere geride elde tutulan kuvvetlerdir. Savunmada ise düşmanın zorladığı noktaları kuvvetlendirmek ve karşı taarruz yapmaktır. Her iki durumda da kuvvetin tespiti, bulunacağı yer ve muharebeye sokulması iyice muhakeme edilmeye muhtaçtır. İhtiyatın çabuk harekete muktedir olması muhtelif suretlerle kullanılma imkânlarını artırır. İhtiyatı kuvvetli bulundurmak için muharebeye girecek kuvvetleri zayıf tutmak çok hâllerde muvaffakiyetten sarfi nazar etmek ve parça parça yenilmek demektir.”*³¹ Başka bir ifade ile ihtiyat (reserve), *“bir kıtanın geride bulundurulmuş veya bir muharebenin başlangıcında kati neticeli bir hareket için elde bulundurmaya üzere harekâtta alınılan kısımdır.”*³² Takviye (reinforcement) ise *“bir birliğin yahut muharebe grubunun kuvvetini artırmak vazifesi ile ileriye gönderilen kıtaya verilen isimdir.”*³³ Diğer bir tanımda ise takviye, *“başka bir kuvveti özellikle muharebe maksadı için daha fazla kuvvetlendirmek üzere kullanmaktır.”*³⁴ Bu ifadelerden anlaşıldığı üzere öncelikle bir birliğin kendi harekâtını kolaylaştırmak için bünyesinden ayırdığı ve kendi bölgesinde kullanılmak üzere yedekte bulundurduğu kuvveti ihtiyat kuvvetidir. Eğer bu kuvvet başka bir birlik bölgesinde kullanılmak üzere görevlendirilir ve o bölgeye sevk edilirse takviye kuvveti olmaktadır.

Sakarya Meydan Muharebesi’nde savunma harekâtı kapsamında ihtiyat-takviye ilişkisi üstün bir koordinasyon ve sevk ve idare yeteneğini zorunlu kılmıştır. Nitekim 22 gün süren bir meydan muharebesinde ve 100 km.lik bir cephe boyunca ve 35 km derinliğinde; bir taraftan asıl savunma birliklerinin kendi ihtiyat kuvvetlerini diğer taraftan da komşu birlikler ile üst komutanlık birliklerinin takviye kuvvetlerini uygun yer ve zamanda karşı taarruz³⁵ veya tıkama maksadıyla kullanabilmesi bunu göstermektedir. Derinliği ve cephesi geniş bir savunma

³¹ Selahaddin A. Kip, *Askerî Kamus*, Vakıf Yayınları, İstanbul 1939, s. 116-117.

³² *Askerî Terimler Sözlüğü, İngilizce-Türkçe, Ö/T 320-5-1*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1971, s. 528

³³ Selahaddin A. Kip, *Askerî Kamus*, 1939, s. 240.

³⁴ *Askerî Terimler Sözlüğü, İngilizce-Türkçe, Ö/T 320-5-1*, 1971, s. 520.

³⁵ s. A. Kip, *Askerî Kamus*, 1939, s. 164. *“Karşı Taarruz; Kaybedilen araziye geri almak, düşman ileri unsurlarının geri ile irtibatını kesmek veya bu unsurları imha etmek gibi özel maksatlar ve düşmanın taarruzla elde etmek istediği gayeye ulaşmasını önlemek genel maksadıyla savunan bir kuvvetin taarruz eden bir kuvvete karşı, bütünü veya bir kısmı ile yaptığı taarruzdur. Sürekli savunma harekâtında, böyle bir taarruza muhabere mevziini eski durumuna getirmek için girişilir ve taarruz mahdut hedeflere karşı yöneltilir.”*

harekâtı olan Sakarya mevzilerindeki muharebelerde, elden çıkan mevziler karşı taarruzlar ile cephenin yarılmasına karşı ise tıkamalar ile Yunan taarruzları durdurulmuştur. Savunmanın temel iki manevra şekli olan karşı taarruz ve tıkama, ihtiyat ve takviye kuvvetleri ile yapılmıştır. Bu bakımdan grup komutanlıklarının savunma bölgelerindeki bu faaliyetleri ihtiyatın esnek kullanımını gerektirmiştir. 22 günlük bir savunma harekâtında hareketli savunmanın uygulanması da karşı taarruz ve tıkama faaliyetlerinin miktarını artırmıştır. Bu uygulamaların miktarı bir tablo hâlinde gösterilmiştir.

22 GÜN	Mürettep Kor.				12. Grup				4. Grup				3. Grup			
	İhtiyat		Takviye		İhtiyat		Takviye		İhtiyat		Takviye		İhtiyat		Takviye	
	K/T	T	K/T	T	K/T	T	K/T	T	K/T	T	K/T	T	K/T	T	K/T	T
	10	4	1	10	6	3	4	11	14	7	-	5	12	4	1	8
	2. Grup				1. Grup				TOPLAM				K/T: KARŞI TAARRUZ T: TIKAMA			
	İhtiyat		Takviye		İhtiyat		Takviye									
	K/T	T	K/T	T	K/T	T	K/T	T	K/T		T					
	7	5	-	5	5	4	-	7	60		73					

Tablo:1. Sakarya Meydan Muharebesi’nde Grup Komutanlıklarının Savunma Bölgelerine Göre İhtiyat ve Takviye Kuvvetlerinin Kullanılma Durumu

Savunma harekâtı derinlikte savunma anlayışına uygun olarak Sakarya Meydan Muharebesi’nde icra edilirken tabloda görüleceği üzere birliklerin hem kendi ihtiyatları hem de diğer birliklerin gönderdiği takviyeler ile savunma mevziilerinde bütünlük sağlanmıştır. Taarruz edenin savunana karşı cepheden yaptığı taarruzlarda yarma, yanlardan yaptığı taarruzlarda ise kuşatma manevraları ihtiyat ve takviye birliklerinin karşı taarruz ve tıkamaları ile boşa çıkarılmıştır. Nitekim 22 günlük bir meydan muharebesinde tüm cephe boyunca 60 kez karşı taarruz yapılarak cephenin kaybedilen kesimleri geri alınmış, 73 kez tıkama yapılarak cephenin yarılması önlenmiştir.

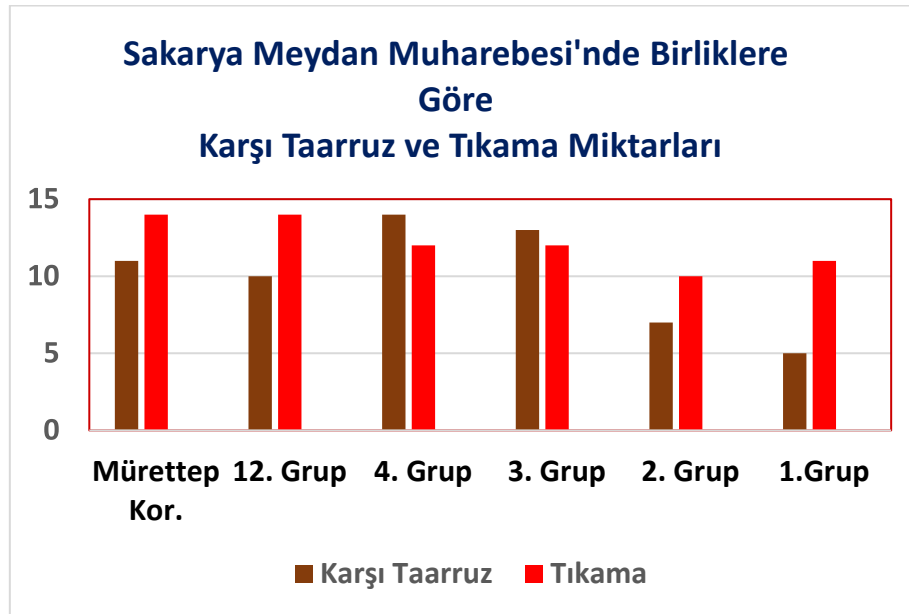
Nitekim Mangal Dağı bölgesinden kuşatıcı bir manevra ile taarruzlarını artıran Yunan ordusu bu hareketi ile koordineli olarak başlangıçta Türbe Tepe ve Temirözü Deresi istikametinde cepheyi yarmak istemiş başarısızlık sonucunda bu kez Çaldağ bölgesinde cephenin yarılmasını amaçlamıştır. Aynı zamanda muharebelerin başlangıcından itibaren cephenin kuzeyinde Dua Tepe-Kartal Tepe hattını demir yolu boyunca Polatlı istikametinde yarmak için taarruzlarını artırmıştır.

Karşı Taarruz ve Tıkama miktarlarına göre cephenin savunma gayretleri incelendiğinde; aşağıdaki tabloda görüldüğü gibi cephenin güney kanadında yer alan 1. ve 2.Grup Komutanlığı

bölgesinde diğer bir ifade ele kuşatmanın yapıldığı bölgede karşı taarruz ve tıkama sayıları diğer bölgelere göre daha düşüktür. Çünkü çevrilmeye karşı koymak için mevzi değiştirmek (kanat kırmak) ve süvari birlikleri ile karşı koymak daha önemlidir ve bu nedenle tıkama sayısı karşı taarruz sayısından daha fazladır. Hatta ordu ihtiyatı olan 1.Grup Komutanlığı 24 Ağustos 1921’de³⁶ ve 12.Grup Komutanlığı da 28 Ağustos 1921’de³⁷ 1. ve 2.Grup Komutanlığı bölgesini takviye için vakit geçirmeksizin kuşatma bölgesi olan Mangal Dağı bölgesine gönderilmiştir.

3. ve 4. Grup Komutanlığı bölgeleri ise Yunan ordusu tarafından yarma bölgesi olarak seçilmiştir. Nitekim başlangıçta Temürözü Deresi bölgesi daha sonra Çaldağ bölgesi Yarma bölgesi olarak seçildiğinden karşı taarruz sayısı tıkama sayısından fazladır. Çünkü öncelikle taarruzlar tıkama ile durdurulmuş daha sonra karşı taarruzlar ile kaybedilen arazi kesimi yeniden alınmak istenmiştir. Başkomutanlık tarafından bu bölgede Çal Cephesi Komutanlığının teşkil edilmesi³⁸ ile yarma bölgesinde taarruzların durdurulması amaçlanmıştır.

Cephenin kuzeyindeki Dua Tepe-Kartal Tepe hattını içeren bölgede ise Yunan ordusunun taarruzları etkin bir şekilde sürmüş ve diğer bölgelere göre bu bölgedeki karşı taarruz ve tıkama sayısı daha yüksek olmuştur.

Tablo:2. Sakarya Meydan Muharebesi'nde Birliklere Göre Karşı Taarruz ve Tıkama Miktarları

³⁶ TİH, Batı Cephesi, II-5/2, s. 26.

³⁷ TİH, Batı Cephesi, II-5/2, s. 67.

³⁸ TİH, Batı Cephesi, II-5/2, s. 141.

Sonuç

Sakarya Meydan Muharebesi asıl muharebe bölgesinde 22 gün süren bir savunma harekâtıdır. İleri mevzi bölgelerindeki muharebeler ile takip harekâtı da dâhil edilirse meydan muharebesi iki ayı geçen bir süreyi kapsar. Muharebeler, derinlikte savunma harekâtı doktrine uygun olarak üç savunma kademesi teşkil edilerek icra edilmiştir. Birinci Dünya Harbi sonlarında Almanlar tarafından geliştirilen bu doktrinin uygulanması, Türk İstiklal Harbi'nde Sakarya Meydan Muharebesi'nde gerçekleştirilmiştir. Hatta ileri savunma bölgesinden itibaren birliklerin grup teşkillerine geçerek süvari birlikleri de dâhil olmak üzere etkin bir şekilde kullanılması, asıl savunma bölgesinde savunmanın “hareketli savunma” adı ile ilk kez Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın emir ve direktifleri ile uygulanması ve geri çekilmeler olsa bile ihtiyat ve takviye birliklerinin zamanında yaptıkları karşı taarruz ve tıkama manevraları ile kuşatma ve yarmaya karşı konulması, harp tarihi ve harekât yönetimi bakımından önemli örneklerdir.

Birliklerin grup teşkillerine geçmesi, komuta yapılarını sadeleştirmiş, üst komutanlıkların emir ve direktiflerinin uygulanmasını hızlandırmıştır. Aynı zamanda bu birlikleri cephenin ihtiyaç duyulan yerlerinde kullanmak üzere parçalanması veya bütün olarak kullanılmasına imkân vermiştir. Bu kullanım aynı zamanda ihtiyat ve takviye birliklerinin de kullanımını kolaylaştırmıştır. Nitekim ordu ihtiyatı olan 1.Grup Komutanlığının daha muharebelerin ikinci günü kuşatma bölgesini takviye için gönderilmesi ve 12. Grup Komutanlığının da bütün olarak cephenin güneyine kaydırılması, yarmanın şiddetlendiği bölgede Çaldağ Cephesi Komutanlığı teşkil edilmesi ve kuşatmanın tehlikeli bir duruma girdiğinde Mangal Dağı bölgesinde sevk ve idareyi Erkan-ı Umumiye Reisi Fevzi Paşa'nın alması, sevk ve idarede birliklerin kullanılmasındaki etkinliği göstermektedir.

Derinlikte savunmanın icrasında hareketli savunma uygulamaları doğrudan Mustafa Kemal Paşa'nın emir ve direktifleri ile olmuştur. Muharebelerin başladığından itibaren cephe komutanlıklarına gönderdiği harekât emirlerinde, bütün birliklerin savunma mevzilerinde ısrarla muharebeyi sürdürmelerini, geri çekilmeler olsa dahi un uygun mevziide savunmaya devam edilmesini ve savunmanın bütünlüğü için komşu birliklerin de en yakın birliğe yardım etmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu emirler ile hareketli savunma (müteharrik savunma-oynak savunma) tarif edilmiş ve derinlikte savunmanın uygulanmasında her birliğe görevler verilerek savunmaya topyekûn bir katkı sağlamıştır.

Sakarya Meydan Muharebesi; birliklerin savunma için teşkilatlanması, derinlikte savunma anlayışına uygun olarak hareketli bir bölge savunmasının icra edilmesi ve bu savunmada zamanında karşı taarruzlar ve tıkamalar ile Yunan taarruzlarının durdurulması Başkomutan ve karargâhının yüksek sevk ve idare yeteneği ve birliklerin verilen emir ve direktiflere uyumu ile sağlanmıştır.

KAYNAKÇA

Kitaplar:

İnceleme/Araştırma Eserleri:

Atatürk, Kemal, *Nutuk, II*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989.

Ayışığı, Metin, *Mareşal Ahmet İzzet Paşa, Askerî ve Siyasi Hayatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013

Çalışlar, İzzettin, *Gün Gün, Saat Saat İstiklâl Harbi'nde Batı Cephesi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009

İlhan, Suat, “Atatürk’ün Cepheelerde Verdiği Dört Emir” Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, sayı.9, Cilt.III, Temmuz 1987.

İncedayı, Cevdet Kerim, *İstiklal Harbi (Garp Cephesi)*, Haz.: Muhammed Safi, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007.

Kip, Selahaddin A., *Askerî Kamus*, Vakıf Yayınları, İstanbul 1939

Pomiankowski, Joseph, *Osmanlı İmparatorluğunun Çöküşü, 1914-1918 I.Dünya Savaşı*, (Çev.: Kemal Turan), Kayıhan Yayınları, İstanbul 2014

Saral, Hulki, *I. ve II. Dünya Harplerinde Alman ve Rus Sevk ve İdaresi Hakkında Bir Etüt*, K.K.K.lığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1964

Türkmen, Zekeriya, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2001

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, III.C., 6.Ks., I.Kitap, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1971

Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi, Kütahya-Eskişehir Muharebeleri, II-4, Genelkurmay Harp Tarihi Dairesi Yayınları, Ankara 1973

Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi, Sakarya Meydan Muharebesi'nin Başlangıç Dönemindeki Olaylar ve Harekât, II-5/1, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara 1973

Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi, Sakarya Meydan Muharebesi ve Sonraki Harekât, II-5/2, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmî Yayınları, Ankara 1973

Kaynak Eserler:

Ağır Topçu Endaht Talimnamesi, Matbaa-1 Askeriye, İstanbul 1333

Almanya'daki Tecrübelere Nazaran Topçunun İstihdamı Hakkında Mütalâat, Matbaa-1 Askeriye, İstanbul 1332.

Askerî Terimler Sözlüğü, İngilizce-Türkçe, Ö/T 320-5-1, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1971.

Batarya Komutanı Bataryasını Maksada Muvafık Olarak Ateş Mevziine Nasıl Sevk ve İdhâl Eder, 1327

Devlet-i Aliyye-i Osmaniye Ordusu'nun Teşkilatı Esasiye Nizamnamesi, Matbaa-1 Askeriye, İstanbul 1326

Hulusi, Mehmet, Mümtaz Yüzbaşı, *Batarya Komutanı Bataryasını Maksada Muvafık Olarak Ateş Mevziine Nasıl Sevk ve İdhâl Eder*, İstikbal Matbaası, İstanbul 1327

Teşkilat-ı Umûmîye-i Askeriye Nizamnamesi, Matbaa-1 Askeriye, Süleymaniye 1329

Sahra İstihkâm Talimnamesi, Kavaid-i Esasiye-i Umumiye.

Piyade Talimnamesi, Matbaa-1 Askeriye, İstanbul 1328

Harpte Talim ve Terbiye, Harb-i Umumiden Alınan Malumat ve Tecaribi, Matbaa-1 Askeriye, Dersaadet 1337

Sahra Topçu Endaht Talimnamesi, Matbaa-1 Askerî, İstanbul 1339

Süvari Talimi Nizamnamesi, Matbaa-1 Askeriye, İstanbul 1328

Topçunun Suret-i Umûmîyede İstihdamı, Matbaa-1 Askeriye, Dersaadet 1334

Yeni Alman Piyade Talimnamesi, (Çev.: Mülazım-ı Evvel Ahmet Refik), İslam ve Askerî Kütüphanesi, İstanbul 1325

Dergiler

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi (HTVD), sayı.75, 1976, Vesika Nu.:1622

TÜRK VE YUNAN ORDULARININ NİSPİ MUHAREBE GÜÇLERİNİN MUKAYESESİ: SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ'Nİ NEDEN TÜRK ORDUSU KAZANDI?

Mehmet ÇANLI*

Giriş

15 Mayıs 1919'da İzmir'e çıkan ve Anadolu içlerine doğru ilerleyen Yunan ordusu, 1920 ve 1921 yıllarında yaptığı taarruzlara rağmen Türk ordusunun direnişini kıramayınca Temmuz 1921'de daha büyük kuvvetlerle yeniden taarruz etmiştir.¹ Bu taarruzu durduramayan Türk ordusu, Kütahya bölgesindeki muharebelerde yenilerek Eskişehir'in doğusuna çekilmiş ve burada yaptığı karşı taarruzdan sonuç alamayınca birliklerde dağılma emareleri ortaya çıkmıştır.² Bunun üzerine Batı Cephesi Komutanı İsmet (İnönü) Paşa, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti (Genelkurmay Başkanlığı)'ne birliklerin toparlanabilecekleri kadar geriye çekilmesini teklif etmiştir.³

Türk ordusunun başlangıçtan beri uyguladığı strateji, Yunan ordusu taarruz ettikçe bu taarruzlara mukavemet etmek, tespit etmek, yavaşlatmaya ve durdurmaya çalışmak ve kazanılan zaman içinde orduyu güçlendirmek esasına dayanıyordu. Türk ordusunun Eskişehir'in doğusundan sonra yapacağı savunmanın da Ankara-Sivas-Erzurum-Kars ana stratejik yolu üzerinde, ülke derinliklerine dayanarak ve gerektiğinde kademe kademe bu derinliğe çekilerek yapılması gerekiyordu.⁴

Bu sebeple Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekili Fevzi (Çakmak) Paşa, cephede örtme birlikleri bırakılarak tüm birliklerin kademeli bir şekilde Sakarya Nehri gerisine çekilmesini emretmiştir.⁵ Bu emir üzerine Türk ordusu, 25 Temmuz 1921 tarihine kadar Sakarya Nehri'nin

---

* Dr. Kur. Alb. (E.), Hacettepe Üniversitesi. E-posta: mehmetcanli1966@gmail.com.

¹ Geniş bilgi için bkz. Suat Ener, *Türk İstiklal Harbinin Ana Hatları*, Harp Okulu Basımevi, Ankara 1938, s. 7-49.

² *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi (ATBD)*, Sayı: 95, Belge: 2528, s. 143-145.

³ *Türk İstiklal Harbi, c. 2, Batı Cephesi, ks. 4, Kütahya Eskişehir Muharebeleri (15 Mayıs 1921-25 Temmuz 1921)*, haz.: Tevfik Bıyıklıoğlu vd., Gnkur. Basımevi, Ankara 1974, s. 484.

⁴ Geniş bilgi için bkz. Suat Ener, *Türk İstiklal Harbinin Ana Hatları*, s. 21-23, 52-53.

⁵ *ATBD*, Sayı: 95, Belge: 2513, s. 99. İsmet İnönü, *Hatıralar*, yay. haz. Sabahattin Selek, Bilgi Yayınevi, Ankara 2009, s. 247-248. *Türk İstiklal Harbi, c. 2, ks. 4*, s. 485-486.

doğusuna çekilmiştir.⁶ Türk ordusunu takip eden Yunan birlikleri ise Eskişehir'in 45 kilometre doğusuna kadar ilerlemiş ve bu bölgede durmuştur.⁷

Türk ordusunun tamamen çekildiği anlaşıncı, Yunan ordusu Komutanı Papulas, Atina'ya harekâtın birinci safhasının tamamlandığını ve ikinci safha için emir beklediğini bildirmiştir.⁸ Bunun üzerine; Kral, Başbakan, Savunma Bakanı ve Genelkurmay Başkanı'nın katılımıyla 28 Temmuz 1921'de Kütahya'da bir harp meclisi toplanmıştır.⁹

Bu toplantıda Papulas, istenen hedefe ulaşıldığını ve ileri harekâta devam edilmesine gerek olmadığını söylemiş fakat başbakan, bu harekâtı yapmaya mecbur olduklarını çünkü Türk ordusunu ezmeye muvaffak olamazlarsa elde edilen başarılarından bir fayda sağlanamayacağını söyleyerek taarruza devam edilmesi gerektiği konusunda ısrar etmiştir.¹⁰

Başbakan'ın bu ifadesi üzerine Papulas, hazırladığı raporu savaş meclisine sunmuştur.¹¹ Bu rapora göre, yapılacak taarruzun maksadı Türk kuvvetlerini ezmek ve Ankara'daki erzak ve mühimmatı imha etmek olacaktır. Ancak Türkler boyun eğmezse Ankara'da kalmak tehlikeli olacağından, demir yolunu imha ederek Eskişehir'e geri dönmek gerekmektedir.¹²

Papulas'ın sunduğu bu rapor uygun bulunmuş ve 20 günlük hazırlık süresinin ardından ordunun ileri harekâta başlamasına karar verilmiştir.¹³ Bunun üzerine Yunan ordusu, taarruz için bir harekât planı hazırlamaya başlamıştır. Bu sırada Türk ordusu da savunma için planlama çalışmaları yapmaktadır.

Harekât planları hazırlanırken, öncelikle bir durum muhakemesi yapılır. Durum muhakemesi sırasında, ne tür bir hareket tarzı uygulanacağına karar verebilmek için tarafların muharebe güçleri hesaplanarak birbiriyle mukayese edilir. Bu işleme nispi kuvvet mukayesesi (nispi muharebe gücü mukayesesi) denir.

---

⁶ Suat Ener, *Türk İstiklal Harbinin Ana Hatları*, s. 53. Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Günümüz Türkçesi: Mehmet Seçkin, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 2004, s. 455-456.

⁷ *Türk İstiklal Harbi*, c. 2, ks. 4, s. 491. Prens Andre, *Felakete Doğru*, çev. Hüseyin Rahmi, Askerî Matbaa, İstanbul 1932, s. 54.

⁸ *Türk İstiklal Harbi*, c. 2, Batı Cephesi, ks. 5, 1. Kitap, *Sakarya Meydan Muharebesinden Önceki Olaylar ve Mevzi İlerisindeki Harekât* (25 Temmuz-22 Ağustos 1922), haz.: Tevfik Bıyıkhoğlu vd., Gnkur. Basımevi, Ankara 1972, s. 19. *General Papulas'ın Hatıratı*, Yeni İstanbul Kültür Yayınları, İstanbul 1969, s. 7.

⁹ *Türk İstiklal Harbi*, c. 2, ks. 4, s. 550.

¹⁰ *General Nikolaos Trikupis ve M. Papulas, Yunan Generallerinin Hatıraları*, Berikan Yayınları, Ankara 2001, s. 142-144. Prens Andre, *Felakete Doğru*, s. 58, 61. *General Papulas'ın Hatıratı*, s. 10-17.

¹¹ *Türk İstiklal Harbi*, c. 2, ks. 5, 1. Kitap, s. 20-21. *General Papulas'ın Hatıratı*, s. 11-12.

¹² General Nikolaos Trikupis ve M. Papulas, *Yunan Generallerinin Hatıraları*, s. 144-145.

¹³ *Türk İstiklal Harbi*, c. 2, ks. 5, 1. Kitap, s. 22-23.

Nispi muharebe gücü, düşman ve dost kuvvetlerin durumuyla ilgili bilgilerin incelenmesine dayanarak belirlenir. Bu gücün esas faktörleri, manevra ve ateş destek birlikleridir. Aldatma, hareket kabiliyeti, arazi ve hava şartları, birliklerin konusu, lojistik destek, psikolojik harekât ve elektronik harp gibi hususlar ise ilave faktörlerdir.

Nispi kuvvet mukayesesi; esas ve ilave faktörlerin niteliksel ve niceliksel farklarının toplamıdır. Nispi muharebe gücünün hesaplanmasında kullanılan yöntemler, sayısal mukayese ve birlik etkinlik değerleri ile mukayese yöntemleridir. Sayısal mukayesede, tarafların birlikleri sayısal olarak (üç tabur, beş tabur gibi) birbiri ile mukayese edilir. Birlik etkinlik değerleri ile mukayesede ise birlik sayıları niteliksel özelliklerinden kaynaklanan çeşitli kuvvet çarpanları ile işleme tabi tutularak bir değer bulunur.¹⁴

Bu çalışmada Sakarya Meydan Muharebesi'ne katılan Türk ve Yunan birliklerinin nispi muharebe güçleri mukayese edilecek ve elde edilen bilgiler ışığında muharebeyi neden Türk ordusunun kazandığı tespit edilmeye çalışılacaktır. Bu yapılırken, harekât planları dikkate alınmayacak, sadece tarafların mevcut kuvvetlerinin niceliksel ve niteliksel üstünlüklerinin muharebenin sonucu üzerindeki etkileri ortaya konulacaktır.

Bu maksatla, öncelikle Sakarya Meydan Muharebesi kısaca incelenecektir. Bunun ardından sırasıyla; asıl faktörler olarak kabul edilen manevra ve ateş destek birliklerinin nicelik açısından nispi muharebe gücü oranları tespit edilecek, elde edilen sonuçlar nitelik açısından değerlendirilecek, ilave faktörlerin nicelik ve nitelik açısından mukayesesi yapılacak ve elde edilen neticeler sonuç bölümünde sunulacaktır.

Sakarya Meydan Muharebesi

Sakarya Nehri'nin doğusuna çekilen Türk ordusu, Ankara Çayı-Orta Sakarya doğu sırtları-Ilıcaözü kuzey sırtları-Temürözü-Türbe Tepe-Mangal Dağı hattından geçen bir savunma hattı seçmiş ve bu hattı 25 Temmuz 1921'den itibaren tahkim etmeye başlamıştır. Fakat Türbe Tepe ve Mangal Dağı gibi yerler sarp ve taşlık olduklarından iyi tahkim edilememiş, tel engeller ise malzeme yetersizliğinden bazı bölgelere çekilebilmiştir. Su taşırmaları da sadece Beylikköprü ile Tekeköy arasındaki bölgede yapılmıştır.¹⁵

---

¹⁴ HAYY 175-1: *Kara Harp Akademisi Taktik Mesele Çözüm Esasları*, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul 2013, s. 2-21, 2-22, 2-23.

¹⁵ *Türk İstiklal Harbi*, c. 2, ks. 5, 1. Kitap, s. 38-41.

Bu sırada Meclis'te, alınan yenilgi ile ilgili sert tartışmalar yaşanmakta ve birçok vekil tarafından Mustafa Kemal Paşa'nın ordunun başına geçmesi istenmektedir.¹⁶ Bunun sonucunda, 5 Ağustos 1921'de Mustafa Kemal Paşa başkomutan olarak görevlendirilmiş ve Meclis'in gücünü kullanma yetkisi üç ay süreyle kendisine verilmiştir.¹⁷

Bu yetkiyi alan Mustafa Kemal Paşa; Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti ve Müdafaa-i Milliye Vekâleti (Millî Savunma Bakanlığı) karargâhı personelinde bir Başkomutanlık Karargâhı kurmuştur. Diğer bakanlıklarla ilgili işleri yürütmek için de bir büro kurulmuştur.¹⁸ Ayrıca, Fevzi Paşa Müdafaa-i Milliye Vekilliğinden alınarak Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekili olarak görevlendirilmiştir.¹⁹

Bundan sonra, hazırlıkların tamamlanması ve kullanılabilecek bütün kuvvetlerin Sakarya'nın doğusunda toplanması için çalışmalara hız verilmiştir.²⁰ İkmal sorununun çözülmesi için 7-8 Ağustos 1921'de Tekâlif-i Milliye emirleri yayınlanmıştır.²¹ Batı Cephesi Komutanlığı Karargâhı Polatlı'da ve Başkomutanlık Karargâhı Alagöz'de konuşlanmıştır.²²

Yapılan durum muhakemesi sonucunda, Yunanların güneyden kuşatıcı bir manevra yapmasının daha yüksek bir ihtimal olduğuna karar verilmiştir. Bu sebeple Türk ordusu, 80 kilometrelik bir hat boyunca ve nehir kıyısından sonraki ilk sırtlarda mevzilenmiştir. Eskişehir-Ankara demir yolu hattının kuzeyinde beş tümen, güneyinde ise 10 tümen tertiplenmiş ve ihtiyat olarak da Sincanlı civarına iki tümenli bir grup konuşlanmıştır.²³

Savunmanın, arazi derinliğinde adım adım direnecek ve mahdut hedefli taarruzlarla düşmanı yıpratmak şekilde yapılmasına karar verilmiştir. Kuşatmalara karşı yanlar süvari birlikleriyle korunacak, uzun geri çekilmeler yapılmayacak, bir birlik çekilince yanındaki birlik çekilmeyecek ve çekilen birliği destekleyerek savunmaya devam edecektir.²⁴

12 Ağustos 1921'de, Mustafa Kemal Paşa ve Fevzi Paşa cepheye gelmiş ve savunma planı yeniden gözden geçirilmiştir.²⁵ 14 Ağustos'ta da Yunan ordusu ilerlemeye başlamıştır.²⁶ Yunan ordusunun ilerlemesini takip eden Batı Cephesi Komutanı, Yunanların Türk ordusunun

¹⁶ TBMM Gizli Celse Zabıtları, *Devre 1*, c. 2, s. 164.

¹⁷ *ATBD*, Sayı: 96, Belge: 2530, s. 4. TBMM Zabıt Ceridesi, *Devre 1*, c. 12, s. 18-19.

¹⁸ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, s. 459.

¹⁹ *Türk İstiklal Harbi*, c. 2, ks. 5, 1. Kitap, s. 17. TBMM Zabıt Ceridesi, *Devre 1*, c. 12, s. 20-21.

²⁰ *Türk İstiklal Harbi*, c. 2, ks. 5, 1. Kitap, s. 5.

²¹ *Türk İstiklal Harbi*, c. 2, ks. 5, 1. Kitap, s. 66.

²² İsmet İnönü, *Hatıralar*, s. 250-251.

²³ Suat Ener, *Türk İstiklal Harbinin Ana Hatları*, s. 56.

²⁴ *Türk İstiklal Harbi*, c. 2, ks. 5, 1. Kitap, s. 71-78.

²⁵ İsmet İnönü, *Hatıralar*, s. 251.

²⁶ Suat Ener, *Türk İstiklal Harbinin Ana Hatları*, s. 57.

Sivrihisar kesiminde savunma yapma ihtimaline göre hareket ettiğini, burada savunma yapılmadığını görünce birliklerin güneye kaydırıldığını, bu sebeple güneyden kuşatma harekâtı yapmayı planladıklarını anlamıştır. Bunun üzerine, ihtiyatta tuttuğu 4. Grup'u sol kanada ve 3. Grup'u sol kanat gerisine göndermiştir.²⁷

Yunan ordusu, 22 Ağustos'ta intikalini tamamlayarak bir tümeni eksik üç kolordusunu Yukarı Sakarya ile Ilıca Deresi kavisi arasında toplamıştır.²⁸ Yunan ordu komutanının maksadı, Baraközü ve Temirözü bölgesinde cepheyi yarmak ve doğudan kuşatma harekâtı icra etmektir. Yunan ordusu, 23 Ağustos'ta, Demirci bölgesindeki 7. Tümen ile gösteriş taarruzu yaparken batıdan doğuya 3., 1. ve 2. Kolordular ile taarruza başlamış ve Mangal Dağı'nı ele geçirmiştir. 7. Tümen ise geceleyin baskın şeklinde nehrin doğusuna geçmiştir.²⁹

24 Ağustos'ta Yunan ordusunun sekiz tümeniyle 40 kilometrelik cepheden yaptığı taarruz, Polatlı-Yıldız Dağı hattının doğusunda tertiplenmiş 10 tümen kadar kuvvete tekrar çarpmıştır.³⁰ 25 Ağustos'ta da devam eden taarruzlar sonucunda Türbe Tepe Yunanların eline geçmiş ancak yapılan karşı taarruzla geri alınmıştır.³¹

26 Ağustos'ta Yunan ordusu, Türk ordusunu güney ve doğudan kuşatırken, doğu-batı istikametinde taarruz eden 7. Tümeni ile birleşmeye çalışmıştır. Türk ordusu, 2. Yunan Kolordusu'nun doğudan kuşatma yapmasını önlemiş ve sol kanada kuvvet kaydırma imkânı bulmuş fakat 2. Grup çekilmek zorunda kalınca, cephenin yarılması tehlikesi ortaya çıkmıştır.

Bu tehlikeli gelişme üzerine Mustafa Kemal Paşa, İçişleri Bakanı'na muharebelerin Ankara'ya kadar intikal etmesi ihtimalinin ortaya çıktığını, meclisin, hükûmetin ve Ankara'dan çıkması gereken kişilerin Ankara'dan Kayseri'ye nakledilmesini ve bu işlerin 29 Ağustos'a kadar tamamlanmasını bildirmiştir.³² Fakat Yunanlar elde ettikleri başarıyı yeteri kadar kuvvetle takviye edememiş ve birlikler gerideki sırtta savunmaya devam etmiştir.

Bunda Türk komuta heyetinin iş birliği ve uyum içinde çalışması da etkili olmuştur.³³ Durumun en kritik olduğu bir zamanda Fevzi Paşa, Cephe Komutanı'na adım adım savunma yaparak başarıya ulaşılabileceğini bildirmiştir. Başkomutan da bundan esinlenerek "Hattı

²⁷ *Türk İstiklal Harbi, c. 2, ks. 5, 1. Kitap, s. 238-239. ATBD, Sayı: 96, Belge: 2531, 2532, s. 7-10.*

²⁸ *Türk İstiklal Harbi, c. 2, Batı Cephesi, ks. 5, 2. Kitap, Sakarya Meydan Muharebesi (23 Ağustos-13 Eylül 1921) ve Sonraki Harekât (14 Eylül-10 Ekim 1921), haz.: Tevfik Bıyıklıoğlu vd., Gnkur. Basımevi, Ankara 1973, s. 3.*

²⁹ *Türk İstiklal Harbi, c. 2, ks. 5, 2. Kitap, s. 5, 14-15. ATBD, Sayı: 96, Belge: 2534, s. 15.*

³⁰ Suat Ener, *Türk İstiklal Harbinin Ana Hatları*, s. 58.

³¹ *Türk İstiklal Harbi, c. 2, ks. 5, 2. Kitap, s. 45. ATBD, Sayı: 96, Belge: 2536, s. 19-20.*

³² *Türk İstiklal Harbi, c. 2, ks. 5, 2. Kitap, s. 61-63.*

³³ İsmet İnönü, *Hatıralar*, s. 250-251.

müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır...” diye başlayan meşhur emrini vermiştir.³⁴ Bu emir, savunmanın belli bir hatta değil, temas hattından Ankara’ya kadar uzanan bölgenin tamamında adım adım yapılacağı anlamına gelmektedir. Bundan maksat, düşman kuvvetlerini yıpratarak taarruza devam kabiliyet ve kudretinden mahrum hâle getirmektir.³⁵

Yunan taarruzu durdurulunca, Kayseri’ye taşınma emri iptal edilmiştir. 27 Ağustos’ta Türbe Tepe kaybedilmiş fakat yine bir gerideki sırtlarda savunmaya devam edilmiştir. Gündüz cepheyi yaramayan ve kuşatma yapamayan Yunanlar, gece taarruzu ile cepheyi yarmayı denemişler fakat mevzii başarılarla yetinmek zorunda kalmışlardır.³⁶ Bundan sonra Yunan ordusu, 30 Ağustos’a kadar bir yandan 2. Kolordu ile cephenin doğu kanadından Türk ordusunu kuşatmaya çalışırken bir yandan da diğer kolordularla cepheyi yarmaya çalışmıştır.

Zaman zaman cepheyi yarabilecek bazı başarılar elde etse de bu başarıları yeterince birlikle takviye edemediği için bir netice alamamıştır. Öte yandan, Yunan ordusu kuşatma yapmak için doğuya doğru kaydıkça, kolordular arasında büyük boşluklar ortaya çıkmış ve bu durum koordinasyonu imkânsız hâle getirmiştir.

Sekiz gündür devam eden yoğun çarpışmalar sebebiyle Yunan kolorduları o kadar çok zayıt vermişlerdir ki artık etkili bir taarruz yapabilmeleri imkânsız hâle gelmiştir. Üstelik Süvari Kolordusu’nun cephe gerisindeki baskınları yüzünden ikmal aksadığından, askerler doğru dürüst yemek yiyememektedir.³⁷ Bunun da etkisiyle 31 Ağustos’ta Yunan taarruzunun şiddeti kırılmaya başlamıştır. Bu durumu fark eden Mustafa Kemal Paşa, Müdafaa-i Milliye Vekili Refet (Bele) Paşa’ya, muharebelerin yıpratma savaşı hâline geldiğini, başarının kesintisiz ikmale bağlı olduğunu bildirmiştir.³⁸

1 Eylül 1921’deki kanlı muharebelerin ardından 2 Eylül’de, 1. Yunan Kolordusu ağır zayıtlar pahasına Çal Dağı’nı ele geçirmiş ancak daha ileriye gidememiştir.³⁹ Bunun üzerine, birliklerin oldukça yırandığını gören Papulas, Yunan ordusunu 3 Eylül’de bulunduğu mevzilerde dinlendirmiştir. 4 Eylül’de de önemli bir başarı kazanamayınca, birliklerini

---

³⁴ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, s. 461-462.

³⁵ Suat Ener, *Türk İstiklal Harbi’nin Ana Hatları*, s. 60.

³⁶ *Türk İstiklal Harbi*, c. 2, ks. 5, 2. Kitap, s. 78-79.

³⁷ *Türk İstiklal Harbi*, c. 2, ks. 5, 2. Kitap, s. 123-125.

³⁸ Celal Erikan, *Kurtuluş Savaşı Tarihi*, haz. Rıdvan Akın, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010, s. 256.

³⁹ *ATBD*, Sayı: 96, Belge: 2546, s. 48.

savunma durumuna geçirmiş ve taarruza devam etmekte hiçbir fayda görmediğini Yunan hükûmetine bildirmiştir.⁴⁰

Yunan ordusu 5 ve 6 Eylül 1921’de taarruz etmeyince, Türk ordusu 6/7 Eylül gecesi çeşitli bölgelerde keşif amaçlı baskınlar yapmıştır. Bunun sonucunda, Yunan ordusunun ileride zayıf birlikler bıraktığı ve birliklerinin çoğunu geride topladığı tespit edilmiştir.⁴¹ 7 Eylül’de; Yunan Savunma Bakanı, Başbakan’a bir rapor yazmış ve mücadelenin mevzi muharebeleri karakteri almak üzere olduğunu, harekâtın devamını tehlikeli gördüğünü bildirmiştir.⁴²

8 Eylül’de ise Papulas, şimdiye kadar ordunun elinden geleni esirgemediğini ve harekâtın uzatılmasının tehlikeli olacağını belirtmiş, hükûmetin askerî tedbirleri düzenlemek üzere fikrini açıklamasını istemiştir. Başbakan buna, her türlü siyasi fikir ve emelin etkisinden bağımsız olarak sadece askerî gereklere göre karar vermesi cevabını vermiştir.⁴³

Türk ordusu, 9 Eylül 1921’de yapılan hareketlerden, Yunanların geri çekilmek üzere olduğunu anlamış ve 10 Eylül sabahı erkenden genel karşı taarruza geçmiştir. Dua Tepe ele geçirilmiş ve diğer bölgelerde de bir miktar ilerlenmiştir.⁴⁴ Bunun üzerine Papulas, 2. Kolordu’nun geri çekilmeye başlamasını ve 3. Kolordunun fazla malzemesini Kavuncu Köprüsü’ne göndermesini bildirmiştir.

Bu emri alan Yunan birlikleri, 11/12 Eylül 1921 akşamı Sakarya batısına geçmeye başlamıştır. Geri çekilme 12/13 Eylül akşamı tamamlanmış ve Yunan ordusu Porsuk Çayı ile Sakarya Nehri yukarı kısmı arasında savunma düzeni almıştır.⁴⁵ Böylece 22 gün ve 22 gecedir devam eden Sakarya Meydan Muharebesi sona ermiştir.

Nispi Muharebe Gücü

Sakarya Meydan Muharebesi öncesinde Yunan Küçük Asya ordusu; 1., 2. ve 3. Kolordular (dokuz tümen) ile doğrudan ordu komutanlığına bağlı müstakil birliklerden meydana gelmektedir. Orduya bağlı bu birlikler; 4. ve 11. Tümen, Bağımsız Tümen, Süvari Tugayı, 9., 49., 18. ve 47. Piyade Alayı ve destek birliklerinden oluşmaktadır.

⁴⁰ *Türk İstiklal Harbi, c. 2, ks. 5, 2. Kitap, s. 172-174.*

⁴¹ *Türk İstiklal Harbi, c. 2, ks. 5, 2. Kitap, s. 188-189.*

⁴² *Türk İstiklal Harbi, c. 2, ks. 5, 2. Kitap, s. 189.*

⁴³ *Türk İstiklal Harbi, c. 2, ks. 5, 2. Kitap, s. 200. General Nikolaos Trikups ve M. Papulas, Yunan Generallerinin Hatıraları, s. 159, 161.*

⁴⁴ *Türk İstiklal Harbi, c. 2, ks. 5, 2. Kitap, s. 223-225. ATBD, Sayı: 96, Belge: 2552, 2553, 2554, 2555, s. 61-68.*

⁴⁵ *Türk İstiklal Harbi, c. 2, ks. 5, 2. Kitap, s. 247-248. ATBD, Sayı: 116, Belge: 4303, 4304. ATBD, Sayı: 96, Belge: 2560, s. 81.*

Türk ordusu ise Mürettep Kolordu (3 piyade tümeni, bir süvari tümeni, bir süvari alayı), 12. (bir piyade tümeni), 4. (iki piyade tümeni), 3. (üç piyade tümeni), 2. (üç piyade tümeni) ve 1. (iki piyade tümeni) Grup ile 5. Süvari Grubu (bir süvari tümeni ve bir süvari tugayı) ve müstakil birliklerden meydana gelmektedir. Cephe Komutanlığı'na bağlı müstakil birlikler; 6. ve 57. Tümen, 3. Kafkas Tümeni, Mürettep Tümen, 2. ve 3. Süvari Tümeni, Bağımsız Süvari Tugayı, 47., 48. ve 49. Piyade Alayı, 29. Süvari Alayı ve diğer birliklerden oluşmaktadır.⁴⁶

Bu bilgiler ışığında iki tarafın nispi muharebe gücü mukayesesini yapmak mümkündür ancak yukarıda verilen birlik miktarına göre yapılacak bir mukayese doğru sonuç vermeyecektir. Çünkü iki tarafın birliklerinin personel, araç, silah ve teçhizat miktarları birbirlerinden oldukça farklıdır. Örneğin Papulas, Sakarya Meydan Muharebesi öncesinde bir Türk tümeninin 2.700, Yunan tümeninin ise 5.200 personelden oluştuğunu ifade etmektedir.⁴⁷

Bu durumda, birlik etkinlik değerleri ile mukayese usulü uygulanması gerekmektedir. Fakat elimizde Türk ve Yunan kuvvetlerinin kuvvet etkinlik değerlerine dair bir bilgi bulunmamaktadır. Bu sebeple mukayese; silah, araç, teçhizat ve personel rakamları esas alınarak yapılacaktır. Yukarıda belirtilen Türk ve Yunan birlikleri, tarafların Batı Cephesi harekât alanında bulunan birliklerinin tamamını göstermektedir. Bu birliklerin bir kısmı Sakarya Meydan Muharebesi'ne fiilen katılmamışlardır. Bu sebeple nispi muharebe gücü mukayesesinde, sadece çarpışmalara katılan kuvvetler hesaba katılacaktır.

<u>Personel, Araç, Silah</u>		<u>Türk Ordusu</u>		<u>Yunan Ordusu</u>		<u>Kuvvet Oranı</u>	
Personel	Subay	101. 727	5.401	123.780	3.780	1/1.2	1.4/1
	Asker		96.326		120.000		1/1.25
Tüfek		54.572		75.900		1/1.4	
Makineli Tüfek		825		2.768		1/3.4	
Top		169		286		1/1.7	
Kılıç		1.309		1.380		1/1.05	
Hayvan		32.137		3.800		8.5/1	
Araba ve Motorlu Araç		1.284 Araba (Taşıma kapasitesi 1.556 ton.) ⁴⁸		600 (3 tonluk), 240 (1 tonluk) Motorlu Araç (Taşıma Kapasitesi 2040 ton.)		1/1.3 (Taşıma Kapasitesi Oranı)	
Uçak		2		18		1/9	

⁴⁶ *Türk İstiklal Harbi, c. 2, ks. 5, 2. Kitap, s. 4, Kuruluş: 1, Kuruluş: 2.*

⁴⁷ *General Papulas'ın Hatıratı, s. 21.*

⁴⁸ *Türk İstiklal Harbi, c. 2, ks. 5, 2. Kitap, s. 482.*

Muharebeye fiilen katılmayan Kocaeli Süvari Tugayı ve millî müfrezeler ile 6. Tümen, Mürettep Tümen ve menzil birlikleri hariç Türk kuvvetleri; 5.401 subay, 96.326 er, 54.572 tüfek, 825 makineli tüfek, 169 top, 32.137 hayvan, 1.284 araba ve iki uçaktan oluşmaktadır. Muharebeye fiilen katılmayan 4. Tümen, 11. Tümen, Bağımsız Tümen ve bağımsız alaylar hariç Yunan kuvvetleri ise; 3.780 subay, 120.000 er, 75.900 tüfek, 2.768 makineli tüfek, 286 top, 3.800 hayvan, 600 adet üç tonluk kamyon, 240 adet bir tonluk kamyon ve 18 uçaktan oluşmaktadır.⁴⁹ Bu bilgiler ışığında Türk ve Yunan ordusunun asıl faktörler açısından kuvvet mukayesesi aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Asıl Faktörlerin Nicelik ve Nitelik Açısından Değerlendirmesi

Tabloya bakıldığında, Türk ordusunun Yunan ordusuna sadece hayvan sayısında ve subay miktarında üstünlük sağladığı, diğer bütün alanlarda Yunan ordusunun üstün olduğu görülmektedir. Hayvan sayısındaki üstünlük, Türk ordusunun süvari birliği sayısının fazla olması ve ikmal faaliyetlerinin hayvanların çektiği arabalarla yapılmasından kaynaklanmaktadır.

Türk ordusunun taşıma için kullanılan hayvan sayısında sağladığı üstünlüğün güç mukayesesi açısından üstünlüğü değil taşıma kapasitesindeki zafiyeti gösterdiği söylenebilir. Çünkü Yunan ordusunda personel ve yük taşıma faaliyeti motorlu araçlarla yapılırken Türk ordusunda motorlu araç yok denecek kadar azdır. Motorlu araçlar, hayvanla çekilen arabalara göre hem daha hızlıdır hem de daha fazla taşıma kapasitesine sahiptir.

Bununla birlikte, Türk ordusunun taşıma kapasitesinin, ihtiyacı karşılama açısından büyük bir zafiyet yaratmadığı anlaşılmaktadır. Anadolu’da motorlu araçların kullanımına uygun doğru dürüst yol bulunmadığı ve Türk ikmal yollarının Yunan ikmal yollarına göre daha kısa olduğu da göz önüne alındığında, ikmal faaliyetleri açısından Türk ordusunun daha avantajlı olduğu bile söylenebilir.

Türk ordusundaki süvari miktarına bakıldığında, muharebeye katılan dört süvari tümeni, bir süvari tugayı ve iki süvari alayı bulunduğu görülmektedir. Yunan ordusunda ise sadece bir süvari tugayı vardır. Tugaylar iki alaylı, tümenler üç alaylıdır. Buna göre, Türk ordusunda 16 süvari alayı, Yunan ordusunda ise iki süvari alayı muharebeye iştirak etmiştir. Türk ordusunun süvari miktarı Yunan ordusundan sekiz kat fazladır. Yani, Türk ordusunun manevra kabiliyeti Yunan ordusuna göre çok üstündür.

---

⁴⁹ *Türk İstiklal Harbi, c. 2, ks. 5, 2. Kitap, s. 4.*

Bu durum, Türk ordusu için bir kuvvet çarpanıdır. Bu kuvvet çarpanı, muharebede etkin olarak kullanılmıştır. Örneğin, Yunan ordusu Eskişehir ve Afyon bölgelerinden hareket eder etmez süvariler onların ileri harekâtını geciktirmek, kuvvetini, yürüyüş istikametini ve hedeflerini keşfetmek için örtme kuvveti olarak kullanılmıştır.⁵⁰ Örtme kuvvetleri ilerleme sırasında Yunan kuvvetlerini sürekli olarak taciz ettiğinden⁵¹ Yunan ordusunun intikal süresi uzamıştır.

Süvari birlikleri, muharebe sırasında da etkin şekilde kullanılmıştır. Mürettep Kolordu kuruluşundaki bir süvari tümeni ve bir süvari alayı ile cephenin sağ yanında (kuzeyde) geniş bir bölgeyi örtmek mümkün olmuştur. Geriye kalan süvari birlikleri, sol kanada taarruz eden düşmanı yandan vuracak şekilde konuşlandırılmıştır.⁵² Başlangıçta cephenin en solundaki grup emrinde kullanılan iki süvari tümeni, 30 Ağustos'ta Süvari Grubu emrine verilerek savuma muharebelerinin sonuna kadar cephenin sol kanadını emniyet altına alınmıştır.⁵³

Türk süvari birlikleri ayrıca, savunma sırasında düşmanın yan ve gerilerine büyük bir cüretkârlıkla saldırarak kesin sonuç yerinden kuvvet ayırmasına sebep olmuştur.⁵⁴ Bunun yanında, düşman gerilerine sızarak ikmal konvoyları pusuya düşürülmüş ve ikmal noktalarına baskınlar yapılmıştır. Hatta 27 Ağustos günü Uzunbey'deki Yunan Ordu Karargâhına bir baskın yapılmış ve Yunan Ordu Komutanı Papulas ile karargâhı kuzeye çekilerek son anda kurtulabilmiştir.⁵⁵ Komuta yerlerine, menzil hatlarına ve ikmal noktalarına yapılan bu saldırılar sebebiyle, Yunan ordusu ikmal ve komuta kontrol güçlüğü yaşamıştır.⁵⁶

Yunan ordusunda ise sadece bir süvari tugayı bulunduğundan süvarinin hareket kabiliyeti ve manevra üstünlüğünden faydalanılamamıştır. Süvari tugayı, Türk süvari birliklerinin sızmasını önlemeye ve 2. Kolordu'nun yanını taciz ve baskınlardan korumaya çalışmıştır. Bu sebeple, 2 Eylül 1921'de Çaldağ düştüğünde olduğu gibi cephenin yarıldığı anlarda süvari birlikleri yarma gediğinden sokularak elde edilen başarıdan faydalanılamamıştır.⁵⁷

---

⁵⁰ İsmail Hakkı Tümerdem, *Türk İstiklal Harbi Yunan Cephesi, Operatif ve Tabiye Bakımından İnceleme*, Resimli Ay Matbaası, İstanbul 1941, s. 146-147.

⁵¹ Prens Andre, *Felakete Doğru*, s. 92.

⁵² İsmet İnönü, *Hatıralar*, s. 253.

⁵³ *Türk İstiklal Harbi*, c. 2, ks. 5, 2. Kitap, s. 122.

⁵⁴ *Türk İstiklal Harbi Hülasası, 1919-1921*, Askerî Matbaa, İstanbul 1937, s. 7.

⁵⁵ *Türk İstiklal Harbi*, c. 2, ks. 5, 2. Kitap, s. 76.

⁵⁶ İsmet İnönü, *Hatıralar*, s. 253.

⁵⁷ Nurettin Türsan, "Atatürk'ün Türk Kurtuluş Savaşı Stratejisi", *Birinci Askerî Tarih Semineri, Bildiriler III*, ATASE Yayınları, Ankara 1983, s. 89.

Süvari kuvvetlerinin bu şekilde kullanılmasında, sayısal orantısızlığın yanında iki tarafın kullandığı atların niteliklerinin de etkili olduğu anlaşılmaktadır. Türk atları ufak tefek, Yunan atları ise daha iri hayvanlardır. Bu sebeple Türk süvarisi, Yunan süvarisi ile yakın muharebeye girişmekten daima kaçınmıştır.

Türk atları, ufak tefek olmasına rağmen, Anadolu koşullarına dayanıklı ve oldukça hızlı hayvanlardır. Yunan atları ise Balkan Savaşı'nda da kullanılmış olan yaşlı atlardır ve yeterli arpa ve ot yiyemediklerinden hızlı koşamamaktadır.⁵⁸ Bu sebeple Türk süvari birlikleri gerek intikal gerek muharebe sırasında Yunan piyadelerini rahatlıkla taciz edebilmiş ve Yunan süvarisi ile yakın muharebeye tutuşmadan hızla bölgeden uzaklaşabilmiştir.

Türk ordusunun ikinci üstünlüğü olan subay sayısındaki üstünlük, süvari üstünlüğünden de önemlidir. Nitekim Papulas da hatıralarında, Türk ordusunun en önemli üstünlüklerinden biri olarak subay fazlalığını ve bu subayların memleketlerini iyi tanımalarını göstermektedir.⁵⁹ Bu sebeple, ülkesine gönderdiği telgraflarda özellikle küçük rütbeli subay ihtiyacından bahsetmiş ve subay gönderilmesini istemiştir.⁶⁰

Subay miktarındaki farklılığın temelinde, iki ülkenin yakın geçmişinde yaşadıkları olayların etkisi vardır. Yunanistan Balkan Savaşı'nda topraklarını iki kat büyütünce, ordunun da büyütülmesine karar verilmiş, bunun için üç tümenli üç kolordu ve iki tümenli bir kolordu kurulmuştur. Fakat ordunun hızla büyümesi, subay yetersizliğine sebep olmuştur. 1916'da I. Dünya Savaşı'na katılma konusunda anlaşılamayan Kral ve Başbakan Venizelos'un mücadelesinin ardından Kral 1917'de ülkeden ayrılınca 2000 subay kralcı oldukları için ordudan çıkarıldığından subay açığı artmıştır.

Üstelik Millî Mücadele sırasında Yunan ordusu daha da büyümek zorunda kalmıştır. Bu durum, subay açığını telafi edilemeyecek bir hâle getirmiştir. 1920'de Venizelos hükûmeti düşüp ordudaki Venizelosçu subaylar birliklerinden ayrılarak İstanbul'a gitmeye başlayınca subay kadrolarındaki yetersizlik vahim bir hâle gelmiştir. Bu eksiklik, yedek subaylar ve bazıları okuma yazma bilmeyen astsubaylar subay yapılarak telafi edilmeye çalışılmıştır. Büyük birlik karargâhları ve komutanlıklarının subay ihtiyacı da küçük rütbeli subaylar terfi ettirilerek karşılanmıştır.⁶¹

---

⁵⁸ Prens Andre, *Felakete Doğru*, s. 93.

⁵⁹ *General Papulas'ın Hatıratı*, s. 21.

⁶⁰ *General Nikolas Trikupis ve M. Papulas, Yunan Generallerinin İtirafı*, s. 186.

⁶¹ Prens Andre, *Felakete Doğru*, s. 9-13.

Türk ordusunda ise çok sayıda subay bulunmaktadır. Çünkü, I. Dünya Savaşı sırasında birçok ordu kurulmuş ve bu ordular için subaylar yetiştirilmiştir. Savaş sona erdiğinde, sekiz ordu ve müstakil birliklerden oluşan Osmanlı ordusunun toplam personel miktarı 400 binden fazladır.⁶² Millî Mücadele boyunca ordu, hiçbir zaman bu mevcuda ulaşamamış, bu sebeple önemli bir subay açığı yaşanmamıştır.

Türk subayları, Yunan subaylarına göre nitelik açısından da üstün durumdadır. Türk subaylarının çoğu, I. Dünya Savaşı'nda birçok cephede yapılan muharebelere katılmış ve savaş tecrübesi kazanmıştır. Yunanistan ise savaşa 2 Temmuz 1917'de⁶³ ve sadece Makedonya Cephesi'ndeki bir kolordu ile katılmıştır.⁶⁴ Bu sebeple savaş tecrübesi olan subay sayısı çok azdır.

Savaş tecrübesinin yanında, subay kadroları arasındaki en büyük farklılık bunların göreve geliş şekilleridir. Yunan ordusunun subayları, bulundukları kadrolara ordu tarafından atanmışlar; Türk subayları ise savaşa gönüllü olarak katılmışlardır. Hatta bunun için İtilaf Devletleri kontrolündeki bölgelerden gizlice Anadolu'ya kaçmışlardır.

Bu sayısal ve niteliksel zafiyet sebeple Papulas, Ordu Komutanlığı'na atandıktan sonra birlik komutanları ve karargâh subaylarında büyük bir değişikliğe gitmemiştir. Ayrıca, Venizelos döneminde ordudan çıkarılan subayların bir kısmı tekrar orduya alınmıştır. Fakat eskiden astları konumundaki Venizelosçu subaylar Anadolu'da bir iki rütbe aldıklarından, bu subaylar Venizelosçu genç subayların astları durumuna düşmüşlerdir. Bunun üzerine, onlar da terfi ettirilmiş ve kendilerine makamlar tahsis edilmiştir. Böylece, çok sayıda işsiz güçsüz üst rütbeli subay ortaya çıkmıştır.⁶⁵

Tabloya göre Yunan ordusunun üstün olduğu hususlara gelince; ilk dikkati çeken husus, asker sayısındaki üstünlüktür. Ancak, bu çok büyük bir üstünlük değildir. Üstelik Türk askerleri, Yunan ordusunun sayısal üstünlüğünü dengeleyebilecek nitelik üstünlüğüne sahiptir. Osmanlı İmparatorluğu, I. Dünya Savaşı süresince 2.850.000 kişiyi askere almış ve bu

---

⁶² *Türk İstiklal Harbi, c. 1, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, yay. haz.: Tevfik Bıyıkoglu vd., Gnkur. Basımevi, Ankara 1962, s. 49.

⁶³ Hew Strachan, *Birinci Dünya Savaşı*, çev. Ümit Hüsrev Yolsal, Say Yayınları, İstanbul 2014, s. 352.

⁶⁴ *Türk İstiklal Harbi, c. 2, Batı Cephesi, ks. 1, (15 Mayıs-4 Eylül 1919)*, yay. haz.: Tevfik Bıyıkoglu vd., Gnkur. Basımevi, Ankara 1963, s. 14.

⁶⁵ Prens Andre, *Felakete Doğru*, s. 15-16.

askerlerin çoğu Anadolu'dan alınmıştır.⁶⁶ Bu sebeple, Türk ordusunda çok sayıda savaş tecrübesi olan asker ve özellikle çavuş ve onbaşı gibi küçük birlik komutanı bulunmaktadır.

Bu durum, acemi askerlerin savaş ortamına hızla uyum sağlaması açısından faydalı olmuştur. Ayrıca, tecrübeli askerler zor zamanlarda yeni askerlere örnek olarak sonuna kadar savaşmalarını sağlamıştır. Fakat aynı şey Yunan ordusu için geçerli değildir. Üstelik Yunan ordusu Osmanlı vatandaşı olan Rumları da askere almıştır. Bu askerler Osmanlı ordusunda görev yapmadıkları için askerlikle ilgili hiçbir tecrübeleri yoktur.

Yunan ordusunun piyade tüfeği ve makineli tüfek açısından da üstün olduğu görülmektedir. Özellikle makineli tüfek üstünlüğü oldukça belirgindir. Bu durum, Yunan ordusuna ateş üstünlüğü sağlamaktadır. Bu üstünlük silahların teknolojisi açısından da geçerlidir. Yunan ordusunun silahları, İngiltere ve Fransa'dan temin edilmiş nispeten yeni silahlardır. Türk ordusunda ise çoğu I. Dünya Savaşı'nda kullanılmış olan eski silahlar bulunmaktadır.

Üstelik Türk ordusundaki tüfekler; Paraguay, ABD (muaddel martin ve adi martin), Alman (küçük ve büyük çaplı mavzer), Rus, Meksika, Avusturya, İngiltere, Fransa, Belçika ve Bulgaristan gibi birçok ülkede üretilmiş birbirinden farklı silahlardır. Makineli tüfekler de piyade tüfekleri gibi birçok farklı ülkeden temin edilmiştir.⁶⁷ Bu durum, bir standart sağlanmasını imkânsız hâle getirdiğinden mühimmat ikmalini olumsuz etkilemiştir.

Yunan ordusu, top sayısında açısından da Türk ordusuna göre üstündür. Bu üstünlük, tüfek ve makineli tüfeklerde olduğu gibi Türk ordusundaki top modellerinin eski ve farklı menşeli olması sebebiyle daha da artmaktadır. Ancak, Türk ordusu ağır topçu sayısı açısından Yunan ordusuna göre üstün durumdadır. Türk ordusunda yedi tane on beşlik obüs bulunmaktadır.⁶⁸ Yunan ordusunda ise işe yarar ağır top yoktur. Mevcut ağır toplar, Verdun ve Selanik'te kullanılmış ve yıpranmış toplardır.⁶⁹

I. Dünya Savaşı'nda dikenli tellerle güçlendirilmiş ve makineli tüfeklerle desteklenen mevzilerde savunma yapan piyadelerin hafif toplarla etkisiz hâle getirilemediği ortaya çıkmıştır. Bu sebeple, Yunan ordusunun ağır toplarının olmamasının onun muharebe gücünü

---

⁶⁶ Güray Alpar, *Uluslararası İlişkilerde Strateji ve Savaş Kültürünün Gelişimi*, Palet Yayınları, Konya 2015, s. 301.

⁶⁷ *Türk İstiklal Harbi, c. 7, İdari Faaliyetler (15 Mayıs 1919-2 Kasım 1923)*, yay. haz.: Cevdet Timur vd., Gnkur. Basımevi, Ankara 1975. s. 336-353.

⁶⁸ İsmet İnönü, *Hatıralar*, s. 257.

⁶⁹ Prens Andre, *Felakete Doğru*, s. 60.

azalttığı söylenebilir. Nitekim Papulas da hatıralarında, Türk ordusunun ağır toplarının daha fazla olmasını, kendi ağır toplarının ise hem daha az hem de evsaf olarak daha kötü olmasını başarısızlığın en önemli sebeplerinden biri olarak göstermektedir.⁷⁰ Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'nın hatıralarından, onun da aynı fikirde olduğu anlaşılmaktadır.⁷¹

Yunan ve Türk ordusunun kılıç sayılarına bakıldığında, iki tarafın kılıç miktarının birbirine çok yakın olduğu görülmektedir. Kılıç, süvariler ve subaylar tarafından kullanılan bir silahtır. Muharebenin sonucu üzerinde büyük bir etkisi olduğu değerlendirilmemektedir.

Yunan ordusunun Türk ordusuna göre en büyük üstünlüğü, motorlu araç sayısındaki üstünlüktür. Bu durum, demir yolu hattından uzaklaştıklarında ikmal faaliyetlerinin yürütülmesi ve gerektiğinde askerlerin taşınması için önemli bir avantaj sağlamaktadır.

Yunan ordusunun sayısal açıdan diğer büyük üstünlüğü, uçak sayısındaki üstünlüktür. Yunan uçakları, teknolojik açıdan da Türk uçaklarından daha üstündür. Çünkü Yunan uçakları İngiltere ve Fransa'dan alınmış nispeten daha yeni uçaklardır. Türk uçakları ise çok eski ve toplama uçaklardır. Bu sebeple Yunanlar uçakları keşif, gözetleme, önleme, bombardıman ve havadan yere taarruz görevlerinde etkin olarak kullanmışlardır. Fakat uçaklar henüz çok kısıtlı kapasiteye sahip olduklarından, muharebenin sonucu üzerine üstünlük oranı kadar büyük bir etki yapamamıştır.

İlave Faktörlerin Değerlendirmesi

Nispi muharebe gücü mukayesesinin ilave faktörleri; aldatma, hareket kabiliyeti, arazi ve hava şartları, birliklerin konuşu, lojistik destek, moral, komuta heyetinin özellikleri ve komuta kontrol sistemi başlıkları altında ele alınacaktır.

Yunan ordusunun operatif ve stratejik alanda aldatma tedbirlerine başvurmadiğı görülmektedir. Türk ordusu ise operatif ve stratejik seviyede aldatma tedbirlerine büyük bir önem vermiştir. Bu maksatla, süvari birlikleri örtme kuvveti olarak kullanılmıştır. 1. Grup da Yunan ordusu ilerleyip temasa geçinceye kadar Sivrihisar-Mihalıççık hattında mevzilendiğinden, Yunanlara bu hatta savunma yapılacağı kanaatini verilmiştir.⁷²

Harekât öncesinde Papulas, Türk ordusunun Sakarya'nın doğusunda olduğuna dair bilgiler almasına rağmen Sivrihisar ve güneyine de çekilmiş olabileceğini düşünmüştür. Fakat

⁷⁰ *General Papulas'ın Hatıratı*, s. 21.

⁷¹ Bkz. İsmet İnönü, *Hatıralar*, s. 257.

⁷² İsmail Hakkı Tümerdem, *Türk İstiklal Harbi Yunan Cephesi, Operatif ve Tabiye Bakımından İnceleme*, s. 146-147.

bundan emin olamadığından, ileri harekâtı Türk ordusunun Sivrihisar hattında veya Sakarya doğusunda tertiplenmiş olabileceğine göre iki ihtimalli olarak planlamıştır.⁷³ Bu sebeple, Sivrihisar-Mihalıççık hattına gelinceye kadar kuvvetlerinin çoğunu demir yolunun iki yanından hareket ettirmiştir. Burada savunma yapılmayacağını anlayınca, birliklerini güneye kaydırmıştır. Bu durum, Yunan taarruz planının açığa çıkmasına sebep olmuştur.⁷⁴

Hareket kabiliyeti ve manevra kabiliyeti açısından değerlendirildiğinde Türk ordusunun daha üstün durumda bulunduğu görülmektedir. Bu üstünlüğün iki temel sebebi vardı. Bunlardan birincisi Türk ordusunda daha fazla süvari birliği olmasıdır. Süvari kuvvetleri, yolsuz ve çorak Anadolu bozkırında Türk ordusunun etkili bir örtme harekâtı icra etmesine, savunma hattının açık yanını korumasına, bir bölgeden diğer bir bölgeye hızla birlik kaydırmasına ve oldukça geniş bir alanda manevra yapabilmesine imkân sağlamıştır.

Hareket ve manevra kabiliyeti üstünlüğünün ikinci sebebi ise Türk ordusunda Yunan ordusuna göre daha düşük mevcutlu daha çok tümen bulunmasıdır. Türk komuta heyeti az mevcutlu çok sayıda tümenin varlığının manevra kabiliyetini artırdığı düşündüğünden ve bu birlikler için yeterince subay bulunduğundan bu teşkilat yapısını Millî Mücadele'nin sonuna kadar değiştirmemiştir.⁷⁵ Gerçekten de tümenler, muharebe süresince cephenin bir yerinden çekilerek hızla ihtiyaç duyulan başka yerlere kaydırılabilmektedir. Türk ordusunun uyguladığı oynak savunmanın başarılı olmasının en önemli sebebinin bu olduğu değerlendirilmektedir. Büyük ve hantal Yunan tümenleri ise aynı esneklikle kullanılamamıştır.

Bunda Türk ordusunda grup teşkilatının kullanılmasının da etkisi vardır. 3 Mayıs 1921'de Güney Cephesi Komutanlığı lağvedilerek cephe Batı Cephesi Komutanlığı adı altında birleştirilince⁷⁶ geniş bir cepheye yayılmış olan çok sayıda tümenin sevk ve idare edilmesinde sorunlar yaşanmış, bunun üzerine iki veya daha fazla tümeden oluşan gruplar kurmuştur.⁷⁷

Sakarya Meydan Muharebesi'nin sonuna kadar kullanılan grup teşkilatında kolordu teşkilatına göre oldukça küçük bir karargâh bulunmaktadır. Kolorduların aksine, lojistik ve idari birlikleri de bulunmamaktadır. Bu faaliyetler Cephe Komutanlığı tarafından yürütüldüğünden,

---

⁷³ Prens Andre, *Felakete Doğru*, s. 54, 81, 85.

⁷⁴ İsmail Hakkı Tümerdem, *Türk İstiklal Harbi Yunan Cephesi, Operatif ve Tabiye Bakımından İnceleme*, s. 146-147.

⁷⁵ Bkz. İsmet İnönü, *Hatıralar*, s. 245.

⁷⁶ Nurettin Türsan, "Atatürk'ün Türk Kurtuluş Savaşı Stratejisi", s. 72.

⁷⁷ *Türk İstiklal Harbi*, c. 2, ks. 4, s. 43. ATBD, Sayı: 95, Belge: 2479, s. 9.

grupların hızla bir yerden başka bir yere gönderilmesi ve hatta gerektiğinde teşkilat yapısının değiştirilmesi mümkün olmuştur.

Hava ve arazi koşulları da Türk ordusu açısından avantaj sağlamaktadır. Çünkü coğrafya, Yunan ordusunun gücünü azaltan etkiler yaratmaktadır. Bu durum, Yunan ordusunun stratejik seviyede aldığı hatalı kararların kaçınılmaz bir sonucudur. Londra Konferansı sırasında Fransız ve İngiliz askerî temsilcileri tarafından uyarılmalarına rağmen, Yunan ordusunun bu kadar uzun menzilli bir harekât yapması hatadır.⁷⁸ Üstelik, bu şekilde hareket etmenin sonuçları, yakın zaman önce yaşanan bazı muharebelerde açıkça görülmüştür.

Örneğin Napolyon, Moskova'ya kadar 900 kilometre ilerlemiş fakat sonunda yenilmiştir. İzmir'den Ankara 600, Sivas ise 900 kilometre mesafededir.⁷⁹ I. Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi'nde ilerleyen İngilizler de Basra'dan 600 kilometre mesafedeki Selman-ı Pak'ta Osmanlı kuvvetlerine yenilmişlerdir.⁸⁰

Yunan ordusunun çıkış mevzileri de muharebe sahasına oldukça uzaktır. Eskişehir'den Ankara'ya Sivrihisar yoluyla mesafe 265 kilometre, Çifteler-İnler yolu ile 300 kilometredir. Üstelik Anadolu'nun hava koşulları böyle uzun mesafeli harekâtlar icra etmek için oldukça önemli sorunlar yaratmaktadır. Örneğin, harekâtın yapıldığı Eylül ayında kuvvetli yağmur mevsimi başlamaktadır. Bölgede, tekerlekli araçların sadece yazın kullanabileceği fakat kışın geçit vermeyen belli belirsiz yol izleri vardır. Bu sebeple Yunan ordusu, motorlu araçlarını kullanırken büyük zorluklarla karşılaşmıştır.

Türk ordusu ise bütün taşıma işlerini hayvanlarla yaptığından, yerel arabalar ve öküzle çekilen yaysız arabalarla her mevsimde geçilebilen bu yolları rahatlıkla kullanabilmiştir. Türk ordusunun ikmal yolları da çok kısa olduğundan ikmal faaliyetleri önemli bir aksaklık yaşanmadan yapılabilmektedir.⁸¹

Türk ordusu, savunma mevzilerinin yeri, şekli ve diğer özellikleri açısından da avantajlı durumdadır. Savunma hattının kuzeyindeki Ankara Çayı bölgesi sarp olduğundan, büyük birliklerin kuşatma yapmasına uygun değildir. Sakarya Nehri dar olduğundan köprü kurmaya

---

⁷⁸ *Türk İstiklal Harbi, c. 2, Batı Cephesi, ks. 3*, haz.: Tefik Bıyıklıoğlu vd., Gnkur. Basımevi, Ankara 1966, s. 260-261.

⁷⁹ Alexander Anastasios Pallis, *Yunanlıların Anadolu Macerası, (1915-1922)*, çev.: Orhan Azizoğlu, Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1997, s. 50.

⁸⁰ Geniş bilgi için bkz. Charles V. F. Townshend, *Mezopotamya Seferim, Kurna, Kut'ülamare ve Selmanıpak Muharebeleri*, çev.: Gürol Koca, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012., s. 45, 260-318.

⁸¹ Prens Andre, *Felakete Doğru*, s. 65-69.

elverişlidir fakat nehirden sonraki arazi Ankara'ya kadar birbiri gerisindeki hatlarda savunmaya imkân vermektedir.

Hattın güneyi ise kuşatma harekâtına önemli zorluklar çıkarmaktadır. Kuşatmada başarılı olmak için fazla güneye kaymak gerekmektedir. Güneye kayan kuşatma kuvveti ise gerisini susuz, yolsuz ve kurak bir arazi kesimine vermek zorundadır. Ayrıca, Ankara'dan gelen yolların cephenin her tarafına yelpaze gibi uzanması ve demir yolunun kuşatılması zor olan kuzey kanada yakın olması, mevziin savunma gücünü artırmaktadır.⁸²

Savunma hattının şekli de Türk ordusu açısından avantaj sağlamaktadır. Savunma hattı yarım daire veya "L" şeklindedir. Türk ordusu bu hattın iç kısmında (iç hatlar konumunda) bulunmaktadır. İhtiyatlar yarım daireyi birleştiren çizginin orta kısmındaki Haymana'da yerleştirildiğinden cephenin her yerine kısa bir mesafededir. Bu sebeple ihtiyaç duyulan bölgelere hızla müdahale edebilmişlerdir. Savunma hattının bir ucundan diğer ucuna olan mesafe kısa olduğundan birlikler de bir bölgeden diğer bölgeye hızla kardırılabilmiştir.

Bu sebeple Türk ordusu, savunma yapılacak bölgede bütün kuvvetlerini toplamış ve ihtiyaç duyduğu bölgelerde muharebeye sokabilmiştir. İhtiyatları kullanarak ve muharebenin şiddetinin az olduğu bölgeden birlik çekip yeni bir ihtiyat oluşturarak Yunan ordusunun sıklet merkezi değiştiğçe bu bölgede kuvvet çoğunluğu oluşturmuştur.

Yunan ordusu açısından bunun tam tersi bir durum geçerlidir. Dış hatlarda bulunan Yunan ordusu için cephe hattının iki ucunun birbirine olan mesafesi çok fazladır. Bu sebeple Yunan ordusu, 22 Ağustos'ta 50 kilometre olan taarruz cephesini 24 Ağustos'ta 90 kilometreye genişletmek zorunda kalmıştır. O dönemdeki talimnamelere göre 10 tümenlik Yunan ordusunun cephesi azami 40 kilometre değildir. Yunan ordusu 90 kilometrelik cepheye yayılarak daha başlangıçta taarruz gücünü azaltmıştır. Bu sebeple, kolordular arasında irtibat, müşterek tesir ve güçlü bir sıklet merkezi tesis edememiştir.⁸³

Lojistik açıdan bakıldığında, Türk ordusunun muharebe öncesinde oldukça yetersiz olduğu görülmektedir. Üstelik yeni lojistik kaynak temin etme imkânı da kısıtlıdır. Silah, araç ve malzeme ihtiyacı İstanbul'daki depolardan kaçırılanlar, Doğu Cephesi ve Elcezire Cephesi'nden gönderilenlerle karşılanmaya çalışılmaktadır. Dış kaynaktan temin ise sadece Rusya'dan yapılabilmektedir. Bu kaynaklar, muharebe öncesinde ortaya çıkan acil ihtiyaçları

⁸² *Türk İstiklal Harbi, c. 2, ks. 5, 1. Kitap, s. 38-41.*

⁸³ İsmail Hakkı Tümerdem, *Türk İstiklal Harbi Yunan Cephesi, Operatif ve Tabiye Bakımından İnceleme*, s. 144-149.

kısa sürede temin etmek açısından yetersizdir. Bu sebeple Tekalif-i Milliye emirleri ile ihtiyaçların halktan toplanması yoluna gidilmiştir.

Yunan ordusunda da lojistik açıdan bazı sorunlar yaşanmaktadır. Kütahya-Eskişehir Muharebesi'nde ayakkabılar ve elbiseler aşınmış, tüfek, teçhizat ve topların bir kısmı arızalanmış, bir kısmı ise tamamen kullanılmaz hâle gelmiştir. Fakat Yunanistan, iç ve dış kaynaklardan bu eksiklerini tamamlama imkanına sahiptir. Bununla birlikte muharebe öncesinde yeterli kıyafet, teçhizat ve silah ikmali yapılamamıştır.⁸⁴ Çünkü Yunan ana karasından cepheye olan mesafe çok fazla olduğundan personel ve malzemelerin cepheye ulaşması en az 15 gün sürmektedir.

Muharebenin başlangıcından itibaren Yunan ordusunun büyük kısmı demir yolu hattından uzaklaştığından, demir yolundan itibaren ikmal motorlu araçlarla yapılmıştır. Yük otomobilleri, yolsuz bir bölgede hareket ettiklerinden kısa sürede yıpranmış, arızalanmış ve sayıları azalmıştır.⁸⁵ Buna Türk süvari birliklerinin cephe gerisine sızarak araç konvoylarına saldırımları da eklenince Yunan ordusu yeterli ikmal yapmakta zorlanmıştır.

İkmalin aksaması ise moralin azalmasına sebep olmuştur. Zaten, Yunan ordusunda moral durumu muharebe öncesinde de çok iyi değildir. Düzenli ordu kuruluşuna geçen Türk ordusu karşısında 1921 yılı başından itibaren yapılan muharebelerde zayıfların artması ve üç yıldır devam eden savaş yüzünden Yunan ordusunun morali azalmıştır. Nitekim, Kütahya Eskişehir Muharebelerinin zaferle sonuçlanmasının ardından Kral Eskişehir'de madalya dağıtırken askerler; "Terhis! Terhis!" diye bağırıyorlardı.⁸⁶

Türk tarafına bakıldığında ise oldukça farklı bir tablo görünmektedir. Alınan yenilgi ve büyük bir toprak parçasının kaybedilmesi; ordu, meclis ve halkta büyük bir travma yaratmış ama bu durum teslim olmak yönünde değil, tam aksi yönde bir duygusal gelişime sebep olmuştur. Bu durum, askerî liderlerin zafere olan inancı ve mevcut durumu iyi okuyarak bunu mecliste açıklamalarından kaynaklanmaktadır.

Örneğin Fevzi Paşa, Meclis'te yaptığı konuşmada, Yunanların Anadolu içlerine ilerlemelerinin onları mezarlarına yaklaştırdığını söylemiştir. Batı Cephesi Komutanı ise yayınladığı bildirilerde, Türk ordusunun maksadının Yunan ordusunu Anadolu içlerinde bir

---

⁸⁴ Prens Andre, *Felakete Doğru*, s. 60, 79.

⁸⁵ *General Papulas'ın Hatıratı*, s. 21.

⁸⁶ *General Nikolas Trikupis ve M. Papulas, Yunan Generallerinin İtirafı*, s. 92-94; Prens Andre, *Felakete Doğru*, s. 60.

daha ayakta kalamayacak şekilde yok etmek olduğunu ve arazi yapısının yardımıyla bu kesin sonuca mutlaka ulaşılacağını söylemiştir.⁸⁷

Öte yandan, Türk ordusunda tam bir birlik ve beraberlik varken Yunan ordusunun hemen hemen hiçbir kademesinde birlik ve beraberlik yoktur. 1914'te tarafsızlık politikasını savunan Kral ile Venizelos'un arası açılmış, bunun üzerine Venizelos, İtilaf Devletlerinin yardımıyla Kral'ın ülkeyi terk etmesini sağlamıştır. Bu durum, ülkenin kralcılar ve Venizelosçular olarak ikiye ayrılmasına sebep olmuştur.⁸⁸

Orduya da sirayet eden bu ayrışma, Venizelos yurt dışına kaçıp Kral ülkeye dönünce de devam etmiştir. Bu sebeple, Venizelosçu birlik komutanları görevden alınarak yerlerine Kralcı subay ve generaller atanmıştır.⁸⁹ Bu değişiklik, Yunan ordusunu zayıflatmıştır. Çünkü Ordu Komutanlığı'na getirilen Papulas ile yeni atanan kolordu ve tümen komutanlarının çoğu uzun süredir muharebe meydanlarından uzak kalmış kişilerdir. Bu sebeple, yeterli muharebe tecrübeleri yoktur.⁹⁰

Üstelik bu değişiklik, Yunan ordusunun komuta kademelerinde birlik ve beraberlik sağlayamamıştır. Siyasi olarak aynı tarafta olmalarına rağmen komuta heyeti kişisel sebeplerle birbirleri ile anlaşamamaktadır. Örneğin, Genelkurmay Karargâhı ile Ordu Karargâhı arasında başlangıçtan itibaren anlaşmazlık vardır.⁹¹ Birlik komutanları ile ast birlik komutanları ve karargâh subayları arasında da yoğun çekişmeler yaşanmaktadır. Yunan ordu komutanı Papulas'ın da ast birlik komutanları ile ilişkileri iyi değildir.⁹² Bu durum, muharebenin en kritik anlarının yaşandığı 9-10 Eylül 1921 günlerinde Papulas ile 2. Kolordu Komutanı Prens Andre arasında tartışmalar yaşanmasına sebep olmuştur.⁹³

Türk ordusunun birlik komutanları ise I. Dünya Savaşı'nda büyük sevk ve idare kadrolarında bulunmuş⁹⁴ve Millî Mücadele'nin o zamana kadar meydana gelen muharebelerinden de önemli tecrübeler kazanmış kişilerdir. Bu sebeple, komuta ettikleri

---

⁸⁷ ATBD, Sayı: 96, Belge: 2529, s. 2.

⁸⁸ *Türk İstiklal Harbi*, c. 2, ks. 1, s. 7.

⁸⁹ *General Nikolas Trikups ve M. Papulas, Yunan Generallerinin İtirafı*, s. 66.

⁹⁰ *Türk İstiklal Harbi*, c. 2, ks. 3, s. 7.

⁹¹ Prens Andre, *Felakete Doğru*, s. 19.

⁹² Prens Andre, *Felakete Doğru*, s. 78-80.

⁹³ Geniş bilgi için bkz. *Türk İstiklal Harbi*, c. 2, ks. 5, 2. Kitap, s. 207-209. Prens Andre, *Felakete Doğru*, s. 143-154.

⁹⁴ İsmet İnönü, *Hatıralar*, s. 251.

birlikleri bir makine gibi hareket ettirebilmişlerdir.⁹⁵ Bunda, ordunun en üst yönetiminde bulunan kişilerin nitelikleri de etkili olmuştur.

Clausewitz, “erlerin birer birer çöktükçe kitlelerin iç direncinin tüm ağırlığının yavaş yavaş başkomutanın iradesine yüklendiğini, onun kalbindeki ateş ve kafasındaki ışığın herkeste amacın ateşini ve umudun ışığını yeniden yakması gerektiğini, onun ancak bunu yapabildiği ölçüde kitlelere egemen olabileceğini”⁹⁶ söyleyerek başkomutanın bir ordunun başarısı için ne kadar önemli olduğunu vurgulamaktadır. Bu sebeple, muharebe gücünü etkileyen en önemli hususun, iki tarafın başkomutanları ve ordu komutanı arasındaki nitelik farklılıkları olduğunu söylemek mümkündür.

Sakarya Meydan Muharebesi’nde Türk ordusunun Cephe Komutanı İsmet Paşa, Başkomutanı ise Mustafa Kemal Paşa’dır. Bu iki komutan ile Yunan ordusundaki karşılıkları mukayese edildiğinde dikkat çeken ilk fark Yunan komuta heyetinin Türk komuta heyetine göre daha yaşlı olmalarıdır. İsmet Paşa 37 ve Mustafa Kemal Paşa 40 yaşındadır.⁹⁷ Papulas ve Kral onlara göre çok daha yaşlıdır.

Bu sebeple Yunan ordusunun komuta heyeti, Türk ordusunun komuta heyeti kadar atılgan değildir. Yunan ordusunun komuta heyetinin eğitim ve tecrübeleri de Türk ordusunun komuta heyeti kadar iyi değildir. İsmet Paşa’ya göre de Yunan ordusu I. Dünya Savaşı’na girmediği için zamanın muharebe usullerini bilmemektedir. Savaşı da bu yüzden kaybetmiştir.⁹⁸

Bunu anlamak için iki tarafın üst komuta heyetini mukayese etmek yeterlidir. Örneğin, Türk tarafında Cephe Komutanı olan İsmet Paşa, Mühendishane-i Berri Hümayun ve Erkan-ı Harbiye Mekteplerini dereceyle bitirmiştir. Okuldan mezun olduktan sonra ise hemen hemen her kademedeki karargâh ve birlik komutanlıklarında görev yapmıştır. Bu görevleri sırasında birçok muharebeye katılarak savaş bilgi ve tecrübesini artırmıştır.

1911 Yemen İsyanı’nın bastırılması harekâtına katılmış, I. Dünya Savaşı’nda Doğu ve Suriye Cephelerinde kolordu komutanlığı yapmıştır. Millî Mücadele sırasında; önce Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekili (Genelkurmay Bakanı), 10 Kasım 1920’de ise Batı Cephesi’nin kuzey kesimi birliklerinin komutanı olarak görevlendirilmiştir. İkinci İnönü Muharebesi’nden

⁹⁵ Cevdet Kerim İncedayı, *İstiklal Harbi (Garp Cephesi)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007.s. 142.

⁹⁶ Carl von Clausewitz, *Harp Üzerine*, çev. H. Fahri Çeliker, Gnkur. Basımevi, Ankara 1991, s. 54.

⁹⁷ *Türk İstiklal Harbi’ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1989, s. 1-3, 55-58, 216-218.

⁹⁸ İsmet İnönü, *Hatıralar*, s. 244.

sonra da Batı Cephesi Komutanı olmuş ve Sakarya Meydan Muharebesi'ne kadar kesintisiz olarak bu göreve devam etmiştir.⁹⁹

Yunan ordu komutanı Papulas ise Harp Akademisi eğitimini Berlin'de almış başarılı bir subaydır.¹⁰⁰ Ancak, gerek karargâh ve birlik komutanlığı tecrübesi gerek harp tecrübesi açısından İsmet Paşa ile karşılaştırılamayacak kadar zayıftır. Bütün savaş tecrübesi, 1897 Türk-Yunan Savaşı ve Balkan Savaşlarından ibarettir. Balkan Savaşı'na da alay komutanı olarak katılmış ve gösterdiği başarı sebebiyle general olmuştur.¹⁰¹

Papulas, general olarak uzun süre görev yapamamıştır. Çünkü Venizelos hükûmeti döneminde Kralcı olduğu gerekçesiyle tutuklanarak hapse atılmış ve 4 Kasım 1920'ye kadar hapiste kalmıştır. Hapisten çıktıktan üç gün sonra, 7 Kasım 1920'de Küçük Asya ordusu komutanlığına atanmıştır.¹⁰² Muharebe meydanlarında alaydan daha büyük bir birliğe komuta etmemiş olan Papulas, genel bilgisi ve askerî irfan ve yetiştirme derecesi açısından güç ve muğlak bir harp esnasında bir orduya komuta etmeye yetecek seviyede değildir. Komutanlığa seçilmesinin sebebi, krala sadık kalarak 1917-1920 yılları arasında hapiste yatmasıdır.¹⁰³ Yani bu makama, liyakati sayesinde değil sadakati sayesinde gelmiştir.

Büyük birlik komutanı olarak tüm savaş tecrübesini İsmet Paşa ile yaptığı muharebelerde kazanmıştır. Bu muharebelerde İsmet Paşa'nın çok kararlı ve dirayetli bir komutan olduğunu yaşayarak öğrenmiştir. Bu sebeple Kütahya-Eskişehir Muharebelerinden sonra ileri harekât konusunda isteksiz davranmıştır. Başbakan'ın baskısıyla ileri harekâta devam eden Papulas'ın başlangıçtan itibaren zafere inancı yoktur. Çünkü bir felaket yaşanacağından korkmakta ve Türklerin seferberlik sayesinde gittikçe güçleneceğini düşünmektedir.¹⁰⁴

İsmet Paşa da 1921 yılı boyunca yaptığı muharebelerde Papulas'ın kişiliğini tanımıştır. Ona göre Papulas; askere hâkim, daima askerin başında bulunan, askeri iyi hazırlayan ve sevk eden fakat sınırları çabuk bozulan bir komutandır. Muharebe uzadı mı sınırları ters işlemeye başlamakta, sevk ve idaresine vesveseler hâkim olmaktadır.

---

⁹⁹ *Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*, s. 216-218.

¹⁰⁰ *General Nikolas Trikupis ve M. Papulas, Yunan Generallerinin İtirafı*, s. 148.

¹⁰¹ Prens Andre, *Felakete Doğru*, s. 14.

¹⁰² *General Papulas'ın Hatıratı*, s. 36.

¹⁰³ Prens Andre, *Felakete Doğru*, s. 14.

¹⁰⁴ Bkz. *General Papulas'ın Hatıratı*, s. 22.

Ayrıca, Anadolu gibi büyük bir kıta içinde bulunduğundan emrindeki kuvvetlerin yeterli olmadığını düşünmektedir. Tahmin etmediği bir mukavemet gördüğünde iki-üç gün uğraştıktan sonra mücadeleyi bırakmaktadır. Tedbirli ve temkinli olduğundan, tehlikeye uğramamak için muharebede vaktinden önce çekilme emri vermektedir. Bu kişilik özelliği sebebiyle Papulas, daima felakete uğramaktan korkmuştur. Bu sayede hiçbir zaman felakete uğramamış ama hiçbir muharebeyi de kazanmamıştır. Çünkü, kendisine güvenmemektedir.¹⁰⁵ Prens Andre ise onun harp sanatından da anlamadığını iddia etmektedir.¹⁰⁶

Başkomutanlar seviyesinde de durum değişmemektedir. Yunan anayasasına göre Kral, Kara ve Deniz Kuvvetlerinin başkomutanıdır.¹⁰⁷ 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'na ve Balkan Harbi'ne katılmıştır.¹⁰⁸ Balkan Harbi'nde alay komutanı olarak görev yapmış ancak kısa süre sonra kral olduğundan, askerî kariyeri sona ermiştir. Üstelik 1916-17 olaylarından sonra tahttan çekilerek İsviçre'ye gitmiş, ordudan ve ülkesinden uzak kalmıştır.¹⁰⁹

Mustafa Kemal Paşa ise Harp Okulunu ve Harp Akademisini dereceyle bitirdikten sonra değişik kademelerdeki birliklerde karargâh subayı ve birlik komutanı olarak çalışmıştır. 1911'de Trablusgarp'ta savaşmış, Balkan Savaşı'nda görev almış, I. Dünya Savaşı'nda Çanakkale, Doğu Cephesi ve Suriye Cephesi'nde kolordu ve ordu komutanlığı yapmıştır. Savaşın sonlarında ise Yıldırım Ordular Grubu Komutanlığı'na atanmıştır.¹¹⁰ Yani bulunduğu konuma, babası kral olduğu için değil kendi çabası ve yetenekleri sayesinde gelmiştir.

Türk komuta heyetinin en önemli özelliği ise birçok muharebeye birlikte katılmış olmaları ve birbirlerini çok iyi tanımalarıdır. Bu durum, uyum içinde çalışmalarını kolaylaştırmıştır. Yunan komuta heyeti ise daha önce hiçbir muharebede birlikte görev yapmamıştır. Hatta bir kısmı daha önce hiç beraber çalışmamıştır.¹¹¹

Türk komuta heyetinin niteliksel üstünlükleri yanında içinde bulundukları emir ve komuta sistemi açısından da bazı avantajları bulunmaktadır. Öncelikle, iki komuta heyetinin yetki ve sorumlulukları arasında büyük farklılıklar bulunmaktadır. Örneğin, Yunan kralı kendisini ordunun başı ilan edip 1921 yılının Haziran ayında İzmir'e gelmiş ve anayasaya göre de Kral Kara ve Deniz Kuvvetlerinin başkomutanıdır fakat yolculuk sırasında başbakan,

¹⁰⁵ İsmet İnönü, *Hatıralar*, s. 242-243.

¹⁰⁶ Prens Andre, *Felakete Doğru*, s. 63.

¹⁰⁷ Prens Andre, *Felakete Doğru*, s. 19.

¹⁰⁸ Alexander Anastasios Pallis, *Yunanların Anadolu Macerası (1915-1922)*, s. 114.

¹⁰⁹ Prens Andre, *Felakete Doğru*, s. 2.

¹¹⁰ *Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*, s. 1-3.

¹¹¹ *General Nikolas Trikupis ve M. Papulas, Yunan Generallerinin İtirafı*, s. 175.

harbiye nazırı ve diğer üst düzey askerî görevliler Kral'ın başkomutanlığı görevini fiilen icra etmesi konusunu tartışmış ve Kral'ın sevk ve idareden uzak tutulmasına karar vermişlerdir.¹¹²

Bu sebeple Kral, muharebe süresince herhangi bir şeye karışmamıştır. Ordu Papulas tarafından idare edilmiş ancak onun da her şeye karar verme yetkisi yoktur. Operatif kararları kendi başına alan Papulas, stratejik kararlarda Başbakan'ın onayını almak ihtiyacını hissetmiştir. Örneğin, orduyu geri çekmeye karar verdiğinde, başbakanın buna onay veren telgrafını beklemek zorunda kalmıştır.

Türk tarafında ise tamamen farklı bir durum vardır. Mustafa Kemal Paşa, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından bu göreve getirilmiştir. Üstelik kendisine, orduyu başkomutan olarak yönetme görevinin yanında muharebe için gerekli her alanda Meclis'in gücünü kullanma yetkisi de verilmiştir. Yani ne siyasi ne de askerî yetkisi bulunmayan Kral'ın aksine iki konuda da en üst yetkili merci durumundadır.

Bununla birlikte, cephedeki muharebelerin harekât, personel ve lojistik faaliyetleri cephe komutanı ve karargâhı tarafından planlanıp uygulanmıştır. Zaten Başkomutan'ın bu işler için yeterli olmayan çok küçük bir karargâhı vardır. Başkomutanlık makamı, planlama makamı değil stratejik seviyedeki kararları veren, hükûmet, Meclis ve ordu arasındaki koordinasyonu sağlayan bir makam konumundadır.

Bu sebeple İsmet Paşa, her akşam Cephe Komutanlığı Karargâhı ile durumu gözden geçirmiş, ertesi gün yapılacakları emir hâline getirmiş ve Başkomutan'a götürüp izah etmiştir. Başkomutan, son kararı vermiş veya alınan kararı onaylamış ve bunu bizzat cepheye bulunarak hızla gerçekleştirmiştir. Ertesi gün de başkomutan ve Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa gerekli gördükleri yerlere gidip birlik komutanına yardım etmişlerdir. Böylece, Cephe Komutanı, kararlarını uygulama konusunda Papulas gibi kararsızlık yaşamamıştır.¹¹³

Sonuç

Yunan ordusunun esas faktörleri gösteren sayısal değerler açısından Türk ordusuna göre hemen hemen her alanda nispi muharebe gücü üstünlüğüne sahip olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, günümüzde askerî planlamalarda taarruz edebilmek için genel olarak bire üç üstünlük arandığı düşünüldüğünde, Yunan ordusunun sayısal üstünlüğünün etkili bir taarruz yapabilmek için yeterli olmadığı anlaşılmaktadır.

¹¹² Prens Andre, *Felakete Doğru*, s. 18-19.

¹¹³ Bkz. İsmet İnönü, *Hatıralar*, s. 251.

Araç, silah ve mühimmat durumu dikkate alındığında ise Yunan ordusunun Türk ordusuna göre teknolojik üstünlüğe de sahip olduğu görülmektedir. Bu üstünlüğün birlik etkinlik değerlerini artırdığı ve nispi muharebe gücü mukayesesinde Yunan ordusunun sayısal yetersizliğini telafi ettiği söylenebilir.

Türk ordusu, sayısal olarak sadece hayvan, ağır topçu ve subay açısından üstün durumdadır. Hayvan sayısındaki üstünlük, aslında ikmal faaliyetlerinde mevcut alan bir zafiyetin de göstergesidir. Bununla birlikte, süvari birliği miktarının fazla olmasından kaynaklanan üstünlük, manevra ve hareket kabiliyeti açısından nispi muharebe gücü mukayesesinde çok önemli bir kuvvet çarpanı oluşturmaktadır.

Ağır top sayısındaki üstünlüğe bakıldığında, bu üstünlüğün yarattığı etkileri tespit etmek mümkün değildir. Ancak, her iki ordunun komutanı da aynı hususta mutabık olduğundan ağır top açısından sağlanan üstünlüğün Türk ordusunun nispi muharebe gücü üzerinde olumlu bir etki yarattığı muhakkaktır.

Subay sayısındaki üstünlük ise hem sevk ve idareyi kolaylaştırması açısından hem de daha küçük ve daha çok tümen kurulmasına imkân sağlaması açısından çok önemli bir kuvvet çarpanıdır. Çünkü çok sayıda küçük tümen kurulması, ordunun manevra ve hareket kabiliyetini artırmıştır.

Bu bilgiler çerçevesinde, asıl faktörlere göre Yunan ordusunun nispi muharebe gücü açısından daha üstün olduğu değerlendirilmektedir. Fakat ilave faktörler incelendiğinde, Türk ordusunun; aldatma, hareket kabiliyeti, arazi ve hava şartları, birliklerin konusu, lojistik destek, moral, birlik ve bütünlük, komuta sistemleri ve ideolojik motivasyon açısından Yunan ordusuna göre belirgin bir üstünlüğe sahip olduğu görülmektedir.

Türk ordusunun Yunan ordusuna karşı en önemli üstünlüğü ise askerler ve subaylar ile en küçük birlikten başkomutanlık makamına kadar her kademedeki komuta heyetinin nitelik üstünlüğüdür. Bu üstünlük sayesinde savunma bölgesi nispi muharebe gücündeki zafiyetleri telafi edecek ve üstünlükleri daha da artıracak bir yerde ve şekilde seçilmiştir.

Savunma planı ile bu planın dayandırıldığı harekât çeşidi (oynak savunma) de ordunun hareket ve manevra kabiliyeti gibi üstünlüklerinden azami fayda sağlayacak şekilde seçilmiştir. Planlanan harekâtın amaçtan sapmadan birlikleri âdeta bir makine gibi hareket ettirilerek başarıyla icra edilmesi de bu nitelik üstünlüğünün ne kadar büyük bir fark yarattığını göstermiştir.

Sonuç olarak, Sakarya Meydan Muharebesi’nin rakamsal değerler açısından daha zayıf olan Türk ordusu tarafından kazanılması, ordunun asker, subay ve generallerinin nitelik üstünlüğünün bir eseridir. Bu eserin ortaya çıkarılmasında en büyük payın, ordunun en st komuta heyetine ait olduğunu söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

Yayınlanmış Arşiv Belgeleri:

Askerî Tarih Belgeleri Dergisi (ATBD)

Sayı: 95, Belge: 2479, 2513, 2528

Sayı: 96, Belge: 2529, 2530, 2531, 2532, 2534, 2536, 2546, 2552, 2553, 2554, 2555, 2560

Sayı: 116, Belge: 4303, 4304

TBMM Gizli Celse Zabıtları

Devre 1: C. 2, s. 164; C. 12, s. 18-19, 20-21

Kaynak Eserler:

HAYY 175-1: Kara Harp Akademisi Taktik Mesele Çözüm Esasları, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul 2013

Araştırma Eserleri:

ALPAR, Güray; *Uluslararası İlişkilerde Strateji ve Savaş Kültürünün Gelişimi*, Palet Yayınları, Konya 2015

ATATÜRK, Mustafa Kemal; *Nutuk*, Günümüz Türkçesi: Mehmet Seçkin, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 2004

Carl von Clausewitz, *Harp Üzerine*, çev. H. Fahri Çeliker, Gnkur. Basımevi, Ankara 1991

ENER, Suat: *Türk İstiklal Harbinin Ana Hatları*, Harp Okulu Basımevi, Ankara 1938

ERİKAN, Celal; *Kurtuluş Savaşı Tarihi*, haz. Rıdvan Akın, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010

General Nikolaos Trikupis ve M. Papulas, Yunan Generallerinin Hatıraları, Berikan Yayınları, Ankara 2001

General Papulas'ın Hatıratı, Yeni İstanbul Kültür Yayınları, İstanbul 1969

İNCEDAYI, Cevdet Kerim; *İstiklal Harbi (Garp Cephesi)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007

- İNÖNÜ, İsmet; *Hatıralar*, yay. haz. Sabahattin Selek, Bilgi Yayınevi, Ankara 2009
- PALLİS, Alexander Anastasios; *Yunanlıların Anadolu Macerası, (1915-1922)*, çev.: Orhan Azizoğlu, Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1997
- Prens Andre, *Felakete Doğru*, çev. Hüseyin Rahmi, Askerî Matbaa, İstanbul 1932
- STRACHAN, Hew; *Birinci Dünya Savaşı*, çev. Ümit Hüsrev Yolsal, Say Yayınları, İstanbul 2014
- TOWNSHEND, Charles V. F.; *Mezopotamya Seferim, Kurna, Kut'ülamare ve Selmanipak Muharebeleri*, çev.: Gürol Koca, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012
- TÜMERDEM, İsmail Hakkı; *Türk İstiklal Harbi Yunan Cephesi, Operatif ve Tabiye Bakımından İnceleme*, Resimli Ay Matbaası, İstanbul 1941
- Türk İstiklal Harbi, c. 1, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, yay. haz.: Tefik Bıyıköğlu vd., Gnkur. Basımevi, Ankara 1962
- Türk İstiklal Harbi, c. 2, Batı Cephesi, ks. 1, (15 Mayıs-4 Eylül 1919)*, yay. haz.: Tefik Bıyıköğlu vd., Gnkur. Basımevi, Ankara 1963
- Türk İstiklal Harbi, c. 2, Batı Cephesi, ks. 4, Kütahya Eskişehir Muharebeleri (15 Mayıs 1921-25 Temmuz 1921)*, haz.: Tefik Bıyıköğlu vd., Gnkur. Basımevi, Ankara 1974
- Türk İstiklal Harbi, c. 2, Batı Cephesi, ks. 5, 1. Kitap, Sakarya Meydan Muharebesinden Önceki Olaylar ve Mezci İlerisindeki Harekât (25 Temmuz-22 Ağustos 1922)*, haz.: Tefik Bıyıköğlu vd., Gnkur. Basımevi, Ankara 1972
- Türk İstiklal Harbi, c.2, Batı Cephesi, ks. 5, 2. Kitap, Sakarya Meydan Muharebesi (23 Ağustos-13 Eylül 1921) ve Sonraki Harekât (14 Eylül-10 Ekim 1921)*, haz.: Tefik Bıyıköğlu vd., Gnkur. Basımevi, Ankara 1973
- Türk İstiklal Harbi, c. 7, İdari Faaliyetler (15 Mayıs 1919-2 Kasım 1923)*, yay. haz.: Cevdet Timur vd., Gnkur. Basımevi, Ankara 1975
- Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1989
- Türk İstiklal Harbi Hülasası, 1919-1921*, Askerî Matbaa, İstanbul 1937

Sempozyum / Kongre vs. Bildirisi:

TÜRSAN, Nurettin; “Atatürk’ün Türk Kurtuluş Savaşı Stratejisi”, *Birinci Askerî Tarih Semineri, Bildiriler III*, ATASE Yayınları, Ankara 1983, s. 1-11

YENİ ARŞİV BELGELERİ IŞIĞINDA SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ HAVA HAREKÂTININ HARP PRENSİPLERİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Deniz KURT* - Yavuz PEHLİVAN**

Giriş

Harp prensipleri ilk defa Çinli komutan ve filozof Sun Tzu'nun M.Ö.500'lerde yazmış olduğu, askerî strateji ve savaş taktiklerini esas alan “Savaş Sanatı (The Art of War)” adlı eserinde ortaya konulmuştur. Sun Tzu bu eserinde, askerî harekâtın kontrol edilemeyen faktörlerden nasıl etkilendiğini belirtmiş ve bir askerî harekâtın başarılı bir şekilde icra edilebilmesi için gerekli olan temel ilkeleri belirlemiştir.¹ Bu ilkeler arasında; aldatma, istihbarat, inisiyatif, manevra, lojistik, liderlik ve moral ön plana çıkan ilkeler olmuştur. Sun Tzu'dan sonra da günümüze kadar, savaş sanatı ile ilgili birçok farklı görüş ve prensip ortaya konulmuştur. Bu prensipler, orduların mevcut teknik imkân ve kapasiteleri ile desteklenerek harp ortamını şekillendirmiştir.²

Bir diğer önemli harp teorisyeni olan Floransalı Niccolo Machiavelli, 1521'de yayımlanan “Savaş Sanatı (The Art of War)” adlı eserinde, bir askerî harekâtın; moral, güvenlik, sürpriz, disiplin, rezerv ihtiyacı, kuvvetlerin ve düşmanın bilinmesi, arazi kullanımı, lojistik, istihbarat ve objektiflik çerçevesinde şekillendiğini belirterek, harbin kazanılmasında etki eden temel unsurları ortaya koymuştur.³

Savaş sanatı konusunda dünyada büyük bir etki yaratan bir diğer önemli şahıs dünya harp tarihinin önemli dehâlarından biri olarak kabul edilen Fransız İmparatoru Napoleon Bonaparte olmuştur. Napoleon savaş teorilerini kaleme almamasına karşın, görüş ve metotları harp sahasında büyük bir devrim yaratmıştır. Napoleon askerî başarısının; disiplin, liderlik, hareket, manevra, kütle, ateş gücü, lojistik, istihbarat, moral, güvenlik, inisiyatif, amaç ve komuta birliğinin sağlanması ile gerçekleşeceğini ifade etmiştir.⁴ Ayrıca Napoleon, savaşa dair taktik ve stratejisini; “Eğer ordunuz sayıca düşmandan az ise gerekli olan şey saldırılacak ya

* Hv. Öğ. Alb. Hava Kuvvetleri Komutanlığı.

** Hv. Öğ. Yb. Hava Kuvvetleri Komutanlığı. E-posta: yavuzpehlivan@hvkk.tsk.tr.

¹ Lawrence Freedman, *Strateji*, Çeviren: Belkıs Çorakçı Dışbudak, Taciser Belge, Alfa Basım Yayım Dağıtım San. ve Tic.Ltd.Şti., 3. Baskı, İstanbul, Mart 2017, s. 94-106.

² Sun Tzu, *Savaş Sanatı*, Çev: Sibel Özbudun-Zeynep Ataman, Anahtar Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1992, s. 41-45.

³ Niccolo Machiavelli, *The Art of War*, Start Publishing LLC, United States of America, October 2012, s. 474.

⁴ P.K. Mallick, *Principles of War: Time for Rethink*, Centre for Land Warfare Studies, KW Publishers Pvt Ltd., New Delhi, 2009, s. 3-4.

da savunulacak noktada düşmanınkinden daha büyük kuvvet kullanmaktır.” diyerek ortaya koymuştur.⁵

Savaş sanatına dair en önemli teorisyenlerden biri de Antoine-Henri Jomini (1779-1869) olmuştur. Jomini, Fransız Napoleon ordusunda görev yaparken, Rus ordusuna katılıp, 1832’de Moskova’da Rus Askerî Akademisinin kuruluşunda etkili olmuştur. Bu sırada, harp prensiplerine dair 27 ciltlik eser kaleme almıştır. Eserinde harbin başarısı için askerin yönlendirilmesi, manevra, kütlenin sevki, uygun miktar ve doğru zamanda harekâtın icra edilmesi gerektiğini savunmuştur.⁶ Yukarıda bahsi geçen asker ve devlet adamları tarafından savaş sanatına ilişkin ifade edilen temel prensipler, modern harp silah ve gereçlerinin olmadığı, henüz demir yolu ve hava yolu gibi modern ulaşım araçlarının olmadığı dönemlerdeki ordu yapısı için çok büyük önem taşımaktaydı.

Sanayi inkılâbının gerçekleşmesi sonrasında harekâtın sonucunu doğrudan etkileyen harp silah, araç-gereçlerinde meydana gelen gelişmelerle birlikte tank, uçak ve denizaltı gibi yeni savaş araçları icat edilmiş, ulaşım ve lojistik hizmetleri daha fonksiyonel hâle getirilmiştir. Bu yeni harp silah ve araçları savaşa dair strateji, doktrin, konsept ve taktik anlayışı da değiştirmiştir. Eğitim, lojistik, ikmal ve organizasyon gibi kompleks olguların şekillendirdiği bu süreç, askerî stratejinin nasıl ve ne şekilde belirleneceği sorununu da beraberinde getirmiştir. Harp koşullarının değişimi ile ortaya çıkan bu kaotik durum, günümüz savaş ortamını şekillendiren harp prensiplerinin ortaya konulmasına ve dünya orduları tarafından benimsenerek kullanılmasına yol açmıştır.

Günümüz modern orduları tarafından uygulanan harp prensipleri ilk kez 1916 yılında İngiliz General John Frederick Fuller tarafından, “1914-1915 Savaşları Referans Alınarak Harp Prensipleri” adlı makale ile gündeme getirilmiştir.⁷ Zamanla kuramsal olarak benimsenen ve kabul gören harp prensipleri, birçok asker ve bilim insanı tarafından çeşitli savaflara uyarlanarak, değerlendirilmiştir. Geleneksel savaş stratejisinin önemli temsilcilerinden biri olarak kabul edilen Prusyalı General Carl von Clausewitz harp prensiplerini, “savaş sanatı için iskele görevi görebilecek olan bir model inşa etmek” olarak tanımlamıştır.⁸

---

⁵ Freedman, *a.g.e.*, s. 147-151.

⁶ Mehmet Tanju Akad, *Modern Savaşın Temel Kavramları*, Kitap Yayınevi, İstanbul, Haziran 2011, s. 9-16.

⁷ Patrick Malay, *The Principles of War in the 21st Century*, U.S. Army War College, USAWC Strategy Research Project, Pennsylvania, 2007, s. 5.

⁸ JFC Fuller, *The Foundations of The Science of War A Military Classic Reprint*, Fort Leavenworth, Kansas: US Army Command and General Staff College Press, 1993, s. 273. Clausewitz, *On War*, edited and translated by Michael Howard and Peter Paret, Alfred A Knopf, New York, 1993, s. 161-162.

Günümüzdeki savaş ortamını şekillendiren harp prensipleri arasında; baskın, emir-komuta birliği, hedef, taarruz, sıklet (ağırlık) merkezi, kuvvet tasarrufu, manevra, emniyet (güvenlik), basitlik (sadelik), işbirliği ile keşif ve gözetleme ilkeleri yer almaktadır. Bu ilkeler arasında yer alan;

Baskın (Sürpriz): Düşmana hazırlıklı olmadığı ve beklemediği bir anda, saldırmak olarak ifade edilmiştir. Baskın prensibi; askerî birliklerin hızı, çabukluğu ile yeterli istihbarat, aldatma, şaşırtma ve uygulanan metot ve yöntemler ile şekillenir.⁹

Emir ve Komuta Birliği: Savaşta yönetim, yetki ve sorumluluğun tek bir kişinin elinde toplanması olarak ifade edilmiştir.¹⁰ Bu prensip ile gerekli yetki ve güç ile donatılan komutanın, ortak hedeflere doğru hızlı bir şekilde birlikleri yönlendirmesi amaçlanmıştır. Komuta birliği, kuvvetlerin entegre ve senkronize bir şekilde hareket etmesini sağlar.¹¹

Hedef: Harp harekâtın, stratejik ve taktik seviyedeki amaçlara erişilmesine katkı sağlayacak, belirlenmiş ve elde edilebilir hedeflere yönlendirilmesi olarak tanımlanmıştır. Bu prensip ile düşman unsuru yok etmek veya mücadele azmini kırmak amaçlanır.¹² Harp teorisyeni Clausewitz; kişinin aklında savaşla neyi başarmak ve bunu nasıl yapmak niyetinde olduğu sorusunun hedef kavramını ortaya koyduğunu belirtmiştir. Bir diğer teorisyen Liddell Hart ise “hedeflerin, rasyonel olması ve imkânsız talep etmemesi gerektiğini ifade etmiştir.¹³ Hedefler, askerî öncelikleri ve harekâtın amacını ortaya koyar.¹⁴

Taarruz: Savaş sırasında düşman güçlere karşı inisiyatifi ele geçirmek, muhafaza etmek ve korumak olarak tanımlanmıştır. Basit manası ile sonuç almak amacıyla düşmana saldırmak olarak ifade edilmiştir.¹⁵ Harp teorisyeni Fuller taarruz prensibini; “düşmanı, en az güç harcayarak isteğimizi kabul etmeye zorlamak” olarak tanımlamıştır.¹⁶

Sıklet (Ağırlık) Merkezi: Askerî gücün savaşın sonucunu belirleyecek noktada yoğunlaştırılması olarak ifade edilmiştir. Ayrıca, muharebe gücünün kesin sonuç almak

---

⁹ Lonnie R Harrelson, *The Principles of War: Valid Yesterday, Today and Tomorrow*, Joint Forces Staff College Joint Advanced Warfighting School, MA Thesis (Unpublished), Norfolk, s. 69-72.

¹⁰ Robert R. Leonhard, *The Principles of War for the Information Age*, Novato, CA: Presidio Press, 1998, s. 195.

¹¹ USA Department of the Air Force, *Air Force Basic Doctrine AFDD 1*, Washington, 2011, s. 30.

¹² Carl von Clausewitz, *Harp Üzerine*, Çeviren: H.Fahri Çeliker, c.3, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1987, s. 83.

¹³ B. H. Liddell Hart, *Strategy*, New York, Praeger Publishers, 1975, s. 351.

¹⁴ USA Department of the Air Force, *Air Force Basic Doctrine AFDD 1*, Washington, 2011, s. 30-31.

¹⁵ John Irvin Alger, *The Origins and Adaptation of the Principles of War*, U.S. Army Command and General Staff College, Fort Leavenworth, MA Master (Unpublished), Kansas, 1975, s. 98.

¹⁶ Fuller, *a.g.e.*, s. 283.

amacıyla kritik zaman ve yerde toplanması olarak belirtilmiştir.¹⁷

Kuvvet Tasarrufu: Harp harekâtın icrası için mevcut tüm muharebe gücünün mümkün olan en uygun biçimde kullanması ya da ikincil bir girişim için muharebe gücünün minimum tahsis edilmesi olarak tanımlanmıştır. Kısaca, eldeki kuvvetlerin akıllı bir şekilde kullanılması ve dağıtılmasıdır.¹⁸

Manevra: Düşman unsurlara karşı avantajlı bir pozisyon elde etmek için kuvvetlerin konum alması olarak tanımlanmıştır. İlgili prensip, dost kuvvetleri koruduğu gibi muharebe sahasındaki dengeyi kendi lehine çevirmeyi amaçlar.¹⁹

Emniyet (Güvenlik): Herhangi bir durumda düşmanın beklenmeyen bir avantaj sağlamasına müsaade etmemek amacıyla yapılan eylemler olarak ifade edilmiştir.²⁰ Emniyet prensibi dost kuvvetler ve icra edilen harekâtın, düşmanın faaliyetlerinden korunmasını amaçlar.²¹ Kısaca, baskına uğramamak veya karşı taarruzları etkisizleştirmek için alınan tedbirleri içerir.

Basitlik (sadelik): Herhangi bir harekât anında emir, talimat ve direktiflerin basit, yalın ve anlaşılır olmasını ifade etmek olarak tanımlanmıştır. Ayrıca, ast unsurlara hedeflere ulaşma konusunda hareket serbestliği sağlanmasını da öngörmüştür.²²

İş birliği: Herhangi bir harekât sırasında bir orduya ait kara, hava ve deniz kuvvetlerinin uyumlu ve birbirine entegre bir şekilde hareket etmesi olarak ifade edilmiştir.²³

Moral: Harp harekâtın icrasında, personelin motivasyonunun yüksek ve özgüven sahibi olması olarak tanımlanmıştır. İlgili prensip, birliklerin sevk ve idaresini kolaylaştırdığı gibi başarı şansını da arttırmıştır.²⁴

Keşif ve Gözetleme: Düşman kuvvetler ile ilgili bilgi toplamak amacıyla yapılan faaliyetler olarak tanımlanmıştır. Amaç, yapılan keşiflerle elde edinilen istihbari bilgiler

---

¹⁷ Alger, *a.g.e.*, s. 98.

¹⁸ Basil Liddell Hart, *Strateji Dolaylı Tutum*, Çeviren: Cemal Enginsoy, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 2002, s. 255.

¹⁹ P.K. Mallick, *Principles of War: Time for Relook*, Centre for Land Warfare Studies, KW Publishers Pvt Ltd., New Delhi, 2009, s. 3-8.

²⁰ Leonhard, *a.g.e.*, s. 163.

²¹ USA Department of the Air Force, *Air Force Basic Doctrine AFDD I*, s. 37.

²² C.R.Brown, Rear Admiral USN. "The Principles of War." *United States Naval Institute Proceedings*, June 1949, s. 621-633.

²³ Alger, *a.g.e.*, s. 90.

²⁴ Mallick, *a.g.e.*, s. 11.

çerçevesinde düşman güçler konusunda analizler yaparak, kararlara ulaşabilmektedir.²⁵

Bu çalışmada, Türk İstiklal Harbi'nin en önemli aşamalarından biri olan ve birçok yönüyle dünya harp tarihine geçmiş olan Sakarya Meydan Muharebesi sırasında icra edilen hava harekâtlarının harp prensipleri ekseninde analiz, tahlil ve tenkiti yapılacaktır.

Sakarya Meydan Muharebesi Öncesi Genel Durum:

İngilizlerin teşviki ve Küçük Asya Ordusu Komutanı Populas'ın teklifi üzerine Yunanlılar, 10 Temmuz 1921'de üç kolordudan kurulu kuvvetleriyle (11 piyade tümeni ve bir süvari tugayı) Bursa, Uşak ve Dumlupınar kesimlerinden; kuzeyden Eskişehir ve Kütahya, güneyden Afyonkarahisar ve Seyitgazi genel istikametlerinde taarruza geçmiştir.²⁶

Buna karşı Batı Cephesi birlikleri (1'inci, 3'üncü, 4'üncü, 5'inci, 12'nci Gruplar ve Mürettep Kolordu -15 piyade, 4 süvari tümeni ve 1 süvari tugayı) hazırlanmış ve tahkim etmiş olduğu İnönü - Kütahya - Altıntaş kuzeyi - Teperoğlan Gediği hattında muharebeyi kabul etmiştir.

Yunanlılar, asıl kuvvetleriyle Türk mevzilerine cepheden taarruz etmeyerek zayıf kuvvetlerle tutulmuş bulunan cephenin güney kanadına yönelmiş; bu suretle Seyitgazi istikametinde ilerleyerek Batı Cephesi asıl kuvvetlerinin gerisine düşmek ve elverişli olmayan bir durumda bu kuvvetleri muharebeye zorlamak amacını gütmüştür.

Döğer ve Çekürler civarındaki muharebelerde Yunanlıların üstünlüğü açık olarak belli olunca, bu kesimde kesin sonuçlu muharebe kabul edilmeyerek mevzii muhabereleeri verilmek suretiyle Yunan ordusuna kayıplar verdirilmiştir.

Yunanlıların Döğer civarından Seyitgazi istikametinde sol yan ve gerilerimize yönelttiği şiddetli ve sürekli taarruzlar yapılan birçok karşı taarruzlarla durdurulmuştur. Böylece, Batı Cephesi birlikleri kuşatılmadan Eskişehir doğusu - Seyitgazi hattına çekilmeyi başarmıştır.

Yunanlılar, takibe devam ederek 20/21 Temmuz 1921 gecesi bu hatta karşı, bütün cephede temas sağlamıştır. 21 Temmuz sabahından itibaren Batı Cephesi Komutanlığı, düşman cephesinde meydana gelen elverişli durumdan faydalanmak üzere Eskişehir bölgesindeki kuvvetleriyle karşı taarruza geçmiş ise de ilk saatlerde elde edilen başarıyı

²⁵ *UK Air and Space Doctrine*, Swindon, The Developments, Concepts and Doctrine Centre, 2013, s. 3-7.

²⁶ *Türk İstiklal Harbi Sakarya Meydan Muharebesinin Başlangıç Dönemindeki Olaylar ve Harekât (25 Temmuz - 22 Ağustos 1921, 2'nci Cilt, 5'inci Kısım, 1'inci Kitap*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1995, s. 1.

devam ettirememiştir.

Bu hatta akşama kadar süren muharebelerde Batı Cephesi kuvvetleri birçok dalgalanmalardan sonra mevzilerini elde tutabilmiştir. Ancak güney kanat açığından ilerleyen bir Yunan kuvvetinin yan ve gerilere etkili olması, aynı zamanda merkezdeki birliklerle güneydeki birlikler arasındaki boşluğa doğru da diğer bir Yunan kuvvetinin ilerlemesi üzerine, meydana gelen bu tehlikeli durum karşısında Türk kuvvetleri geri çekilmek zorunda kalmıştır.²⁷

Cephe durumu ile yakından ilgilenen Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal, Ankara'dan hareketle 18 Temmuz 1921'de Batı Cephesi Komutanlığı Karargâhına, İsmet Paşa'nın yanına gitmiş ve durumu inceledikten sonra verdiği direktifte:

“Orduyu Eskişehir kuzey ve güneyinde topladıktan sonra düşman ordusu ile araya mümkün olduğu kadar büyük bir mesafe koymak lâzımdır ki, ordunun takviye, tensiki (düzenleme) mümkün olabilsin. Bunun için Sakarya doğusuna kadar çekilmek caizdir. Düşman, durmadan takip ederse harekât üslerinden uzaklaşacak ve yeniden menzil (konaklama) hatları kurmak zorunda kalacak, herhâlde ummadığı birçok güçlüklerle karşılaşacak; buna karşı ordumuz toplu bulunacak ve daha uygun şartlara sahip olacaktır.

Bu harekât tarzımızın en büyük sakıncası Eskişehir gibi önemli bir yerleşim merkezimizi ve Sakarya'ya kadar büyük bir arazi kesimini düşmana bırakmaktan dolayı kamuoyunda meydana gelebilecek moral sarsıntısıdır. Fakat az zamanda elde edebileceğimiz başarılı sonuçlarla bu sakıncalar kendiliğinden ortadan kalkacaktır. Askerliğin gereğini duraksamaksızın uygulayalım. Diğer sakıncalara mukavemet ederiz” demiştir.²⁸

Batı Cephesi Komutanlığının Genelkurmay Başkanlığına, bir süre için kesin sonuçlu muhabere etmeden geri çekilme hakkında yaptığı teklif uygun görülerek, düşman karşısında yeteri kadar örtme birlikleri bırakılıp, asıl kuvvetlerin Sakarya doğusuna alınması emredilmiştir. Böylece Yunan ordusu ile aradaki mesafe büyük ölçüde açılarak zaman kazanılmış ve bu arada orduyu takviye ve düzenleme için gerekli olan imkân sağlanmıştır.

Eskişehir Muhaberesi'nden sonra Yunan ordusu Türk kuvvetlerini takip etmemiş;

---

²⁷ *Türk İstiklal Harbi Sakarya Meydan Muharebesinin Başlangıç Dönemindeki Olaylar ve Harekât*, s. 2.

²⁸ Kemal Atatürk, *Nutuk (1919-1927)*, Atatürk Araştırma Merkezi, (Bugünkü Dille Hazırlayan: Zeynep Korkmaz), Ankara, 2005, s. 413.

Batı Cephesi birlikleri 25 Temmuz 1921 akşamına kadar Sakarya doğusuna çekilmiştir.

Türk ordusunun Sakarya Irmağı'nın doğusuna çekildiği bu dönemde, 05 Ağustos 1921'de Mustafa Kemal Paşa'ya Başkomutanlık yetkisi ile beraber Meclisin tüm yetkileri devredilmiştir. Mustafa Kemal Paşa da bu yetkiye dayanarak 7-8 Ağustos 1921'de Tekâlif-i Milliye emirlerini yayımlamıştır.²⁹ Tekâlif-i Milliye emirleri ile Mustafa Kemal Paşa; ordunun ihtiyaçlarını karşılamayı ve milleti genel seferberlik dâhilinde Millî Mücadele'ye dâhil etmeyi amaçlamıştır.³⁰

Sakarya Meydan Muharebesi Öncesi Havacılık Faaliyetleri

Eskişehir-Kütahya Muharebeleri'nden sonra zaman kazanarak orduyu takviye ve ikmal etmek, düşmanı Anadolu derinliklerine çekerek ikmal üslerinden uzaklaştırmak ve Türk ordusu için daha elverişli bölgede muharebeye devam etmek amacıyla, Batı Cephesi birliklerinin Sakarya Nehri doğusuna çekildiği bu dönemde, önceden Kütahya'da konuşlu bulunan 1'inci Tayyare Bölüğü ve 2'nci Tayyare Bölüğü, 2'nci Tayyare Bölük Komutanı Yüzbaşı Fazıl Bey'in emir komutasında önce Eskişehir'e ve sonra da Sarıköy'den Polatlı'ya çekilmiştir.³¹

1'inci ve 2'nci Tayyare Bölüklerinden oluşturulan ve Yüzbaşı Fazıl Bey'in emrindeki Tayyare Bölüğü'nde vazife yapan personel şunlardır³²:

<u>Bransı</u>	<u>Rütbesi</u>	<u>Adı ve Vazifesi</u>
Pilot	Yüzbaşı	Fazıl (2'nci Tayyare Bölük Komutanı)
“	Asteğmen	Halil
“	Sivil Pilot	Behçet
“	Sivil Pilot	Vecihi
“	Sivil Pilot	Hayrettin
Rasıt	Yüzbaşı	M. Nuri (1'inci Tayyare Bölük Komutanı)
“	Yüzbaşı	Süleyman Sırrı

²⁹ Fahri Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1983, s. 341-343.

³⁰ Mehmet Özel, *Cephelerden Kurtuluş Savaşı'na, Cilt III*, Türk Kurtuluş Savaşı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, s. 208.

³¹ İhsan Göymen, *Türk İstiklal Harbi Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı, 5'inci Cilt*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1964, s. 153.

³² Göymen, *a.g.e.*, s. 249.

“	Yüzbaşı	H. Hüsnü (Bilge)
“	Yüzbaşı	Bahattin
“	Üsteğmen	Basri
“	Üsteğmen	Avni
“	Üsteğmen	Çaypınar
Makinist	Sivil	Eşref (Bölük Baş Makinisti)
“	Sivil	Ruhi

13 Ağustos 1921’de Eskişehir’den harekete geçen Yunan kuvvetleri Sakarya’nın batısına geldiğinde, Yunan hava birlikleri 18 uçak ile ileri hat meydanlarına intikal etmiştir.³³ Yunan kuvvetlerinin Bozan-Beylikahır-Mahmudiye hattını işgal etmesi üzerine, Batı Cephesi Komutanlığı bir keşif uçuşu yapılmasını istemiştir. Bunun üzerine Sivil Pilot Hasan Fehmi Bey, 14 Ağustos 1921’de Malıköy Meydanı’ndan Erzurumlu Nafiz-I uçağı ile havalanmış, fakat uçak pilotaj hatası sonucu düşerek parçalanmıştır.³⁴ Ardından keşif için ikinci bir uçak kaldırılmasına rağmen o da motor arızası nedeniyle mecburi iniş yapmış, dolayısıyla istenilen görev yerine getirilememiştir.³⁵ Böylece Yüzbaşı Fazıl’ın komutasındaki Tayyare Bölüğünde faal durumda sadece iki uçak kalmıştır.

Sakarya Meydan Muharebesi’nin yaklaştığı günlerde Tayyare Bölüğünden, 15 Ağustos 1921 tarihinde keşif görevi için kalkan, Erzurumlu Nafiz Bey-II uçağı geri dönmemiştir. Yapılan araştırmada düşman siperlerinin gerisinde keşif görevini tamamlayan uçağın, dönüşte 2.000 metre yükseklikte motorunda yangın çıktığı, bunun üzerine uçağın yanarak Beylikköprü civarına düştüğü ve Sivil Pilotu Behçet ile Rasıdı Yüzbaşı Süleyman Sırrı’nın şehit oldukları anlaşılmıştır.³⁶ Aynı gün keşif uçağına refakat eden Albatros D-III uçağı dönüşte verdiği

³³ Kaynaklarda, savaşta 18 Yunan uçağına karşı 2 Türk uçağının bulunduğu ifade edilmektedir. Savaşa bizzat uçucu olarak katılan Vecihi Hürkuş anılarında Yunan uçak miktarının 50 olduğunu belirtmektedir. 9 Haziran 1921 tarihli Garb Cephesi İstihbarat Şubesi Müdürü imzalı belgede, Yunanlar tarafından İzmir’e 180 adet tayyare getirildiği ifade edilmektedir. Bkz.: Erdal Korkmaz, “*Sakarya Meydan Muharebesi’nde Türk Hava Kuvvetleri*”, *Havacılık Tarihi Sempozyumu Bildirileri 13-14 Aralık 2012/İstanbul*, Hava Basımevi, Ankara, 2015, s. 166. Hulûsi Kaymaklı, *Havacılık Tarihinde Türkler*, Cilt: 2, Hava Basımevi ve Neşriyat Müdürlüğü, Ankara, 2006, s. 69. Vecihi Hürkuş, *Havalarıda 1915-1925*, Kanaat Kitabevi, İstanbul, 1942, s. 109. *MSB Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Arşivi; İstiklal Harbi Kataloğu* (İSH), K. 1421, G. 85, B. 1.

³⁴ Deniz Kurt, Erdal Korkmaz, *Kuruluşundan Günümüze Türk Hava Kuvvetleri (Harekât ve Teşkilatlanma Tarihi 1911-1922)*, Cilt: I, Hava Basımevi, Ankara, 2020, s. 42.

³⁵ Kaymaklı, *a.g.e.*, s. 71. Korkmaz, *a.g.m.*, s. 166.

³⁶ *Hava Kuvvetleri Komutanlığı Arşivi*, Sivil Pilot Behçet Bey’in Şahsi Dosyası, Dosya No: Ş-96; *Hava Kuvvetleri Komutanlığı Arşivi* Yüzbaşı Süleyman Sırrı Bey’in Şahsi Dosyası, Dosya No: Ş-17.

raporunda, Beylikköprü, Sarıköy arasında önemli bir Yunan kuvveti olmadığı, Sarıköy-Mihalıçık yolunda ise küçük bir Yunan kuvveti olduğunu bildirmiştir.³⁷

Bir müddet sonra, bölükteki mevcut iki av uçağından biri de arıza nedeniyle hizmet dışı kalınca, Tayyare Bölüğü tek uçak ile hizmetlerini yürütmeye çalışmıştır.³⁸ Muharebe öncesinde 15-23 Ağustos 1921 tarihleri arasında Malıköy’de konuşlu Tayyare Bölüğü, sağlam durumdaki tek uçakla 8 keşif uçuşu gerçekleştirmiştir. Keşifler sonucu Yunanların Sakarya’da bir taarruz hazırlığı içerisinde bulunduğu anlaşılmıştır. Yapılan keşiflerde; Sivrihisar güneyi ile Bellihsar arasında üç tûmenden fazla Yunan kuvvetinin ilerlemekte olduğu tespit edilmiştir.³⁹

1921 yılı Temmuz ayı sonlarında De Havilland 9 tipinde bir Yunan uçağının Muğla-Kuşadası civarına mecburi iniş yaptığı öğrenilmiştir. Bu uçağın onarıldıktan sonra uçurularak bölüğe getirilmesi için Sivil Pilot Vecihi Bey ile Başmakınist Eşref ve Rasit olarak da Hamdi Bey görevlendirilmiştir. On gün içinde uçak onarılarak Sakarya Meydan Muharebesi’nin başladığı 23 Ağustos 1921 tarihinde uçarak önce Ankara’ya, oradan da bölüğün yerleşmiş olduğu Malıköy Meydanı’na getirilmiştir. Aynı dönemde Batı Cephesi Kurmay Başkanı Albay Asım Bey, Kuva-yı Havaiyye Müdüriyet-i Umumiyesine 06 Ağustos 1921’de gönderdiği emirde, Teğmen Halil Efendi’nin Havilland tayyaresini temizlemek için Ankara’ya gönderildiğini ve bu iş süratle bitirilene kadar nezaret edeceğini belirtmiştir. İsmet adlı bu tayyare, İkinci Tayyare Bölüğü tarafından kullanılmıştır. Gayet yeni ve sağlam durumda olan bu uçakla Batı Cephesi Komutanlığına çok önemli ve faydalı keşif uçuşları gerçekleştirilmiştir.⁴⁰

Tarafların Kuvvet Durumu ve Harekât Planları

Batı Cephesi Komutanlığının 23 Ağustos 1921 tarihinde genel kuvveti: 6.855 subay, 122.186 er, 63.416 tüfek, 344 hafif makineli tüfek, 524 ağır makineli tüfek, çeşitli 181 top, 1309 kılıç, çeşitli 41.405 hayvan, çeşitli 6.147 araba, bir miktar binek ve yük kamyonu ve 2 uçaktır. Ancak, Sakarya Meydan Muharebesine katılanların sayısı: 5.401 subay, 96.326 er, 54.572 tüfek, 825 makineli tüfek, 169 top, 32.137 hayvan, 1.284 araba, 2 uçaktır.

³⁷ Göymen, *a.g.e.*, s. 154. Kaymaklı, *a.g.e.*, s. 72.

³⁸ Sıtkı Tanman, *Türk Havacılık Tarihi 1918-1923*, Cilt: II, II. Kitap, Hava Basımevi, Eskişehir, 1953, s. 107. Kaymaklı, *a.g.e.*, s. 72.

³⁹ Göymen, *a.g.e.*, s. 154. Tanman, *a.g.e.*, s. 108.

⁴⁰ *ATASE Arşivi, İSH*, K. 1110, G. 72, B. 1, Göymen, *a.g.e.*, s. 154. Kaymaklı, *a.g.e.*, s. 72. Vecihi Hürkuş anılarında Havilland model bu uçağa “Tayyareye Allah korusun dileğiyle Batı Cephesi Komutanı İsmet Bey’e atfen İsmet adını ben koymuş ve yurdumun örfüne uyarak tellerine koca bir mavi boncuk da bağlamıştım.” demektedir. Vecihi Hürkuş, *Havalar da*, (1915-1925), s. 103-106.

Yunan Küçük Asya ordusu; 1'inci, 2'nci, 3'üncü Kolordular (dokuz tümen) ile Ordu Komutanlığı emrinde 4'üncü ve 11'inci Piyade Tümenleri, Bağımsız Piyade Tümeni, Süvari Tugayı, 9'uncu, 49'uncu, 18'inci, 47'nci Bağımsız Piyade Alayları ve ordu bağlı birliklerinden oluşmaktadır. Sakarya Meydan Muharebesi sırasında Yunan ordusunun Anadolu'daki kuvveti: 5.500 subay, 178.000 er, 48.900 hayvan, 600 adet üç tonluk kamyon, 240 adet bir tonluk kamyondu. Bunlardan Sakarya Meydan Muharebesi'ne katılan birliklerin toplam kuvveti: 3.780 subay, 120.000 er, 75.900 tüfek, 2.768 makineli tüfek, 286 top, 3.800 hayvan, 600 adet üç tonluk kamyon, 240 adet bir tonluk kamyon ve 18 uçaktır.⁴¹

Yunan ordusu ile Türk ordusu mukayese edildiğinde, Türk ordusunun subay sayısı açısından üstün olduğu, ancak silah miktarı ve teknik açıdan bakıldığında Yunan ordusunun büyük bir üstünlüğe sahip olduğu görülmektedir. Ayrıca, Kütahya-Eskişehir Muharebeleri'nden sonra, Türk ordusundan firar eden erlerin sayısı 48.000'dir. Askerlerden 33.000'i Eskişehir'den Sakarya'ya çekilme sırasında kaçmıştır. İstiklal Mahkemeleri, kaçan askerleri zaman içerisinde aldığı tedbirlerle toplamış ve Ağustos 1921'de 22.000, Eylül 1921'de 25.000 kişi olmak üzere toplam 47.000 kaçak asker yakalanarak Sakarya Meydan Muharebesi'ne katılmaları sağlanmıştır.⁴²

Türk havacıları Sakarya Muharebeleri'ne "İzmir" isimli tek kişilik Albatros D-III av uçağı ve Yunanlardan ele geçirilen "İsmet" adı verilen De Havilland-9 tipi keşif uçağı ile iştirak etmiştir.⁴³

23 Ağustos 1921 tarihinde tarafların konuş durumu şu şekilde olmuştur. Türk kuvvetleri; Demir yolu kuzeyinde Mürettep Kolordu; Yıldıztepe bölgesinde 11'inci Tümen; Tarlabayırı'ndan itibaren Ilıca Deresi-Temürözü Deresi kuzey sırtları-Mangal Dağı hattında altı piyade tümeni birinci hatta üç piyade tümeni bu hattın gerilerinde ihtiyatta, üç piyade tümeni de daha gerilerde ordu ihtiyatında bulunmaktaydı. Asıl muharebe hattı da Sakarya doğu kısmı-Ilıcasuyu-Temürözü Deresi kuzey sırtlarından ve Mangal Dağı eteklerinden geçiyordu.

Yunan kuvvetleri; Porsuk kuzey ve güneyinde takviyeli bir tümen; Güney kanatta, Türk savunma mevzileri karşısında Ilıca Deresi- Temürözü Deresi güneyinde dört tümen, Mangal

---

⁴¹ *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi, Sakarya Meydan Muharebesi ve Sonraki Harekât, 2'nci Cilt, 5'inci Kısım, 2'nci Kitap*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1973, s. 4.

⁴² Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, Atam Yayınları, Ankara, 1990, s. 342-368.

⁴³ Kaymaklı, *a.g.e.*, s. 73. Tanman, *a.g.e.*, s. 108.

Dağı güneyinde Boğazkaya-Yeniyapan-Tepeköy hattında üç tümen olmak üzere taarruz düzeni almıştır.⁴⁴

Yunan ordusunun harekât planına göre Baraközü Deresi - Temürözü Deresi bölgesinde Türk cephesi yarılacak ve bu hareket yapılırken sol kanat İncirli doğusundan kuşatılarak sonuç kısa zamanda alınacaktır. Bu plan doğrultusunda 22 Ağustos'ta Ordu Komutanlığının birliklere yayımladığı emir özetle şu şekildedir: *“Türklerin hemen hemen bütün kuvvetlerini Yenice köyünden Kirazoğlu'na kadar Göksu (Ilıca deresi) tahkim edilmiş mevziinde topladığı, kuvvetlerinin büyük kısmını Kirazoğlu-İncirli bölgesinde bulundurduğu; 3000 kişilik ileri emniyet kuvvetinin Gökbayır kesiminde bulunduğu; Türklerin Ardiç (Haymana'nın 8 km. kadar güneybatı bölgesi) kesimindeki asıl muharebe hattı ile İnlerkatrancı'nın 4 km. kuzeydoğusu ve Temürözü (Taburoğlu) batısı asıl muharebe hattının yarmak ve aynı zamanda bu mevzii İncirli kesiminden kuşatmak amacı ile saat 1000'da hareket edileceği”* bildirilerek, Türk ileri karakollarının bulunduğu Ilıca deresi ile Katrancı (Temürözü) deresi hemen güneyindeki tepeler hattının ele geçirilmesi ve 24 Ağustos saat 05.00'te yeni bir emir beklemeden Türk asıl savunma mevziine taarruz edilmesi planlanmıştır.⁴⁵

Türk ordusunun Sakarya Nehri'nin doğusuna çekildikten sonra hazırlanan harekât planı Yunanlıların asıl kuvvetiyle Sakarya mevziinin güney kanadına taarruz etmesi ihtimali üzerinde hazırlanmıştır. Bu savunma planına göre, “Batı Cephesini teşkil eden kuvvetler ile Ankara Çayı-Ilıcaözü (Göksu) arasındaki hatta Sakarya Nehri boyunca batıdan gelecek Yunanlılara karşı savunma tertibi alınacak, bu savunma hattının gerisinde herhangi bir kanadın kuşatılma ihtimaline karşı kuvvetli ihtiyatlar bulundurmak suretiyle düşmanın taarruz azim ve iradesi kırılıncaya kadar bu hatta savunmaya devam edilecektir.” Bu plan doğrultusunda Türk ordusu araziye tertiplenmesini 100 km'ye varan cephe genişliği ve 25 km'ye yakın bir derinlik içinde önemli noktalara yerleşerek ve Sakarya Nehri'ni doğal bir engel olarak kullanarak oynak bir savunma esaslarına göre hazırlamıştır. Harp tarihine baktığımızda Sakarya Muharebesi'ne kadar, savunma planlarının orduların bir hat üzere yerleştirilmesine ve bu hat başarılı olamazsa geride başka bir hatta çekilmesi şeklinde icra edildiği görülmektedir. Ancak Başkomutan Mustafa Kemal Paşa 26 Ağustos'ta “Hattı müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır. O satıh bütün

⁴⁴ Göymen, a.g.e., s. 156, Hüsnü Özlü, “Harp Raporları Işığında Sakarya Meydan Muharebesi'nin Askerî Açısından Genel Değerlendirmesi”, *Sakarya Zaferi ve Haymana III Sempozyumu*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2015, s. 127-128.

⁴⁵ *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi, Sakarya Meydan Muharebesi ve Sonraki Harekât*, s. 5.

vatandır” emrini vererek, hat savunması taktiği bırakılmış ve geri çekilen her birliğin tutunabildikleri ilk yerde savunmaya devam etmeleri sağlanmıştır.⁴⁶

Cephe Tayyare Bölüğünün Hava Harekât Görevleri

Yüzbaşı Fazıl Bey⁴⁷’in emir komutası altındaki Cephe Tayyare Bölüğü, Batı Cephesinin Komutanlığının emirleri doğrultusunda muharebelerin ilk gününden itibaren önemli bilgilerin toplandığı keşif uçuşlarına başlamıştır.

23 Ağustos sabah erken saatlerde Yunan kuvvetlerinin Mangal Dağı’na taarruzu ile başlayan Sakarya Meydan Muharebesi’nin ilk gününde, Batı Cephesi Komutanlığının emriyle yapılan hava keşfi sonucunda Yunan kuvvetlerinin Çambaklı civarında üç, Hacıömeroğlu’nda bir tümendenden fazla kuvvetinin bulunduğu ve bu bölgelerde çok sayıda nakil aracının hareket hâlinde olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca Çambaklı, İnlerkatrancı ve civarındaki düzlüklerde büyük çapta açık ordugâhların bulunduğu görülmüştür. Yapılan hava ve kara keşifleri, düşmanın sekiz tümeniyle Sakarya ve Ilıcaözü güneyinde, diğer bir tümeniyle de Sakarya ile Porsuk kuzeyinde olduğu tespit edilmiştir. Beş tümenle taarruza geçen düşmanın dört tümeni Ilıcaderesi- Temürözüderesi güneyindeki Türk emniyet birlikleri mevzilerine, bir tümeni ile Mangaldağı’na yönelmiştir. Şiddetli çarpışmalardan sonra Mangal Dağı’ndaki Türk kuvvetleri geri çekilmiş ve Yunanlılar tepedeki ilk mevzileri işgal etmiştir.⁴⁸

24 Ağustos 1921 günü yapılan hava keşfinde; Yunanların Temürözüderesi ve doğusu istikametinde bulunan kuvvetlerinin İnlerkatrancı-Çambaklı-Saatli bölgesinde beş tümendenden fazla olduğu ve Çeltik-Hacımusaoğlu yolunda da Yunan nakliye kolunun bulunduğu tespit edilmiştir. Aynı gün Yunan kuvvetleri Mangal Dağı’nın en yüksek noktasını topçu ve hava desteği ile ele geçirmiştir.⁴⁹ İkinci Gruptan bu dağ elde tutmak için gönderilen takviye kuvvetler, gece çıkan çok şiddetli bir bora yüzünden dağa yetişememiş ve İkinci Grup kıtalarını Bahçecik-Katrancı hattına çekmiştir. Mangal Dağı’ndaki 2.800 kişilik 5’inci Türk Tümeni’nin karşısında iki Yunan tümeni olmak üzere toplam 17.000 kişi toplanmıştır. Stratejik konumda

---

⁴⁶ Kemal Atatürk, *Nutuk (1919-1927)*, Atatürk Araştırma Merkezi, (Bugünkü Dille Hazırlayan: Zeynep Korkmaz), Ankara, 2005, s. 419. Özlü, *a.g.m.*, s. 127. *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi, Sakarya Meydan Muharebesi ve Sonraki Harekât*, s. 5.

⁴⁷ Fazıl Bey, 1889 yılında İşkodra’da doğmuştur. 1907 yılında Harp Okulu’na girmiş ve 29 Mart 1910’da Harp Okulu’ndan mezun olarak 21’inci Fırka 78’inci Alay 2’nci Tabur 6’ncı Bölüğe atanmıştır. 25 Temmuz 1912 tarihinde Hava sınıfına geçmiş ve İngiltere’ye havacılık eğitimine gönderilmiştir. Ancak, Balkan Harbi’nin çıkması üzerine eğitimi tamamlayamadan yurda dönmüş ve Edirne Tayyare Müfrezesine atanmıştır. Balkan Harbi’nde pilot olarak görev almış ve çeşitli keşif uçuşlarına katılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: *Hava Kuvvetleri Komutanlığı Arşivi*, Mehmet Fazıl Bey’in Şahsi Dosyası, Dosya No: Ş-19.

⁴⁸ Göymen, *a.g.e.*, s. 157.

⁴⁹ Korkmaz, *a.g.m.*, s. 169. Göymen, *a.g.e.*, s. 157.

olan Mangal Dağı'nın düşmesi Başkomutanlık, Genelkurmay ve Batı Cephesi Komutanlığı tarafından mazur görülmemiştir. 5'inci Tümen Komutanı derhâl görevinden alınmış ve Mustafa Kemal Paşa yayımladığı tamimde; *"5'inci Fırkanın Mangal Dağı'ndaki mevzileri muhafaza edemediğini öğrendim. Bunu bir acemiliğe vermekle beraber, suçluların meydana çıkarılmasını emrettim. 5'inci Fırkanın bütün zabıt ve neferlerinden yıldırım gibi düşmana saldırarak şan ve şeref kazanmalarını beklerim."* demiştir.⁵⁰

25 Ağustos'ta Sivil Pilot Vecihi ve Rasit Teğmen Hamdi, İsmet adlı keşif uçağı ile iki keşif uçuşu icra etmiştir. Yunan mevzilerinin de bombalandığı bu harekât görevlerini Vecihi Bey anılarında şu şekilde anlatmıştır: *"Sabah erken uzun yol rasıtım Hamdi ile ilk vazifeye hazırlanıyorduk. Önümüzde her taraf oyulmuş, geniş sırtlar, daha ileride büyük Sakarya Nehri ve onun gerilerinde Yunan yığılma mevkileri vardı. Büyük birlikler hâlinde toplanmış askerler, bu uçuşta beraber getirdiğimiz büyük bombaların tesirinden kurtulamadılar. Bu tahribat zevkiyle asıl bizden beklenen kıymetli malumatı toplayarak dönmüştük. Yerde biz raporlarımızı yazarken, makinistlerimiz de tayyareyi tekrar uçuşa hazırlıyorlardı. Kısa bir istirahatten sonra yine Hamdi Bey ile birlikte zemini terk ederek cehennemi uğultular yaratan ateş diyarına gelmiştik. Düşmanın cephe gerisindeki büyük birlikleri güneydoğu istikametinde hareket hâlinde idi. Ben vazife icabı bir taraftan rotayı takip ediyor, diğer taraftan etrafı kontrol ederek düşman tayyaresi arıyordum. Bu keşif taramasıyla bütün kıtaların yerlerini tespit ederek, taşıdığımız altı büyük bombayı düşmanın en can alacak yerlerine ve büyük kuvvetler üzerine hediye ederek, üssümüze döndük."*⁵¹

26 Ağustos'ta Sivil Pilot Vecihi ve Rasit Üsteğmen Hasan Basri, Yunan kuvvetlerinin durumlarındaki değişiklikleri izlemek amacıyla yaptıkları uçuşta, Yunan ihtiyat birliklerinin ön saflarda savaşa girdiğini tespit etmiştir. Bunun yanında, İnlerkatrancı ile Kızılhisar arasında üç düşman fırkası, Eskikışla'da da bir kuvvet olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca Yunan birlikleri ve önemli hedefler Üsteğmen Hasan Basri tarafından bombalanmıştır.⁵² Sivil Pilot Vecihi ve Rasit Üsteğmen Hasan Basri tarafından 27 Ağustos 1921'de yapılan keşif uçuşunda; Yunan birliklerinin doğu yönünde ön hatlara doğru ilerlediği tespit edilmiştir. Bu keşif, Yunanların Polatlı'nın batı ve güney sırtlarını aşarak taarruza geçtiklerini göstermektedir. Öğleden sonra aynı ekip tarafından yapılan ikinci keşifte düşman kıtaları bombalanmıştır.⁵³

⁵⁰ Nurettin Türsan, *Sakarya Meydan Muharebesinde Mustafa Kemal Paşa'nın Askerî Dehası*, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1994, s. 47-48.

⁵¹ Vecihi Hürkuş, *Bir Tayyarecinin Anıları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000, s. 101-102.

⁵² ATASE Arşivi, İSH, K. 1314, G. 29, B. 1-1a.

⁵³ Kaymaklı, a.g.e., s. 73. Kurt, Korkmaz, a.g.e., s. 446.

28 Ağustos 1921’de Sivil Pilot Vecihi Bey, Rasıt Üsteğmen Hasan Basri Bey ile iki hava keşfi yapmıştır. Bu iki hava keşfi sırasında, Yunan taarruzunun devam ettiği ve Yunan birliklerinin Katrancı Vadisini aşarak doğuya doğru ilerleyerek Haymana civarına yaklaştığı tespit edilmiştir.⁵⁴

28 Ağustos akşama kadar devam eden şiddetli muharebeler sırasında bilhassa Birinci Grubun biraz geri çekilmesi üzerine, müteakip günler için durumu ümitsiz telakki eden cephedeki bazı komutanların geri çekilmek fikir ve arzusunu dile getirmeleri üzerine Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa tarafından; “*Başkomutanlığın son emirleriyle de tasrih olduğu veçhile ile bütün cephemizde son nefere kadar müdafaa karar verilmiştir.*” denmiştir.⁵⁵ Başkomutan Mustafa Kemal Paşa’nın “Hattı müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır.” diyerek belirttiği bu savunma stratejisi savaşın gidişatını ve milletin kaderini belirlemiştir.

29 Ağustos 1921 tarihinde Sivil Pilot Vecihi ve Rasıt Üsteğmen Hasan Basri tarafından yapılan keşifte, Yunan kuvvetlerinin motorlu araçlarla takviye edildiği tespit edilmiştir. 30 Ağustos 1921 tarihinde Pilot Yüzbaşı Fazıl ve Sivil Pilot Hayrettin ile Rasıt Teğmen Bahattin ve Üsteğmen Hasan Basri tarafından yapılan toplam üç hava keşfi neticesinde Yunan kuvvetlerinin durumu tespit edilmiştir. 2’nci Tayyare Bölük Komutanı Pilot Yüzbaşı Fazıl Bey’in, 30 Ağustos erken saatlerde yapılan keşif uçuşuna dair Cephe Komutanlığına vermiş olduğu rapora göre; Beylikköprü, Sakarya Nehri istikameti, Ilıcaçayı, İnlerkatrancı Büyükgökgöz ve Gazlıköy’de düşman hakkında elde edilen bilgi şu şekildedir:

“1. *Beylikköprü civarında Polatlı’ya doğru demir yolu hattının iki tarafında ve Beylikköprü’den iki kilometre mesafede bir tümen kadar düşman kuvveti bu birliklerin gerisinde tümen karargâhı ve yanında da bir uçak,*

2. *Yıldıztepe ve civarındaki tepelerde muharebelerin devam ettiği; Beşköprü civarında bir köprüünün kurulduğu,*

3. *Sapanca ve civarındaki sırtlarda yürüyüş düzeni alan bir tümen,*

4. *Bahçecik ve civarında bir tümen,*

5. *Büyükgökgöz’de üç tümen ve ayrıca hastane olması muhtemel üç büyük yeşil çadır,*

---

⁵⁴ Hürkuş, a.g.e., s. 103.

⁵⁵ Cevdet Kerim İncedayı, *Türk İstiklal Harbi (Garp Cephesi)*, Askerî Matbaa, İstanbul, 1926, s. 114.

6. *İncirlik ile Yamak arasındaki vadide kuzeye doğru yürüyüş hâlinde bir tümen; Ilıcaözü Çayı'nın kuzeyinden geçen ve Çay'a paralel olan yollarda düşmanın sağ kanadına giden istikametlerde çok sayıda oto nakliyatı yapılmakta olduğu görüldü.*"⁵⁶

Cephe Tayyare Bölüğü tarafından aynı gün saat 1800'den sonra Beylikköprü, Yıldıztepe, Ilıca, Kızılhisar, Katrancı, Güzelcekale, Haymana istikametinde yapılan hava keşfi sırasında Yunan kuvvetleri hakkında şu tespitler yapılmıştır:

"1. *Beylikköprü doğusundaki sırtlar gerisinde bir alay, istasyon batı kuzeyinde iki alay, Yıldıztepe ve civarında bir tümen;*

2. *İnlerkatrancı ve civarında parça parça kuvvetlerin Çambaklı yoluna doğru yürüdüğü ve onların İnlerkatrancı'ya yakın bir yerde toplanmakta olduğu;*

3. *Bu sabah keşif yapan uçağın Sapanca'da yürüyüş düzeninde toplandığını bildirdiği düşman tümeninin hâlen muharebeye tutuştuğu; (tümenin bir alayı Sapanca'nın gerisinde ve iki alayı da Sapanca'nın biraz kuzeyinde açılmış ve yayılmış vaziyettedir).*

4. *Dikilitaş, Bahçecik, Mangaltepe, Eskikışla ve İncirli mıntıkasında aşağı yukarı dört tümenin bulunduğu ve sabahki raporda yürüyüş hâlinde görülen tümenin bu mıntıkada muharebe ettiği tespit edilmiştir.*"⁵⁷

Hava keşif raporlarından elde edilen bu bilgilere göre Beylikköprü civarında ve demir yolunun iki tarafında bir düşman tümeni, bu birliklerin gerisinde tümen karargâhı ve yanında da bir uçak bulunmaktadır. Yıldıztepe'de bulunan ve bir tümen tahmin edilen Yunan kuvvetleri, Türk kuvvetleri ile savaşmaktadır. Toydemir, Sapanca ve Ördek Gölü civarındaki iki tümenlik düşman kuvveti, Sivri ve Çal Dağı istikametinde taarruz etmektedir. Dikilitaş, Eskikışla, Büyükgökgöz mıntıkasında beş tümen düşman kuvveti bulunmaktadır.⁵⁸

30 Ağustos'a kadar olan safha Sakarya Meydan Muharebesi'nin en kanlı çarpışmalarının yaşandığı safha olmuştur. Yunanların Türk ordusunu sol kanadından kavramak için yaptıkları büyük çaptaki kuşatma manevrasını, yapılan hava ve kara keşifleriyle tam zamanında öğrenen Batı Cephesi Komutanlığı aldığı tedbirler ve doğu kanadına yetiştirdiği kuvvetlerle durdurmuştur. Böylece cephe 100 km'lik bir alana yayılmıştır.⁵⁹

⁵⁶ Göymen, *a.g.e.*, s. 158.

⁵⁷ Göymen, *a.g.e.*, s. 158-159.

⁵⁸ Kaymaklı, *a.g.e.*, s. 73. Kurt, Korkmaz, *a.g.e.*, s. 447.

⁵⁹ Göymen, *a.g.e.*, s. 159.

İstiklal Harbi'nde Batı Cephesi İstihbarat Müdürlüğünde görev yapmış olan Emekli Korgeneral Baki Vandemir, 30 Ağustos' kadar yaşanan süreci "Türk İstiklal Savaşı'nda Sakarya'dan Mudanya'ya" adlı eserinde özetle şöyle anlatmaktadır: "*Havacıların keşifleri sonucu verdiği malumatın cephede ve cephe gerisinde esir alınan Yunanların bilgileri ile birebir uyduğu teyit ediliyordu. Zira harp şartları içerisinde düşman miktarı alaysa tümen, tümense iki tümen olarak algılanabiliyordu. Havacılar yaptıkları keşiflerle bu hataları düzeltmişlerdir.*"⁶⁰ Nitekim 30 Ağustos 1921'de Yunan güçleri de yoğun bir keşif faaliyetinde bulunarak Türk ordusunun Ankara istikametine çekildiği istihbaratını almıştır. Buna dayanarak kuzeye çekilen Türklere saldırı emri veren Yunan komutanlar, çekilen bir ordunun artçı kuvveti yerine çetin bir direnişle karşılaşmışlardır.⁶¹

Yunan ordusu 31 Ağustos'tan itibaren cepheden yarma teşebbüsünde bulunmuştur. Yapılan hava ve kara keşifleriyle bütün cephe üzerinde düşman kuvveti ve durumu tespit edilmiştir. Buna göre, Yunanların taarruz kuvvetlerinin çoğunu Çal Dağı ve Haymana mıntıkasına yönelteceği anlaşılmıştır.⁶²

1-5 Eylül tarihleri arasında Yunan ordusunun taarruzlarının bütün cephede durdurulması üzerine karşı taarruz yapmayı planlayan Batı Cephesi Komutanlığı için hava keşif faaliyetleri daha da önem kazanmıştır. Bu kapsamda, 1 Eylül 1921 tarihinde Pilot Yüzbaşı Fazıl, Rasıt Teğmen Hamdi tarafından yapılan keşif uçuşunda; Haymana'daki Yunan birliklerinin cephe hattını yarmak için hücum ettiği tespit edilmiştir. Ardından ikinci sortiye yapan Sivil Pilot Vecihi ve Rasıt Üsteğmen Hasan Basri karşılaştıkları bir Yunan tayyaresi ile giriştikleri hava muharebesinde, Yunan rasıdı vurmuş ardından da uçağı vurarak Katranca Vadisi'ne düşürmüştür.⁶³ Aynı gün yapılan tayyare keşfine ait raporda, Basriköyü'nden üç taburun Kuzeydoğuya yürüdüğü, Basriköyü'nün batısındaki Sivri Tepe'de bir taburun mevcut olduğu, Sakarya'nın doğu ve batısında iki otomobil parkı olduğu ve bu parklara birer bomba atıldığı, ayrıca Dikilitaş civarında iki düşman fırkası bulunduğu bildirilmiştir.⁶⁴

2 Eylül 1921 tarihinde icra edilen keşif görevi sırasında Sivil Pilot Vecihi ve Rasıt Üsteğmen Hasan Basri tarafından, sonradan Yunan Başkomutanlık Karargâhı olduğu anlaşılan çadırli bir ordugâh bombalanmıştır. Bu bombardımandan yaralı olarak kurtulan Yunanlı bir

---

⁶⁰ Baki Vandemir, *Türk İstiklal Savaşı'nda Sakarya'dan Mudanya'ya*, (Yayına Hazırlayan: Hayriye Yalçın), Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2006, s. 53.

⁶¹ Vandemir, *a.g.e.*, s. 49-50.

⁶² Göymen, *a.g.e.*, s. 159-161. Tanman, *a.g.e.*, s. 108-111.

⁶³ Hürkuş, *a.g.e.*, s. 109-122. Kaymaklı, *a.g.e.*, s. 74.

⁶⁴ ATASE Arşivi, İSH, K. 1372, G. 22, B. 1.

gazeteci olayı gazetesinde; “Türk’ün fazla tayyaresi bulunduğunu iddia edemem. Aynı tipten bir veya iki tayyare. Fakat her an başlarımız üzerinden ayrılmayan bir kara bela. Bugün 2 Eylül. Büyük komutanların toplantısı vardı. Büyük çadırli bir ordugâhta Başkomutanın başkanlığında, bütün komutanların katıldığı bir toplantı yapılıyordu. Çadırli Karargâhı muhafaza ve süvari kıtaları doldurmuştu. Tam bu sırada yine bir kara tayyare görüldü. Karargâhın tam üstünde helezonlar yaptıkça bombalarını bıraktı ve hepimizi bir ateş ve duman deryası içerisinde bıraktı. Atılan bombalardan birinin etkisiyle öldüğümü sandım. Sonra aklım başıma geldiği zaman sol kolsuz olduğumu anladım. Sonra öğrendim ki, dört bomba atılmış ve bu bombalar insan ve hayvan olmak üzere tam 400 cana kıymış ...” şeklinde aktarmıştır. Vecihi Bey bu olayın Haymana’nın 35 kilometre güneyinde bir bölgede gerçekleştiğini belirterek, büyük karargâhın Yunan Komuta kademesinin bulunduğu Yüksek Askerî Şûra +topluluğu olduğunu ifade etmektedir.⁶⁵

Yunan kuvvetlerinin Türk cephe hattını yarmak için 2 Eylül’de Çal Dağı’na doğru başlattığı taarruz sırasında sabah saat 09.30’da yapılan hava keşfinde Yunan kuvvetlerinin durumu şu şekilde bildirilmiştir⁶⁶:

“1. Güzelcekale ve çevrelerinde görülen düşman kuvveti en çok 2, 5 tûmendir.

Bunun bir alayı Güzelcekale’nin kuzey sırtlarında, bir alaydan çoğu kuzeybatı sırtlarında ve bir alayı da Güzelcekale batısındaki vadinin kuzey sırtlarındadır. Diğer düşman kuvvetleri, Güzelcekale ve bûirilen kuvvetler arasındadır.

2. Haymana’nın güneydoğusuna kadar uzanan Ilıca vadisinin yüksek tepeler hattına yakın yerlerdeki kuvvet iki alaydan çoktur. Bunun iki tabur kadarı tahkimatımızın hemen önündeki vadi içerisinde.

3. Haymana’nın güney ve güneybatısına kadar uzanan Çal Dağının güneyindeki vadi içerisinde ve bu vadinin kuzey sırtlarında ve Karabimli’nin kuzeybatıya kadar olan kesimlerinde, bir kısmı sırtlar gerisinde ve bir kısmı vadide olmak üzere en çok iki tûmen kadar kuvvet vardır

4. Sivri civarındaki topçularımızın ateşleri ve Sivri güneyindeki sırtlar ve gerilerinde kısmen açılmış bir alay kadar kuvvet görülmüştür.

---

⁶⁵ Hava Kuvvetleri Komutanlığı Arşivi, Vecihi Hürkuş Şahsi Dosyası, Dosya No:1077. Hürkuş, *Bir Tayyarecinin Anıları*, s. 109-112.

⁶⁶ *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi, Sakarya Meydan Muharebesi ve Sonraki Harekât*, s. 150.

5. *Yenimehmetli ile iğneciler (iğciler) arasında düşman kuvveti yoktur.*

6. *Sakarya batısında dünkü (1 Eylül) raporda bildirilen kıtalar yoktur.”*

2 Eylül günü muharebeleri sırasında ileri taarruza geçen 1’inci Yunan Tümeni gece yarısına doğru Çal Dağı’nı ele geçirmiştir. Türk savunmasının önemli bir noktası olan Çal Dağı’nın düşmesi Yunanlılara Ankara’nın yolunu açacağı için kritik bir öneme sahiptir.

5 Eylül’de Cephe Komutanlığının emri üzerine Sivil Pilot Vecihi Bey, İzmir isimli av uçağıyla bir keşif uçuşu gerçekleştirmiştir. Vecihi Bey bu uçuş sırasında tespit ettiği düşman hatlarını da bombalamıştır. Türk ordusunun durumunu tespit etmek üzere havalanan Yunan uçakları da muharebeler sırasında Ankara’ya kadar ulaşmıştır. 5 Eylül 1921 tarihli Müdafaa-i Milliye Vekili Ali Hikmet Bey tarafından Batı Cephesi Komutanlığına gönderilen yazıda, Ankara’nın bir düşman tayyaresi tarafından bombalandığı belirtilmiştir. Söz konusu yazıda Yunan tayyaresinden atılan 3 bombanın etkisiyle bir asker ile bir tren memurunun hayatını kaybettiği, iki vagonun da yandığı ifade edilmiştir.⁶⁷

6 Eylül 1921 tarihinde öğleden sonra yapılan hava keşfinde düşmanın Eski Polatlı’dan Beylikköprü’ye bir taburu, Bayburt, Sivri yolunda değişik sınıflardan küçük grupları, Basriköy’ün batısında iki alayı, Beylikköprü’de dokuz uçağı bulunduğu tespit edilmiştir.⁶⁸

7 Eylül’de yapılan hava keşfine ait 2’nci Tayyare Bölük Komutanı Pilot Yzb. Fazıl Bey tarafından 1’nci Grup Komutanlığına gönderilen keşif raporunda, Bayburt-Sivri yolunda iki alaylık bir Yunan kuvvetinin Sivri’ye doğru yürüdüğü, Kavuncu Köprüsü’nde ve Sakarya batısında bir tümenin bulunduğu ve Beylikköprü ve Kavuncu köprüsünden batıya giden yollar üzerinde kamyon faaliyetleri olduğu bildirilmiştir.⁶⁹ Hava keşifleri sonucunda elde edilen bu bilgiler ve taarruzi keşiflerle, Yunan kuvvetlerinin henüz bütün cepheye tutunmakta olduğu ve aynı zamanda cepheye bazı birliklerin güney ve batıya doğru olan hareketlerinden düşmanın kuvvetlerini yavaş yavaş batı kanadına doğru kaydırmakta olduğu anlaşılmıştır. Yine hava keşiflerinden düşmanın Sakarya batısına kuvvet geçirdiği de kesin olarak tespit edilmiştir.⁷⁰

Her türlü imkânsızlığa rağmen, Yunan kuvvetlerinin durumu ile ilgili muharebenin gidişatını doğrudan etkileyecek bilgilerin elde edilmesini sağlayan Türk havacıları, bir taraftan da uçaklarını hava harekât görevlerine hazır hâle getirmek için üstün bir çaba sarf etmişlerdir.

⁶⁷ ATASE Arşivi, İSH, K. 1239, G. 54, B. 1.

⁶⁸ Kaymaklı, a.g.e., s. 74.

⁶⁹ ATASE Arşivi, İSH, K. 1280, G. 15, B.1. ATASE Arşivi, İSH, K. 1280, G. 15, B. 15aa

⁷⁰ Göymen, a.g.e., s. 160.

7 Eylül 1921 tarihli Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa imzalı belgede, elde keşif tayyaresi olmadığından keşif yaptırılmadığı, De Havilland keşif tayyaresinin gece ve gündüz çalışarak yarın sabaha kadar uçuşa hazır hâle getirilmesi gerektiği ifade edilmiştir.⁷¹

8 Eylül 1921’de Cephe Tayyare Bölüğünce Ilıca vadisi, İnler Katrancı, Çal dağı ve gerileri, Beş köprü, Sakarya vadisi, Beylikköprü istikametinde yapılan hava keşfine göre; Çal Dağı’ndan Ilıcaözü Vadisi’ne kadar giden yollarda hiçbir Yunan faaliyetinin olmadığı, Çal Dağı mıntıkasında düşman kuvvetlerinin sayısının çok azaldığı tespit edilmiştir. Ayrıca, Sapanca’dan Sakarya’ya giden ve Ilıca Vadisi’ne paralel olarak uzanan yolun Sakarya istikametinde, yürüyüş hâlinde kamyon kolları ile topçu ve süvari birlikleriyle takviye edilmiş bir piyade alayının düzensiz bir şekilde çekilmekte olduğu belirlenmiştir. Keşif sırasında Kavuncu Köprüsü’ndeki tümenin, ağırlıklarını bırakarak çekilmeye başladığı görülmüştür.

Diğer taraftan İnlerkatrancı-Kabak kuzeyinde Sakarya’yı geçen yol üzerinde yeni bir Yunan menzil hattı ve İnlerkatrancı’ya doğru yürüyen muhtelif araba kolları olduğu, Eski Polatlı, Şeyh Ali batısındaki Yunan kuvvetlerinde azalma olduğu, Beylikköprü’de uçak hangarları ile uçaklar bulunduğu ve Beylikköprü yolunda geriye doğru çekilen kamyonlar görüldüğü bildirilmiştir. Ayrıca Alahüseyinoğlu’ndaki yeşil hastane çadırlarının İnlerkatrancı’ya taşındığı belirlenmiştir.⁷²

8 Eylül 1921’deki elde edilen istihbarat ve keşif raporlarına göre; düşmanın bazı küçük kuvvetlerinde gerileme hareketleri göze çarpıyorsa da büyük kısımlarıyla henüz cephenin pek yakınlarında olduğu anlaşılmıştır. Yine yapılan keşiflerden düşmanın Türk sağ kanadına doğru kuvvet kaydırmakta olduğu ve buradan bir taarruz ihtimali olduğu değerlendirilse de esirlerin sorgusundan Yunan kuvvetlerinin çok kayıplar verdiği öğrenilmiş, bu yüzden kuvvetlerini kademe kademe Sakarya batısına çektiği fikri hâsıl olmuştur.⁷³

Muharebe böyle şekillenirken Cephe Kurmay Başkanı tarafından kaburga kemiklerindeki kırık sebebiyle yatağında uzanan Başkomutan Mustafa Kemal Paşa’ya; umutsuz bir ses tonuyla Türk uçağı tarafından yapılan keşif raporuna göre, Yunanların bölgeye yeni takviyeler getirdiği rapor edilmiştir. Mustafa Kemal Paşa “*Şu raporu bir daha oku.*” demiş ve düşmanın sağ kanadından sol kanadına kuvvet kaydırarak çekilmeye hazırlandığını değerlendirmiştir. Bunun üzerine raporun Yunan cephesinin bir kanadından öbür kanadına

⁷¹ ATASE Arşivi, İSH, K: 1214, G. 32, B. 1.

⁷² ATASE Arşivi, İSH, K. 1307, G. 87, B.1. ATASE Arşivi, İSH, K. 1307, G. 87, B.87aa. ATASE Arşivi, İSH, K. 1307, G. 87, B. 87ab.

⁷³ Göymen, a.g.e., s. 160-162. Kaymaklı, a.g.e., s. 74-75.

giden kuvvetlerinin yeni kıtalar olarak algılandığını ve bu aktarmanın ancak bir çekilme hareketi olduğunu ifade etmiş ve İsmet Paşa'ya; "...Zaferini tebrik ederim paşam!" diyerek Türk ordusuna süratle karşı taarruza geçilmesini emretmiştir.⁷⁴

Grup komutanlıklarından aldığı keşif neticesini de kıymetlendiren Batı Cephesi Komutanı, 10 Eylül günü başlamak üzere 9 Eylül 1921'de taarruz emri vermiştir. Bu kapsamda çıkarılan 41 No.lu cephe emrinde; *"Sabahtan beri cephede yapılan taarruz müspet inkişaf etmektedir, düşman sarsılmıştır. Saat 11.00'de yapılan hava keşfine göre; cepheden Kavuncu köprüsüne ve Sakarya batısından geriye doğru çekilen yürüyüş hâlinde düşman birlikleri görülmüştür. Düşmanın geri çekildiği hakikattir. Karadağ taarruzu için 57'nci Tümen, Mürettep Kolordu emrine gönderilmiştir. Ordu, bütün cephede 10 Eylül'de ismi verilen taarruz hedeflerini muhakkak ele geçirecektir. Taarruza şiddetle devam edilmelidir. Karşımızdaki düşman kuvvetlerini kati olarak ezmek, bütün seferi kati neticeye erdirecektir. Bu emrin bütün komutan ve erlere bildirilmesi"* denilmiştir.⁷⁵

İkinci Tayyare Bölüğüne; taarruz sırasında Beylikköprü, Sazılar, Kavuncuköprüsü, Yenimehmetli ve Polatlı bölgelerindeki düşman durumunun keşfi görevi verilmiştir. Bu emir üzerine 10 Eylül'de yapılan hava keşfinde; Beylikköprü, Sazılar yolunda vasıtalar ve küçük piyade birliklerinin yürüyüş hâlinde olduğu, ordugâhlarının düzensiz durumda bulunduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, Beylikköprü Hava Meydanı'nda bir hangar ve 10 Yunan uçağı görülmüştür. Hangardaki uçak miktarındaki azalma düşmanın kesin olarak çekilmekte olduğunu göstermiştir. Yapılan kara keşifleriyle de düşmanın çekilmekte olduğuna tamamen kanaat getirilmiş ve Cephe Komutanlığı tarafından verilen emirde düşman çekilmesinin önlenmesi istenmiştir.⁷⁶

11 Eylül 1921 tarihinde Vecihi Bey, Yunan kuvvetlerinin sağ kanadı ile geri hatlarını keşif görevi almıştır. Bu keşif sırasında düşman gerisinde ve sağ kanat mıntıkasında büyük bir sessizlik olduğu görülmüştür. Keşif sırasında, bomba atacak herhangi bir hedef görülmediği, Sakarya istikametinde bulunan Yunan karargâh yuvalarının bozulmuş olduğunun tespit edilmiştir. Ayrıca, daha batıda Sakarya'ya yakın bölgede, Yunan yürüyüş kollarının görüldüğü, buradaki birliklerin dağınık bir hâlde batıya doğru yürümekte olduğunun tespit edilmiştir. Bu

⁷⁴ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Tamim ve Telgraflar, C.V, s. 473. Türsan, *a.g.e.*, s. 58.

⁷⁵ Kaymaklı, *a.g.e.*, s. 75.

⁷⁶ Tanman, *a.g.e.*, s. 112-113. Kurt, Korkmaz, *a.g.e.*, s. 453.

keşif sırasında, Yunan nakliye kolları da bombalanmış, keşif uçuşu sonrasında vaziyet telefonla Genel Karargâha bildirilmiştir.⁷⁷

Vecihi Bey'in raporundan 15 dakika sonra Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, bölgedeki vaziyeti bizzat öğrenmek için havacılarla görüşmüştür. Bu görüşmede Mustafa Kemal Paşa, Vecihi Bey'den vaziyeti gördüğü gibi anlatmasını istemiştir. Bunun üzerine Vecihi Bey: *"Yunanlar geniş bir cepheye kaçmaktadır. İki batarya top terk edilmiştir. Düşman topçusu burasını kesif bir yan ateşi altında tutmaktadır. Yunan subayları kaçan kıtaları durdurmak için sağa sola at koşturuyorlar."* demiştir.⁷⁸

Hava keşifleri ve elde edilen istihbarat raporları sonucunda, Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Türk birliklerinin 11 Eylül tarihindeki durumlarını Millî Savunma Bakanı Refet Paşa'ya şu rapor ile bildirmiştir⁷⁹:

"Genel olarak ordu cephesinde düşmanla sıkı ve ciddî muharebe teması yapılmaktadır. Süvari grubumuz Mangal Dağı'nı düinden işgal etmiş ve kuzeye doğru düşmana taarruz emri almıştır."

"Uçurulan iki tayyaremizin verdikleri raporlara göre Totak, Güzelcekale, Büyükgökgöz'den İkice Vadisi'ne kadar olan muntıkada düşman kalmadığı ve iki fırka tahmin edilen ve iki alay süvarisi bulunan düşmanın Yamak ile Tonburoğlu arasında ve batıya doğru yürüyüş hâlinde görüldüğü ve Çal Dağı ile bunun garbindaki düşman vaziyetinde tebeddülât olmadığı ve Eskipolatlı'dan biri süvari ve diğeri piyade olmak üzere iki yürüyüş kolunun Tekkeköy istikametinde yürüdüğü ve kolbaşısının Tekkeköyü'ne dört kilometre yaklaştığı ve Kavuncu Köprüsü batısında düşmanın bir fırkasının hâl-i ictimâda bulunduğu görülmüştür."

12 Eylül 1921 tarihinde yapılan hava ve kara keşifleriyle düşmanın çekilmekte olduğuna tamamen kanaat getirilmiş ve Cephe Komutanlığı tarafından verilen emirde düşman çekilmesine yönelik tedbirler alınması istenmiştir.

Yunanların çok iyi hazırlandıklarını iddia ettikleri ve bir askerî maharet olarak gösterdikleri, Sakarya çekilmesi daha hazırlık safhasındayken keşfedilmiş ve keşif sonuçlarına dair raporlar zamanında Batı Cephesi Komutanlığına verilmiştir. Böylece, 13 Eylül 1921'de düşman birliklerinin kâmilten Sakarya batısına geçtiği, Sakarya doğu ve batısını düşmanın

---

⁷⁷ Hürkuş, a.g.e., s. 118.

⁷⁸ Orhan Aydar, "Sakarya'da Düşmanı Havadan Kovalarken", *Havacılık ve Spor*, Sayı: 380, Türk Hava Kurumu, Ankara, Haziran 1947, s. 14. Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Tamim ve Telgraflar, C. V, s. 473, Ayrıca bkz.: Türsan, a.g.e., s. 57-58.

⁷⁹ ATASE Arşivi, İSH, K.1143, G.77, B.77-1.

boşalttığı, köylerin ve Sakarya köprülerinin yandığı da hava keşifleriyle tespit edilmiştir. 14 Eylül 1921’den itibaren Yunan ordusu kuvvetli artçılar himayesinde Eskişehir, Seyitgazi ve Afyonkarahisar genel istikametinde çekilmeye devam etmiştir. Çekilen Yunan kuvvetleri, Türk ordusu tarafından takip edilirken, Cephe Tayyare Bölüğü de havadan 11 gün içinde yaptığı 12 keşif uçuşu ile Yunan birliklerinin durumunu tespit etmiştir. Takip harekâtı, 23 Eylül 1921 tarihinde sona ermiştir.⁸⁰

Sakarya Zaferi’nin ertesi günü TBMM Başkanı Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Cephe Karargâhından yayımladığı beyannamede; “*Mukaddes topraklarımızı çiğneyerek Ankara’ya girmek ve memleketin fedakâr muhafızı olan ordumuzu imha etmek isteyen Yunan ordusu, 21 gün devam eden pek kanlı muharebelerden sonra, avn-i Hak’la mağlup edilmiştir. Milletimiz düşmanın hazırlıklarına mukabele için hiçbir fedakârlıktan çekinmemiştir. Ordumuzu takviye için para, insan, silah, hayvan, araba velhasıl her ne lazımsa kemali himmetle vermiştir. Avrupa’nın en mükemmel vesaitiyle mücehhez olan Konstantin ordusunda, ordumuzun teçhizat itibarıyla da geri kalmaması ve hattâ ona tevafuk edebilmesi gibi inanılmaz mucizeyi Anadolu halkının fedakârlığına borçluyuz. Canımızı, namusumuzu almak üzere Haymana ovalarına kadar gelen düşman efradı esir düştükleri zaman, alicenap askerlerimizden ilk nidayı istirham olarak bir parça ekmek istemeleri, mağrur düşmanlarımızın akabetini gösteren manidar bir örnektir. İstiklal mücadelemizde inayetini Türk milletinden esirgemeyen Cenab-ı Hak, üzerimizden desteğini esirgemesin.*” demiştir.⁸¹ Sakarya Meydan Muharebesi sonunda hezimete uğrayan Yunan ordusu Eskişehir-Afyon hattına çekilmiş, sağ kanadını Ahırdağı’na, sol kanadını da Bozdağ’a vererek Eskişehir Doğusu-Seyitgazi-Afyon Doğusu-Ahırdağı mevzilerine yerleşmiştir.⁸²

Sakarya Meydan Muharebesi’nde Yapılan Uçuş ve Sortiler ⁸³			
Pilot	İsmet Uçağı	İzmir Uçağı	Toplam
Yüzbaşı Fazıl	4	8	12
Sivil Pilot Vecihi	20	4	24
Sivil Pilot Hayrettin	4	-	4
Toplam	28	12	40

⁸⁰ *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi, Sakarya Meydan Muharebesi ve Sonraki Harekât*, s. 162-165, Kaymaklı, a.g.e., s. 75-77. Kurt, Korkmaz, a.g.e., s. 456.

⁸¹ *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, Yıl 62, Sayı 131, Belge No. 40, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Yayını, Temmuz 2013, s. 289.

⁸² İrfan Sarp, *Türk Hava Kuvvetlerinin Doğuş Yılları*, Ankara, 1986, s. 117.

⁸³ Kurt, Korkmaz, a.g.e., s. 457.

Hava ve Harekât Görevlerinin Harp Prensipleri Açısından Değerlendirilmesi

Dünya’da modern anlamda havacılığın başlangıcı olarak kabul edilen ilk motorlu uçağın 1903 yılında havalandırmasından hemen sonra, askerî havacılık faaliyetleri hız kazanmış ve ordu teşkilatlarında yeni düzenlemelere gidilmiştir. Bu kapsamda hava gücü ordularda yeni bir muharip sınıf olarak yer bulmuştur. Hava unsurlarının muharebe ortamına dâhil olması ile birlikte geleneksel harp stratejileri değişmiş ve müşterek harekât kavramı ön plana çıkmıştır.

Modern harp prensipleri de değişen muharebe ortamına uygun olarak kara, deniz ve hava unsurlarının birlikte yer aldığı müşterek bir harekâta uygun olarak yeniden belirlenmiştir. Bu kapsamda Türk askerî havacılığının da bu prensiplere uygun olarak, Sakarya Meydan Muharebesi sırasında henüz bölük düzeyinde, sınırlı uçak, personel, silah ve lojistik imkânlarla sahip olduğu bir dönemde, stratejik savunma harekâtının gerçekleştirilmesinde ve muharebelerin neticesine doğrudan etki edecek önemli bir güç hâline geldiği görülmektedir.

Türk İstiklal Harbi’nin en önemli aşamalarından biri olan Sakarya Meydan Muharebesi’nde icra edilen hava harekâtında; taarruz, baskın, iş birliği, manevra, emir-komuta birliği ve keşif-gözetleme prensiplerinin başarılı bir şekilde uygulandığı görülmüştür.

Sakarya Meydan Muharebesi’nin her safhasında düşman silahlı kuvvetlerinin taarruzu engellenerek, savaşma azminin yok edilmesi temel hedef olarak belirlenmiştir. Buna karşın taarruz, askerî sevk ve idare usulleri çerçevesinde; zaman, yer, istikamet ve kuvvet unsurunun çok iyi değerlendirilmesi sonrasında gerçekleştirilebilmiştir. Yunan hava unsurları baskı altına alınmak suretiyle hava taarruzu engellenmeye çalışılmıştır. Cephe Tayyare Bölüğü personeli tarafından 25, 26 Ağustos, 1 ve 2 Eylül gibi günlerde yapılan keşif uçuşları sırasında, düşman hatları üzerine bomba atılmak suretiyle taarruz prensibinin gerekleri yerine getirilmiştir.

Düşmanın harekât kabiliyetini etkileyecek şekilde hazırlıksız yakalanmasına dayanan baskın prensibi, Türk havacıları tarafından muharebeler sırasında başarı ile uygulanmıştır. Özellikle, 2 Eylül 1921 tarihinde icra edilen keşif görevi sırasında Sivil Pilot Vecihi ve Rasit Üsteğmen Hasan Basri tarafından, Yunan Başkomutanlık Karargâhı olduğu sonradan anlaşılan çadırli bir ordugâhın bombalanması sonucunda birçok üst rütbeli Yunan subayı etkisiz hâle getirilmiştir. Yunan komuta kademesinin Yüksek Askerî Şûra toplantısında bulunduğu sırada gerçekleştirilen bu taarruz, komuta kademesinin hiç beklemediği bir anda gerçekleşmiş ve Yunan ordusunun moral ve motivasyonu olumsuz yönde etkilemiştir.

Ortak hedefe ulaşmak için eldeki bütün imkân ve kabiliyetleri tek bir komutanın sorumluluğuna verilmesini amaçlayan emir-komuta birliği, Sakarya Meydan Muharebesi sırasında, Türk ordusunun bütün kuvvetlerinin Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın emir ve komutasında toplanması ile gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede Cephe Tayyare Bölüğü Pilot Yüzbaşı Fazıl Bey'in emrinde Batı Cephesi Komutanlığına bağlı olarak görev yapmıştır. Bu sayede hava harekâtında emir-komuta birliği başarıyla sağlanmıştır.

Muharebeler sırasında eldeki tüm kuvvetlerin koordinasyon ve iş birliği içinde aynı hedef doğrultusunda hareket etmesi başarı ile sağlanmıştır. Cephe Komutanlığı tarafından talep edilen bilgilerin, zaman kaybedilmeksizin icra edilen keşif uçuşlarıyla elde edilmesi ve rapor edilerek Cephe Komutanlığına gönderilmesi, Cephe Tayyare Bölüğünün satıh kuvvetleriyle çok yakın bir iş birliği içinde hareket ettiğini göstermektedir.

Eskişehir-Kütahya muharebeleri sonrasında düşmanı kendi karar ve irademize uydurmak ve kendi seçtiğimiz arazide muharebeye zorlamak maksadıyla, 18 Temmuz 1921 tarihinde Türk ordusunun Sakarya Nehri'nin doğusuna çekilmesini öngören stratejik çekilme kararı verilmiştir. Böylece muharebe gücümüzün değişen koşullar karşısında esnek şekilde kullanılması ve imkân kabiliyetlerimizin Yunan ordusuna karşı en etkili şekilde kullanılması da sağlanmıştır. Alınan çekilme kararı doğrultusunda, Türk uçak ve havacılarının önce Kütahya'dan Eskişehir yakınlarındaki Sarıköy'e, oradan Polatlı'ya daha sonra da harekâta daha fazla katkı sağlayacak bir konumda bulunan Malıköy'e intikal ettirilmesi ile manevra prensibi başarıyla uygulanmıştır.

Sakarya Meydan Muharebesi başından sonuna kadar, Türk kuvvetleri yüksek bir motivasyonla muharebe etmiş, yorgunluk, açlık ve diğer tüm zorluklarla karşı koyabilmeyi başarmıştır. Türk havacıların tüm lojistik problemlere ve imkânsızlıklara rağmen karşın, elde bulunan iki uçağı faal hâlde tutabilmek için, geceleri tamir ve bakım işleri ile uğraşıp, gündüzleri harekât görevlerine çıkması, havacıların moral ve motivasyonunun ne kadar yüksek olduğunun en somut göstergesidir. Ayrıca Vecihi Bey'in 1 Eylül günü Haymana yerleşim alanı üzerinde Yunan tayyaresi ile yaptığı hava muharebesinin, Başkomutan Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa tarafından izlenmiş olması ve muharebe sırasında Yunan uçağının vurularak düşürülmesi sonucunda havacılarımızın takdir edilmesi, havacılarımızın moral ve motivasyonu daha da artırmıştır.

Gözetleme ve keşif her seviyedeki komutan ve harekât plancılarına; düşmanın muhtemel hareket tarzlarının belirlenmesi, kullandığı taktiklerin ortaya çıkarılması, imkân ve

kabiliyetinde meydana gelen değişikliğin belirlenmesi konularında bilgi sağlarken, harekât planlama süreçleri için durumsal farkındalığı artırmaktadır. Bu kapsamda Türk havacıları tarafından Sakarya Meydan Muharebesi sırasında icra edilen 40 sorti uçuş sonucu elde edilen bilgiler, Başkomutan Mustafa Kemal Paşa ve Cephe Komutanlığı tarafından verilecek harekât emirleri için çok belirleyici olmuştur. 11 Eylül gününde icra edilen keşif uçuşu sonucunda; Totak, Güzelcekale, Büyükgökgöz'den İkice Vadisi'ne kadar olan mıntıkada düşman kalmadığı ve iki fırka tahmin edilen ve iki alay süvarisi bulunan düşmanın Yamak ile Tonburoğlu arasında ve batıya doğru yürüyüş hâlinde görüldüğü tespit edilmiştir. Bu keşif sonucunda Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Yunan kuvvetlerinin kesin olarak çekildiği kanaatini elde etmiş ve buru durumu Millî Savunma Bakanı Refet Paşa'ya bir raporla bildirmiştir. Harekâtın gidişatını doğrudan etkileyecek olan bu keşif Türk Havacılarının keşif ve gözetleme prensibinin gereklerini başarı ile yerine getirdiklerini göstermektedir.

Sonuç

Günümüzdeki harp prensipleri çerçevesinde Sakarya Meydan Muharebesi'nde hava harekâtının incelendiği bu çalışma; zaman, mekân ve silah sistemlerinin değişmesine karşın harp ilkelerinin XX. yüzyıl başında da muharebe koşullarını şekillendirdiğini göstermektedir.

Sakarya Meydan Muharebesi sırasında 18 günde toplam 40 sorti uçuş gerçekleştiren Cephe Tayyare Bölüğü personeli, Cephe Komutanlığı tarafından kendilerine verilen hava-hava muharebesi, istihbarat-keşif-gözlem ve taarruz görevlerini başarıyla icra etmiştir. Özellikle keşif görevleri sırasında düşmanın geri çekilmesiyle ilgili elde ettikleri bilgiler ile diğer istihbarat bilgileri Başkomutan Mustafa Kemal Paşa tarafından verilecek harekât emirlerinde çok belirleyici olmuştur.

Çok zor şartlarda, kısıtlı imkânlarla görev yapmaya çalışan Türk havacıları ihtiyaç duydukları buji ve emayit gibi uçak malzemeleri ile benzin tedariki konusunda büyük sıkıntı yaşamışlardır. Buna rağmen Sakarya Meydan Muharebesi sırasında icra ettikleri hava harekâtlarında **baskın, taarruz, iş birliği, manevra, emir-komuta birliği ve keşif-gözetleme** gibi harp prensiplerini uygulayarak muharebenin kazanılmasına önemli katkılar sağlamışlardır.

KAYNAKÇA

Arşivler:

MSB Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı (ATASE) Arşivi, K. 1421, G. 85, B. 1

ATASE Arşivi, İSH, K. 1110, G. 72, B. 1

ATASE Arşivi İSH, K. 1314, G. 29, B. 1-1a

ATASE Arşivi İSH, K. 1239, G. 54, B. 1

ATASE Arşivi İSH, K. 1280, G. 15, B.1

ATASE Arşivi İSH, K. 1280, G. 15, B. 15aa

ATASE Arşivi İSH, K: 1214, G. 32, B. 1

ATASE Arşivi İSH, K. 1307, G. 87, B.1

ATASE Arşivi İSH, K. 1307, G. 87, B.87aa

ATASE Arşivi İSH, K. 1307, G. 87, B. 87ab

ATASE Arşivi İSH, K.1143, G.77, B.77-1

Hava Kuvvetleri Komutanlığı Arşivi, Mehmet Fazıl Bey'in Şahsi Dosyası, Dosya No: Ş-19.

Hava Kuvvetleri Komutanlığı Arşivi, Sivil Pilot Behçet Bey'in Şahsi Dosyası, Dosya No: Ş-96.

Hava Kuvvetleri Komutanlığı Arşivi, Vecihi Hürkuş Şahsi Dosyası, Dosya No: 1077.

Hava Kuvvetleri Komutanlığı Arşivi, Yüzbaşı Süleyman Sırrı Bey'in Şahsi Dosyası, Dosya No: Ş-17.

Kitap ve Makaleler:

Akad, Mehmet Tanju, *Modern Savaşın Temel Kavramları*, Kitap Yayınevi, İstanbul, Haziran 2011.

Alger, John Irvin, *The Origins and Adaptation of the Principles of War*, U.S. Army Command and General Staff College, Fort Leavenworth, MA Master (Unpublished), Kansas, 1975.

Atatürk, Kemal, *Nutuk (1919-1927)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Hazırlayan: Zeynep Korkmaz, Ankara, 2005.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Tamim ve Telgraflar, C V.

Aydar, Orhan, “*Sakarya’da Düşmanı Havadan Kovalarken*”, *Havacılık ve Spor Dergisi*, Türk Hava Kurumu Yayını, Sayı: 380, Ankara, Haziran 1947.

Belen, Fahri, *Türk Kurtuluş Savaşı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1983.

Brown, C.R., Rear Admiral USN, “The Principles of War” *United States Naval Institute Proceedings*, June 1949.

Clausewitz, *On War*, Edited and translated by Michael Howard and Peter Paret, Alfred A Knopf, New York, 1993.

Clausewitz, Carl von, *Harp Üzerine*, Çeviren: H.Fahri Çeliker, c.3, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1987.

Freedman, Lawrence, *Strateji*, Çeviren: Belkıs Çorakçı Dışbudak, Taciser Belge, Alfa Basım Yayım Dağıtım San. ve Tic.Ltd.Şti., 3. Baskı, İstanbul, Mart 2017.

Fuller, JFC, *The Foundations of The Science of War A Military Classic Reprint*, Fort Leavenworth, Kansas: US Army Command and General Staff College Press, 1993.

Hart, B. H. Liddell, *Strategy*, New York, Praeger Publishers, 1975.

Hart, B. H. Liddell, *Strateji Dolaylı Tutum*, Çeviren: Cemal Enginsoy, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 2002.

Harrelson, Lonnie R, *The Principles of War: Valid Yesterday, Today and Tomorrow*, Joint Forces Staff College Joint Advanced Warfighting School, MA Thesis (Unpublished), Norfolk.

Göymen, İhsan, *Türk İstiklâl Harbi, Cilt V, Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1964.

Hürkuş, Vecihi, *Bir Tayyarecinin Anıları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000.

İncedayı, Cevdet Kerim, *Türk İstiklal Harbi (Garp Cephesi)*, Askerî Matbaa, İstanbul, 1926.

- Kaymaklı, Hulusi, *Havacılık Tarihinde Türkler*, Cilt: 2, Hava Basımevi, Ankara, 2006.
- Korkmaz, Erdal, “Sakarya Meydan Muharebesi’nde Türk Hava Kuvvetleri”, *Havacılık Tarihi Sempozyumu Bildirileri/13-14 Aralık 2012/İstanbul*, Hava Basımevi, Ankara, 2015.
- Kurt, Korkmaz, Deniz, Erdal, *Kuruluşundan Günümüze Türk Hava Kuvvetleri (Harekât ve Teşkilatlanma Tarihi 1911-1922)*, Cilt: I, Hava Basımevi, Ankara, 2020.
- Leonhard, Robert R., *The Principles of War for the Information Age*, Novato, CA: Presidio Press, 1998.
- Machiavelli, Niccolo, *The Art of War*, Start Publishing LLC, United States of America, October 2012.
- Mallick, P.K., *Principles of War: Time for Reread*, Centre for Land Warfare Studies, KW Publishers Pvt Ltd., New Delhi, 2009.
- Malay, Patrick, *The Principles of War in the 21st Century*, U.S. Army War College, USAWC Strategy Research Project, Pennsylvania, 2007.
- Murfett, Malcolm H., *Imponderable but not Inevitable: Warfare in the 20th Century*, California, Praeger Security International, 2010.
- Müderrişoğlu Alptekin, *Kurtuluş Savaşı’nın Mali Kaynakları*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1990.
- Özalp, Kâzım, *Millî Mücadele 1919-1922*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1998.
- Özdemir, Yaşar, *Atatürk ve Türk Havacılığı*, Hava Basımevi, Ankara, 1981.
- Özlü, Hüsni, “Harp Raporları Işığında Sakarya Meydan Muharebesi’nin Askerî Açısından Genel Değerlendirmesi”, *Sakarya Zaferi ve Haymana III Sempozyumu*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2015.
- Özel, Mehmet, *Cephelerden Kurtuluş Savaşı’na*, Cilt: III, Türk Kurtuluş Savaşı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1995.
- Sarp, İrfan, *Türk Hava Kuvvetlerinin Doğuş Yılları*, Ankara, 1986.
- Tanman, Sıtkı, *Türk Havacılık Tarihi 1918-1923*, Cilt: II, II. Kitap, Hava Basımevi, Eskişehir, 1953.

Türk İstiklal Harbi Sakarya Meydan Muharebesinin Başlangıç Dönemindeki Olaylar ve Harekât (25 Temmuz -22 Ağustos 1921, 2'nci Cilt, 5'inci Kısım, 1'inci Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1995.

Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi, Sakarya Meydan Muharebesi ve Sonraki Harekât, 2'nci Cilt, 5'inci Kısım, 2'nci Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1973.

Türsan, Nurettin, *Sakarya Meydan Muharebesi'nde Mustafa Kemal Paşa'nın Askerî Dehası*, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1994.

Tzu Sun, *Savaş Sanatı*, Çev: Sibel Özbudun-Zeynep Ataman, Anahtar Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1992.

USA Department of the Air Force, *Air Force Basic Doctrine AFDD I*, Washington, 2011.

UK Air and Space Doctrine, Swindon, The Developments, Concepts and Doctrine Centre, 2013.

Vandemir, Baki, *Türk İstiklal Savaşı'nda Sakarya'dan Mudanya'ya*, (Yayına Hazırlayan: Hayriye Yalçın), Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2006.

Askerî Tarih Belgeleri Dergisi, Yıl 62, Sayı 131, Belge No.40, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Yayını, Temmuz 2013.

YUNANCA KAYNAKLARA GÖRE SAKARYA MUHAREBESİ'NDE YUNAN ORDUSUNUN LOJİSTİK SORUNLARI

Ünsal BAŞAK*

Giriş

1919-1922 yılları arasında gerçekleşen “Küçük Asya Seferi” Yunanistan ve Helenizm için bir felaket olmuştur. Bununla beraber ikmal, nakliye, sağlık ve cephane tedarikinde yaşanan sorunların incelenmesi lojistik sisteminin geliştirilmesine yönelik önemli dersler de içermektedir.¹

Sakarya Muharebesi öncesi, Kütahya ve Eskişehir gibi iki önemli ikmal noktasının Yunanlılar tarafından ele geçirilmesi Türk ordusu için büyük kayıptı. Bu elde ettiği başarılarla rağmen Yunan ordusu, asıl hedefi olan Türk ordusunu imha etme konusunda başarısız olmuş, bu nedenle Kütahya-Eskişehir Muharebeleri taktik olarak Yunanistan için bir başarı olsa da asıl hedef elde edilememiştir.²

Yunan ordusunun asli hedefini ele geçirebilmesi için izlenecek yolu belirlemek amacıyla, 27 Temmuz 1921 tarihinde Kral Konstantin'in başkanlığında siyasi ve askerî üst düzey yöneticilerin katılımı ile Kütahya'da savaş konseyi toplanmıştı. Konseyde ilk kez Küçük Asya ordusu komutanı General Papulas dâhil bazı generaller Anadolu içine çok fazla girilmesi fikrine ihtiyatlı yaklaşmış, bunun meydana getirebileceği lojistik sorunlardan bahsetmişlerdi.³ Küçük Asya ordusu kurmayları arasındaki görüş farklılıklarına rağmen Ankara'ya ilerleyerek Türk ordusunu imha etme konusundaki bir plan Kral'a sunuldu. Konseye katılan subayların savaş sonrası yazdıkları anılarında, planın lojistik kısmına yapılan itirazlara rağmen Kral'ın zorlamasıyla kabul edildiği ifadeleri yer almaktadır.⁴

Planda Ankara'yı ele geçirmek ve Türk ordusunu yok etmek için ileri harekete geçilmesi, bunun için 20 günlük hazırlık yapılması, harekâtın ise 20-40 gün sürmesi karara

---

* Dr. Alb., Deniz Kuvvetleri Komutanlığı. E-posta: unsal1538@gmail.com.

¹ Aikaterini Emmanouli Siganaki, *İ Diikiti Merimna Kata Ti Mikrasiatiki Ekstratia (1919-1922)*, Pire Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2003, s. 30.

² *Themata Stratiotikis İstorias*, Ekdosi Dieftintis İstoria Stratu (Yunan Kara Kuvvetleri Askerî Tarih Bölümü Yayını), Atina, 1999, s. 203.

³ Dimitris Malesis, *İtta, Triamvos, Katastrofi, O Stratos Sto Eliniko Kratos Apo to 1898 Ews to 1922*, Ekdosis Epikentro, Selanik, 2012, s. 192.

⁴ Kütahya toplantısındaki itirazları ve bu konuda Yunan subayların anılarını karşılaştırmalı olarak inceleyen bir makale için bkz.: Çiğdem Kılıçoğlu Cihangir, “Sakarya Savaşı Öncesi Yunan Savaş Meclisi'nin Kütahya Toplantısı”, *Sakarya Zaferi ve Haymana Sempozyumu-3*, Ankara, 2015.

bağlandı.⁵ Sakarya Muharebesi'ne kolordu komutanı olarak katılan Prens Andreas'ın anılarında ise savaş konseyinde yaşanan tartışmalar farklı aktarılmaktadır. Prense göre, Kral planı ve önerileri dinlemiş, sonunda sessiz kalarak sadece askerî yetkililerin aldığı kararı onaylamıştı.⁶

Yunan ordusunun harekâtındaki esas amacı Ankara'yı ele geçirmektir. Böylece Türklerin moralini bozmayı ve Türk ordusunu bir barış anlaşmasını kabul etmeye zorlamayı planlıyorlardı.⁷ Yunanca kaynaklarda savaş konseyinde alınan kararlar başlayacak harekâtın adı çoğunlukla “Ankara Harekâtı” olarak geçmektedir. Bu verilen isim bile Yunan ordusunun esas amacını göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Savaş konseyinde alınan Ankara'ya ilerleme kararına rağmen, Yunan subayları içinde ikmal hususları konusundaki tereddütler devam etmekteydi. Örneğin, harekâta katılan Prens Nikalaos, günlüğünde konseyde alınan kararların gerçeklikten uzak olduğunu söylemekteydi. Ona göre, Yunan ordusunun ileri harekâtında lojistik sorunları çözecek kadar yeterli araç yoktu. Özellikle topçu mermisi ikmalinde sorun yaşanması büyük olasılıktı. Bunun dışında Yunan ordusunun elindeki uçaklar eskiydi ve keşif faaliyetlerinde bu uçaklardan çok istifade edilemeyecekti. Doğru keşif yapılmadan Türk ordusunun nasıl bir savaş düzeni alacağı anlaşılamazdı. Prense göre bu hususlara dikkat edilmeden alınan kararlar Yunan ordusu bilinmezliğe ilerliyordu.⁸

Yunanistan, Ankara harekâtı için elindeki tüm gücü kullanma kararı almıştı. Küçük Asya ordusunun harekât başlangıcındaki mevcudu 5.500 subay ve 178.000 er idi. Ne var ki ikmal hatlarının korunması ve geri hizmetler için ayrılanlar dikkate alındığında, sefere katılabilecek asker sayısı 3.800 subay ve 120.000 er olarak hesaplanıyordu.⁹

Bu ölçüde büyük bir ordunun ileri harekâtına karar verilen savaş konseyinde kurmayların gündeme getirmedikleri başka bazı endişeler de vardı. Öncelikle siyasi gelişmelerden ötürü orduda bir huzursuzluk vardı¹⁰, fakat buna rağmen Kütahya-Eskişehir

⁵ Malesis, *a.g.e.*, s. 203.

⁶ Prens Andre, *Felakete Doğru*, Çev. Hüseyin Rahmi, İstanbul Askerî Matbaası, 1932, s. 57-59.

⁷ G.Kalaitzis, *İ Ekstratia Eis Tin Mikran Asian 1919-1922, Epihiris Pros Ankira*, E Cildi, Ekdosi Yeniku Epiteliou Stratu, Atina, 1965, s. 89.

⁸ Kostas N.Barbis, 1919-1922 Mikrasatikis Olethros, 2.Cilt, Kadmos Yayınları, Selanik, 2008,s.103-104.

⁹ Barbis, *a.g.e.*, s. 103.

¹⁰ Burada kastedilen Yunan ordusundaki Başbakan Venizelos'u destekleyen subaylar ile Kral Konstantin'i destekleyen subaylar arasındaki anlaşmazlıktır. Venizelos iktidara geldiğinde Kral yanlısı subaylar görevden alınmış, Kral iktidarı geri aldığı anda ise Venizelos yanlısı subaylar askerî niteliklerine bakılmaksızın ordudan uzaklaştırılmıştır. Yunan ordusundaki bu ayrılık, 1. Dünya Savaşı'nda Kral'ın Almanya, Başbakan Venizelos'un ise İngiltere yanlısı olmasıyla başlamıştır. Yunanistan'daki bu siyasal kampaşmayı ayrıntılı inceleyen bir eser için bkz.: Çiğdem Kılıçoğlu Cihangir, “Yunanistan'da Ulusal Bölünme ve Birinci Dünya Savaşı'na Giriş”, *100. Yılında Birinci Dünya Savaşı Sempozyumu*, Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İzmir, 2015.

Muharebeleri'nde kazanılan zafer, ordunun moralini yükseltmişti. Kurmayları endişelendiren bir diğer husus da muharebe sahasının ikmal hatlarından 300 km'den daha uzak olmasıydı.¹¹

Yunan iç siyasetinde yaşanan gelişmelerin bir sonucu olarak, 22 Kasım 1920 tarihinde Küçük Asya ordusu başkomutanı Leonidas Paraskevopoulos'un yerine General Anastasias Papulas atandı. Ordu içinde Papulas'ın orduyu kumanda edecek yeterlilikte olmadığı, tek özelliğinin Kral-Venizelos çekişmesinde Kral'ın safında yer almak ve bu yüzden hapis yatmak olduğu, kendini aşırı beğenmiş ve askerî konulara ilgisiz bir subay olduğu yönünde iddialar bulunmaktaydı.

Yunan 2. Kolordu Komutanı Prens Andreas da Papulas'ın Küçük Asya ordusuna komutan olarak atanmasını en çok eleştiren subaylardandı. Prens'e göre, Papulas'ın tek savaş tecrübesi Balkan Savaşı'ydı. Küçük Asya ordusunu yönetecek bilgiden ve seferin meydana getireceği problemleri çözebilecek zekâdan çok uzaktı.¹² Papulas'ın atanmasını müteakip, 1920 Kasım ayı ile 1921 yaz ayları arasında geçen süreçte Venizelos yanlısı tüm fırka, alay ve birlik komutanları değiştirilmiş, yerlerine Kral'a sadık subaylar atanmıştı. Venizelosçu subayların görevlerinden uzaklaştırılmalarına rağmen yeni ordu komutanı Papulas bir önceki hükûmetin (Venizelos hükûmeti kastedilmektedir) Anadolu'yu işgal siyasetine bağlı kalınacağını ve askerî harekâtın sürdürüleceğini açıkladı.¹³

Küçük Asya ordusu komutanı Papulas'a göre Yunanistan, Kütahya-Eskişehir Muharebeleri'nde işgal ettiği bölgelerin güvenliği için daha ileri bölgelere harekât düzenlemeliydi. Anadolu'nun geniş coğrafyası, Türk direnişinin tamamen yok edilmesini engellemesine rağmen, Türklere güçlü bir darbe vurulabilirdi. Papulas, Ankara'daki demir yolu hatlarının ele geçirilmesi hâlinde Türklerin çözüleceğini düşünüyordu. Ordunun üst düzey subayları da benzer düşüncededeydi. Bununla beraber, 300 kilometreden daha uzun ikmal hatları, çoğu yerde bulunmayan yol şebekeleri, özellikle Sakarya Nehri'ni geçme ve eylül ayının coğrafi koşullarından kaynaklanan aşırı yağışlar gibi hususlar pek de dikkate alınmamıştı.¹⁴

---

¹¹ Prens Andreas, *a.g.e.*, s. 204.

¹² Barbis, *a.g.e.*, s. 57-58.

¹³ Sehernaz Güvenbaş, "İstihbarat Raporları Işığında Türk İstiklal Harbinin Yunanistan'a Etkisi", *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, Yıl 2020, sayı 32, s. 139.

¹⁴ Konstantinos Polizois, *Epitomi İstoria Tis Ekstratias Sti Mikra Asia (1919-1922)*, Ekdosi Dieftintis İstorias Stratu, Atina, 2001, s. 263-272

Yunan Ordusunda Lojistik Sınıfı

Yunan ordusunda düzenli bir lojistik sınıfının kuruluşu 1897 Türk-Yunan Savaşı'na kadar gerçekleşmedi. Bu savaşta alınan dersler sonucunda 1904 yılından itibaren birliklerde lojistik konusunda eğitim almış subaylar istihdam edilmeye başlandı. 1907 yılından itibaren ise özellikle cephane tedariki ve nakliye konularında bu subaylar uzmanlaştırıldı.¹⁵

Yunan ordusunda lojistik sınıfının resmî olarak kurulması ise, 1914 yılında çıkarılan 228 sayılı Kanun ile oldu. Lojistik sınıfı dört temel gruba bölünmüştü. Birinci kısım; silahların bakım ve tutumundan sorumluydu, ikinci kısım; yiyecek, ısınma ve sağlık malzemelerinin tedarikinden, üçüncü kısım; mali işlerin yönetilmesi, muhasebe kayıtlarının tutulması, akaryakıt alınması ve tazminatların-maaşların ödenmesinden, dördüncü kısım ise mali kayıtların muhafaza edilmesi ile haritalar, kitaplar, broşürler ve talimnamelerin bastırılması gibi konulardan sorumluydu.¹⁶

Sakarya Muharebesi'nde önemli görevler üstlenecek sağlık sınıfı ise, 1897 Türk-Yunan Savaşı'ndan alınan derslerden sonra kuruldu. Bu savaşta Yunan ordusunun sıhhiye hizmetlerinde görülen önemli aksaklıklar üzerine, Yunan Kara Harp Okulu ve Astsubay Okulu'nun içinde lojistik sınıfına ek olarak bir de sağlık sınıfının kurulmasına karar verildi. Bu sınıfa ayrılan subay ve astsubayların eğitimi için Kızılhaç'tan destek alınmıştı.¹⁷

Sakarya Muharebesi Öncesi Lojistik Hazırlıklar

Yunan ordusunun harekât planlarına göre, Ankara'ya doğru ilerlenirken ikmal asıl olarak demir yolu hattı üzerinden sağlanacaktı. Anadolu'da o dönemde harekât alanında bulunan tek tren hattı İzmir-Afyonkarahisar-Eskişehir-Ankara hattıydı. Bu hattın dışında Yunan ordusu harekât yapmak durumunda kaldığında, sadece askerlerin kendi taşıyabildikleri veya hayvanlarla taşınabilen ikmal malzemesine bağımlı kalacaktı.¹⁸

Yunan ordusu, demiryollarının savaşta oynayacağı önemli rolü dikkate alarak, Türkler tarafından tahrip edilen hatların bir kısmını onarmayı başarmıştı.¹⁹

---

¹⁵ Siganaki, *a.g.t.*, s. 28

¹⁶ Georgios Grozeris, *Sinoptiki İstoria Tu Yeniku Epiteliu Stratu*, Atina, Ekdosi Dieftintis İstorias Stratu, 2001, s. 10-27.

¹⁷ Georgiou N.Konstantinos, *İ İstoria Ton Stratiotikon Nosokomion Sti Neoteri Ellada*, Aristotelos Üniversitesi, Tıp Tarihi Bölümü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Selanik 2009, s. 431.

¹⁸ Siganaki, *a.g.t.*, s. 30

¹⁹ Prens Andre, *a.g.e.*, s. 84.

Savaşa lojistik bakımından hazırlanmak için, Yunan ordusu liman ve demiryollarına yakın bölgelerde genel lojistik merkezleri (ΓΚΕ - Γενικά Κέντρα Εφοδιασμού) kurmuştu. Bu merkezlere gelen ikmal malzemeleri demir yolu hatlarıyla veya mevcut yol hatlarıyla cepheye yakın olan ikmal depolarına gönderiliyordu. Bu cepheye yakın ikmal depolarının sorumluluğu, oradaki muharip birliğin en üst rütbeli komutanına verilmişti. Bununla beraber cepheye yakın ikmal depolarında fazla malzeme depolanmamasına, sadece acil durumda birliklerin desteklenmesine özel önem veriliyordu. Çünkü bu ikmal depolarının düşman eline geçmesi Yunanlılar için en büyük tehditlerden biriydi.²⁰

Ordunun ekmek ihtiyacını karşılamak için Godelle marka seyyar fırınlar yurt dışından getirtilmişti. Bu fırınların her biri günde 2000 ekmek üretme kapasitesinde idi. Ayrıca bu marka fırınlar kolay nakledilebilir olması nedeniyle özellikle seçilmişti.²¹

Sakarya Muharebesi başlamadan önce Eskişehir’de bulunan genel lojistik merkezinde ordunun bir aylık ekmek ihtiyacını karşılayacak kadar buğday stoklanması sağlanmıştı. Ayrıca ordu tarafından verilen emirle, birlikler tarafından cepheye yakın bölgelerdeki Türk köyleri gezilmiş ve bu köylerde her evin en az 20 ekmeklik un sağlayacak şekilde hazırlık yapması ve daha sonra bölgeye gelecek ikmal subaylarına bu unların teslim edilmesi istenmişti.²² Yunan İkmal Teşkilatı Eskişehir’de büyük buğday siloları inşa etmişti.

Birliklerin et ihtiyacının karşılanması amacıyla, her 10.000 asker için yaklaşık 300 civarında kasaplık hayvanın olduğu sürüler tahsis edilmişti.²³ Ayrıca çevre bölgelerde bulunan hayvanlar sayılarak acil durumda ordu tarafından bu hayvanlara el konulması için hazırlık yapılmıştı.²⁴

Yunan Genelkurmayı’nın hesaplamalarına göre Ankara harekâtı süresince orduyu beslemek için yaklaşık 13 ton bakliyat, 9 ton yağ ve 15 ton sebze ikmali gerekecekti. Bu ikmalin yapılacağı nakliye kollarının emniyeti için 1 subay komutasında 20 erden oluşan nakliye güvenlik timleri oluşturulmuştu.²⁵

---

²⁰ Siganaki, *a.g.t.*, s. 40

²¹ Mirodi Eftihia, *İ Dükiti Merimna Kata Ti Mikrasiatiki Ekstratia*, Dimokritos Üniversitesi, Güneydoğu Avrupa Çalışmaları Bölümü, Yüksek Lisans Tezi, 2020, s. 21

²² Eftihia, *a.g.t.*, s. 63-65.

²³ Siganaki, *a.g.t.*, s. 41

²⁴ D.Karalis, *Anefodiasmi Kai Metaforas Kata Tin Mikroasiatiki Ekstratia*, Atina, Dieftinsi İstorias Stratu, 1969, s. 148-149.

²⁵ Hristos Zoiopulos, *Ekstaratiou Saggariou Kai Avguston 1921*, Apostolu Mustoppolu Yayınları, Atina, 1923, s. 104-105.

Yunan ordusunun acil lojistik ihtiyaçları için genelde doğrudan alım yöntemi uygulanırken, bütçe koşulları nedeniyle normal ihtiyaçlar için ihale yöntemi uygulanıyordu. Bu yöntemde ise ihaleye katılanların anlaşmalı olarak verdikleri yüksek fiyatlar mali açıdan orduyu zorluyordu. Bu nedenle savaş öncesi un ve kasaplık hayvan tedarikinde ordu bütçesi hesaplanandan daha fazla açık vermişti.²⁶

Kütahya-Eskişehir Muharebeleri'nin başından itibaren kademeli olarak Yunan ordusunun ikmal sistemi iyileştirilmişti. Bu kapsamda; Bursa üzerinden Mudanya Limanı vasıtasıyla, Uşak'ın ana ikmal noktası hâline getirilmesi ile Uşak-İzmir demir yolu üzerinden ikmal sağlanmıştı. Yenilenen ikmal teşkilatının Sakarya Muharebesi'nde karşılaşacağı en büyük sorunlardan biri devasa bir ordunun beslenmesiyle ilgiliydi. 1921 yılı Temmuz ayına gelindiğinde Yunan ordusunun ikmal ihtiyaçları giderek artmıştı, yapılan hesaplamalara göre Ankara harekâtında ordu günlük 200 ton yiyecek ile 565 ton cephaneye ve diğer malzemelere ihtiyaç duyacaktı.²⁷

Yunan ordusu, Sakarya Muharebesi öncesinde Eskişehir'i ikmal üssü olarak seçmişti. Fakat Türkler şehirden çekilirken şehirdeki ikmal depolarına ve ulaştırma hatlarına büyük zarar vermişti. Bu nedenle, Yunan ordusu bunları tamir etmek zorunda kalmıştı. Bu tamiratın istenen hızda ilerlememesi üzerine Bursa'da da büyük bir ikmal üssü oluşturuldu. Bu girişimlere rağmen yeterli iletişim ve yol hattı olmadığı için, iyileştirilen ikmal sistemi özellikle Eskişehir-Sakarya Muharebesi ani gelişen ikmal ihtiyaçlarını karşılamakta yetersiz kalmıştı.²⁸

İkmal malzemelerinin nakli için; üç ton malzeme taşıyabilecek 600 kamyon ve bir ton malzeme taşıyabilecek 240 kamyonadan oluşan bir birlik oluşturuldu. Ayrıca cephe hattında kullanılmak üzere Yunanistan'dan 250 ambulans nakledildi.²⁹ Bunun dışında Yunan ordusu, Anadolu coğrafyasında rahatlıkla kullanabileceğini düşündüğü için 1600 develik bir ikmal kolu meydana getirmişti.³⁰

Lojistik malzemelerin cephe hattına nakli için, motorlu taşıt planlamaları yapılmıştı. Bu planlamaya göre araçlar; yiyecek ve acil cephaneye ihtiyaçlarını iki gün mesafeye, yedek yiyecek ve cephaneyi bir günlük mesafeye, sağlık ihtiyaçlarını yine bir günlük mesafeye taşıyabilecek

---

²⁶ Karalis, *a.g.e.*, s. 64-65.

²⁷ Siganaki, *a.g.t.*, s. 58.

²⁸ Karalis, *a.g.e.*, s. 129-130.

²⁹ İstoria Tou Pezikou, Yenikou Epitelou Stratu (Yunan Kara Kuvvetleri) Yayınları, Atina, 2014, s. 96-97.

³⁰ Siganaki, *a.g.t.*, s. 62.

şekilde konuşlandırılacaktı. Cepheye malzeme naklini organize etmek ve yürütmek için 500 subay ve 3000 er görevlendirilmişti.³¹

Yunan ordusunun Sakarya Muharebesi için yaptığı planlamaya göre ikmal malzemelerinin;

- Mudanya Limanı'ndan Bursa'ya,
- Bursa-Eskişehir hattından Karaköy'e,
- Karaköy'deki demir yolu hattından Sivrihisar vasıtasıyla İnler-Katrancı'ya intikali sağlanacaktı.

Mudanya'dan başlayıp İnler-Katrancı'da sona eren 435 km'lik ikmal rotası boyunca üç ana, iki de yardımcı ikmal istasyonu kuruldu.³²

Savaş öncesinde Yunan ordusunun lojistik ihtiyaçları konusunda müttefiklerin yaptığı yardımlar genel olarak ihtiyaçları karşılamaktan uzaktı. Çünkü gönderilen araç yedek parçası, seyyar mutfak, kamyon gibi yardım malzemeleri askerî değil sivil ihtiyaçlara göre üretildiğinden çok çabuk bozuluyor veya arıza yapıyorlardı.³³

Küçük Asya seferinde lojistik sorunlar, Yunan ordusunun daha önce karşılaşmadığı kadar karmaşıktı. Bu kapsamda; Yunan İkmal Teşkilatı'nın, Anadolu'nun coğrafyası nedeniyle yaşanabilecek ikmal sorunları konusunda yeni çözümler üretmesi gerekiyordu.³⁴ Yunan ordusu tarafından yapılan hazırlıklarda bu hususlar dikkate alınmasına rağmen, ikmal desteğinin sağlanmasında sorunlar yaşanabileceği değerlendirilmiş ve Yunan İkmal Teşkilatı, özellikle akaryakıt ikmalinde ciddi sıkıntılar olabileceği yönünde Ordu Kurmay Başkanlığı'nı uyarmıştı. Yapılan uyarıda planlamalardaki şu eksikliklere dikkat çekilmişti.

- Cephane ve sağlık malzemelerinin cephenin uç noktalarına dağıtımı için kurulacak sistem tam belirlenmemiştir.

- İkmal malzemelerinin cephe hattına naklinde karşılaşılabilecek güvenlik sorunları ciddiye alınmamıştır.

---

³¹ Eftihia, s. 24.

³² Siganaki, *a.g.t.*, s. 61-62.

³³ Karalis, *a.g.e.*, s. 67-68.

³⁴ Siganaki, *a.g.t.*, s. 31

- İkmal malzemelerinin cephenin ileri hatlarına ne kadar sürede götürülebileceğine yönelik hesaplamalar tekrar yapılmalıdır.³⁵

İkmal konusunda Yunan kurmayların hesaplamalarına göre savaş süresince, her bir top için 300 mermi, her bir piyade alayı için 120.000 mermi, her bir mitralyöz için 500 mermi ve her alaya 500 el bombası gerekecekti.³⁶

Birlikler cephane ve diğer ikmal maddeleri ihtiyaçlarını, her gün öğleden sonra Bursa'daki ikmal üssüne bildirecekti. Bursa'daki ikmal üssü gece boyunca hazırladığı cephaneleri ve diğer ikmal malzemelerini ertesi gün yola çıkararak birliklere ulaştıracaktı. Yapılacak harekâtta esas unsur, birliklerin ihtiyaçlarını doğru miktarda bildirmeleri ve bunların yol şebekesi ile doğru zamanda birliklere ulaştırılması idi. Ne var ki Anadolu'nun içindeki yol şebekesinin eksikliği ve coğrafi koşullar bu planlamada yeterince dikkate alınmamıştı.³⁷

Yunan komuta kademesini lojistik konusunda endişelendiren bir diğer husus da bölgedeki hava durumuydu. 2. Kolordu Komutanlığına atanan General Andreas anılarında, ordu kurmaylarını İç Anadolu'da kışın erken başladığı konusunda uyardığını, bu kapsamda eğer harekât eylül ayına kalırsa başlayacak yağışlar nedeniyle zaten kısıtlı olan yol şebekesinde kamyonların kullanılamayacağını söylediğini aktarmıştır.³⁸

Yunan ordusu, savaş öncesi bir yandan ikmal hatlarını iyileştirmeye çalışırken, diğer yandan da Türk ordusunun Karadeniz'deki limanlardan ikmal yapmasını engellemeye çalışıyordu. Bu kapsamda İnebolu Limanı, Türk ordusu için Rusya'dan getirilen silah ve cephane açısından önemli bir limandı. Yunan donanması tarafından bu limandan yapılan ikmalin kesilmesi için 9 Haziran 1921 tarihinde Panter ve Kalkış isimli 2 gemiyle liman bombardımana tutuldu. Bölgedeki halkın öngörüsü sayesinde, kasabada bulunan cephanenin bölgeden uzaklaştırılması sonucunda Yunan bombardımanı neticesinde ciddi bir kayıp olmadı. Yunanlılar, Sakarya Muharebesi öncesi Türk ordusunun ikmal hatlarını kesmek için 30 Temmuz 1921 tarihinde İnebolu Limanı'nı son kez bombaladı, ancak bu saldırıda da ciddi bir kayıp verilmedi.³⁹

---

³⁵ Siganaki, *a.g.t.*, s. 63.

³⁶ Efthia, *a.g.t.*, s. 17.

³⁷ Efthia, *a.g.t.*, s. 16-18.

³⁸ Prens Andre, *a.g.e.*, s. 78

³⁹ Rahmi Çiçek, "Sakarya Savaşı Öncesi Karadeniz'de Yunan Ablukası ve İnebolu Bombardımanı", *Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt 3, Sayı 10, 1992, s. 171-172.

Sakarya Muharebesi ve Lojistik

Yunanistan'ın Küçük Asya ordusu komutanı General Papulas tarafından 27 Temmuz 1921 tarihinde yayınlanan emirde; ileri harekete geçileceği, amaçlarının Sakarya'yı geçerek savaşı ileriye taşımak olduğu, yağma veya kaçakçılığa kesinlikle izin verilmeyeceği, her asker için çay, ekmek, şeker gibi temel ihtiyaç miktarının hesaplandığı ve bunların ikmalinde sorun yaşanmayacağı, et ihtiyacının ordunun yanında götürülen sürülerden karşılanacağı, Eskişehir'in ileri ikmal üssü hâline getirildiği, Ankara'ya doğru yürüyüşte ordunun ikmal konusunda sıkıntı çekmemesi için bütün hazırlıkların tamamlanması, ayrıca sağlık teşkilatının Sakarya Nehri boyunca hazır hâlde bulundurulması hususları belirtilmişti.⁴⁰

Yunan ordusunun kuzey hattından sorumlu General Trikopis ise birliklerine verdiği emirde; askerlerin en az iki günlük yiyecek ihtiyaçlarını yanlarında taşıyacaklarını, bunun dışında ikmal kollarının bir günlük yiyeceği taşıyacaklarını, ana ikmal noktasının Eskişehir olduğunu, ancak aksi bir durumda Bursa üzerinden ikmal yapılması için de tedbirlerin alındığını, eğer Bursa üzerinden ikmal yapılırsa bunun için en az üç günlük bir süreye ihtiyaç duyulacağını ve birliklerin buna göre hazırlıklı olması gerektiğini belirtiyordu.⁴¹

Yunan ordusunun harekât planı için bölgeye konuşlandığı birlikler 120.000 insan ve 38.000 hayvana ulaşmıştı. Bu da günlük olarak 150 ton yiyecek ve 415 ton diğer ikmal malzemesinin cepheye taşınması demek oluyordu.⁴²

Yunan ordusu için ana ulaşım hattı demir yoluydu. Demir yolunun olmadığı bölgelerde ise ikmalin kamyonlarla yapılması öngörülmüştü. Ne var ki Anadolu'daki yol sisteminin yetersizliği nedeniyle kamyonlar yeterince verimli kullanılamıyor, araçlar sürekli arıza yapıyor ve cepheye malzemelerin naklinde gecikmeler meydana geliyordu.⁴³

Yunan ordusu arazinin zorlu şartları nedeniyle Ödemiş, Nazilli ve Aydın'da deve kervanlarından kurulan nakliye kolları oluşturdu. Bu kullanım şekli Yunan ordusunda ilk kez deneniyordu. Deve kervanları günde 40 kilometrelik bir mesafeyi çok fazla yiyecek ve suya ihtiyaç duymadan geçebiliyorlardı ve ortalama her bir deve 230 kiloluk malzemeyi taşıyabiliyordu.⁴⁴

---

⁴⁰ Eftihia, *a.g.t.*, s. 14-15

⁴¹ Eftihia, *a.g.t.*, s. 16

⁴² Siganaki, *a.g.t.*, s. 61.

⁴³ Siganaki, *a.g.t.*, s. 35.

⁴⁴ Eftihia, *a.g.t.*, s. 23

Sakarya Muharebesi'nde Yunan ordusunun lojistik nakliyat için son başvurduğu yöntem ise öküzler ve atlarla çekili arabalardı. Atların fiziki özelliklerinden dolayı at arabaları günde en fazla altı saat kullanabiliyordu. Öküz arabalarında ise hız daha düşük olmasına rağmen bu arabalar uzun mesafeleri ara vermeden kat edebiliyorlardı. At arabaları 250 kiloya kadar yük taşıyabilirken, öküz arabaları ile 350 kiloluk yük cephe hattına taşınabiliyordu. Ne var ki, öküz arabalarının yavaşlığı nedeniyle ikmalin çok öncesinde güvenlik konusunun koordine edilmesi gerekiyordu⁴⁵ ve geçen bu uzun süre nedeniyle Türk süvari saldırılarına karşı konvoyların güvenliğinin sağlanmasında sorunlar ortaya çıkıyordu.

İntikal şekli ister demir yolu ister deve kervanı olsun, Yunan ordusunun ikmal konusundaki esas sorunu mesafelerin uzaklığıydı. Kamyonlarla yapılan ikmalde günde 80 ile 100 kilometre arası mesafe alınabiliyorken, kasaplık hayvanların olduğu ikmal kolları günde en fazla 20 kilometre mesafe kat edebiliyordu.⁴⁶

Savaşta Yunan ordusunun karşılaştığı en büyük zorluklardan bir diğeri de cephaneye ikmaline ilişkindi. Başlangıçta harekât planı yapılırken, Sakarya Nehri kıyısına kadar kamyonlardan istifade edilmesi düşünülmüş ve kamyonların yarısı cephaneye taşınması için ayrılmıştı. Fakat harekât sahasına gelindiğinde zorlu koşullar nedeniyle kamyon terk edilerek deve kervanları ile topçu mermilerinin taşınmasına geçilmişti. Yunan ordusu, burada başka bir zorluk ile karşılaşmıştı. Deve kervanlarının hareket hızı düşünüldüğünde birlikler istediklerinden çok daha geç bir zamanda cephaneye kavuşmuşlar, ayrıca birliklere nakledilen cephanenin genelde birliğin istediğinden farklı olduğu, zaman zaman yanlış çap veya miktarda top mermisinin yanlış birliklere gönderildiği ortaya çıkmıştı.⁴⁷

Motorlu taşıtlar için 1921 yılında Mart ayında yeni bir düzenlemeye gidilmiş ve 4 taşıma bölüğü oluşturulmuştu. Bu dört bölük de dört gruba ayrılmış, her grupta toplam 80-100 araç olması planlanmıştı. Kütahya-Eskişehir Savaşı sonrasında elde 400 motorlu araç vardı ve bunlar ordunun ihtiyaçları için yeterli değildi. Bu kapsamda yapılan hazırlıklarla 1921 Temmuz ayı başında araç sayısı büyük oranda arttırılmıştı. Sakarya Muharebesi sırasında yaşanan eksikliklere ve zorlu coğrafi koşullara rağmen, araçların 4.135.000 kilometre yol yaptıkları 49.940.000 okka malzemeyi savaş alanına yakın bölgelere taşıdıkları hesaplanmıştı.⁴⁸

---

⁴⁵ Eftihia, *a.g.t.*, s. 23

⁴⁶ Karalis, *a.g.e.*, s. 61.

⁴⁷ Eftihia, *a.g.t.*, s. 31

⁴⁸ Yunanca metinde ağırlık birimi okka olarak ifade edilmiştir. Siganaki, *a.g.t.*, s. 41.

Yunan ordusu daha Eskişehir’den ileri harekete geçtiği ilk anda, ikmal ile ilgili sorunlar baş göstermeye başlamıştı. İlerlenen bölgenin Eskişehir’in verimli toprakları ile hiçbir benzerliği olmadığı gerçeğiyle karşı karşıya kalınmıştı. Yunan askerlerinin anılarına göre ne atlar için ot ne yemek pişirmek için odun ne de doğru dürüst su kaynağı bulunmaktaydı.⁴⁹

İlerlenen bölgenin zorluklarına rağmen, Sakarya Muharebesi’nin ilk üç günü Yunan ordusunun ikmal hatları nispeten iyi çalışmıştı. Bununla birlikte zaman içinde Türk süvari kollarının saldırıları nedeniyle Yunan ikmal hatlarında ciddi sıkıntılar oluşmaya başlamıştı.⁵⁰

İleri harekâtın dördüncü ve beşinci gününde askerlerde moral bozukluğu görülmeye başladı. Etrafta hiçbir bitki örtüsü görülüyordu, tamamen çöle benzeyen bir ortamda ilerleniyor, su ikmali yeterli gelmiyordu. Bununla birlikte Yunan ordusu çöl benzeri bir ortamda yakıcı sıcak altında ileri harekâtına devam etmek zorundaydı. Ordunun ilerlemesini zorlaştıran bir diğer unsur da odun yokluğuydu. Gündüzler ne kadar sıcak oluyorsa geceler de o kadar soğuk oluyordu. Fakat bu çöle benzeyen arazide yeterli odun ikmali yapılamadığı için üşüyen askerlerin morali daha da bozuluyordu.⁵¹

Harekâta savaş muhabiri olarak katılan Kostas Mihalidis anılarında yürüyüşü şöyle anlatmaktaydı:

*“Bozkırda yürüyoruz. Benzin geç geldiği için arabalar hareket edemiyor. Hayvanlar yorulmuş durumda, gerimizde bıraktığımız her an bir bilinmeze doğru gidiyoruz. Tamamen bozkır ve tozdan ibaret bir çöldeyiz sanki. Su asla yeterli gelmiyor. Birlikler sürekli ileriye gidiyor. Askerler “Ankara’ya doğru” diye haykırıyorlar ama önümüzde bizi neyin beklediğini bilmiyoruz.”*⁵²

Motorlu taşıtların sayısının artmasına, deve kervanlarının kurulmasına rağmen ikmal faaliyetleri istenen düzeye ulaşamamıştı. Özellikle Sakarya’ya gelirken kendini hissettiren lojistik sorunlar savaşta daha da fazla açığa çıkıyordu. Daha önceden planlanmasına rağmen odun eksikliği nedeniyle birlikler sıcak yemek yiyemiyordu. Bölgenin coğrafi koşulları nedeniyle ağaç bulunamadığından odun ikmali Bursa’dan yapılmak zorundaydı. Bu nedenle askerler, kendilerine dağıtılan unu soğuk suyla karıştırarak hazırladıkları çorbayı yiyerek

⁴⁹ İlia M.Voutieridou, *İ Ekstratia Peran Tou Saggariou*, Tipos L.Deli, Atina, 1928, s. 8-9.

⁵⁰ Ioannis Nioutsikos, “The Greek Military Strategy in the Asia Minor Campaign, 1919-1922: An Application of Clausewitz’s Theory on Culminations” *Salvation And Catastrophe, The Greek Turkish War 1919-1922*, Ed.Konstantinos Travlos, Lexington Books, New York, 2020, s. 225.

⁵¹ Vouteridou, *a.g.e.*, s. 18-21.

⁵² Kosta Mihalidis, *Polemika Filla Apo Tin Mikrasiatiki Ekstratia*, Bostopulos Yayınları, Atina, 1923, s. 188.

savaşıyordu. Eldeki arabaların çoğu benzin ikmalindeki gecikmeler nedeniyle kullanılamazken, az sayıda araba da su ikmal için kullanılıyordu, fakat bu da birliklerin su ihtiyacının sadece çok küçük bir bölümünü karşılıyordu.⁵³

Yol şebekesinin olmaması Eskişehir'den yapılan ikmalin zorlaşmasına neden oluyordu. İkmal üslerindeki depolardan yola çıkarılan malzemenin çatışma hattındaki birliğe ulaşması 2-3 gün alıyordu. Bu sürede askerlere genellikle yarım tayın dağıtılıyor, askerler gelecek ikmal bekleyerek, açlıklarını bastırmaya çalışıyordu.⁵⁴ Türklerin ikmal hatlarına yaptıkları saldırılar çoğu zaman engellense de arabalı ikmal birliklerine yönelik saldırılar özellikle Bursa'dan Köprühisar'a doğru olduğu zaman engellenemiyordu. Türkler, özellikle deve nakliye kollarına yönelik saldırılarda belli bir başarı kazanmıştı.⁵⁵

25 Ağustos 1921 akşamı harekâta savaş muhabiri olarak katılan Kosta Mihalidis yürüyüş hattındaki ve cephedeki durumu şöyle anlatmaktaydı:

*“Günlerdir susuzluktan çatlıyoruz, artık ikmal kolları düzenli gelmiyor. Fakat bu akşam bir anda hava kapandı ve yağmur yağmaya başladı. Yağmura sevindik, sonunda tozdan kurtulabileceğiz. Ama yağmur durmuyor gittikçe şiddetini arttırıyor, sanki gök yarılmış gibi. Bu yağmur içinde aklımıza un stokları geliyor. Muhtemelen yağmur yolları daha da bozacak ve hayvanlar buraya kadar yiyecekleri taşıyamayacak. Bir an önce yiyecekleri kuru bir yere almamız lazım fakat yağmur hâlâ devam ediyor. Ne yazık ki elimizde hiçbir ısıtıcı malzeme yok, odun olmadığı için ateş yakamıyoruz. Bütün askerler sıırsıklam bir hâlde ve üşüyorlar.”*⁵⁶

27 Ağustos 1921 tarihinden itibaren Türklerin ikmal kollarına yaptıkları saldırılar neticesinde ikmal hattı tamamen kesilme tehlikesi ile karşı karşıya kaldı. Bu kapsamda ordu tarafından verilen emirde; o akşam saat 20.00'den ertesi güne kadar ikmal yapılamayacağı, bu nedenle birliklerin ellerindeki malzemeleri kullanması isteniyordu.⁵⁷

Yunan ordusu sadece düşmanla değil, açlıkla da savaşıyordu. 29 Ağustos 1921 akşamı Türk saldırıları sonucunda ikmal kolları cephedeki birliklere hiçbir şey getirememişti. Bunun

---

⁵³ Yeorgos L.Spiridonos, *Polemos Kai Elefteria, I Mikrasatiki Ekstratia Opos Tin Eida*, Ekdosi Elefteris Skepsis, Atina, 2011, s. 169-170.

⁵⁴ Zoiopulos, *a.g.e.*, s. 105-106.

⁵⁵ Siganaki, *a.g.t.*, s. 64.

⁵⁶ Mihalidis, *a.g.e.*, s. 235.

⁵⁷ Eftihia, *a.g.t.*, s. 67.

neticesinde, ön cephedeki birliklerin günlük ekmek ihtiyaçlarının sadece yarısı verilebilmiş, ekmeğin yanında sadece su verilmiş ve başka herhangi bir yiyecek maddesi verilememiştir. Askerler uzun süredir şekerin yüzünü bile görmemiştir, bütün bunların üzerine su ikmalinde yaşanan sorunlar askerlerin çektiği yokluğu daha da arttırıyordu.⁵⁸

Lojistik zorlukların yanı sıra askerlerin moralini bozan bir diğer unsur da Türklerin savunma anlayışıydı. Yakalanan Türk esirlerinden elde edilen bilgi, Türklerin bütün topraklarını ölümüne savunacak şekilde konuşlandıklarını, geri çekilmeyi düşünmediklerini gösteriyordu. Bu, Türklerin geri çekilip yıkılmasını bekleyen Yunan askerlerinde moral bozukluğu yaratmıştı. Su ve cephane ikmalinde yaşanan sorunlar nedeniyle morali bozulan askerler, bu yeni Türk savunması karşısında tüfeklerini kendi subaylarına doğrultarak ileri gitme emrine itiraz etmişlerdi. Buna karşılık subaylar da askerleri askerî mahkemede yargılanmak ve idamla tehdit ediyordu.⁵⁹

Türk süvarilerinin Yunan ikmal hatlarına verdiği zararın en güzel örneklerinden biri, Balıkdanı'ndan hareket eden Yunan konvoyuna yapılan baskındı. Balıkdanı'nda bulunan Merkezi İkmal Deposu'ndan 30 Ağustos 1921 tarihinde harekete geçen 120 kamyon, cephane ve acil yiyecek ihtiyacı ile doluydu. Bu konvoyu yönelik Türk saldırısı sonucu sadece 70 araba belirlenen yere ulaşmayı başarmış, 10 araba terk edilmiş, 40 araba ise geri dönmek zorunda kalmıştı.⁶⁰

Türk süvarilerinin yaptığı saldırılar özellikle topçu mermisi ikmali konusunda kendini gösteriyordu. Savaşın ilk döneminde Yunanlılarca günde 412 ağır topçu mermisi sarf edilirken, savaşın son döneminde sarf edilen topçu mermisi sayısı 41'e kadar düşmüştü.

Hristos Mantos isimli asker, ikmal kollarına yapılan Türk süvari saldırılarını ve bunun askerler üzerindeki etkisini günlüğünde şöyle anlatmaktaydı:

*“Savaşıyoruz ama cephanemiz eksiliyor. İkmal kollarından yeni cephane gelmiyor. Türklerin süvarilerinin ikmal hatlarımızı vurduğu ve yeni cephane gelmeyeceği söylentisi yayılıyor. Yiyecek konusunda da sıkıntı başladı. Ekmek olmadığı için bize dağıtılan undan bir şeyler yapıyoruz fakat bu yeterli değil.”*⁶¹

---

⁵⁸ Vouteridou, *a.g.e.*, s. 46.

⁵⁹ Vouteridou, *a.g.e.*, s. 24

⁶⁰ Siganaki, *a.g.t.*, s. 65.

⁶¹ Mantas Hristos, *İ Mahi Tou Saggariou, Polemiki Selides Tis Ekstratias M.Asias*, Ritas Yayınları, Atina, 1957, s. 44

Savaşa katılan fakat ismi belirlenemeyen bir askerin günlüğünde yaşanan olumsuz lojistik koşullar nedeniyle şu ifadeler yer almaktaydı:

*“Ankara’ya doğru savaşarak gittiğimiz söyleniyor. Peki, geriye dönebilecek miyiz? Cephamız yok, ağır yaralanırsak ne olacak? Bölgede hiçbir hastane mevcut değil, elimizde sadece 4-5 tane kamyon var. Herkes bu savaşı kaybettiğimizi anlıyor. Kemal gittikçe güçlenirken, biz küçülüyoruz.”*⁶²

Atanasios Argiropoulos isimli asker 25-28 Ağustos 1921 tarihlerinde günlüğüne şunları yazıyordu:

*“Çay ve şeker yok, ekmek gittikçe küçülüyor, açlıkla mücadele ediyoruz. Türkler kadar bu açlık da bizi yoruyor. Akşamları içinde bir parça et olan bir çorba veriliyor fakat tuz olmadığı için hiç tadı yok.”*⁶³

Sakarya Muharebesi sırasında sık sık yapılan Türk süvari saldırıları nedeniyle, ekmek ve yiyecek madde ikmali sıkıntıya düşmüştü. Bu sıkıntının kendisini gösterdiği bir alan da et ikmaliydi. Aslında, savaşa katılan askerlerin günlüklerine göre ilk başta yapılan et ikmali planı mükemmeldi. Ancak Yunan Genelkurmayının hesaba katmadığı husus, harekât yapılacak bozkırda hayvanları besleyecek yeterli miktarda ot bulunmadığıydı. Askerler ikmal kollarında yaşanan gecikme nedeniyle yanlarında getirdikleri hayvan sürülerinin yanı sıra malzeme taşımak için kullanılan hayvanları da daha savaş alanına ulaşmadan kesmeye başlamışlardı.⁶⁴ Bu durum malzemelerin taşınması konusunda daha büyük sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştu. Sonuç olarak, bölgenin coğrafi koşullarının ve uzun mesafelerin dikkate alınmaması sadece yiyecek ikmalinde değil, akaryakıt ikmali konusunda da ordunun başarısız olmasına ve bunun neticesinde geri çekilmesine neden olmuştu.⁶⁵

Yunan ordusunun lojistik bakımdan yaşadığı zorlukları, savaşa Yunan ordusunda gözlemci subay olarak katılan İngiliz Binbaşı Johnson anılarında şöyle anlatılmaktaydı:

⁶² Ioanni D.Oikonomopoulou, *Apo Tis Sevres Sti Lwzani:Opsis Mias Prodiagegramenis Porias*, Peloponisos Üniversitesi, Yeni ve Modern Çağ Tarihi Çalışmaları, Yüksek Lisans Tezi, Kalamata, 2019, s. 33.

⁶³ Daleziou Margaritas, *Afigisis Tou Andrikou Eafto Se İmerologia Stratioton Tou Mikroasiatikou Metopo 1919-1922*, Aegeon Üniversitesi, Sosyal Bilimler Bölümü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Siro, Mayıs 2010, s. 42.

⁶⁴ Yenikou Epiteliou Stratu, *Mnimes Polemu 1897-1974*, Atina, 1999, s. 166.

⁶⁵ İ.Zafiris, *Stratiotiki İstorai Tis Eladas*, Ekdosi Yeniki Epiteliou Stratu, Atina, 1992, s. 141-143.

*“Yunan askerlerinin geceler boyu uykusuz bir şekilde yürüdüğünü, az bir ikmalle ve neredeyse susuz bir şekilde savaşmak zorunda olduklarını gördüm. Buna rağmen kahramanca savaşıklarını söylemeliyim.”*⁶⁶

Sakarya Muharebesi sırasında Yunan ordusunun zorluk yaşadığı bir diğer alan da sağlık hizmetleri idi. Harekât sırasında sağlık ihtiyaçlarını karşılamak için altı adet seyyar hastane kurulmuştu. Bunun dışında İzmir’de iki ve Bursa’da bir hastane cepheden gelecek yaralıları için tahsis edilmişti. Ancak karşılaşılan en büyük sorunlardan bir tanesi harekât alanının büyüklüğü ve yaralıları nakletme sorunu idi.

Yunan ordusunun harekât planlamalarında her 100 askerden 10’unun yaralanacağı veya hayatını kaybedeceği öngörülüyordu. Bu kapsamda, 250.000 kişiye ulaşan Küçük Asya ordusunun yaklaşık 25.000 kadar yaralı veya kayıp vereceği öngörülmüştü. Bu, Anadolu’nun işgal harekâtı süresince öngörülen toplam rakamdı. Ne var ki, Sakarya Muharebesi bu öngörülerin ne kadar yanlış olduğunu ortaya koymuştu.⁶⁷

Yunan Genelkurmayının bu hatalı yaralı sayısı öngörüsü savaşın daha ilk günlerinde kendini gösterdi. Yapılan hesaplamalara göre, Ankara harekâtında ölü ve yaralıları dâhil 4.000 kayıp olacağı öngörülmüştü. Hâlbuki savaşın sadece ilk on gününde ölü ve yaralı sayısı bundan birkaç kat fazla olmuştu.⁶⁸

Yaralıların nakledildiği Eskişehir’deki hastanelerde esas sorun askerî doktor ihtiyacı idi. Bütün Küçük Asya seferi boyunca Anadolu’da görev yapan askerî doktor sayısı 174’tü. Bunlara yardımcı olarak 800 hemşire ve hasta bakıcı vardı ki, yaralıların sayısındaki beklenmeyen artış ve kötü sağlık koşulları nedeni ile başlayan salgınlar düşünüldüğünde bu kadar az sayıdaki sağlık personelinin belirtilen sorunlarla baş etmesini beklemek gerçekçi değildi.⁶⁹

Yunan Kara Kuvvetlerinin Sakarya Muharebesi sonrası yaptırdığı bir araştırmaya göre; Bursa Asker Hastanesi’nde yaralanmalardan sonra en sık görülen vakalar tifüs ve kolera gibi salgınlardı. Ordu ikmal hatlarından uzaklaştığı için temiz su bulunamıyor ve bu durum birlikler arasında salgın riskini daha da arttırıyordu.⁷⁰

⁶⁶ Nerantzis Hristos, *To Epos Tis Mikrasias 1919-1922*, Ziabiris Yayınları, Atina, 2006, s. 325.

⁶⁷ Konstantinos, *a.g.e.*, s. 163.

⁶⁸ G.Papayorgiou, *İ İyionomiki İpiresia Tou Stratu Kata Tin Mikrasiatiki Ekstratia*, Ekdosi Dieftintis İstorias Stratu, Atina, 1968, *a.g.e.*, s. IX

⁶⁹ Konstantinos, *a.g.e.*, s. 445.

⁷⁰ Margaritas, *a.g.e.*, s. 46-47.

Ayrıca Sakarya Muharebesi'nde çok fazla miktarda sıhhiye personelinin ölmesi sonucunda, cephede ilk hatlarda yeterli müdahale yapabilecek uzmanın bulunmaması, durumu daha da kötüleştiriyordu. Bütün bu sorunların yanı sıra, harekât alanındaki suların içilebilir niteliğindeki sorunlar ve yaygın hastalıklar nedeniyle ordu mevcudu gittikçe eksiliyordu.⁷¹

Sağlık sisteminde karşılaşılan sorunlar hakkında, Haralombos Triandafilli isimli er 25-29 Ağustos 1921 tarihinde cephede günlüğüne şunları yazıyordu:

*“Ağır yaralıları seyyar hastaneye getirdik, fakat yeterli cerrah yok. Hafif yaralılarla kimse ilgilenmiyor, insanlar cepheden bir an önce kurtulmak için kendilerini hafifçe yaralıyor. Yiyecek hep aynı, sabah, öğlen ve akşam içinde az miktarda et olan çorba. Cephane istediğimiz zamanda bize ulaşmıyor. Önümüzdeki bölge hem Türk, hem de bizim askerlerimizin cesetleri ile dolu. Bu vahşi savaş hâlen sürüyor. Yaralılar bir an önce bir arabanın kendilerini cephe gerisine taşıması için dua ediyor.”*⁷²

Sakarya Muharebesi'nde yaralı sayısının öngörülenin çok üzerinde gerçekleşmesi nedeniyle, Salihli'de bulunan seyyar hastane de Uşak'a nakledilmiş, Eskişehir'de 100 yataklı yeni bir sahra hastanesi hazır hâle getirilmişti.⁷³

Bu çabalara karşın, sağlık sisteminde cephe hattına yeterli sıhhi malzeme nakli yapılamadığı için, Yunan yaralıların durumu giderek kötüleşiyor ve bu askerin moralini bozuyordu. Bunun sonucunda, İnler Katrancı bölgesindeki seyyar hastaneyi ziyaret eden Yunan ordusu başkomutanı yaralıların hakaretine uğramıştı.⁷⁴

Benzer bir görüntü Sivrihisar'daki sahra hastanesinde yaşanmaktaydı. Savaş muhabiri olarak harekâtın başından beri orduyla ilerleyen Kosta Mihalidis Sivrihisar hastanesinde gördüklerini şöyle anlatmaktaydı:

*“Sivrihisar'dayız. Yaralılar sel gibi geliyor, doktorlar ve sıhhiye erleri o kadar az ki parmakla onları sayabiliyoruz. Askerler acı içinde organlarının kesilmemesi için yalvarıyorlar. Doktorlardan sürekli sağlık malzemesinin olmadığı şikâyeti duyuluyor.”*⁷⁵

---

⁷¹ Papyorgiou, a.g.e., s. 14-16.

⁷² Mnimes Polemus. 154-155.

⁷³ Eftihia, a.g.t., s. 36

⁷⁴ Prens Andre, a.g.e s. 113.

⁷⁵ Mihalidi, a.g.e., s. 242.

28-29 Ağustos 1921 tarihinde çatışmaların şiddetlenmesi, yaralıların artması sonucunu doğurmuştu. Birkaç gün içinde 130'dan fazla subay ölmüş veya yaralanmıştı. Sağlık hizmetlerindeki eksiklikler nedeniyle, bu subayların cephe gerisindeki hastanelere naklinde yaşanan sıkıntılar ordunun moralini daha da bozuyordu.⁷⁶

Sakarya Muharebesi sırasında yeterli doktor ve hasta bakıcının bulunmamasının yanı sıra, mesafe uzaklığı nedeniyle ağır yaralı askerlerin büyük bir kısmının cephe gerisine nakledilirken hayatını kaybetmesi de lojistik sistemde yaşanan sorunlardandı. Yaralı sayısının bu kadar artacağına harekâtın başlangıcında öngörülemediği, sağlık hizmetlerinin aksamasındaki önemli nedenlerin başında geliyordu.

Sağlık konusunda yaşanan sorunlardan biri düşman süvarilerin yaptığı saldırılar sonucunda sıhhiye malzemelerinin tedarikinde yaşanan gecikmelerdi.⁷⁷ Yaşanan sıkıntılardan bir tanesi de coğrafi koşullar nedeniyle yeterli sağlıklı içme suyu bulunamamasıydı. Özellikle savaşın şiddetlendiği ağustos ayı sonlarına doğru içme suyu sıkıntısı da çok üst seviyeye ulaşmış ve askerler arasında kuyu sularını içenler nedeniyle hastalanma oranları artmaya başlamıştı.⁷⁸

General Atahanasios Frangos anılarında su yokluğunu şu şekilde belirtmekteydi:

“Günlerdir yürüyoruz, bütün yürüdüğümüz alan yanıyor. Sıcaklığın 50 dereceye ulaştığı söyleniyor. Hiçbir yerde su kaynağı yok. Bu topraklarda ot bile yok. Askerlerimiz susuzluktan dökülüyor, Bazen keşif müfrezelerinin su kaynağı bulduğu haberi geliyor. Bölgeye gittiğimizde suyun iğrenç bir şekilde koktuğunu görüyoruz. Askerler susuzluktan son derece hasta olduğu için bazıları bu suyu içmeye cesaret ediyor. Yürüdüğümüz alan tam bir cehennem, toprak tuzlu ve beyaz, silahlarımız, üniformalar, her şey sıcaktan kavrulmuş durumda.”⁷⁹

Sakarya'da Yunan ordusunu zorlayan bir diğer husus da aşırı sıcaklardı. Sakarya Muharebesi öncesinde yapılan yürüyüşler ve savaş alanında gerçekleşen çatışmalar, aşırı sıcaklar ile birlikte askerlerde üst derece yanıkların oluşmasına ve hatta ölüm olaylarına sebep olmaya başlamıştı. Örneğin birinci tümenden bir subay ve 22 asker sıcak çarpması ve deri

---

⁷⁶ Vouteridou, a.g.e., s. 24.

⁷⁷ Konstantinos, a.g.e., s. 166-167.

⁷⁸ Siganaki, a.g.t., s. 73-76.

⁷⁹ Mnimes Polemu, s. 162-163.

yanıklarından hayatını kaybederken, 2 subay ve 47 asker ağır yaralanmış, ikinci tûmendenden ise bir subay ve 18 asker ölüirken, 6 subay ve 65 asker yaralanmıştı.⁸⁰

Er Haralambos Triandafilli sıcak çarpmasına ilişkin günlüğüne şöyle yazmaktaydı:

“Dinlenmeden günlerdir yürüyoruz, yürüyüşün gece yapılması daha iyi olurdu böylece bu yakıcı güneş ve tozdan kurtulurduk. Hepimizin derileri kızarıklıklar içinde, yanımızda getirdiğimiz hayvan sürülerinin çıkardığı toz ve bozkırın tozu nedeniyle gözlerimiz sürekli iltihaplı.”⁸¹

Sakarya Muharebesi sırasında cephe hattındaki askerî sağlık hizmetlerinin eksikliği, ağır yaralı askerlerin sayısının fazlalığı ve bunların geri bölgelere nakledilmesinde yaşanan güçlükler, Yunan ordusunun moralini büyük oranda bozmuştu.⁸²

Er Hristos Mantos günlüğünde sağlık hizmetlerinde yaşanan sıkıntıları şöyle anlatmaktadır:

“Susuzluk inanılmaz boyutta. Bunun kadar askerlerin moralini bozan bir diğer şey ise yaralıların durumu. Cerrahlar sadece ağır yaralılara bakabiliyor ve ellerinde yeterli tıbbi malzeme olmadığı söyleniyor. Yaralıları cephe gerisine nakletmek başka bir sorun. Arabalar var, fakat ikmal kollarına yapılan saldırıdan dolayı benzin yok ve arabalar çalışmıyor. Atlı arabalarla askerleri geriye gönderiyorlar fakat bu da yaralılarda çok büyük acılara neden oluyor.”⁸³

Yunan ordusunun Sakarya’da Türk direnişini karşısında artık sadece iki seçeneği kalmıştı. Birincisi, kesilen ikmal hatlarına rağmen ileri harekâtı sürdürmek, diğeri ise Eskişehir hattına orduyu geri çekmek. Yunan Genelkurmayı yapılan değerlendirmeler sonrasında durumu hükûmete bildirmeye karar verdi. Yunan ordusu ikinci seçeneğin tercih edilmesini bekliyordu. Çünkü harekâta devam edilirse tüm Küçük Asya ordusunun imhası tehlikesi ortaya çıkmıştı.⁸⁴

11 Eylül 1921 tarihinde Yunan Hükûmeti orduya verdiği talimatta askerî açıdan gerekli görülenin yapılmasını emretti. Bunun üzerine Yunan Genelkurmayı, hükûmete sunduğu

---

⁸⁰ Eftihia, *a.g.t.*, s. 42.

⁸¹ Mnimes Polemu, s. 162.

⁸² Eftihia, *a.g.t.*, s. 2-3.

⁸³ Hristos, *a.g.e.*, s. 51

⁸⁴ Themata Stratotikis İstorias, s. 214.

raporda Sakarya doğusunda tutunmanın imkânsız olduğunu bildirerek birliklere geri çekilme emrini verdi.⁸⁵

Yunan ordusunda geri çekilme emri tam bir şaşkınlık yaratmıştı. Sadece askerler değil tümen komutanları dahi bu emri anlamakta güçlük çekiyordu. Tümen komutanlarına göre yaklaşık bir aydır sıcakta ve susuz bir çölde yürüyorlardı, ikmal hiçbir zaman tam zamanında gelmemişti. Buna rağmen düşmanla cesurca savaşmış ve birçok silah arkadaşları hayatlarını kaybetmişti. Şimdi ise bütün bu fedakârlıkların boşa olduğunu askerlerine anlatmaları gerekiyordu.⁸⁶

Savaş sonucunda Yunan askerinin kaybı Yunan Genelkurmayının öngördüğünden çok fazlaydı. 217 subay ve 3.565 er ölmüş, 736 subay ve 18.623 asker yaralanmış, 376 asker ise kayıp olarak rapor edilmişti.

Yunan Kara Kuvvetleri Tarih Bölümü tarafından subaylara tarih eğitimi vermek için hazırlanan kitapta savaşın sonucu ile ilgili yer alan şu ifadeler dikkat çekicidir:

“Sakarya’da yanlış planlanan lojistik hususlar çoğu zaman birliklerin cephanesiz kalmalarına neden olmuş, harekât öncesinde ikmal noktaları ve nakliyenin karşılaşılabileceği sorunlar dikkate alınmamıştır. Yunan ordusu bu lojistik eksikliklere rağmen kahramanca düşmanla savaşmıştır.”

Birliklerin ikmal sıkıntılarının üzerine haberleşmede yaşanan sorunlar da eklenmişti. Bazen birliklerden 24-48 saat arası rapor alınamadığı durumlar ortaya çıkmış, uçakların verdiği keşif raporları zamanında ilgili birliklere gönderilememiştir.

Türklerin, Yunan harekâtını zamanında tahlil etmesi ve sol kanatlarını sürekli takviye etmeleri beklenen kuşatmayı engellemiştir.⁸⁷

Yunan Küçük Asya ordusu komutanı General Papulas, Sakarya Muharebesi’nde iki büyük hata yapmıştı. Hatalarının birincisi, Türk ordusunu ve savaşma azmini küçümsemesiydi. İkinci hatası ise, Yunan ordusunun savaş kabiliyetini gözünde aşırı büyütmesiydi.⁸⁸ Lojistik

⁸⁵ Themata Stratiotikis İstorias, s. 216.

⁸⁶ Frangos Frangu, *O Stratigos Athanasiou Frangu Kai I I Merarhia Ton Tessalon*, Trohalia Yayınları, 1997, Atina, s. 119.

⁸⁷ Themata Stratiotikis İstorias, a.g.e., s. 217-218.

⁸⁸ Ed.Tanos Veremis, *Emis I Elines, Polemiki İstoria Tis Singhronis Eladas*, Skai Yayınları, 1.Cilt, Atina, 2008, s. 188

sorunlar Yunan ordusunun savaş kabiliyetini azaltmıştı ve General Papulas harekâtın başındaki tereddütlerine rağmen bunu öngörememişti.

Sakarya Muharebesi'nden sonra, Yunan generalleri dahi lojistik konusundaki sorunları itiraf ediyor, askerlerin üniformasız ve aç olduklarından bahsediyordu. İkmal sistemi bozulan Yunan ordusu cephe hattında dengeyi sağlamak için Trakya'dan yeni birlikler getirmişti, fakat bu yeni askerler de savaşa ve yokluklara ilişkin diğer askerleri dinledikçe moralleri daha fazla bozuluyordu.⁸⁹

Sonuç

Anadolu'daki Yunan Küçük Asya ordusu kurmay başkanlığının altında dördüncü kısım olarak adlandırılan lojistik bölümü, Sakarya Muharebesi'nde, genel anlamda planlamalarda başarılı, ama icraatta bu kadar başarılı olmayan bir görüntü sergilemişti. Çünkü komutanlar genel olarak bu bölümün yaptığı önerileri görmezden gelmişler, ayrıca başta istihbarat olmak üzere ordunun diğer birimleriyle koordinasyonda yetersiz kalınması sonucunda düşman durumu, yollar ve ikmal teşkilatları konusunda yanlış kararlar alınmıştır.⁹⁰

Sakarya Muharebesi'nin kaybedilmesi aslında Yunanistan'ın Küçük Asya'daki varlığının sona ermesinin ilk belirgin örneği olmuştur. Türkler gittikçe güçlenirken, Yunan ordusu artık kaybettiğinin farkına varmaya başlamıştı.⁹¹ Savaşa katılan Prens Nikalou 14 Eylül tarihinde günlüğüne şunları yazmaktaydı:

*“Bu savaşla birlikte sanırım Küçük Asya Helenizm'i de giderek eriyecek. Bizi zor bir kış ve bahar bekliyor. Helenizm'in geleceği karanlık ama korkmuyorum.”*⁹²

Savaşa katılan bir Yunan subayın günlüğünde yazdığı ifadesi ile Yunan ordusu, sadece Türk direnişine değil, açlığa ve cephanesizliğe de yenilmişti. Harekâtın başında “Ankara'ya! Ankara'ya!” diye bağırarak Yunan kurmay heyeti, mesafeleri ve coğrafyanın özelliklerini hesaba katmamıştı.⁹³

Sonuç olarak, Sakarya Muharebesi'nde Yunan lojistik sisteminin baştan itibaren hatalı hesaplara dayandırılması, coğrafyanın getirdiği sorunların göz ardı edilmesi, susuzluk ve cephane ikmalinde yaşanan sorunlara, sağlık sistemindeki aksaklıkların eklenmesi, Türk

---

⁸⁹ Malesis, *a.g.e.*, s. 193-194.

⁹⁰ Karalis, *a.g.e.*, s. VII-VIII

⁹¹ Oikonomopoulou, *a.g.t.*, s. 34.

⁹² Barbis, *a.g.e.* s. 117.

⁹³ Vouteridou, *a.g.e.*, s. 62.

süvarilerinin Yunan ikmal kollarına yaptığı saldırıların etkilerinin kısa sürede görülmesi gibi sebepler nedeniyle; Yunan ordusunun lojistik sistemi çökmüş, bu da savaşın kaybedilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Tarihî bir gerçek olarak Napolyon'un belirttiği gibi “Ordular mideleri üzerinde yürümektedir.” ve Yunan ordusu Anadolu’nun içlerinde lojistik sistemi çökünce, savaşma azmini kaybetmiştir.

KAYNAKÇA

Barbis, Kostas N., *1919-1922 Mikrasatiki Olethros, 2.Cilt*, Kadmos Yayınları, Selanik, 2008.

Cihangir, Çiğdem Kılıçoğlu, “Yunanistan’da Ulusal Bölünme ve Birinci Dünya Savaşı’na Giriş”, *100.Yılında Birinci Dünya Savaşı Sempozyumu*, Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İzmir, 2015.

-----, “Sakarya Savaşı Öncesi Yunan Savaş Meclisi’nin Kütahya Toplantısı”, *Sakarya Zaferi ve Haymana Sempozyumu-3*, Ankara, 2015.

Çiçek, Rahmi, “Sakarya Savaşı Öncesi Karadeniz’de Yunan Ablukası ve İnebolu Bombardımanı”, *Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt 3, Sayı 10, 1992.

Eftihia, Mirodi, *İ Diikiti Merimna Kata Ti Mikrasiatiki Ekstratia*, Dimokritos Üniversitesi, Güneydoğu Avrupa Çalışmaları Bölümü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.

Frangu, Frangos, *O Stratigos Athanasiou Frangu Kai İ I Merarhia Ton Tessalon*, Trohalia Yayınları, 1997, Atina.

Grozeris, Georgios, *Sinoptiki İstoria Tu Yeniku Epitelieu Stratu*, Atina, Ekdosi Dieftintis İstorias Stratu, 2001.

Hristos, Mantas, *İ Mahi Tou Saggariou, Polemiki Selides Tis Ekstratias M.Asias*, Ritas Yayınları, Atina, 1957.

Hristos, Nerantzis, *To Epos Tis Mikrasias 1919-1922*, Ziabiris Yayınları, Atina, 2006.

İstoria Tou Pezikou, Yenikou Epitelou Stratu (Yunan Kara Kuvvetleri) Yayınları, Atina, 2014.

Kalaitzis, G., *İ Ekstratia Eis Tin Mikran Asian 1919-1922, Epihirisis Pros Ankyra*, Ekdosi Yeniku Epiteliou Stratu, Atina, 1965.

Karalis, D. *Anefodiasmi Kai Metaforas Kata Tin Mikroasiatiki Ekstratia*, Atina, Dieftinsi İstorias Stratu, 1969.

Konstantinos, Georgiou N., *İ İstoria Ton Stratiotikon Nosokomion Sti Neoteri Ellada*, Aristotelos Üniversitesi, Tıp Tarihi Bölümü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Selanik 2009.

Malesis, Dimitris, *Ítta, Triamvos, Katastrofi, O Stratos Sto Eliniko Kratos Apo to 1898 Ews to 1922*, Ekdosis Epikentro, Selanik, 2012.

Margaritas, Daleziou, *Afigisis Tou Andrikou Eafto Se Ímerologia Stratioton Tou Mikroasiatikou Metopo 1919-1922*, Aegeon Üniversitesi, Sosyal Bilimler Bölümü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Siros, Mayıs 2010.

Mihalidis, Kosta, *Polemika Filla Apo Tin Mikrasiatiki Ekstratia*, Bostopulos Yayınları, Atina, 1923.

Nioutsikos, Ioannis “The Greek Military Strategy in the Asia Minor Campaign, 1919-1922: An Application of Clausewitz’s Theory on Culminations” *Salvation And Catastrophe, The Greek Turkish War 1919-1922*, Ed.Konstantinos Travlos, Lexington Books, New York, 2020, s.225.

Oikinomopolou, Ioanni D., *Apo Tis Sevres Sti Lwzani:Opsis Mias Prodiagegramenis Porias*, Pelopinisos Üniversitesi, Yeni ve Modern Çağ Tarihi Çalışmaları, Yüksek Lisans Tezi, Kalamata, 2019.

Papayorgiou, G., *Í Íyionomiki Ípiresia Tou Stratu Kata Tin Mikrasiatiki Ekstratia*, Ekdosi Dieftintis Ístorias Stratu, Atina, 1968.

Polizois, Konstantinos, *Epitomi Ístoria Tis Ekstratias Sti Mikra Asia (1919-1922)*, Ekdosi Dieftintis Ístorias Stratu, Atina, 2001.

Prens Andre, *Felakete Doğru*, Çev.Hüseyin Rahmi, İstanbul Askerî Matbaası, 1932.

Spiridonos, Yeorgos L., *Polemos Kai Elefteria, Í Mikrasatiki Ekstratia Opos Tin Eida*, Ekdosi Elefteris Skepsis, Atina, 2011.

Siganaki, Aikaterini Emmanouli, *Í Diikiti Merimna Kata Ti Mikrasiatiki Ekstratia (1919-1922)*, Pire Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2003.

Themata Stratiotikis Ístorias, Ekdosi Dieftintis Ístoria Stratu(Yunan Kara Kuvvetleri Askerî Tarih Bölümü Yayını), Atina, 1999.

Voutieridou, Ília M., *Í Ekstratia Peran Tou Saggariou*, Tipos L.Deli, Atina, 1928.

Veremis, Tanos, *Emis Í Elines, Polemiki Ístoria Tis Singhronis Eladas*, Skai Yayınları, 1.Cilt, Atina, 2008.

Yenikou Epiteliou Stratu, *Mnimes Polemu 1897-1974*, Atina, 1999.

Zafiris, I., *Stratitotiki İstori Tis Eladas*, Ekdosi Yeniki Epiteliou Stratu, Atina, 1992.

Zoiopulos, Hristos, *Ekstaratiou Saggariou Kai Avguston 1921*, Apostolu Mustoppolu Yayınları, Atina, 1923.

Ekler

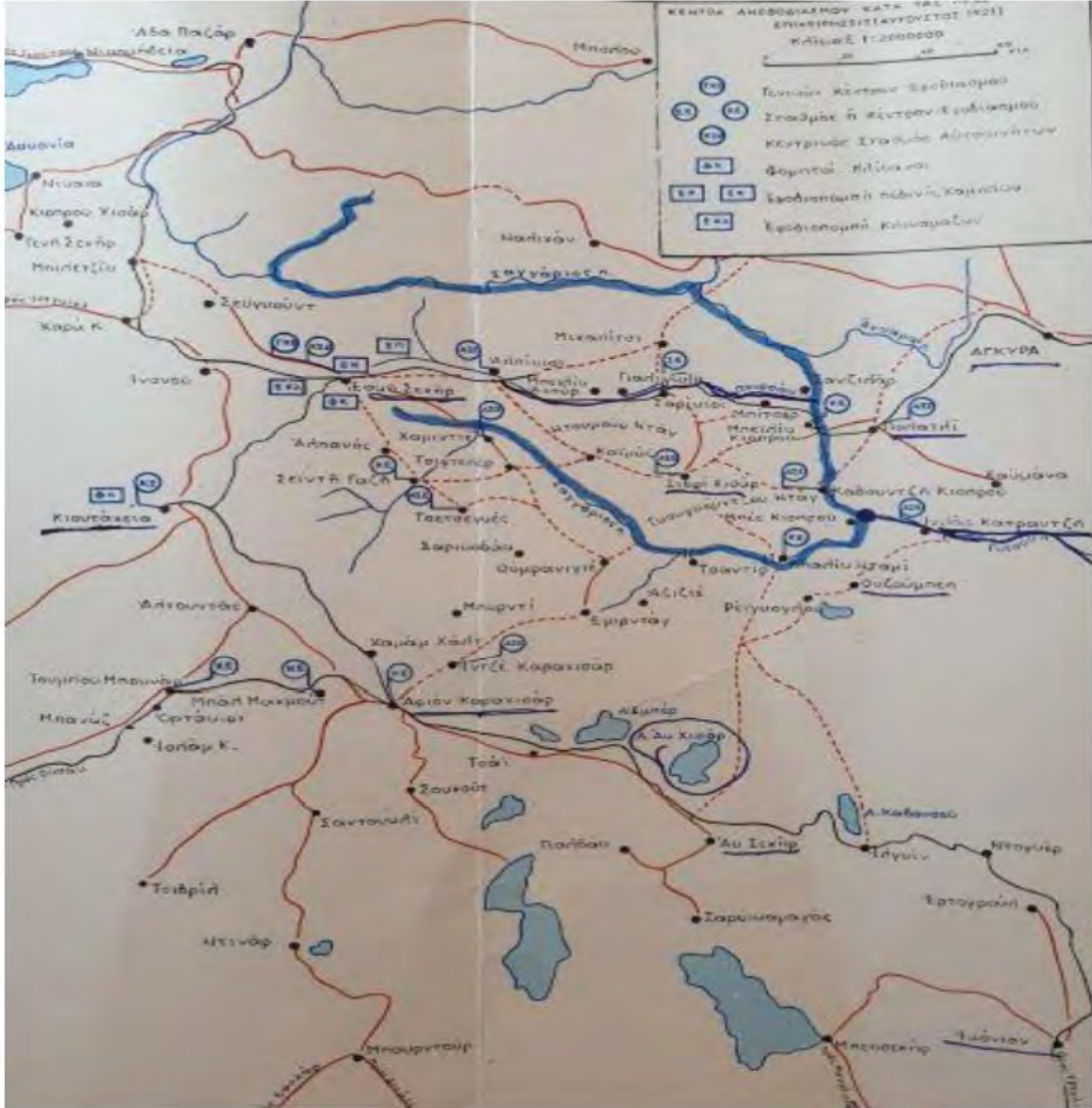
Ek 1: Ankara Harekâtı Öncesi Yunan Askerî Sağlık Teşkilatı Konuş Durumu

(Kaynak: Konstantinos, Georgiou N., *İ İstoria Ton Stratitotikon Nosokomion Sti Neoteri Ellada*, Aristotelos Üniversitesi, Tıp Tarihi Bölümü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selanik 2009)

Ek 2: Ankara Harekâtı öncesi Yunan Ordusu Ana ve Yardımcı Lojistik Merkezleri

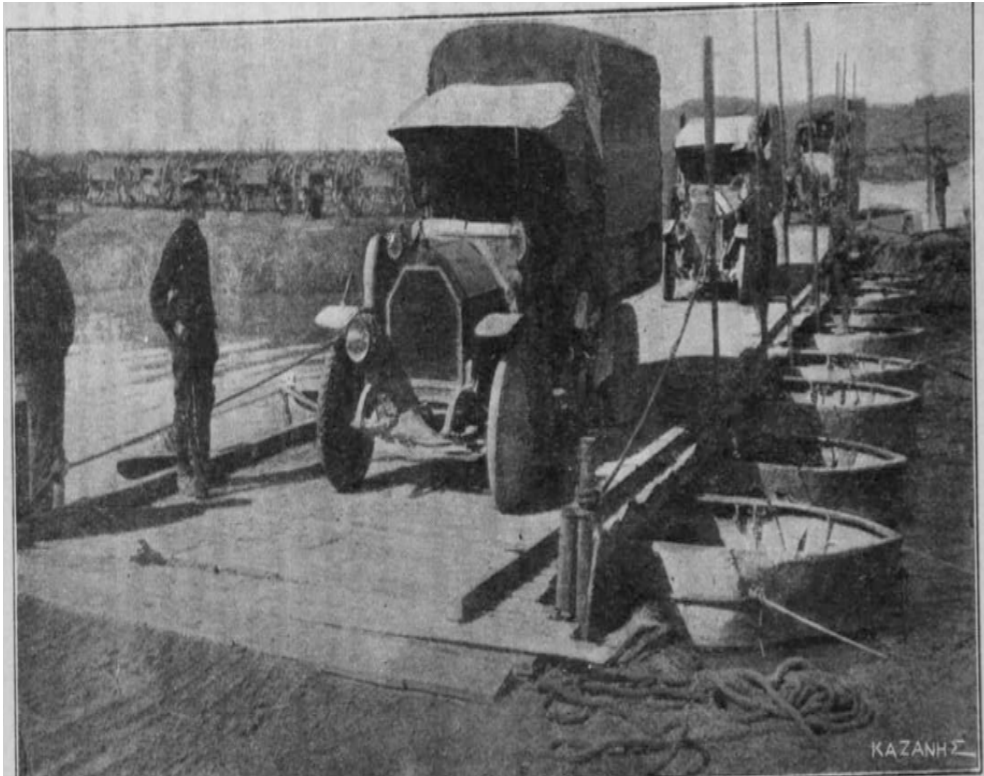
(Kaynak: Mirodi Eftihia, **Ἡ Δίικτι Merimna Kata Ti Mikrasiatiki Ekstratia**, Dimokritos Üniversitesi, Güneydoğu Avrupa Çalışmaları Bölümü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2020)

Ek 3: Polatlı yakınlarında Bir Yunan Piyade Bölüğü yürüyüş molasında.

(Kaynak: Kosta Mihalidis, Polemika Filla Apo Tin Mikrasiatiki Ekstratia, Bostopulos Yayınları, Atina, 1923)

Ek 4: Yunan ikmâl kamyonları Sakarya'yı geçerken.

(Kaynak: Kosta Mihalidis, Polemika Filla Apo Tin Mikrasiatiki Ekstratia, Bostopulos Yayınları, Atina, 1923)

Ek 5: Sivrihisar'daki Sahra Hastanesine getirilen Yunanlı yaralıları.

(Kaynak: Kosta Mihalidis, Polemika Filla Apo Tin Mikrasiatiki Ekstratia, Bostopulos Yayınları, Atina, 1923)

SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ'NDE İDARİ FAALİYETLER

Feyyaz KARINCALI*

Giriş

Osmanlı Devleti'nin 1918 yılında imzaladığı Mondros Mütarekesi ile beraber toprakları İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmeye başlandı. Bunun sonucunda Türk halkı haksız işgallere karşı teşkilatlanarak Mustafa Kemal Paşa öncülüğünde bağımsızlık mücadelesine girişti.

23 Nisan 1920 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılmasıyla beraber gerekli devlet organlarının kurulması yönünde hazırlıklar tamamlanarak 2 Mayıs 1920 tarihinde “*Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Sureti İntihabına Dair Kanun*” ile beraber hükûmet, 11 Vekâletten oluşan İcra Vekilleri Heyeti'ni teşkil etti.¹ Bağımsızlık mücadelesinin etkin şekilde sürdürülmesi için Osmanlı Devleti'ndeki Harbiye Nezâretinin görevleri yeni kurulan hükûmette İcra Vekilleri Heyeti/Bakanlar Kurulu içinde Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Vekâleti ile Müdafaa-i Milliye Vekâleti arasında paylaştırıldı.

Kökeni Osmanlı Devleti'ndeki Seraskerlik ve Harbiye Nezâretine dayanan ama Millî Mücadele'ye uygun bir şekilde adlandırılan² ve oluşturulan Müdafaa-i Milliye Vekâleti kuruluş esnasında çok tartışma yarattı. İcrâ Vekilleri Heyeti içinde Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Vekâletinin, Müdafaa-i Milliye Vekâletinden bağımsız şekilde yer alması ile neyin amaçlandığı

* Arş.Gör. MSÜ Alparslan Savunma Bilimleri Enstitüsü. E-posta: fkarincali@kho.msu.edu.tr

¹ “*Madde 1. Şer’iye ve Evkaf, Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye, İktisat (Ticaret, Sanayi, Ziraat, Orman ve Maadin) Maarif, Adliye ve Mezahip, Maliye ve Rüşumat ve Defteri Hakani, Nafia, Dâhiliye (Emniyeti Umûmiye, Posta ve Telgraf), Müdafaa-i Milliye, Hariciye, Erkânı Harbiye-i Umûmiye işlerini görmek üzere Büyük Millet Meclisinin on bir zattan mürekkep bir İcra Vekilleri Heyeti vardır. Madde 2. İcra Vekilleri, Büyük Millet Meclisinin ekseriyeti mutlakasıyla aralarından intihab olunur. Madde 3. Her Vekil deruhde ettiği umurun ifasında mensub olduğu encümenin reyi istişarisini alabilir. Madde 4. İcrâ Vekilleri arasında çıkacak ihtilâfı Büyük Millet Meclisi hâlleder.*” TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt: I, s. 185.; *Hâkimiyet-i Milliye*, 5 Mayıs 1920.

² Dünya devletlerinin çoğunluğunda Savaş Bakanlığı olarak var olan bakanlığın Ankara Hükûmeti'nde “*Müdafaa-i Milliye*” olması dikkat çekicidir. Yaptığımız incelemeler sonucunda müdafaa isminin verilmesi ile alakalı kesin bir bilgi olmamasına rağmen yeni kurulacak devletin savaş değil barış politikası üzerine kurulduğu ve TBMM kürsüsünde yapılan konuşmalardan atıfla Müdafaa isminin verildiği akla gelmektedir. Abdülkadir Özcan, “*Harbiye Nezâreti*”, *DİA*, Cilt: XVI, s. 120.; Müdafaa-i Milliye Vekâletinin adı 27 Eylül 1930 tarihinde Millî Müdafaa olarak değiştirilmiş ve bir müddet Millî Savunma Bakanlığı ve Millî Müdafaa adları hükûmetlerin tasarruflarına göre kullanılmasından sonra 1961 Anayasası ile adı Millî Savunma Bakanlığı olarak onaylanmıştır. Bkz. İsmet Parmaksızoğlu, “*Millî Savunma Bakanlığı*”, *Türk Ansiklopedisi*, Cilt: XXIV, Millî Eğitim Basımevi, Ankara 1976, s. 182.; 30 Mayıs 1949 gün ve 5398 sayılı kanunla ise de Millî Müdafaa’dan ayrı olan Genelkurmay Başkanlığı doğrudan Millî Müdafaa Vekâletine bağlanmış ve Millî Müdafaa Vekâleti Müsteşarlığı’na bağlı Kara, Deniz ve Hava müsteşarlıkları lağvedilerek Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri Komutanlıkları kurulmuştur. Daha sonraki senelerde ise hem 1961 Anayasası’nda hem de 1982 Anayasası’nda Genelkurmay Başkanlığı doğrudan Başbakanlığa, Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri komutanlıkları da Genelkurmay Başkanlığına bağlanmıştır.

cevaplanması isteğiyle mebuslar tarafından sorgulandı. Mustafa Kemal Paşa'ya göre Osmanlı Devleti'ndeki Harbiye Nâzırı ordunun iâşesi ve teçhizi ile ilgilenmeliydi. Fakat Harbiye Nâzırı harekât-ı harbiyeyi ve kumandayı da üstüne vazife aldı. Bu sebeple müstakil bir Erkân-ı Harbiye Riyâseti oluşturulamadı. Oysa ikisinin arasında büyük bir fark vardı. Erkân-ı Harbiye'ye İcrâ Vekilleri Heyeti içerisinde yer vererek bu yapı müstakil hâle gelecekti ve orduyu düzenleyecek, harekâtı yönetecek, memleketin müdafaasını sağlayacaktı. Bu görevi icra ederken de diğer Vekâletler gibi Büyük Millet Meclisine karşı sorumlu olacaktı.³

Müdafaa-i Millîye Vekâleti ordunun idare, silah, cephane, teçhizat, ikmal ve seferberlik işleriyle ilgilenecek,⁴ Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Vekâleti ise ordunun, eğitim, harekât ve istihbarat görevlerini üstlenecekti.⁵ Müdafaa-i Milliye Vekâleti ordunun ihtiyaçlarını karşılarken de Erkân-ı Harbiye'nin görüşünü alarak vazifesini yapacaktı.⁶ Her çeşit, silah, mühimmat, cephane, muharebe gereçleri, fennî malzeme, tahkimat, uçak ikmalî, canlı cansız ulaştırma araçları, bu ihtiyaçların üretimi ve onarımı ile Müdafaa-i Milliye Vekâleti ilgilendi. Ayrıca akaryakıt ikmal ve dağıtımı, ordunun içecek, yiyecek, teçhizat, donatım, ikmal faaliyetleri, subay ikmalî ve atamaları, sağlık ve veteriner işleri de vekâletin sorumluluğundaydı.

Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle ilga edilen Bandırma'daki 14. Kolordu Karargâhı Müdafaa-i Milliye Vekâletinin şubelerini oluşturmak üzere Ankara'ya nakil edildi. Vekâletin ilk zamanlardaki teşkilatı şöyle idi:⁷

³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt: I, s. 163.

⁴ “Ordu-yı ‘Osmaniyenin emr ü idâresi için Büyük Millet Meclisinin kararıyla ve Harbiye Nezâreti makamına kâ'im olmak üzere bir Müdâfa'a-i Milliye Vekâleti bir de ayrıca Erkân-ı Harbiye-i ‘Umûmiye Riyâseti teşkîl olunmuştur.” Bkz. ATASE Arşivi, İSH, Kutu No: 823, Gömlek No: 151, Belge No:1.; Müdafaa-i Milliye Vekâletine bağlı daireler. ATASE Arşivi, İSH, Kutu No: 823, Gömlek No: 151, Belge No: 151AA.; Silah, cephane ve teçhizat ikmalî ile Müdafaa-i Milliye Vekâletinin meşgul olduğu. Bkz. ATASE Arşivi, İSH, Kutu No:808, Gömlek No: 75, Belge No: 1.

⁵ Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Teşkilatı şöyle idi:

Bir Reis

Bir Reis-i Sani

Şube: (Harekât) Garp, Şark, Elcezire- Adana Cephelerine bakan üç kısma ayrılmıştı.

Şube: (İstihbarat) Birinci şube gibi üç kısma bölünmüştü, ek olarak İstanbul'daki gruplarla muhabereyi temin eden kısmı mevcuttu.

Şube: Muvasala ve Muhabere

Şube: Depolar, talimğâhlar, talim ve terbiye.

Şube: Menzil ve ikmal işleri.

Şube: Zat işleri.

Şube: Şifre ve evrak kalemi. Mazlum İskora, *Türk Ordusu Kurmaylık (Erkânıharbiye Tarihçesi)*, Harp Akademisi Matbaası, Ankara 1944, s. 68.

⁶ ATASE Arşivi, İSH, Kutu No:800, Gömlek No:72, Belge No: 1.

⁷ ATASE Arşivi, İSH, Kutu No:823, Gömlek No:151, Belge No: 151AA.

a. Harbiye Dâiresi (Ordu Donatım Şubesi): Her çeşit, silah, mühimmat, cephan, muharebe gereçleri, fennî malzeme, tahkimat, uçak ikmal, cansız ulaştırma araçları, akaryakıt ikmal ve dağıtım ile sorumlu olmakla beraber bu ihtiyaçların üretim ve onarımı ile de uğraşırdı.

b. Asker alma Dâiresi: Celp ve terhis, taşıt aracı ikmaliyle,

c. Levazım Dâiresi: Vekâletin kuruluşunda yer alan Levazımât-ı Umûmiye Reisliği (Bakanlık Levazım Daire Başkanlığı) ordunun içecek yiyecek, teçhizat, donatım, ikmal faaliyetlerini üstlenmekle beraber, bu ihtiyaçların üretimi ve onarımı ile,⁸

d. Muamelât-ı Zatiye Dâiresi: (Personel Başkanlığı): Subay ikmal ve atamalarıyla görevli idi.

e. Sağlık Şubesi: Başlangıçta sağlık şubesi dört kısımdan ibaret bir müdüriyet şeklinde teşkil edildi. Şube müdürlüğünü de Büyük Millet Meclisi üyelerinden Doktor Refik Bey getirtildi. Sağlık şubesi kurulduğunda faydalanabileceği herhangi bir doküman mevcut değildi. Bu sebeple mevcut olanakların araştırılması için dört bölüm oluşturuldu. Birinci kısım tabip mevcudunu, ikinci kısım depolardaki ecza ve malzemeleri, üçüncü kısım fennî işlere ait bilgileri, dördüncü kısım da istatistik ve istihbarata ait işleri kolordu ve kurumlardan temin etti.⁹

f. Veteriner (Baytar) Şubesi: Veteriner personel ve hayvan ikmal, hayvan sağlık işleriyle meşgul olacaktı.¹⁰ Veteriner şubesi kurulduktan sonra kadrosu yavaş yavaş tedricen genişletildi ve veteriner dairesine dönüştürüldü.¹¹ Bu dönüşümle beraber İstanbul'da bulunan Umur-ı Baytariye Dairesi ile benzer yapıya kavuştu ve İstanbul ile bağlantısını tamamen kopardı.¹²

Müdafaa-i Milliye Vekâletinin ilk kuruluşdaki şubeler kâfi görülmeyerek, Muhasebe, Mübâyaât Komisyonu, Ordu Dairesi (asker alma yerine), Umûr-ı Mahâkim Dairesi Müdüriyeti

⁸ ATASE Arşivi, İSH, Kutu No:1010, Gömlek No:93, Belge No: 1.; ATASE Arşivi, İSH, Kutu No:1010, Gömlek No:93, Belge No: 93AA.

⁹ T.C. Müdafaa-i Milliye Vekâleti Shh. D, İstiklâl Harbi Sıhhi Raporu, (336, 337, 338 senesi, Mudanya Mütarekesine kadar), Matbaa-yi Askeriye, İstanbul 1341, s. 7-9.

¹⁰ ATASE Arşivi, İSH, Kutu No:873, Gömlek No:95, Belge No: 1; Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti Dönemi (23 Nisan 1920- 29 Ekim 1923), Cilt IV, Kısım I, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1984, s. 208.

¹¹ 28 Ekim 1920'de kabul edilen Veteriner Dairesi kadrosu, Veteriner Dairesi Başkanı, iki yardımcı sekreter, birinci şube (Gereç şubesi), bir müdür, üç uzman üye, bir sivil memur, bir yazıcı, ikinci şube (Fen şubesi), bir müdür, üç uzman üye, bir sivil memur, bir yazıcı başcavuştan oluşmakta idi. Türk İstiklâl Harbi, İdari Faaliyetleri (15 Mayıs 1919- 2 Kasım 1923), a.g.e., s. 571.

¹² İstiklâl Harbinin Baytarî Harp Tarihi, Methal-Merkez ve Umûmi Cephe, Askerî Matbaa, İstanbul 1933, s. 6.

(Adli İşler), Piyade ve Muhafız Bölüğü oluşturuldu. İnşaat Şubesi de Levazım Dairesi'nden ayrılarak müstakil hâle getirildi.

Heyet-i Teftişîye Dairesi, İmâlât-ı Harbiye Müdürlüğü, Umûr-i Bahriye ve Umûr-i Havaiye ve Harbiye Dâiresi'nin bünyesinde, İstihkâm ve Kıtâât-ı Fennîye (Teknik Birlikler) Şubelerinin eklenmesiyle Vekâletin teşkilat yapısı biraz daha genişletildi.¹³

Sakarya Meydan Muharebesi'ne Giden Süreçte ve Muharebe Esnasında Personel Faaliyetleri

Sakarya Meydan Muharebesi boyunca Müdafaa-i Milliye Vekâletine bağlı Muamelât-ı Zatiye Dairesi ve Ordu Dairesi uhdesindeki personel ikmalî konusuna değinmeden önce, Mustafa Kemal Paşa önderliğinde kurulan TBMM Hükûmetinin Osmanlı Devleti'nden devraldığı silahlı kuvvetler yapısına bakmak gerekir. Birinci Dünya Savaşı'ndan yenilerek çıkmış ve Mondros Mütarekesi ile sınırlandırılmış Osmanlı ordusunda 8 kolordu altında ikisi bağımsız olmak üzere 20 piyade tümeni kalmıştı. Kolordular iki-üç tümen, tümenler ise üç piyade ve bir topçu alayı ile tümene bağlı birliklerden müteşekkildi.¹⁴ Bir tümende 2.020 er, bir kolordu ve bağlı birliklerinde 1.567 er olmak üzere er sayısı 54.503'ü bulmaktaydı. Bu sayıya asker alma şubeleri eklendiğinde ise bütün ordu için er mevcudu 61.223'e ulaşmaktaydı.¹⁵ Millî Mücadele'de bu kolordulardan ve tümenlerden faydalanarak cephe taksimatı yapıldı. Taksimata göre kara kuvvetlerinin çoğu Güney, Batı ve Elcezire Cepheleri olmak üzere üç cephe komutanlığına bölündü.¹⁶

Türk ordusunun temelini teşkil eden subay ve komuta heyeti sevk ve idarede çok iyi yetişmiş durumdaydılar.¹⁷ Birinci Dünya Savaşı'nda birçok cephede savaşmış, harp sanatını pekiştirmiş, savaş tecrübesi kazanmışlardı. Fakat uzun yıllar ve muhtelif cephelerde devam eden muharebeler orduda subay sayısını azaltmıştı ve komuta düzeni zayıf bir hâle gelmişti.¹⁸

¹³ *Türk İstiklâl Harbi, İdari Faaliyetleri (15 Mayıs 1919- 2 Kasım 1923)*, Cilt: VII, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1975, s. 229.

¹⁴ *Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi II nci Cilt 2 nci Kısım, Sivas Kongresi ve Heyet-i Temsiliye Devri İstanbul'un İtilâf Devletleri Tarafından Resmen İşgali Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'nin Kurulması Batı Anadolu ve Trakya Cephelerinde Yunan İleri Harekâtı (4 Eylül 1919-9 Kasım 1920)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1999, s. 31.

¹⁵ *Türk İstiklâl Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1999, s. 264-265.

¹⁶ Zekeriya Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması, Türk Tarih Kurumu Basımevi*, Ankara 2001, s. 274.

¹⁷ *Türk İstiklâl Harbi, II nci Cilt Batı Cephesi 3 ncü Kısım Birinci, İkinci İnönü, Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri (9 Kasım 1920-15 Nisan 1921)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1999, s. 31

¹⁸ *Türk İstiklâl Harbi, Türk İstiklâl Harbi II. Cilt Batı Cephesi V ncü Kısım I nci Kitap Sakarya Meydan Muharebesinin Başlangıç Dönemindeki Olaylar ve Harekât (25 Temmuz-22 Ağustos 1921)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995, s. 337.

Ordu kadrolarında subay noksanı genel olarak %50'nin üstündeydi. Bilhassa bölük ile takım komutanı kadrolarında sıkıntı çekilmekteydi ve mevcut durumdaki subay sayısı işgalci güçlerle mücadele etmek için yeterli değildi. Kadrolardaki boşluklar yedek subaylarla doldurulmaya çalışılıyordu. Büyük şehirlerden özellikle İstanbul'dan Ankara'ya katılan subayların sayısı Millî Mücadele'nin başlamasıyla beraber tedricî olarak artmaktaydı.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra terhis edilen Türk ordusunun elde kalabilen ve o günkü ordunun çekirdeğini teşkil eden erlerin eğitimi iyi seviyedeydi. Ancak bu erlere ve yeni katılan erlere birlik eğitimleri verilmesi zaruri idi. Silah altına alınacak er ihtiyacı için TBMM Hükûmeti'nin kontrolünde bulunan bölgelerdeki o dönemki Türk nüfusu 9.487.939 olarak kabul edilmekteydi. Birinci Dünya Savaşı'nda savaşmış, Mondros Mütarekesi ile terhis edilmiş tecrübeli erler ve askerlik yaşına yaklaşmış henüz silah altına alınmamış erkek nüfusunun TBMM Hükûmeti ordusuna iltisakları sağlandığı takdirde ihtiyaçları karşılayacak durumdaydı. Silâh altına alınacaklar 21-26 yaş aralığındaki muvazzaflarla, 27-29 yaş aralığındaki yedeklerdi.¹⁹

Askerlik Dairesi	1894	1895	1896	1897	1898	1899	Toplam
Konya	—	—	—	3.038	—	4.184	7.222
Afyon	—	—	—	—	—	5.585	5.585
Eskişehir	942	980	703	984	2.798	3.918	10.303
Bolu	1.106	864	880	1.069	2.286	3.409	9.614
Kastamonu	380	164	90	908	747	4.052	6.321
Ankara	670	170	776	531	951	3.176	6.274
Burdur	91	28	154	351	653	672	1.949
Muğla-Denizli	457	158	247	69	409	1.710	3.050
Kayseri	523	42	533	542	807	1.531	3.978
Genel Toplam	4.149	2.386	3.383	7.492	8.649	28.237	54.296

¹⁹ Türk İstiklâl Harbi, II'nci Cilt Batı Cephesi 3 ncü Kısım Birinci, İkinci İnönü, Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri (9 Kasım 1920-15 Nisan 1921, *a.g.e.*, s. 30-31.

Er celbi için Osmanlı Devleti'nden miras kalan *Mükellefiyet-i Askeriye* yasasının 84'üncü maddesine²⁰ göre TBMM Hükûmeti'nin İcra Vekilleri Heyeti, aşağıdaki tabloda görülen bölgelerden 1894-1899 doğumlu erlerin silah altına alınması ve bu iş için de 1.000.000 liralık tahsisatın Müdafaa-i Milliye Vekâleti emrine verilmesini kararlaştırdı. Aşağıdaki tabloda görüldüğü üzere muhtelif askerlik daireleri bölgelerinde 54.296 er havuzu mevcuttu. Her an silah altına alınabilirdi.²¹

Havuzdaki erlerin toplanması için de Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Vekâletinin 13 Ekim 1920 tarihli emri ile askerlik daireleri cephelerin emrine verildi. Cepheler kendi birliklerinin er ikmalini tedarik etmeye başladı. Bu minvalde yukarıda bahsedilen 60.000 küsur erden müteşekkil olan Türk Silahlı Kuvvetleri için Ağustos 1920 tarihinden Kasım 1920 tarihine kadar 1894 ve 1899 doğumlu yeni celp 20.421 er Batı Cephesi başta olmak üzere yeni kurulan muhtelif birliklere sevk edildi.²² Bu sevkle birlikte Kasım 1920 tarihinde Kara Kuvvetleri mevcudu şöyle idi:

Birlikler	Subay	Er
Batı Cephesi	1.728	25.571
Doğu Cephesi	1.425	20.181
Elcezire Cephesi	700	6.066
3'üncü Kolordu	477	9.256
Adana Havalisi Komutanlığı	360	11.212
Kastamonu ve Havalisi Kom.	143	2.527
<u>Ankara Komutanlığı</u>	<u>399</u>	<u>4.471</u>
TOPLAM	5.232	81.284 ²³

22 Aralık 1920 tarihinde yayınlanan bir emirle de cephelerdeki eksiklikleri gidermek ve yeni kurulan birlikler için muharip erler yetiştirmek maksadıyla piyade alayı, bir makineli tüfek bölüğü, topçu kıtası, bir süvari bölüğü ve fen birlikleri olmak üzere depo kıtaları yani eğitim

²⁰ Osman Köksal, *Mükellefiyet-i Askeriye Kanun-u Muvakkatı 29 Nisan 1330 Osmanlı Devleti'nde Asker Almada Son Durum*, Yüksek Lisans Tezi, Üniversitesi, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara 1987, s. 37.

²¹ Türk İstiklâl Harbi, İdari Faaliyetleri (15 Mayıs 1919- 2 Kasım 1923), *a.g.e.*, s. 281.

²² *a.g.e.*, s. 282.

²³ Türk İstiklâl Harbi, İdari Faaliyetleri (15 Mayıs 1919- 2 Kasım 1923), *a.g.e.*, s. 278

merkezleri kuruldu.²⁴ Depo birliklerindeki eğitim süresi altı hafta olarak kabul edilmişti.²⁵ Eski doğumlu ihtiyat erlerin eğitimi, daha çok birliklerde yapılan 15 günlük tazeleme eğitimiyle pekiştiriliyordu. Birliklerdeki firar olaylarının önüne geçebilmek için Eskişehir'deki erat toplama merkezinde, kuzey askerlik dairelerinden gelenler güneye, güney askerlik dairelerinden gelenler de kuzeye tefrik ediliyordu. Bununla da yetinilmeyerek Ankara ile Elcezire ve Elcezire Cephesi ile Batı Cephesi arasında da er değişimleri gerçekleştiriliyordu.

Subay eğitimi için 1 Temmuz 1920'de Ankara'da açılmış bulunan Çeşitli Sınıf Subay Adayları Talimgâhı'ndan istifade ediliyordu. Bu talimgâha İstanbul'daki Kuleli Askerî Lisesi'nin 3. sınıf öğrencileri ve eğitimleri devam eden Harp okulları öğrencileri katılmaktaydı.²⁶ Harbiyelilerin Anadolu'ya geçmesine tesir eden etmenlerden biri de Harp Okulunun işgal edilerek kapatılmasıydı.²⁷ Talimgâh'ta daha çok, bir takım komutanına gerekli olan genel askerî bilgilerle pratik temel ve taktik bilgiler öğretilmekteydi.

1921 yılı mart ayında İnönü Muharebeleri'nden zaferle ayrılan Türk ordusunun elde ettiği başarıların devamının gelmesi için Müdafaa-i Milliye Vekâleti, yeni oluşturulan düzenli orduyu güçlendirmek ve ordunun gereksinimi olan subay ve er miktarını arttırmak mecburiyetindeydi. Birinci ve İkinci İnönü Muharebeleri'nden mağlup olan Yunanlılar, birliklerini takviye ederek cephedeki kuvvetlerini güçlendirdi. Fakat Müdafaa-i Milliye Vekâleti ise henüz tam manasıyla hazırlıklarını tamamlayamadı.²⁸

Cephelerin personel ihtiyacı hususunda muharebe hattı olduğu için doğal olarak Batı Cephesi'ne öncelik verilmişti. Vekâletin 1921 yılı Nisan ayı çalışma verilerine göre Muamelât-ı Zatiyye ve Ordu Dairesince muhtelif cephelere ve müesseselere 4 kâ'im-makam, 31 binbaşı, 67 yüzbaşı, 60 mülâzım-ı evvel, 201 mülâzım-ı sâni, 93 zabıt vekili, 32 memur olmak üzere toplam 448 zabıt ve memur tayin edildi.²⁹

²⁴ a.g.e., s. 283.

²⁵ *Türk İstiklâl Harbi, II. Cilt Batı Cephesi, 4 ncü Kısım, Kütahya-Eskişehir Muharebeleri (15 Mayıs 1921-5 Temmuz 1921)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1999, s. 57

²⁶ Suat Akgül, "Ankara Zabıt Namzetleri Talimgâh Mezunu Şehitler", 19 Mayıs'ın 100. Yıldönümünde Atatürk ve Türk İstiklâlî Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Ankara 2019, s.

²⁷ Harp Okulu öğrencisi olarak Kurtuluş Savaşı'na katılanlardan biri de Cevad Kazım'dır. Anadolu'ya ilk geçen gruplar arasındadır. İşgal esnasında Mühendishane'deki Harp Okulu'na devam etmektedir. Kazım'a göre ilk açılışta talimgâhın seksen öğrencisi mevcuttu. I. İnönü Muharebesi'nden sonra 102 Harbiyeli diploma almaya hak kazanarak, cepheye sevk edilmişti. Mesut Çapa, "Bir Harbiyelinin Millî Mücadele Hatıraları", *Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 14, Yıl: 1994, s. 113.

²⁸ *Türk İstiklâl Harbi, II. Cilt Batı Cephesi, 4 ncü Kısım, Kütahya-Eskişehir Muharebeleri (15 Mayıs 1921-5 Temmuz 1921)*, a.g.e., s. 91.; Birinci İnönü Muharebesi'ndeki subay ve er miktarı da 8.500'dü. *Türk İstiklâl Harbi, İdari Faaliyetleri (15 Mayıs 1919- 2 Kasım 1923)*, a.g.e., s. 233.

²⁹ *ATASE Arşivi, İSH, Kutu No:1179, Gömlek No:105, Belge No: 1*

Er bakımından da Ordu Dairesi tarafından 1316'lılar yani 1900 doğumluların *mu'âyene-i ibtidâ'îye ve intihâbiyelerine*, aynı şekilde 1901 doğumluların da *mu'âyene-i ibtidâiyelerinin* icrasına başlandı. 1890 doğumlular da *taht-ı silaha (silah altına)* davet edildi. Nisan ayında yüzde 68'i asker alma şubelerinden, yüzde 15'i mecruhinden yani yaralılarından, yüzde 10'u hastanelerden, yüzde 7'si tevkifhanelerden muharebe hattına sevk edilmek üzere Sevk Komisyonu'na toplam 7.200 nefer geldi. Bu neferlere Ankara Depo Taburu'ndan da 623 nefer ilave edildi.³⁰ İstatistik verilerine göre bunlardan 28 nefer firar etti, 818 nefer de hastaneye gönderildi. Geriye kalan neferlerin yüzde 70'i cephelere ve çeşitli kıtalara, yüzde 12'si amele taburlarına dağıtıldı. Marta nazaran Nisan ayı zarfında sevk edilen neferler içinde firar eden miktarında mühim bir eksiklik mevcuttu. Düzenli ordunun yerleşmesiyle beraber Sevk Komisyonu'ndan sevk edilen erler içinde mart ayında firar sayısı yüzde 8,7'si iken nisanda yüzde 0,63'dü.³¹ EK-1

Mayıs ayında da subay ve er temini faaliyetleri devam etti. Muhtelif cephelere ve müesseselere 4 kâ'im-makam, 11 binbaşı, 50 yüzbaşı, 58 mülâzım-ı evvel, 198 mülâzım-ı sâni, 61 zâbit vekili, toplam 382 zabıt ve 29 memur tayin edildi.³² Aynı ayda Ankara'ya 10.057 er geldi. Bu erler içlerinden 1.334 nefer yolda, 25 nefer Sevk Komisyonu'na geldikten sonra firar etti. 604 nefer hastaneye yatırıldı. 229 nefer tebdil-i havaya gönderildi. 8.321 nefer cephelere, kıtalara ve müesseselere sevk edildi.³³ Gelen erlerin yüzde 73'ü asker alma şubelerinden, yüzde 15'i hastanelerden, yüzde 12'si ise Eskişehir ve tevkifhaneden temin edilmişti.³⁴ EK-2 Gönderilen subay ve erlerle beraber mayıs ayı sonlarına doğru Türk Batı Cephesi'nin genel mevcudu 3.746 subay ve 72.109 ere yükseldi.³⁵

Yunan ordusunun, İnönü muharebeleri ile yaşadıkları mağlubiyetlerin telafisi ve hedeflerine ulaşmak için yeniden atağa geçeceği bilinmekteydi. Fakat bu dönemde iç ve dış siyasi durum ile maddi yetersizlik nedeniyle Türk birliklerinin ihtiyaçları tam manasıyla tamamlanamamıştı. Yeni teşkil edilen Türk ordusunun, ilk defa koordineli şekilde büyük birlik mahiyetinde iştirak ettiği muharebeler dizisi teşkilatının sınanması açısından çok önemli idi. Bu sebeple, Batı Cephesi'nin personele çok ihtiyacı vardı. Bu ihtiyacalar öncelik verilmek üzere

³⁰ ATASE Arşivi, İSH, Kutu No:1133, Gömlek No:1, Belge No: 1AK.

³¹ ATASE Arşivi, İSH, Kutu No:599, Gömlek No:10, Belge No: 10AM.; Mart ayı zarfında Ahz ü Asker Dairesinden Sevk Komisyonuna 6039 nefer gelmiş olduğu hâlde 841 nefer hastaneye yatırılmış, 130 nefer tebdil-i havaya gitmiş, 210 nefer de firar etmiştir. Bkz. ATASE Arşivi, İSH, Kutu No:599, Gömlek No:10, Belge No: 1

³² ATASE Arşivi, İSH, Kutu No:1179, Gömlek No:116, Belge No:1

³³ ATASE Arşivi, İSH, Kutu No:1179, Gömlek No:116, Belge No:116AA.

³⁴ ATASE Arşivi, İSH, Kutu No:1179, Gömlek No:116, Belge No:116AJ.

³⁵ Türk İstiklâl Harbi, II. Cilt Batı Cephesi, 4 ncü Kısım, Kütahya-Eskişehir Muharebeleri (15 Mayıs 1921-5 Temmuz 1921), a.g.e., s. 30.

Batı Cephesi için düşünölen personelin ivedilikle gönderilmesi Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye tarafından talep edilmektedir.

Bu doğrultuda Vekâlet, haziran ayında çalışmalarını arttırdı. Vekâletin, Muâmelat-ı Zatiye Dairesi 1 haziran ile 30 Haziran 1921 tarihleri arasında cephelere, kıtalara ve ihtiyacı olan müesseselere 1 kâ'im-makam, 14 binbaşı, 50 yüzbaşı, 46 mülâzım-ı evvel, 92 mülâzım-ı sâni, 50 zabıt vekili, toplam 258 zabıt ve 19 memur tayin etti.³⁶ Bununla yetinilmeyerek haziran ayı zarfında er temini faaliyetleri de gerçekleştirildi. Ankara'dan 784, Kastamonu'dan 774, Çorum'dan 678, Yozgat'tan 819, Kayseri'den 334, Merkez Ordusu'ndan 969, tevkifhaneden 53, Eskişehir'den 335, hastaneden 495 olmak üzere 5.200 er toplandı.³⁷ Fakat toplanan bu erlerin 726'sı *esnâ-yı rahte* firar etti. Bu oran toplanan erlerin yüzde 15'lik kısmını oluşturmaktaydı. Kalan 4.373 erin 2.860'ı silahlı, 427'si silahsızdı. Bunlar içinde de 798'i hastaneye, 288'i tebdil-i havaya sevk edildi.³⁸ EK-3 Haziran ayı zarfında sevk edilen subay ve erlerle genel mevcut 6.160 subay ve 122.229 ere yükseldi.³⁹ Kütahya-Eskişehir Muharebeleri'nin gerçekleştiği Temmuz ayında da cephelere 7.290 er ikmal yapıldı.⁴⁰

Memleketin iç siyasi durumu henüz bir genel seferberlik yapılmasına elverişli bulunmadığından, personel ikmalinde güçlüklerle karşılaşmakta idi. Özellikle Batı Anadolu'nun Yunan işgalinde bulunuşu bu güçlüğü daha da artırıyordu. Buna rağmen Nisan 1921 ortalarından Haziran ortalarına kadar, çeşitli askerlik daireleri ile depo taburlarından Batı Cephesi birliklerine yukarıda açıklandığı üzere subay ve er sevk edilmişti. Birliklerdeki erlerin bir kısmı 1881-1888, çoğunluğu ise 1894 -1900 doğumlu idi.⁴¹

Kütahya-Eskişehir Muharebeleri'nin başlamasından önce Batı Cephesi'nde 6.040 subay, 116.901 er olmak üzere bütün Türk kuvvetlerin toplamı 9.785 subay, 178.142 erdi.⁴² Türk Silahlı Kuvvetleri Kütahya-Eskişehir Muharebeleri'ne bu mevcutla girmişti. Fakat muharebelerin kaybedilmesi ve çeşitli moral bozucu propagandalardan sonra temmuz ayı sonlarında otuz bin küsur er kitleler hâlinde firar etmişti.⁴³ Bu durum üzerine Batı Cephesi

³⁶ ATASE Arşivi, İSH, Kutu No:1179, Gömlek No:121, Belge No: 1

³⁷ ATASE Arşivi, İSH, Kutu No:1179, Gömlek No:121, Belge No: 1AF.

³⁸ ATASE Arşivi, İSH, Kutu No:1179, Gömlek No:121, Belge No: 1AE.

³⁹ Türk İstiklâl Harbi, II. Cilt Batı Cephesi, 4 ncü Kısım, Kütahya-Eskişehir Muharebeleri (15 Mayıs 1921-5 Temmuz 1921), a.g.e., s. 582

⁴⁰ Türk İstiklâl Harbi, İdari Faaliyetleri (15 Mayıs 1919- 2 Kasım 1923), a.g.e., s. 323

⁴¹ Türk İstiklâl Harbi, II. Cilt Batı Cephesi, 4 ncü Kısım, Kütahya-Eskişehir Muharebeleri (15 Mayıs 1921-5 Temmuz 1921), a.g.e., s. 57

⁴² a.g.e., s. 45-46.

⁴³ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü 3 TBMM'nden Sakarya Savaşı'na*, Öğretmen Yayınları, Ankara 1986, s. 604.

kuvvetlerinin, Sakarya Nehri gerisine çekildikten sonra 1 Ağustos 1921’de genel personel mevcudu 4.502 subay ve 76.267 ere indi.⁴⁴ Batı Cephesi’nde, Merkez Ordusu, Ankara sevkıyatı, Konya yöresi, İzmit civarında bulunan ve hastanelerden terhis edilenlere muhtelif birlikler tarafından yakalanan firarilerin toplamı 5 Ağustos 1921 tarihinde 11.350 erdi. Yakalanan bu erler Batı Cephesi’ne sevk edildi.⁴⁵

Mustafa Kemal Paşa, 5 Ağustos’ta Başkomutan olduktan sonra topyekûn seferberlik de denilebilecek ordu-millet dayanışması esasına dayanan hazırlıkları başlattı ve Sakarya Meydan Muharebesi’nden önce Ankara’da harekâtın etkili ve süratli şekilde gerçekleşmesi için Başkomutanlık Karargâhını tesis etti.⁴⁶ Öncelikle Kütahya-Eskişehir Muharebeleri’nden sonra oluşan nefer eksikliği için 35 ve 52 yaş arasında bulunan mükelleflerin askere alınması düşünüldü. 35 ve 45 yaş arasında bulunan mükelleflerin hemen, 45 ve 52 yaş aralığındakilerin ise depo taburlarında eğitimlerini tamamladıktan sonra alaylara sevk edilmesi planlandı. 52 yaşından büyük olanlar ve sakatlığı bulunmayan kişiler de bu plana göre jandarma görevini üstlendi. Kıyı bölgesindeki sahildeki vatandaşlar da denizden 200 kilometre derinliğe kadar olan bölgeleri korumakla görevli kılındı.⁴⁷

Bu suretle 1878 doğumlulardan 1902 doğumlulara kadar silahlı ve silâhsız bütün mükelleflerin asker alma şubelerine başvurmaları Müdafaa-i Milliye Vekâleti Vekili Refet Paşa’nın emri ile halka ilan edildi.⁴⁸ Emir çok sert hükümler ihtiva ediyordu. Teciller kaldırıldı. İstisna ve mezuniyetler reddedildi. *Hıdmet-i gayr-i müselleha* olanların yeniden muayeneleri emredildi. Davete katılmayanlar derhâl İstiklâl Mahkemelerine verilecekti.⁴⁹

Bu hazırlıklar yapılırken Müdafaa-i Milliye Vekâletine bağlı Muâmelât-ı Zatiyye Dairesi de 1 Ağustos ile 30 Ağustos 1921 tarihleri arasında cephelere, kıtaâta ve müessesâta 5 kâ'im-makam, 34 binbaşı, 118 yüzbaşı, 109 mülâzım-ı evvel, 267 mülâzım-ı sâni, 95 zabıt vekili, 49 hesap memuru, 16 katip, 26 ihtiyat-ı askeriye tayin etti.⁵⁰ Özellikle Batı Cephesi için de subay kadroları tahsis etti. 23 Temmuz-2 Eylül 1921 tarihleri arasında Batı Cephesi’ne

⁴⁴ Türk İstiklâl Harbi, İdari Faaliyetleri (15 Mayıs 1919- 2 Kasım 1923), *a.g.e.*, s. 355.

⁴⁵ *a.g.e.*, s. 356

⁴⁶ Ağustos 1921’de Başkomutanlık yetkisini Mustafa Kemal Paşa’ya veren kanun TBMM’de kabul edilmesi üzerine Başkomutan hemen o günden itibaren bilfiil Başkomutanlık görevine başladı ve 8 Ağustos 1921’de Müdafaa-i Milliye Vekâleti ile Erkan-ı Harbiye Umûmiye Vekâleti Karargâhlarından aldığı bir emir subayı, iki kurmay subayı, üç sınıf subayı ve birer evrak memurundan oluşan Başkomutanlık Karargâhını kurdu. Türk İstiklâl Harbi, Türk İstiklâl Harbi II. Cilt Batı Cephesi V ncü Kısım I nci Kitap Sakarya Meydan Muharebesinin Başlangıç Dönemindeki Olaylar ve Harekât (25 Temmuz-22 Ağustos 1921), *a.g.e.*, s. 49.

⁴⁷ *a.g.e.*, s. 76.

⁴⁸ *Hâkimiyet-i Milliye*, 11 Ağustos 1921.

⁴⁹ *Peyam-ı Sabah*, 12 Ağustos 1921.

⁵⁰ *ATASE Arşivi*, İSH, Kutu No:1133, Gömlek No:1, Belge No: 1CM.

Müdafaa-i Milliye Vekâleti tarafından gönderilen subay miktarı 4 miralay, 2 kâ'im-makam, 4 erkân-ı harp binbaşı, 2 erkân-ı harp yüzbaşı, 3 piyade kumandanı kâ'im-makam, 7 alay kumandanı kâ'im-makam, 4 alay kumandanı binbaşı, 14 tabur kumandanı binbaşı, 4 kıdemli yüzbaşı, 60 yüzbaşı, 67 mülâzım-ı evvel, 183 mülâzım-ı sâni, 128 zabıt vekiliydi.⁵¹

Aşağıdaki tabloda da 1 Ağustos-31 Ağustos tarihleri arasında *aklâmdan* yani resmî dairelerden Ankara Sevk Komisyonu'na gelen eden efrat miktarı verilmiştir:

Esâmi-i Aklâm	Sevk Edilen Efrâd Miktarı	Esnâ-yı Rahde Firari	Komisyonca Teslim Alınan					Firari
			Silahlı	Silahsız	Hastaneye	Tebdil-i Havaya	Yekun	
Ankara Kalemi	5541	870	3986	366	180	139	4671	56
Kastamonu Kalemi	6075	921	4084	721	168	181	5154	16
Kayseri Kalemi	1737	390	1143	148	48	47	1377	5
Yozgat Kalemi	1282	712	890	108	42	30	1080	1
Rum Kalemi	1671	590	927	94	39	24	1081	0
Birinci Fırka Mıntkasından	2915	735	1812	101	199	68	2180	0
Dördüncü Fırka Mıntkasından	3173	343	2482	291	24	36	2833	0
Hastaneden	3561	000	2850	388	215	108	3561	0
Mali Komisyon	2328	000	2193	106	22	7	2328	0
Tevkîfhânen	12	000	11		1		12	0
Yekûn	28816	4560	20358	2320	928	640	14255	92

Tablo 1: Aşağıdaki tabloda, 1 Ağustos-31 Ağustos tarihleri arasında aklâmdan yani resmî dairelerden vürud eden efrat miktarı (Kaynak: *ATASE Arşivi, İSH*, Kutu No:1133, Gömlek No:1, Belge No: 1BFA)

Tabloda görüldüğü üzere gelen toplam efrat sayısı 28.816'dır. Bu rakamdan 4.560 *esnâ-yı râhte* firar, 92'si komisyondan firar, 640'ı tebdil-i hava, 937'si de hastaneye yatırılma sebebiyle toplam 6.231 efrat eksilmiştir. Geriye kalan toplam 22.585 efratın ise sevk edildiği yerler şöyledir: 16.529'u Batı Cephesi'ne, 295'i Batı Cephesi'nde iltihak edecek kıtaâta, 1.278'i Ankara Menzil Müfettişliğine, 425'i Sevkiyât ve Nakliyât Müdirriyeti Umûmiyesi emrine, 139'u Levazımât-ı Umûmiyeye, 295'i Harbiye Dairesi emrine, 345'i Sıhhiye Dairesine, 268'i Ankara Kumandanlığına, 292'si Kıtaât müfrezelerine, 197'si Kırşehir Menzil Müfettişliği

⁵¹ *ATASE Arşivi, İSH*, Kutu No:1133, Gömlek No:1, Belge No: 1GC.

emrine, 1.603 Dekovil Alaylarına, 426 Perakende Müessâta ve Umumi Taburlarına, 60 Jandarma Alayına olmak üzere yekun 22.585'dir.⁵² EK-4

Sakarya Muharebesi'nden önce yapılan personel bütünlemesiyle birliklere katılan erler ancak 15-20 günlük bir temel ve birlik eğitimi görmüşlerdi. Bu nedenle erlerin eğitimleri doğal olarak eksik ve yetersizdi. Birliklerde uzun muharebe yıllarının yetiştirdiği eski usta erlerin bulunması bu eksikliği bir oranda gideriyordu. Erlerin eğitimleri için mevcut olan depo birlikleri Kütahya-Eskişehir Muharebesi'nden sonra yeniden düzenlenerek yer değiştirmişlerdi. Bu depo birlikleri 7 Depo Alayı hâlinde Kayseri, Yozgat, Karaman, Kastamonu, Ankara ve Çankırı'da kuruldu.⁵³ Ayrıca topçu ve istihkâm depo taburları Çankırı'ya, 1'inci Süvari Depo Alayı da Kırşehir'e alınmıştı. 16 Ağustos 1921'de Konya'da depo birliklerinin eğitimiyle uğraşmak üzere tümen yetkisinde "Depo Kıtaları Müfettişliği" teşkil edildi. Şubelere gelen erler bu eğitim merkezlerine verilerek yedek erlerin tazeleme, acemi erlerin de temel eğitimleri sağlanacaktı. Depo alaylarının ortalama mevcudu 1200 olacak ve prensip olarak piyade ve makineli tüfek erleri için altı haftalık bir eğitim programı uygulanacaktı.

Muharebenin başlamasından bir hafta sonra yani 1 Eylül'den 30 Eylül'e kadar Muamelât-ı Zatiyye Dairesi cepheye ve muhtelif kıtaata 3 miralay, 11 kâ'im-makam, 34 Binbaşı, 68 yüzbaşı, 61 mülâzım-ı evvel, 190 mülâzım-ı sâni, 73 zabıt vekili, 16 zabıt namzedi, 47 hesap memuru, 7 sivil kâtip, 8 ihtiyat-ı askeriye tayin etti.⁵⁴ Muhtelif kalemler ile şubelerden 32.027 nefer temin edildi. Bu neferlerden 4.514'ü *esnâ-yı râhde* firar etmiş, 927'si yollarda hastalanıp kalmış, 849'u Efrat Sevkiyat Komisyonu'ndan tebdil-i havaya sevk edilmiş, 92'si Efrat Sevk Komisyonu'ndan firar etmişti. Bunun sonucunda 32.027 neferden Batı Cephesi'ne, muhtelif kıtaât ve müessesâta 25.907 nefer sevk edildi.⁵⁵

Sakarya Meydan Muharebesi'ne Giden Süreçte ve Muharebe Esnasında Levazım ve Harbiye Donatım İkmali

Türkiye Büyük Millet Meclisi açıldıktan sonra Millî Mücadele'yi kazanma gayesinde olan Ankara Hükûmeti, bir taraftan donanımlı bir ordu kurma faaliyetlerini yürütürken diğer taraftan da bu ordunun ihtiyacı olan her çeşit ikmal maddelerinin tedarik işine girişti. Kaynaklar kıttı.⁵⁶ Anadolu'da düşman eline geçmeyen bölgelerden, düşman işgalindeki yerlerden ve haricî

⁵² ATASE Arşivi, İSH, Kutu No:1133, Gömlek No:1, Belge No: 1BF.

⁵³ ATASE Arşivi, İSH, Kutu No:1171, Gömlek No:1

⁵⁴ ATASE Arşivi, İSH, Kutu No:1133, Gömlek No:1, Belge No: 1ER.

⁵⁵ ATASE Arşivi, İSH, Kutu No:1133, Gömlek No:1, Belge No: 1ES.

⁵⁶ Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, Maliye Bakanlığı Ellinci Yıl Yayınları, Ankara 1974, s. 373.

devletlerden yardım imkânı vardı. Her an büyüyen ordunun ikmal ihtiyacını bulmakla beraber bunları cephelere yetiştirmek de mesele idi. Normal bir muharebede yurt içi ikmal sistemleriyle muharebe sahasına doğru ilerleyen hatlar üzerinde askerî gereçler gönderilirken, Millî Mücadele'nin kendine özgü durumu nedeniyle ikmal ve ulaştırma sistemlerinde değişik bir yol izlenerek İstanbul, Doğu Cephesi ve işgal altında bulunan yerlerden Ankara'ya yığınak yapılmıştı.

Düşman kuvvetlerini yurttan atmak için gerekli olan beş sınıf olarak tasnif edilen askerî ikmal maddesinin cephe hattına zamanında bulundurulması için cephe gerisinde işler bir ikmal sistemi gerekliydi. Ordunun ihtiyaç duyduğu her türlü ikmal maddesini tedarik etme, depolama ve cephelere gönderme faaliyetleri, TBMM Hükûmeti'nin kurulmasından sonra ancak 1920 yılının Ağustos ayından itibaren işler vaziyete getirilebildi ve 1921 yılının Ocak ayına kadar Menzil Teşkilatı vasıtasıyla bu faaliyetler yürütüldü. Daha sonra ise artan sevkiyat ve ihtiyaçlar dolayısıyla Müdafaa-i Milliye Vekaletine ait ulaştırma yollarının daha işler vaziyete getirilmesi için 10 Ocak 1921 tarihinde Sevkiyat ve Nakliyat Genel Müdürlüğü kuruldu.⁵⁷

Bu müdürlük vasıtasıyla cephelerin lojistik desteği için taşınan ve Levazım Dairesince tedarik edilen ikmal maddelerinin grupları ve cinsleri şunlardı:

Levazım I. Sınıf İkmal Maddeleri: Yiyecek, yem ve ilâçtan oluşan buğday, un, bulgur, mısır, pirinç, nohut, fasulye, mercimek, patates, soğan, kuru üzüm, hurma, zeytinyağı, sade yağ, çay, şeker, sabun, koyun, kuzu, sığır, inek, kavurma, peksimet, sigara yiyecek maddelerini; yulaf, arpa yem çeşitlerini; insan ve hayvan sağlığını korumada kullanılan ilâçlar da sağlık çeşitlerini ihtiva ediyordu.

Levazım II. Sınıf İkmal Maddeleri: Giyecek, donatım, ve kadro içi gereçlerini içeren kışlık ve yazlık er elbisesi, kaput, fotin, çarık, yemeni, nöbetçi muşambası, nöbetçi kürkü, aba, çorap, don, gömlek, mintan, yelek, battaniye çeşitli kumaşlar ve çeşitli bezler, kundura kabarası ve nalçası, saraç makineleri, dikiş makineleri çeşitli düğmeler ve makaradan oluşmaktaydı.⁵⁸ Palaska kütüklük, süngülük, arka çantası, matara, peksimet torbası, çeşitli çadır, yem torbası, kaşığı, gebre, fırça, nal ve mih, nalbant takımı, terazî, balta ve çuval ise donatım gereçleri sınıfındaydı. Levazım III. sınıf ikmal maddelerini akaryakıt oluşturmaktaydı. IV. sınıf ikmal maddeleri kadro dışı ikmal maddeleri idi. V. sınıf ikmal maddeleri cephe kısmını ihtiva etmekteydi.

⁵⁷ Türk İstiklâl Harbi, İdari Faaliyetleri (15 Mayıs 1919- 2 Kasım 1923), *a.g.e.*, s. 240.

⁵⁸ *a.g.e.*, s. 270

Ordu donatım mallarını oluşturan silahların sınıflandırılması da şöyle idi: Piyade silahları altında tüfekler, makineli tüfekler, tabancalar, işaret tabancaları, kasatura, süngü, yedek namlu, sürgü kolları ve kılıçtan oluşmaktaydı. Top çeşitleri; çeşitli sahra topları, çeşitli dağ obüs topları, çeşitli sahra obüs topları, kudretli dağ topları, çeşitli dağ topları ve mantelli toplar idi.

İnönü Muharebelerinden üstün çıkan Batı Cephesi Komutanlığı bu durumu devam ettirebilmek için silah ve cephane ile erzak nakli de yapmak durumundaydı ve bu ihtiyaçlar için muhtelif yerlerden sevkiyatlar gerçekleşmekteydi. 1921 yılı Nisan ayında Vekâlet-i Harbiye Dairesi tarafından cephelere 3.700 tüfek, 11.706 kasatura, 1.808 sandık piyade cephanesi, 500 kuvvetli cebel mermisi, 20 sandık Osmanlı piyade fişeği, 20 sandık Alman fişeği, 4 sahra topu, 29.511 topçu cephanesi, 23 eğer takımı gönderildi.⁵⁹ Vekâlete bağlı İmalât-ı Harbiye Müdüriyeti de çalışmalarını hızlandırarak cephe ihtiyaçlarını gidermeye çalıştı. Bu ay içinde 3 top kaması, 500 kudretli cebel mermisi, 25 makineli su ihraç mandalı, İngiliz kovanından tahvil suretiyle 52 sandık Osmanlı piyade fişeği, mavzer kovanından 21 sandık Osmanlı piyade fişeği, Alman kovanından 8 sandık Alman fişeği imal etti. 14 Muhtelif topa ait aksam, 26 topa ait baskı ve gergi tıpa tertibatı, 17 Mavzer tüfeğini ise tamir etti.⁶⁰

Harbiye Dairesi haziran ayı zarfında ise cephelere 12.604 adet tüfek, 17.336 kasatura, 30 adet ağır kılıç takımı, 52 adet hafif makineli tüfek, 7.450 sandık piyade cephanesi, 203 sandık bomba, 5.492 adet top cephanesi gönderirken, İmalât-ı Harbiye Müdüriyeti de muhtelif çapta 21 top, 4 batarya dürbünü, 65 tüfek, 5 makineli tüfek, 4 otomobil, 13 mahza üretti. Ayrıca 118 cebel mermi sandığı, 1 nakliyecî destegâhı, 365 Osmanî kasaturasını da onardı.⁶¹

Yine 1921 yılının Haziran ayı zarfında muhtelif menzîl hututlarından Ankara'ya mühimmat olarak, Samsun'dan 304 ton, İnebolu'dan 144 ton, Karamürsel'den 54 ton, Sivas'tan 144 ton olmak üzere toplam 504 ton nakil gerçekleşti.⁶² EK-5 Ankara'ya sevk edilen esliha miktarı da Samsun'dan 45 ton, Sivas'tan 65 tondur. Özellikle aynı ayın sonlarına doğru sevkiyatta yoğunluk yaşanmaktaydı ve İnebolu'dan gerçekleşen mühimmat sevkiyatı 52 tona

⁵⁹ ATASE Arşivi, İSH, Kutu No:1179, Gömlek No:105, Belge No: 1. Bunu mayıs ayında 43 adet makineli tüfek, 1.844 sandık piyade cephanesi, 12.343 adet top mermisi, 334 adet tüfek, 33 adet makineli tüfek nakliyatı izledi. Bkz. ATASE Arşivi, İSH, Kutu No:1179, Gömlek No:116, Belge No: 116AA.

⁶⁰ ATASE Arşivi, İSH, Kutu No:1133, Gömlek No:1, Belge No: 1AL.

⁶¹ ATASE Arşivi, İSH, Kutu No:1179, Gömlek No:121, Belge No: 121AB.

⁶² ATASE Arşivi, İSH, Kutu No:1179, Gömlek No:121, Belge No: 121AJ.

ulaşmış bulunmaktaydı.⁶³ Samsun'dan gerçekleşen en yüksek mühimmat sevkiyatı ise 51 tonla Haziran'ın 13'ü ile 15'i arasındaydı.⁶⁴

Aynı ay içinde Yahşihan'dan Ankara'ya, Ankara'dan Polatlı'ya ve Eskişehir'e dekovil ve normal hat demir yolu ile silah, cephane, eşya ile fertler sevk edilmekteydi. Sevkiyattaki en büyük oran da esliha-i cephane, malzeme-i saire ve erzaktı.⁶⁵ EK-6

Kütahya-Eskişehir Muharebeleri'nin kaybedilmesiyle birlikte Türk birlikleri daha uygun bir arazi bölgesinde düşmanla çarpışmak için Sakarya Nehri doğusuna doğru çekildi ve durum çok kritik bir hâl aldı. Bu bölgeye 25 Temmuz 1921 tarihinde konuşlanarak hazırlıklara başladı. Sakarya gerisinde verilecek bir muharebe Millî Mücadele'nin seyrini değiştirecekti. Bu doğrultuda memleketin bütün kaynaklarını yerli yerinde kullanıp harekete geçirmek elzemdi. Kaybedilen muharebeden sonra Sakarya'da verilecek çetin muharebede her türlü takviyeye ihtiyaç vardı. Türk ordusunun yeniden savaşacak özelliğe getirilmesi ve Batı Cephesi'nin silah, mühimmat, asker, teçhizat, yiyecek ve giyecek maddeleri ile donatılması şarttı.

Birliklerin silah ve donatım ihtiyaçlarını tamamlayabilmek için İnebolu, Ankara ve İstanbul gibi bölgelerde kişiler ile sözleşme imzalayarak silah ve cephane tedarikine de girişildi.⁶⁶ Fakat olağanüstü çabalarla Anadolu'nun muhtelif yerlerinden Batı Cephesi için Ankara'ya yollanmak üzere toplanan mühimmatın gerek piyade ve gerekse top türlerinin birbirine benzemeyen model ve çapta oluşu, istenilen anda ve miktarda cephane tedarikini mümkün kılmıyordu.⁶⁷ Daha da vahim olan eldeki tüfeklerin her birinin mermisi de farklıydı. Tüfek mermilerinin ihtiyaç olunan yerlerde bulundurulması hususunda Müdafaa-i Milliye Vekili Refet Paşa çok çaba gösterdi.⁶⁸ Yunan birliklerinin 23 Ağustos tarihinde taarruza geçinceye kadarki bir aylık süre içinde geceli gündüzlü çalışarak eksiklikler giderilmeye çalışıldı. Muharebelerden sonra Batı Cephesi'nin silah mevcudu 57.000 tüfekten 25.000 tüfeğe, 588 makineli tüfekten, 533 tüfeğe, 145 toptan 127 topa gerilemişti. Ek olarak cephe depolarında 6.000 tüfek, 70 makineli tüfek vardı.⁶⁹ Piyade ve top mühimmatında da eksiklikler mevcuttu. Muharebe öncesi 15.692.000 piyade, 34.789 top mühimmatı varken, ordunun Sakarya gerisine çekildiğinde elindeki piyade mühimmatı 3.186.000 adede, topçu mühimmatı da 5.400'e kadar

⁶³ ATASE Arşivi, İSH, Kutu No:1179, Gömlek No:121, Belge No: 121AK.

⁶⁴ ATASE Arşivi, İSH, Kutu No:1179, Gömlek No:121, Belge No: 121AL.

⁶⁵ ATASE Arşivi, İSH, Kutu No:1179, Gömlek No:121, Belge No: 121AM.

⁶⁶ Türk İstiklâl Harbi, İdari Faaliyetleri (15 Mayıs 1919- 2 Kasım 1923), a.g.e., s. 375

⁶⁷ a.g.e., s. 382.

⁶⁸ Müderrisoğlu, a.g.e., s. 414.

⁶⁹ Türk İstiklâl Harbi, İdari Faaliyetleri (15 Mayıs 1919- 2 Kasım 1923), a.g.e., s. 374-375.

geriledi.⁷⁰ Bunların hepsi muharebe esnasında kaybedilmemişti. Ordunun geri çekilme esnasında mecburen feragat ettiği mühimmat da bu sayı içerisindeydi.

İmparatorluk döneminin uzun süren muharebelerinin sebep olduğu yıkım çok yüksek seviyede idi. Bu yıkım sadece insan kaynaklarını değil maddi kaynakları da kurutmuştu. Hasat mevsimi ağustos ayında idi. Maddi getirisi ise eylül ve ekim aylarını buluyordu. Aşar ve hayvan vergilerinde de kısa sürede gelir getirici tedbirler çok zordu. Mustafa Kemal Paşa, Başkomutan olduktan iki gün sonra topyekûn seferberlik olarak da tanımlanabilecek Tekâlif-i Milliye Emirlerini yayınladı. Anadolu'nun tüm kaynakları bu emirlerle harekete geçirildi.⁷¹ Türk ordusu için ihtiyaç duyulan, Tekâlif-i Milliye emirleri ile temin edilen malzemenin muharebe hattına taşınması ve muhafaza edilmesi için var olan menzil noktalarına eklemeler yapılarak genişletildi. 3 Ağustos 1921 tarihinde Müdafaa-i Milliye Vekâletinin emriyle merkezi Ankara'da olmak üzere Ankara Menzil Müfettişliği, bu müfettişliğe bağlı Polatlı ve Beypazarı'nda birer Menzil Hat Komutanlığı, bunların altında da Sincanköy, Malıköy, Haymana, Kerim, Polatlı, Babayakup, Alaşlı, Yeniahmetli, İnlerkatrancı, Kalecik, Çobanözü nokta komutanlıkları tesis edildi.⁷²

Müdafaa-i Millîye Vekâleti Kütahya-Eskişehir Muharebeleri ile güç kaybetmiş ve yıpranmış olan Batı Cephesi'nin ihtiyacı olan silah, cephane, teçhizatın ivedilikle cephelere iletilmesi dışında Sevkiyat ve Nakliyat Genel Müdürlüğüne ve Menzil Teşkilatlarına araştırma, toplama ve depolama görevi de tevdi etmişti. Böylelikle Batı Cephesi Konya'dan başka Çorum, Yozgat, Kırşehir, Sivas, Yozgat havzasına kaynaklarından da faydalandı. Sevkiyat ve Nakliyat Müdürlüğünce Ağustos 20 Temmuz- 31 Ağustos tarihleri arasında yapılan sevkiyatlar şöyleydi: Muhtelif menzil hatlarından Ankara'ya getirilen esliha ve cephane 7 adet top, 7.766 adet tüfek, 41.007 adet top mermisi, 7.007 sandık piyade fişegi olmak üzere toplam 685 tondur. Bunu 23 adet kamyon, 937 adet muhtelifü'l-cins araba, 601 mekkari, 196 merkep, 101 deve olmak üzere 550 tonluk araç nakli izledi.⁷³ Bunun dışında Harbiye Dairesi tarafından Batı Cephesi devamlı olarak desteklendi. Ağustos ayında 13.097 tüfek, 8.490 kasatura, 61 makineli tüfek; Eylül ayı içerisinde 9.373 tüfek, 6.405 kasatura, 98 makineli tüfek, 7.219 sandık fişek, 74.160 top

⁷⁰ *Türk İstiklâl Harbi, Türk İstiklâl Harbi II. Cilt Batı Cephesi V ncü Kısım I nci Kitap Sakarya Meydan Muharebesinin Başlangıç Dönemindeki Olaylar ve Harekât (25 Temmuz-22 Ağustos 1921)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995, s. 91.

⁷¹ Mehmet Kayıran, "Tekâlif-i Milliye Emirleri ve Uygulanışı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 15, Yıl: 1989, s. 648.

⁷² *Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi Sakarya Meydan Muharebesinin Başlangıç Dönemindeki Olaylar ve Harekât (25 Temmuz-22 Ağustos 1921)*, a.g.e., s. 78-79.

⁷³ *ATASE Arşivi, İSH*, Kutu No:1133Gömlek No:1, Belge No: 1CR.

mermisi Batı Cephesi'ne sevk edildi.⁷⁴ Aynı ay zarfında İmalât-ı Harbiye Müdüriyeti de üretimlerini arttırarak cebel topları, sahra mermisi üretimini arttırdı⁷⁵ ve 63 adet top, 1 batarya dürbünü, 64 makineli tüfek, 12 kılıç, 17 otomobil tamir etti ve 165 makineli tüfek, 2.771 kasatura imal etti.⁷⁶ Eldeki bütün imkanlardan yararlanan Müdafaa-i Milliye Vekâleti Yunan ileri harekâtının başladığı 23 Ağustos tarihine kadar silah ve mühimmat kapasitesini 54.572 tüfek, 825 makineli tüfek, 1.309 kılıç, 196 top, 32.137 hayvana kadar yükseltti.⁷⁷

Kütahya-Eskişehir Muharebeleri'nden sonra Türk ordusunun yiyecek durumu kritik seviyedeydi. Eskişehir depolarından Sakarya nehri doğusuna taşınarak kurtarılan erzakla 5 Ağustos 1921 tarihine kadar ikmal yapılabilirdi. Erzak ihtiyacı giderilmezse ordunun beslenmesi hususunda büyük sıkıntılar çekilecekti.⁷⁸ Bu şartlar üzerine muharebe hattının iâşesi için yeni uygulamalara başlandı. Gerekli erzak Polatlı'da bulunduruldu. Haymana ve Bala'da da yedek erzak deposu hazırlandı. Polatlı'dan zahire ikmalî gerçekleştiği sürece bu iki ilçedeki erzak deposuna dokunulmayacaktı. Sivas, Yozgat, Çorum bölgelerinde de 100.000 insan ve 50.000 hayvanı 6 ay süre ile idare edecek ambarların kurulması yönünde adımlar atıldı.⁷⁹ 13 Ağustos 1921 tarihinde cephe istikametinde yolda bulunan *mevad-ı iâşe* miktarı ise 736 ton ekmeklikti.⁸⁰

Levazım Dairesi cephe hattı için her çareye başvurarak yiyecek ikmaline çalıştı. Savaşan ordunun günlük ekmek ihtiyacı o günkü şartlara göre, erin ekmeklik unu 600 gram, et ihtiyacı 300 gramdan hesaplandı. Bu ihtiyaç için de hayvan sürülerine el konularak yiyecek teminine girişildi.⁸¹ Yunanlıların Haymana ve Polatlı yakınlarına kadar gelmesi üzerine de bölgedeki fırınlarda üretim yapmak zorlaştı. Ankara'dan demir yolu ile cepheye ekmek gönderildi. Muharebede cephe hattı batıya doğru ilerledikçe de ikmal araçları kademeli olarak

⁷⁴ ATASE Arşivi, İSH, Kutu No:1133, Gömlek No:1, Belge No: 1EU.; ATASE Arşivi, İSH, Kutu No:1133, Gömlek No:1, Belge No: 1CN.

⁷⁵ ATASE Arşivi, İSH, Kutu No:1133, Gömlek No:1, Belge No: 1CO.

⁷⁶ ATASE Arşivi, İSH, Kutu No:1133, Gömlek No:1, Belge No: 1EX.

⁷⁷ Türk İstiklâl Harbi, İdari Faaliyetleri (15 Mayıs 1919- 2 Kasım 1923), a.g.e., s. 375

⁷⁸ Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti Dönemi (23 Nisan 1920- 29 Ekim 1923), a.g.e., s. 285.; 15 Ağustos 1921 tarihinde Müdafaa-i Milliye Vekâleti Levazımatı-ı Umûmiye Riyasetine “*Zihnimi harekât-ı harbiyeden ziyade iâşe vaziyeti işgal etmektedir. Muharebe neticesinden nikbin olduğum kadar iâşenin istikbalinden bedbin ve endişenak bulunuyorum.*” şeklinde çekilen şifreli telgrafla durumun kötümserliği belirtiliyordu. HTBD, Sayı: 69, Yıl: 1973, Belge No: 1511.

⁷⁹ Murat Köylü, 1919-1922 Döneminde Türk Ordusu İkmal Sistemi ile Yunan İkmal Sisteminin Karşılaştırılması, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir 2006, s. 120-121.

⁸⁰ ATASE Arşivi, İSH, Kutu No:1133Gömlek No:1, Belge No: 1FO.

⁸¹ Murat Günel Ataman, Kurtuluş Savaşı'nda Levazım ve İkmal Faaliyetleri, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve Türk İnkılâp Tarihi, Yüksek lisans Tezi, Ankara 2007, s. 115.

batıya kaydırıldı. Mahallî bölge fırınları ordu sahra fırınlarınca desteklendi.⁸² Levazımat Dairesi bütün güçlüklerle rağmen cephedeki kuvvetlerini aç bırakmadı.⁸³

II. Sınıf levazım maddeleri olarak ordunun giyecek durumu da iyi değildi. Bu ihtiyacın giderilmesi için Nisan 1921’de Kayseri’de mensucat fabrikası, 1 Ağustos 1921’de Bolu ve Kastamonu’da yapımevi, Ankara’da sanayi kolları ve tabakhane açıldı. Açılan bu tesislerden ordunun bir kısım ihtiyaçları tedarik edildi. Ancak bunlar yeterli olmadığından satın alma yolu da uygulandı.⁸⁴ Ağustos ayı içinde Levazımat-ı Umumiye Dairesince de Batı Cephesi’ne veya cepheye giden ikmal efradına verilmek üzere aşağıdaki tabloda verilen giyecek maddeleri verildi.

7.183	Adet	Kaput
30.929	Takım	Elbise
27.039	Takım	Çamaşır
27.338	Adet	Ser-Puş
12.477	Adet	Pamuklu
6.770	Çift	Fotin
9.487	Çift	Yemen
2.2671	Çift	Çarık

Tablo 2: ATASE Arşivi, İSH, Kutu No:1133Gömlek No:1, Belge No: 1FO.

Durum çok vahimdi. Sapan demirlerinden kılıçlar imal ediliyordu. Ankara’daki demir yolları atölyesi, süngü ve hançer imalathanesine dönüştürüldü. Bir tek bile bozuk silah zayiati olmaması için her yerde tamir atölyeleri tesis edildi. Müdafaa-i Milliye Vekâleti Vekili Refet Paşa memleketin en ücra yerlerinden bile asker toplattırdı. Minarelerden, halk asker yazılması için duyurular yapıldı. Halk da bu davete katılarak ve sevk olacakları yerlere kadar yayan gitti. Bu vatansever ulvi kişiler karınlarını doyurmak için un bulamadıklarında da kaynamış ve kavrulmuş buğday ile karınlarını doyuruyorlardı.⁸⁵

⁸² *Türk İstiklâl Harbi, Türk İstiklâl Harbi II. Cilt Batı Cephesi V ncü Kısım II nci Kitap Sakarya Meydan Muharebesi (23 Ağustos-13 Eylül 1921) ve Sonraki Harekât (14 Eylül- 10 Ekim 1921)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995, s. 477.

⁸³ *Türk İstiklâl Harbi, İdari Faaliyetleri (15 Mayıs 1919- 2 Kasım 1923)*, a.g.e., s. 373

⁸⁴ Cengiz Şavkılı, “*Sakarya Savaşı’nda Levazım İkmal Faaliyetleri*”, *Sakarya Zaferi ve Haymana II*, Yay. Haz. Temuçin Faik Ertan, Sedef Bulut, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 2015, s. 98.

⁸⁵ Selahattin Tansel, *Mondros’tan Mudanya’ya Kadar*, Cilt: IV, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1977 s. 109; Lord Kinross. *Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, Çeviren: Necdet Sancer, Altın Kitapları Yayınevi, İstanbul 2018, s. 324.

Sakarya Meydan Muharebesi'nde asker ve hayvan iaşesinin taşınması da meseleydi. Taşınması gereken iaşe, günlük kişi başı yiyecek 750 gram olmak üzere toplam 750 ton, günlük hayvan başına 4 kilo yem olmak üzere 160 tondur. İaşeyi taşımak için araçlara ihtiyaç vardı. Cephe ve yiyecek için toplam olarak taşıma kapasitesi 794 ton olması gerekirken, cephe komutanlığı muharip birliklerinde ise eldeki araçların kapasitesi 600 tondur. Fark 194 tondur ve bu fark menzil teşkilatı vasıtaları ile telafi edildi.⁸⁶ Dönemin Müdafaa-i Milliye Vekâleti Vekili Refet Paşa, bütün gücü ve yaratıcı fikirleriyle çalışmalarını Sakarya Meydan Muharebesi sürecinde devam ettirdi. Kağnıyla, öküz arabaları ile icra edilen mühimmat taşımacılığını, yeni menzil sistemi ihdas ederek daha süratli hâle büründürdü. Köylü halkının alışık olduğu düzende kasabalara gelince araba değiştirmeleri yerine, belirlenen yerlerde öküzler değiştirildi. Böylece taşıtlar direk muharebe meydanına kadar ikmal yapabildi. Gaz tenekelerinden ilaç kutusu, halı ve kilimlerden askerlere kaput ürettirdi. Bozkırın çorak ormansız yaylalarında odun noksanlığından ahşap evleri yıktırıp tahtalarını kullanarak şimendiferlerin devamlı işletilmesini sağladı.⁸⁷

Sonuç

TBMM Hükûmeti tarafından devralınan, Birinci Dünya Savaşı'ndan mağlup olarak ayrılan Türk ordusunun idari işleri maddi yetersizlikler ve imkânsızlıklar sebebi ile zayıf bir hâldeydi. Ekonomik sıkıntıların getirdiği ordu donatımı, iaşesi, ikmali hususundaki eksiklerle beraber, subay kadrolarında da ciddi açıklar göze çarpmaktaydı. Subay noksanı genel olarak %50'nin üstündeydi. Bilhassa bölük ile takım komutanı kadrolarında eksiklikler hissedilmekteydi ve mevcut durumdaki subay sayısı işgalci güçlerle mücadele etmek için yeterli değildi. Buna rağmen idari işler yürütülmüştü. Ordunun komuta kadrosu ve maddi ihtiyaçları yeni kurulan TBMM Hükûmeti tarafından karşılanmaya çalışılmıştı.

TBMM Hükûmeti çatısı altındaki Türk ordusunun, ilk defa koordineli şekilde büyük birlik mahiyetinde iştirak ettiği muharebeler dizisi, bilhassa Sakarya Meydan Muharebesi idari faaliyetlerin kusursuz olarak yapılması mecburiyeti açısından çok önemli idi. Kütahya-Eskişehir Muharebeleri'nin başlamasından önce Batı Cephesi'nde 6.040 subay, 116.901 er olmak üzere bütün Türk kuvvetlerin toplamı 9.785 subay, 178.142 erdi. Türk Silahlı Kuvvetleri Kütahya-Eskişehir Muharebeleri'ne bu mevcutla girmişti. Fakat muharebelerin kaybedilmesi

---

⁸⁶ *Türk İstiklâl Harbi, Türk İstiklâl Harbi II. Cilt Batı Cephesi V'nci Kısım II'nci Kitap Sakarya Meydan Muharebesi (23 Ağustos-13 Eylül 1921) ve Sonraki Harekât (14 Eylül- 10 Ekim 1921)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995, s. 474

⁸⁷ Kinross. *a.g.e.*, s. 324.

sonrasında Batı Cephesi kuvvetlerinin 1 Ağustos 1921’de genel personel mevcudu 4.502 subay ve 76.267 ere indi. Ekonomik açıdan üç mühim il olan Afyon, Kütahya, Eskişehir’in ve önemli mühimmat üretim tesislerinin kaybedilmesi ile beraber Batı Cephesi’nin silah mevcudu da 57.000 tüfekten 25.000 tüfeğe, 588 makineli tüfekten 533 makineli tüfeğe, 145 toptan 127 topa geriledi. Bu durum üzerine başkomutan Mustafa Kemal Paşa önderliğinde, Sakarya Meydan Muharebesi’ne giden var olma ile yok olma arasındaki süreçte başarısızlığı tersine çevirmek için idari faaliyetler hususu daha da önem kazandı. Geceli gündüzlü çalışarak eksiklikler giderilmeye çalışıldı. Ordu azami şekilde donatıldı. Tekâlif-i Milliye emirleri ile toplanan kaynakları yerli yerinde kullanıldı ve cephelerin ihtiyaçlarına anında cevap verilmeye çalışıldı.

KAYNAKÇA

Arşivler

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Arşivi (ATASE), İstiklal Harbi Kataloğu

ATASE Arşivi, İSH, Kutu No: 823, Gömlek No: 151, Belge No:1

ATASE Arşivi, İSH, Kutu No: 823, Gömlek No: 151, Belge No: 151AA.

ATASE Arşivi, İSH, Kutu No:808, Gömlek No: 75, Belge No: 1.

ATASE Arşivi, İSH, Kutu No:800, Gömlek No:72, Belge No: 1.

ATASE Arşivi, İSH, Kutu No:823, Gömlek No:151, Belge No: 151AA.

ATASE Arşivi, İSH, Kutu No:1010, Gömlek No:93, Belge No: 1.

ATASE Arşivi, İSH, Kutu No:1010, Gömlek No:93, Belge No: 93AA.

ATASE Arşivi, İSH, Kutu No:873, Gömlek No:95, Belge No: 1.

ATASE Arşivi, İSH, Kutu No:1179, Gömlek No:105, Belge No: 1

ATASE Arşivi, İSH, Kutu No:1133, Gömlek No:1, Belge No: 1AK.

ATASE Arşivi, İSH, Kutu No:599, Gömlek No:10, Belge No: 10AM.

ATASE Arşivi, İSH, Kutu No:599, Gömlek No:10, Belge No: 1

ATASE Arşivi, İSH, Kutu No:1179, Gömlek No:116, Belge No:1

ATASE Arşivi, İSH, Kutu No:1179, Gömlek No:116, Belge No:116AA.

ATASE Arşivi, İSH, Kutu No:1179, Gömlek No:116, Belge No:116AJ.

ATASE Arşivi, İSH, Kutu No:1179, Gömlek No:121, Belge No: 1

ATASE Arşivi, İSH, Kutu No:1179, Gömlek No:121, Belge No: 1AF.

ATASE Arşivi, İSH, Kutu No:1179, Gömlek No:121, Belge No: 1AE.

ATASE Arşivi, İSH, Kutu No:1133, Gömlek No:1, Belge No: 1CM.

ATASE Arşivi, İSH, Kutu No:1133, Gömlek No:1, Belge No: 1GC.

ATASE Arşivi, İSH, Kutu No:1133, Gömlek No:1, Belge No: 1BF.

ATASE Arşivi, İSH, Kutu No:1171, Gömlek No:1

ATASE Arşivi, İSH, Kutu No:1133, Gömlek No:1, Belge No: 1ER.

ATASE Arşivi, İSH, Kutu No:1133, Gömlek No:1, Belge No: 1ES.

ATASE Arşivi, İSH, Kutu No:1179, Gömlek No:105, Belge No: 1.

ATASE Arşivi, İSH, Kutu No:1179, Gömlek No:116, Belge No: 116AA.

ATASE Arşivi, İSH, Kutu No:1133, Gömlek No:1, Belge No: 1AL.

ATASE Arşivi, İSH, Kutu No:1179, Gömlek No:121, Belge No: 121AB.

ATASE Arşivi, İSH, Kutu No:1179, Gömlek No:121, Belge No: 121AJ.

ATASE Arşivi, İSH, Kutu No:1179, Gömlek No:121, Belge No: 121AK.

ATASE Arşivi, İSH, Kutu No:1179, Gömlek No:121, Belge No: 121AL.

ATASE Arşivi, İSH, Kutu No:1179, Gömlek No:121, Belge No: 121AM.

ATASE Arşivi, İSH, Kutu No:1133Gömlek No:1, Belge No: 1CR.

ATASE Arşivi, İSH, Kutu No:1133, Gömlek No:1, Belge No: 1EU.

ATASE Arşivi, İSH, Kutu No:1133, Gömlek No:1, Belge No: 1CN.

ATASE Arşivi, İSH, Kutu No:1133, Gömlek No:1, Belge No: 1CO.

ATASE Arşivi, İSH, Kutu No:1133, Gömlek No:1, Belge No: 1EX.

ATASE Arşivi, İSH, Kutu No:1133Gömlek No:1, Belge No: 1FO.

Resmî Yayınlar

TBMM Zabıt Ceridesi

TBMM Gizli Celse Zabıtları

Ansiklopedi Maddeleri, Dergiler, Tezler, Makaleler ve Kitaplar

Akgül, Suat, “Ankara Zabıt Namzetleri Talimgâh Mezunu Şehitler”, 19 Mayıs’ın 100. Yıldönümünde Atatürk ve Türk İstiklâli Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Ankara 2019.

Çapa, Mesut, “*Bir Harbiyelinin Millî Mücadele Hatıraları*”, *Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 14, Yıl: 1994.

Özcan, Abdülkadir, “*Harbiye Nezâreti*”, *DİA*, Cilt: XVI s. 119-120.

Günel Ataman, Murat, *Kurtuluş Savaşı'nda Levazım ve İkmal Faaliyetleri*, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve Türk İnkılâp Tarihi, Yüksek lisans Tezi, Ankara 2007.

HTBD, Sayı: 69, Yıl: 1973, Belge No: 1511.

İskora, Mazlum, *Türk Ordusu Kurmaylık (Erkânıharbiye Tarihçesi)*, Harp Akademisi Matbaası, Ankara 1944.

İstiklâl Harbinin Baytarî Harp Tarihi, Methal-Merkez ve Umûmi Cephe, Askerî Matbaa, İstanbul 1933, s. 6.

Kayıran, Mehmet, “*Tekâlif-i Milliye Emirleri ve Uygulanışı*”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 15, Yıl: 1989.

Kinross, Lord, *Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, Çeviren: Necdet Sancer, Altın Kitapları Yayınevi, İstanbul 2018.

Köksal, Osman, *Mükellefiyet-i Askeriye Kanun-u Muvakkatı 29 Nisan 1330 Osmanlı Devleti'nde Askeralmada Son Durum*, Yüksek Lisans Tezi, Üniversitesi, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara 1987.

Köylü, Murat, *1919-1922 Döneminde Türk Ordusu İkmal Sistemi ile Yunan İkmal Sisteminin Karşılaştırılması*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir 2006.

Müderrişoğlu, Alptekin, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, Maliye Bakanlığı Ellinci Yıl Yayınları, Ankara 1974.

Özalp, Kâzım, Özalp, Teoman, *Atatürk'ten Anılar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1994.

Millî Mücadele 1919-1922, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988.

Parmaksızoğlu, İsmet, “*Millî Savunma Bakanlığı*”, *Türk Ansiklopedisi*, Cilt: XXIV.

Sarıhan, Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü 3 TBMM'nden Sakarya Savaşı'na*, Öğretmen Yayınları, Ankara 1986.

Şavkılı, Cengiz Şavkılı, “*Sakarya Savaşı’nda Levazım İkmal Faaliyetleri*”, *Sakarya Zaferi ve Haymana II*, Yay. Haz. Temuçin Faik Ertan, Sedef Bulut, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 2015.

Tansel, Selahattin, *Mondros’tan Mudanya’ya Kadar*, Cilt: I-IV, Millî Eğitim Basımevi, Ankara 1977.

Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi II nci Cilt 2 nci Kısım, Sivas Kongresi ve Heyet-i Temsiliye Devri İstanbul’un İtilâf Devletleri Tarafından Resmen İşgali Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti’nin Kurulması Batı Anadolu ve Trakya Cephelerinde Yunan İleri Hai’ekâtı (4 Eylül 1919-9 Kasım 1920), Genelkurmay Basımevi, Ankara 1999.

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti Dönemi (23 Nisan 1920- 29 Ekim 1923), Cilt IV, Kısım I, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1984, s. 208.

T.C. Müdafaa-i Milliye Vekâleti Shh. D, İstiklâl Harbi Sıhî Raporu, (336, 337, 338 senesi, Mudanya Mütarekesine kadar), Matbaa-yi Askeriye, İstanbul 1341

Toker, Hülya, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Cilt: III, Kısım VI (1908-1920)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1996.

Türkmen, Zekeriya, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2001.

Türk İstiklâl Harbi, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1999.

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti Dönemi (23 Nisan 1920- 29 Ekim 1923), Cilt: IV, Kısım I, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1984.

Türk İstiklâl Harbi, İdari Faaliyetleri (15 Mayıs 1919- 2 Kasım 1923), Cilt: VII, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1975.

Türk İstiklâl Harbi, II’nci Cilt Batı Cephesi 3’üncü Kısım, Birinci, İkinci İnönü, Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri (9 Kasım 1920-15 Nisan 1921), Genelkurmay Basımevi, Ankara 1999.

Türk İstiklâl Harbi, II. Cilt Batı Cephesi, 4’üncü Kısım, Kütahya-Eskişehir Muharebeleri (15 Mayıs 1921-5 Temmuz 1921), Genelkurmay Basımevi, Ankara 1974.

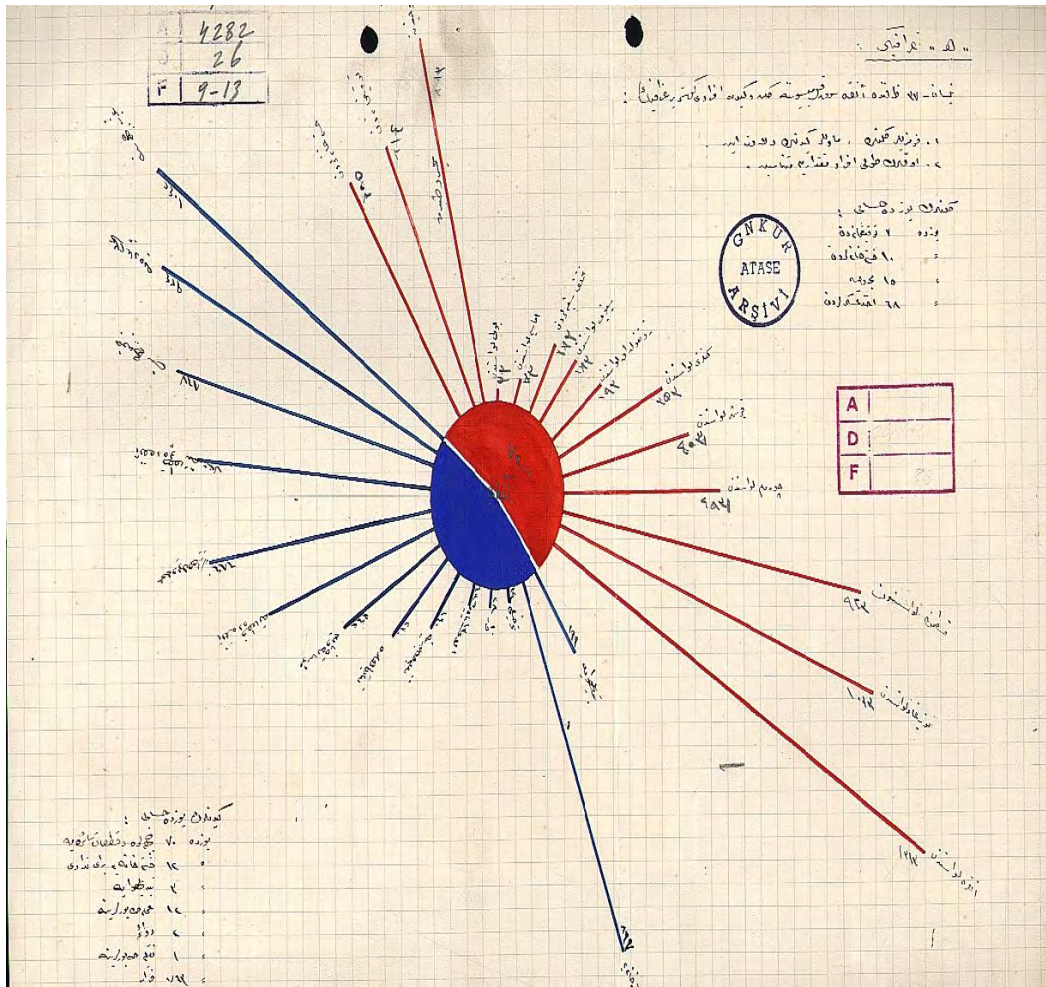
Türk İstiklâl Harbi, Türk İstiklâl Harbi II. Cilt Batı Cephesi V'inci Kısım I nci Kitap Sakarya Meydan Muharebesinin Başlangıç Dönemindeki Olaylar ve Harekât (25 Temmuz-22 Ağustos 1921), Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995.

Türk İstiklâl Harbi, Türk İstiklâl Harbi II. Cilt Batı Cephesi V'inci Kısım II'nci Kitap Sakarya Meydan Muharebesi (23 Ağustos-13 Eylül 1921) ve Sonraki Harekât (14 Eylül- 10 Ekim 1921), Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995.

Türk İstiklâl Harbi, V nci Cilt, Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1964.

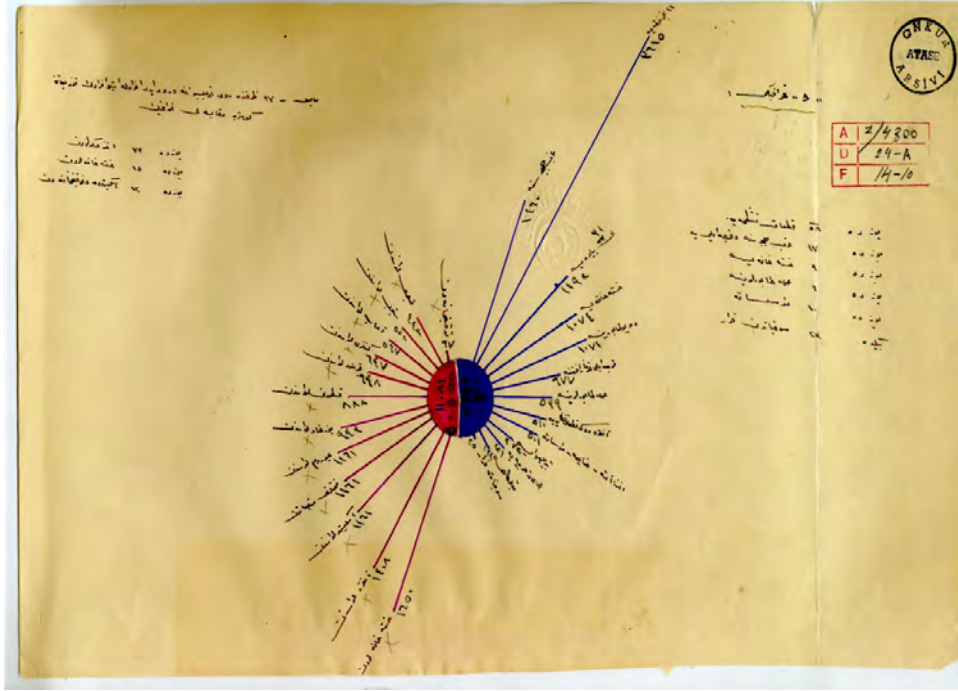
Ekler

Ek 1: Nisan 1921 zarfında Ankara Sevk Komisyonu'na gelen ve giden efradı gösterir grafik.

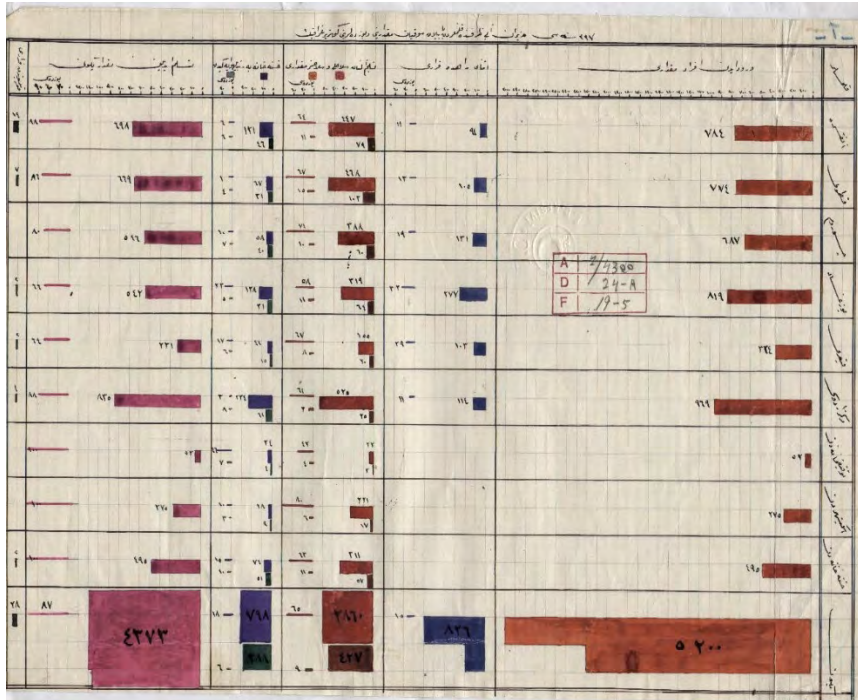
Kaynak: ATASE Arşivi, İSH, Kutu No:1179, Gömlek No:116, Belge No:116AJ

Ek 2: Mayıs 1921 zarfında Sevk Komisyonu'na gelen efratla işbu efradın tevziyatını gösterir mukayeseli grafik.

Kaynak: ATASE Arşivi, İSH, Kutu No:1179, Gömlek No:116, Belge No:116AJ

EK 3:1921 senesi Haziran ayı zarfında kalemlerden yapılan sevkiyat miktarını ve yüzdelerini gösterir grafik.

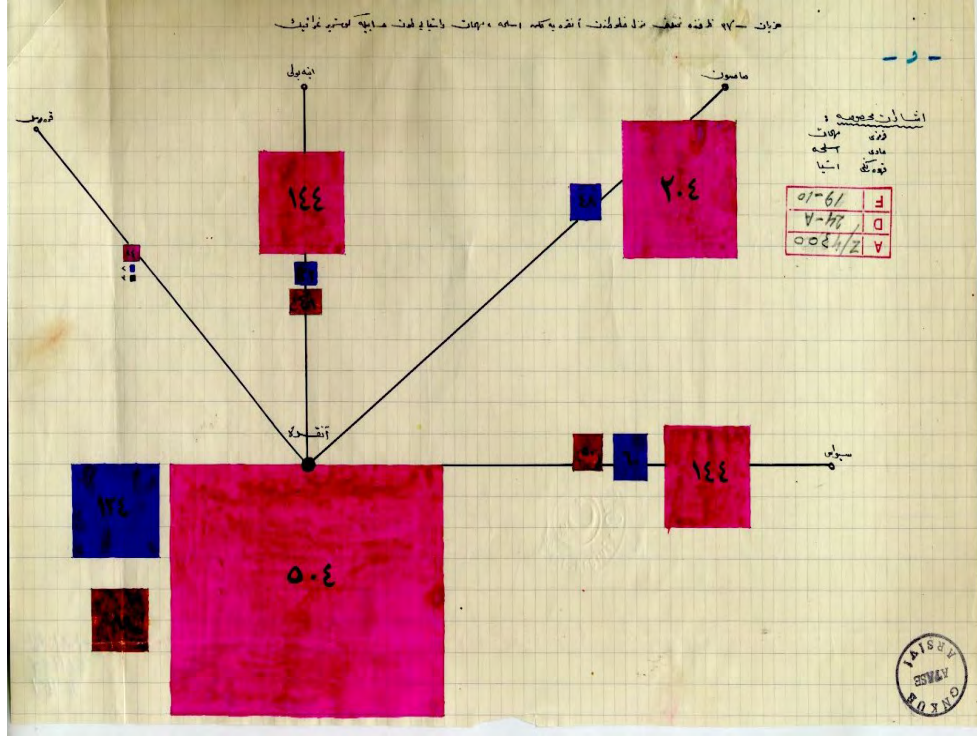
Kaynak: ATASE Arşivi, İSH, Kutu No:1179, Gömlek No:121, Belge No: 1AE

[illegible]

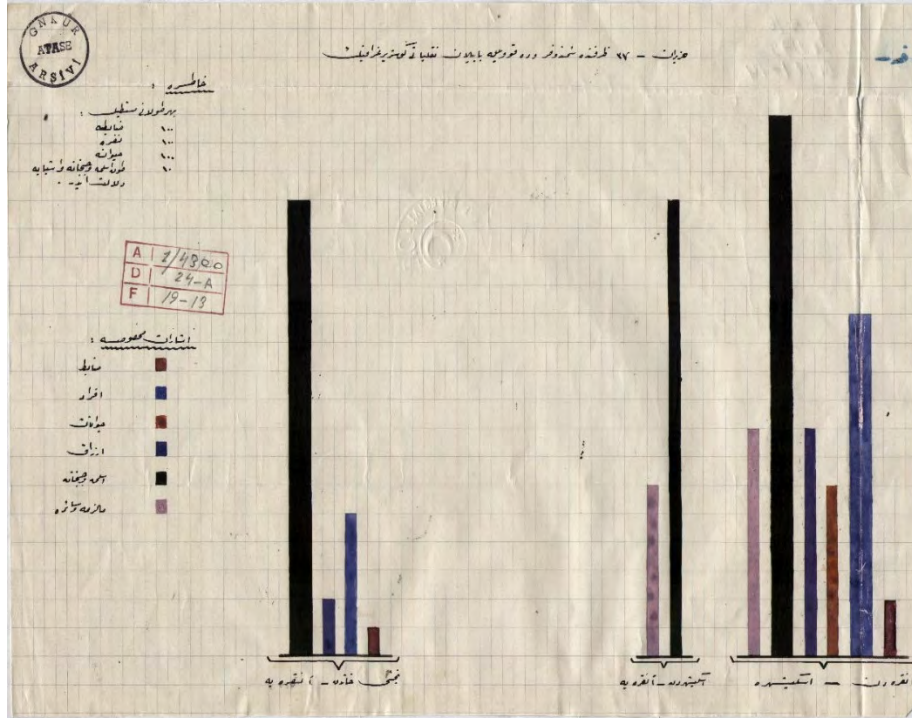
195

Ek 5: Haziran 1921 zarfında muhtelif menzil hututlarından Ankara'ya gelen esliha, mühimmat, eşya grafiği.

Kaynak: ATASE Arşivi, İSH, Kutu No:1179, Gömlek No:121, Belge No: 121AJ.

Ek 6: Haziran 1921 zarfında şimendifer ve dekoville yapılan nakliyatı gösterir grafik.

Kaynak: ATASE Arşivi, İSH, Kutu No:1179, Gömlek No:121, Belge No: 121AM.

HAYMANA BÖLGESİ HARP TARİHİ TETKİK GEZİSİ FOTOĞRAFLARI

Kışla Hastanesi Şehitliği

Mangal Dağı (Muharebenin ilk günü bölgede yapılan harekâtın incelenmesi)

Mangal Dağı Mevzileri

Mangal Dağı Mevzileri

Mangal Dağı

Mangal Dağı Şehitliği

Evliyafakı Köyü (15'inci Piyade Tümeni'nin geri harekâtının incelenmesi)

Gölçeşme Yaylası (190'ıncı Piyade Alayı'nın karşı taarruz ve savunma muharebelerinin incelenmesi)

Gölçeşme Yaylası

Malıköy İstasyonu (İkmal ve lojistik faaliyetlerinin incelenmesi)

